

T.C.

**NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

**OSMANLI SON DÖNEM SUFİLERİNDEN MUSTAFA
VAHYÎ EFENDİ'NİN TUHFETÜ'S-SÂLİHİN ve
SÜBHATÜ'Z-ZÂKİRİN İSİMLİ ESERİ
(GÜNÜMÜZ HARFLERİNE ÇEVİRİSİ ve METİN
TAHLİLİ)**

YAKUP PEKDOĞRU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:

PROF. DR. DİLAVER GÜRER

KONYA-2016

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yakup PEKDOĞRU		
	Numarası	128106011026		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tasavvuf		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	OSMANLI SON DÖNEM SUFİLERİNDEN MUSTAFA VAHYİ EFENDİ'NİN TUHFETÜ'S-SÂLİHİN VE SÜBHATÜ'Z-ZÂKİRİN ADLI ESERİ (GÜNÜMÜZHARFLERİNE ÇEVİRİSİ VE METİN TAHLİLİ)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Yakup PEKDOĞRU

İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yakup PEKDOĞRU		
	Numarası	128106011026		
	Ana Bilim/Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tasavvuf		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Dilaver GÜRER		
Tezin Adı	OSMANLI SON DÖNEM SUFİLERİNDEN MUSTAFA VAHYÎ EFENDİ'NİN TUHFETÜ'S-SÂLİHİN VE SÜBHATÜ'Z-ZÂKİRİN ADLI ESERİ (GÜNÜMÜZ HARFLERİNE ÇEVİRİSİ VE METİN TAHLİLİ)			

ÖZET

Bu çalışmada 19. Yüzyıl Nakşibendî şeyhlerinden biri olan Mustafa Vahyî'nin Tuhfetü's-Sâlihîn ve Sübhatü'z-Zâkirîn isimli eseri transkribe ve tahlil edilmiştir. Çalışma ise üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm Mustafa Vahyî'ye tahsis edilmiştir. Burada müellifin hayatı, eserleri, şeyhi hoca Hüsameddin, Hatûniye Tekkesi ve 19. Yüzyılda tasavvuf incelenmiştir. İkinci bölümde müellifin Tuhfetü's-Sâlihîn v Sübhatü'z-Zâkirîn isimli eseri latinize edilmiştir.

Üçüncü bölüm çalıştığımız eserin tahliline tahsis edilmiştir. Burada tasavvufa dair bazı kavramlar çeşitli başlıklar altında incelenmiştir. Bu kavramlar şunlardır: Xikir ve çeşitleri, tevbe ve istiğfar, tevekkül, nefis, mürşit ve mürit, sema ve devran, muhabbet, fenâ ve bakâ, kalp, rüya, tasavvuf ve tarikat, esmâ-ı hüsnâ, nûr-ı muhammedi.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Yakup PEKDOĞRU		
	Student Number	128106011026		
	Department	Basic İslamic Sciences/İslamic Sufism		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Dilaver GÜRER		
Title of the Thesis/Dissertation	THE WORK MUSTAFA VAHYİ EFENDİ CALLED TUHFETÜ'S-SALİHİN VE SÜBHATÜ'Z-ZAKİRİN, ONE OF THE SUFİS OF OTTOMON LATE AREA (TRANSLATION INTO THE ALPHABET TODAY AND EXAMINATION)			

ABSTRACT

In this study, one of the XIX. Century Naqsbendı sheikhs, Mustafa Vahyi's work called Tuhfetü's-Salihin ve Sübhatü'z-Zakirin have been transcribed and analysed. Also this study consist of three chapters.

First chapter has been allocated to Mustafa Vahyi. In this section his life and works and his sheikhs, named Hoca Hüsamedin, and Hatuniye convent and İslamic sufism in the nineteenth century have been studied. In the second chapter the work of the author called Tuhfetü's-Salihin ve Sübhatü'z-Zakirin has been latinized.

Third chapter has been assigned to analyse we have studied. The concepts about İslamic sufism have been examined under various headings here. These concepts are: Dhikr and its kind, tevbe/pledge and istiğfar/praying for forgiveness, tevekkül/trust in god, nefis/soul, mürşid/guide and mürit/disciple, sama and dawran, muhabbet/love, fana and baka, heart, dream, İslamic sufism and sect, finest names of god, light of Muhammed.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yakup PEKDOĞRU
	Numarası	128106011026
	Ana Bilim/Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tasavvuf
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Dilaver GÜRER
	Tezin Adı	OSMANLI SON DÖNEM SUFİLERİNDEN MUSTAFA VAHYİ EFENDİ’NİN TUHFETÜ’S-SÂLİHİN VE SÜBHATÜ’Z-ZÂKİRİN ADLI ESERİ (GÜNÜMÜZ HARFLERİNE ÇEVİRİSİ VE METİN TAHLİLİ)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Osmanlı Son Dönem Sufilerinden Mustafa Vahyi Efendi’nin Tuhfetü’s-Salihin ve Sübhatü’z-Zakirin isimli Eseri (Günümüz Harflerine Çevirisi ve Metin Tahlili) başlıklı bu çalışma 24/02/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Dilaver Gürer	
2	Prof. Dr.	Hülya Küçük	
3	Prof. Dr.	Süleyman Gökbulut	

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	V
ÖNSÖZ	VII
I. BÖLÜM.....	1
XIX. YÜZYILDA TASAVVUF, MUSTAFA VAHYÎ EFENDİ’NİN HAYATI, ESERLERİ, TARİKATI, ŞEYHİ ve HÂTÛNİYE TEKKESİ.....	1
A. XIX. Yüzyılda Tasavvuf	2
B. Mustafa Vahyî Efendi’nin Hayatı	7
C. Şeyhi: Hoca Hasan Hüsâmeddin Efendi	9
D. Tekkesi: Hâtûniye	12
E. Tarikatı	16
F. Eserleri	19
1. Tuhfetüs’s-Sâlihîn ve Sübhatü’z-Zâkirîn	19
2. Hezzü’z-Zâkirîn ve Hetrü’t-Tâlibîn	20
3. Ed-Dürretü’l-Azîziyye fi’l-Fevâidi’l-Kaviyye	21
II. BÖLÜM	23
TUHFETÜ’S-SÂLİHÎN ve SÛBHATÜ’Z-ZÂKİRÎN	23
A. ESERİN TANITIMI.....	23
1. Eser Hakkında Genel Bilgiler.....	23
2. Tuhfetü’s-Sâlihîn ve Sübhatü’z-Zâkirîn’in Yazılış Sebebi	24
3. Kaynakları	24
4. Metodu ve Muhtevası	26
5. Nüshası	27

B. TUHFETÜ'S-SÂLİHİN ve SÜBHATÜ'Z-ZÂKİRİN'İN GÜNÜMÜZ HARFLERİNE ÇEVİRİSİ.....	28
---	----

III. BÖLÜM.....	173
-----------------	-----

TUHFETÜ'S-SÂLİHİN'İN TAHLİLİ: TUHFETÜ'S-SÂLİHİN'DEKİ BAZI TASAVVUFÎ KAVRAMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	173
---	-----

A. TAHALLUKA DAİR KAVRAMLAR.....	174
----------------------------------	-----

1. Zikir	174
----------------	-----

1.1. Hafî ve Cehrî Zikir	181
--------------------------------	-----

1.2. Semâ, Devrân ve Raks.....	183
--------------------------------	-----

1.3. Kur'ân Okuma	188
-------------------------	-----

1.4. Kelime-i Tevhîd.....	190
---------------------------	-----

1.5. Salât	192
------------------	-----

1.6. Zikre Karşı Olumsuz Tutumda Bulunanlar	194
---	-----

2. Tevbe ve İstiğfar.....	196
---------------------------	-----

3. Tevekkül	202
-------------------	-----

4. Nefis	207
----------------	-----

5. Mürşit ve Mürit.....	215
-------------------------	-----

B. TAHAKKUKA DAİR KAVRAMLAR.....	220
----------------------------------	-----

1. Muhabbet.....	220
------------------	-----

2. Fenâ ve Bakâ	227
-----------------------	-----

3. Kalp	231
---------------	-----

4. Rüya.....	237
--------------	-----

C. DİĞER KONULAR.....	242
-----------------------	-----

1. Tasavvuf ve Tarikat	242
------------------------------	-----

2. Esmâ-i Hüsnâ.....	250
3. Nûr-ı Muhammedî	253
SONUÇ	257
Bibliyografya	260

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.md.	: adı geçen madde
a.g.m.	: adı geçen makale
A. mlf.	: Aynı müellif
a.s.	: aleyhi's-selâm
a.s.v.	: aleyhi's-salâtü ve's-selâm
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	: beyit
b.b.	: Beyrut baskısı
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DBİA	: Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EÜİFD	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
GÜİFD	: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
GÜÇİFD	: Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	: hicri

haz.	: hazırlayan
HÜİFD	: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları
İÜİFD	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
k.a.e.	: kaddesallahü esrarahüm
k.s.	: kuddise sırruhu
KSİÜİFD	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜSBE	: Marmar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Neşr.	: Neşriyat
ö.	: ölüm tarihi
r.a	: radiyallahü anh
rha	: rahmetullahi aleyh/aleyhim
s.	: sayfa
s.a.v.	: sallallahü aleyhi ve sellem
SÜSBE	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
terc.	: tercüme eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTDS	: Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTS	: Tasavvuf Terimleri Sözlüğü
vd.	: ve devamı
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Tasavvuf çok eski tarihlerden itibaren insanın nefsini tezkiye, kalbini tasfiye eden, maneviyatını geliştiren, insana, kamil insan olma yolunda eğitim veren bir kurumdur. İslâm'ı Hz. Peygamber gibi yaşamının yolu olan tasavvuf, zamanla kendi düşünce ve kavramlarını oluşturmuş; tarikatların kurumsallaşmasıyla birlikte diğer beldelere de yayılmaya başlamıştır.

İslam'ın yayılmasında ve insanların İslamlaşmasında hiç şüphesiz tekkelerin önemi büyüktür. Tekkeler belli bir mekânda sadece Allah'ın zikriyle uğraşan kişileri yetiştiren değildir; aynı zamanda zamanın ruhunu okuyan, dönemin ihtiyacı neyse ona cevap veren bir eğitim kurumu, aşevi, hastahâne gibi birer kamu kurumları olmuşlardır. Hakeza daha ayrıntılı bilgi vereceğimiz Hâtûniye Tekkesi de bir çeşit “huzur evi” fonksiyonu görmüştür.

XIX. yüzyılda yaşayan Mustafa Vahyî Efendi Hâtûniye Tekkesi postnişinidir. Osmanlı toplumunda bir mürşit olarak yer edinmiş Mevlevî-Nakşî meşrep mutasavvıflardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hoca Hüsâmeddin Efendi'nin müridi ve halefi olan Mustafa Vahyî, okuduğu ve yaptığı derslerle yetkinliğini ortaya koymuştur. *Kadı Beydâvî* tefsiri ve *Sahîh-i Buhârî* okuması ve okutması bunun en güzel örneklerindedir.

Biz yüksek lisans seviyesinde çalıştığımız bu tezde 19. yüzyıl mutasavvıflarından Mustafa Vahyî'nin *Tuhfetü's-Sâlihîn ve Sübhatü'z-Zâkirîn* adlı eserini ve bu eser bağlamında tasavvufi görüşlerini incelemeye çalıştık.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki tasavvufi durumu, Hâtûniye Tekkesi, Hoca Hüsâmeddin Efendi ve Mustafa Vahyî Efendi'nin hayatı ve eserleri ele alınmıştır.

İkinci bölümde Mustafa Vahyî'nin *Tuhfetü's-Sâlihîn ve Sübhatü'z-Zâkirîn* adlı eserinin tanıtımını yaptık ve günümüz harflerine çevirmeye çalıştık. Üçüncü bölümde ise onun bu eserinden yararlanarak tasavvufi görüşlerini klasik tasavvuf kaynaklarından istifade ederek tahlil etmeye çalıştık.

Çalışmamız esnasında ayetlerin tercümelerini herhangi bir meâlle bağı kalmaksızın, değişik meallerden istifade ederek vermeye çalıştık. Hadislerin kaynaklarını hadis kitaplarından tespit etmeye çalıştık. İmlâda mümkün olduğunca günlük dildeki kullanımı göz önünde bulundurduk. Arapça ve Farsça'dan dilimize geçmiş olan kelimeleri dilimizde kullanıldığı şekliyle ortaya koymaya çalıştık. Tercüme esnasında bize ait olan cümleleri köşeli parantez içinde kullanmaya çalıştık.

Derslerinde ve diğer zamanlarda bilgi ve birikiminden çokça istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Hülya KÜÇÜK'e, arşiv kaynaklarına ulaşmada yardımını esirgemeyen Osmanlı Devlet Arşivlerinde uzman olarak çalışan Osman GÖRDEBİL'e, Farsça ibareleri çözmeye yardımcı olan Yard. Dr. Nasuriddin MAZHARİ hocama, çalışmamızın bitim aşamasında tezimizi okuyarak tashih eden dostlarım öğretmen Ragıp NAS, Arş. Gör. Yusuf Erdem GEZGİN, Arş. Gör. Ayhan Tayfur GÜRBÜZER ve Arş. Gör. Ebubekir ALAN'a minnettar olduğumu belirtirim. Çalışmamız esnasında her türlü zorlukta fikir, yardım ve yönlendirmelerini hiçbir zaman esirgemeyen muhterem danışman hocam Prof. Dr. Dilaver GÜRER'e şükranlarımı arz ederim.

Yakup PEKDOĞRU

KARAMAN 201

I. BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA TASAVVUF, MUSTAFA VAHYÎ EFENDİ'NİN HAYATI, ESERLERİ, TARİKATI, ŞEYHİ ve HÂTÛNİYE TEKKESİ

A. XIX. Yüzyılda Tasavvuf

Mehmet Genç'e göre Osmanlı toplumu devletin kuruluş aşamasından son yüzyılına kadar farklı yapısıyla dikkatleri çekmektedir. Bunlar arasında “devletleşme dönemi”, “İslam dünyasının kendi egemenliğine girmesi”, bütün alanlarda yeniliklerin başladığı 17. yüzyıl ve “modernleşme” gayretlerinin görüldüğü 19. Yüzyıl bulunmaktadır. Devletin son yüzyılında geçmişteki sınır genişliği oldukça daralmış ve buralardaki Müslüman nüfus elde kalan yerlere göç etmek zorunda kalmıştır.¹

Kemal Beydilli'ye göre Osmanlı, 19. Yüzyılda devletin içine düştüğü durumun farkına vararak modernleşme yapması gerektiğini düşünmüştür. Bütün yüzyıl boyunca devam eden Rus savaşları, toprak kayıpları ve milliyetçilik akımlarıyla başlayan isyan hareketlerinin devletleşmeye yol açması bu dönemin önde gelen olumsuzlukların başında gelmektedir.²

Bu asırda Osmanlı padişahlarından III. Selim (1789-1807), IV. Mustafa (1807-1808), II. Mahmut(1808-1839), I. Abdülmecid (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876) ve II. Abdülhamid (1876-1908) sırasıyla tahta çıkmışlardır. Her padişah kendi döneminde farklı sıkıntılarla uğraşmak zorunda kalmış ve özellikle Ruslar bu asırda Osmanlı Devleti'nin en çok uğraştığı devlet olmuştur.³ Elbette bu durum devlet yönetimini olduğu kadar halkı da oldukça olumsuz etkilemekteydi. Mevcut sıkıntıları aşmak için girişilen yenilik çabalarını destekleyenler olduğu gibi bu çabalara karşı çıkanlar da oluyordu.⁴ Sonuçta bu yenileşme hareketlerinden toplumda bulunan kurumlar etkileniyordu.

Osmanlı Devleti'nde tarikatların ve tekkelerin varlığı her dönemde bilinmektedir. “XIX. yüzyılda İstanbul'da 300 civarında tekke varlığını sürdürmekteydi. Bunlardan 65 Nakşî, 57 Kâdirî, 13 Halvetî, 23 Sünbülî, 25 Şa'bânî, 22 Celvetî, 14 Cerrâhi, 3 Gülşenî, 3 Sinânî, 4 Uşşâkî, 23 Sa'dî, 8 Bedevî, 2 Şazilî, 35 Rıfâî, 5 Mevlevî, 1 de Bayrâmî tekkesidir.”⁵ Ayrıca Halvetiyye, Şa'banîliğe bağlı

¹ Genç, Mehmet, “Osmanlılar”, *DİA*, İstanbul, 2007, c. 33, s. 532.

² Beydilli, Kemal, “Osmanlılar”, *DİA*, İstanbul, 2007, c. 33, s. 496-497.

³ Bkz. Özvar, Erol, “Osmanlılar”, *DİA*, İstanbul, 2007, c. 33, s. 524.

⁴ Bkz. Beşirli, Mehmet, “Osmanlı'da Modernleşme ve Aydınlar”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 1999, c. 2, s. 131-158.

⁵ Yücer, H. Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf(19. Yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul, 2004, s. 79.

Çerkeşlik ve Kuşadâvîlik bu dönemde kendisini gösterir.⁶ Hem tekkelere bağlı hem de bağlı olmayan ayrı ayrı gruplar da vardır. Örneğin, herhangi bir tarikata bağlı olmayan Emin Efendi ve etradındakiler “mesleklerini “cezbe yolu”, tarikatlarını “üveys-i Rabbânî” diye tanımlıyorlardı.”⁷

XIX. asırdaki tekkelerin arasında yeni açılanlar da bulunmaktaydı.⁸ Bu tekkelere devletin üst kademesinin yardımları da oluyordu. “III. Selim, II. Mahmud, Halet Efendi, Tepedenli Ali Paşa, Bezmialem Valide Sultan ve II. Abdülhamid yardım edenler arasında zikredilebilir.”⁹ Dolayısıyla hem yeni tekkeler bu dönemde kurulmuş hem de bunun aksine Bektaşî tekkelerinin kapandığı görülür.¹⁰

XIX. asırda tasavvufi hayatı etkileyen çok önemli bazı olaylar meydana gelmiştir. Özellikle Bektaşî tekkelerinin kapatılması ve bunun ardından Nakşibendîliğin ve Mevlevîliğin diğer tarikatlara göre sosyo-kültürel ve siyasi hayatta öne çıkması, meclis-i meşâyihin kurulması gibi olaylar dikkat çekmektedir.

Osmanlı devletinin şeyhlerle kavga ettiği kaydedilmektedir. Her ne kadar fetih hareketlerinde dervişlerin önemli bir rolü olsa da zaman zaman devletle şeyhlerin arası açılmıştır. Örneğin Bektaşîlerle devletin arasındaki gelişmeler bu bapta zikredilebilir.¹¹ Bektaşîler belli bir zamana kadar yeniçerilerle beraberken daha sonra bu hususiyetlerini terketmişlerdir.¹²

Yeniçeriliğin kapatılmasından sonra Bektaşîlik de meclis-i meşâyihin toplanmasıyla içlerinden bir üye tarafından uygunsuz tavırları gündeme getirilerek kapatılması kararı alınmıştır.¹³ Alınan kararda devletin varlığı şeyhlerle devlet arasındaki ilişkiyi gösterir. Bektaşîliğin kapatılması ilk zamanlarda sessizlikle karşılanırken zamanla müntesipleri eski günlerine dönmeyi isteyerek çeşitli

⁶ Köse, Fatih, *İstanbul Haveti Tekkeleri*, MÜİFV Yay., İstanbul, 2012, s. 40.

⁷ Yücer, a.g.e., s. 85.

⁸ Bkz. Yücer, a.g.e., s. 108.

⁹ Yücer, a.g.e., s. 72.

¹⁰ Bkz. Yücer, a.g.e., s. 111-115.

¹¹ Kara, Mustafa, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Tarikatlar”, *Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed.: Semih Ceyhan, İsam Yay., İstanbul, 2015, s. 95-96.

¹² Bkz. Yücer, a.g.e., s. 507.

¹³ Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1984, s. 140-141. “Toplantıya katılan meşâyihin kapatılma kararından ziyade idare-i maslahat yolunu tuttukları belirtilmiştir.” (Bkz. Yücer, a.g.e., s. 465.)

girişimlerde bulunmuştur.¹⁴ Öyle ki, Bektaşîlik bu süreçte mason localarıyla iş birliğine gitmiştir.¹⁵

Bu dönemin önemli olaylarından biri de “Meclis-i Meşâyih”in kurulmasıdır.¹⁶ Kurumdan önce görece bağımsızlığa sahip bulunan tekkeler mezkûr meclisten sonra devlete tabi olmuşlardır. Meclis-i Meşâyih Osman Salâhaddin Dede’nin riyasetinde farklı tarikatlara mensup altı üyeden oluşmaktaydı.¹⁷ Meclis Şeyhülislamlığa bağlı olup zamanla medresenin kontrolüne girmiştir.¹⁸

Bu dönemde Osmanlı toplumunda Mevlevîliğin ön planda olduğu görülmektedir.¹⁹ Mevlivihanelere başta II. Mahmud olmak üzere devlet yöneticileri hem maddi hem de manevi destekte bulunmuşlardır. Yeniçeriliğin kapatılması konusunda devletin yanında yer alan Mevlevîlik, devletin sıkıntılı zamanlarında bile yine yöneticiler tarafından yapılan yardımlardan mahrum kalmamıştır.²⁰ Bu asırda Mevlevîlikle birlikte diğer tarikatlere gösterilen ilgi padişahlarla birlikte farklı kimselere de aittir. Devletin üstün bürokratları, memurlar ve padişahların anne ve kızları bu kurum ve kişilere yardım ve muhabbetlerini esirgememişlerdir. Bu dönemin önemli Mevlevîlerinde biri Osman Salâhaddin Dede’dir. Ayrıca “Ali Paşa, Sahib Molla, Kenan Bey, Mehmed Ali Paşa, Rıza Paşa, Hoca İshak Efendi ve Hakkı Paşa” gibi isimler mevcuttur.”²¹

Osman Salâhaddin Dede üç padişahı hayatında görmüş ve onların övgüsünü kazanmıştır.²² Şu olay örnek olarak verilebilir: “Sultan Mahmud karlı, tipili bir havada Abdülaziz de yanlarında iken dergaha varmışlar ve Osman Dede kapıda karşılayınca Sultan Mahmud, “Şeyh Efendi, bu havada sizin gönlünüz çekti. (Şehzâdeleri göstererek) bunlar olsaydı gelemezlerdi” şeklinde hitabı olmuştu.”²³ Bütün bunlara

¹⁴ Kara, Mustafa, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yay., İstanbul, 2013, s. 161.

¹⁵ Ocak, A. Yaşar, “Bektâşîlik”, *DİA*, İstanbul, 1992, c. 5, s. 378.

¹⁶ Küçük, Sezai, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, Simurg Yay., İstanbul, 2003, s. 361.

¹⁷ Aydın, Bilgin, “Meclis-i Meşâyih”, *DİA*, İstanbul, 2003, c. 28, s. 247.

¹⁸ Kara, Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah Yay., İstanbul, 2010, s. 31.

¹⁹ Küçük, a.g.e., s. 77.

²⁰ Tanrıkorur, Barihüda, “Mevlevîyye”, *DİA*, İstanbul, 2004, c. 29, s. 470.

²¹ Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlâna’dan Sonra Mevlevîlik*, İnkilap Yay., İstanbul, 2006, s. 238.

²² Küçük, a.g.e., s. 124.

²³ Ziya, Mehmet, *Yenikapı Mevlevîhânesi*, (Tercüman Gazetesi Eserleri), İstanbul, tarihsiz, s. 183.

rağmen Salâhaddin Dede'nin yenilik kanadında yer alması hem kendisinin hem de mevlevihanesinin devlet tarafından takibine sebebiyet vermiştir.²⁴

Osmanlı'da *Mesnevî* kitabı önemlidir. Bu sebeple Dâru'l-Mesnevî olarak bilinen kurumlar açılmıştır. Kimi padişahların tahta oturduktan sonra Dâru'l-Mesnevî açtığı bilinmektedir. Burada hem Farsça hem de Tasavvufi eğitimi yapılmaktaydı. Bu Dâru'l-Mesnevîlerden biri Koca Mustafa Paşa'dadır ve Mesnevîhân Hoca Hüsâmeddin Efendi (ö. 1285/1869) bunu Eyüp Sultan'a taşımıştır. Diğeri Fatih Çarşamba'daki Murad Molla Dergâhı'dır. Buralarda "Feyzullah Efendi" ile "Hoca Hüsâmeddin Efendi'nin halifesi Mustafa Vahyî" ve "Mustafa Said" gibi Mesnevîhânlar kendilerini yetiştirmişlerdir.²⁵

Bu dönemin önemli mesnevihanları Hoca Hüsâmeddin Efendi ve Mehmed Murad Efendidir.²⁶ Bu asırda kimi Nakşilerin mesneviyle ciddi anlamda iştigal ettiği görülmektedir.²⁷ Bu dönemin önemli tarikatlarından biri de Nakşibendi-Halidilerdir. Son asrın zorluklarıyla birlikte halk tarafında ilgi görmüş ve kısa sürede toplumda yaygınlık kazanmıştır.²⁸

Hâlidiyye'nin kısa sürede toplumda yaygınlaşması devlet yöneticilerinden Halet Efendi'nin dikkatini çekmiştir. Buna karşı önlem alan devlet onları İstanbul'dan uzaklaştırdı. Bektaşiliğin kapatılmasının ardından devlet onlardan kalan dergahları tekrar Halidilere vermiştir. Halidiler son dönemde meydana gelen siyasal olaylarda devletin yanında durarak kendi saflarını belli etmişler ve II. Abdülhamid'in tarafında yer almışlardır.²⁹

Mevlana Halid halifelerini bir çok beldeye göndermiş ve irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Onun önem verdiği yerlerden birisi de İstanbul'dur. İstanbul'a

²⁴ Işın, Ekrem, "Mevlevîlik", *DBİA*, İstanbul, 1994, c. 5, s. 430. Ayrıca bu konunun değerlendirmesi için bkz. Rüya Kılıç, *Osmanlıdan Cumhuriyete Süfi Geleneğin Taşıyıcıları*, Dergah Yay., İstanbul, 2009, s. 70.

²⁵ Küçük, a.g.e., s. 356-357.

²⁶ Cevdet Paşa, *Tezâkir(Tetimme)*, haz.: Cavid Baysun, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 13.

²⁷ Küçük, a.g.e., s. 431.

²⁸ Yücer, a.g.e., s. 248.

²⁹ Uludağ, Süleyman, "Hâlidiyye", *DİA*, İstanbul, 1997, c. 15, s. 297-299.

gönderdiği halifesi belli şartlara uymadığı için onu görevinde azletmiş ve yerine başka birisini atamıştır. Başka halifelere de görev verdiği İstanbul'da devlet bürorasinin dikkatini çekmiş ve “Mekkizâde Mustafa Asım ve Mehmed Refik Efendi gibi şeyhülislam; Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Said Paşa, Davud Paşa, Gürcü Necib Paşa, Namık Paşa, Musa Saffeti” gibi kişiler Halidiliğe intisap etmiştir.”³⁰

II. Abdülhamid'in bu dönemde şeyhlerle yakından ilgilendiği bilinmektedir. Şazili tarikatı bunların başında gelmektedir. Ayrıca bazı şeyhleri yurt dışına göndererek Müslümanlarla irtibata geçilmesini istemiş ve bürokratik görevler için de yine şeyhleri görevlendirmiştir.³¹

Bu asırda bir başka ekol olarak karşımıza Muhammed Nûru'l-Arâbi (ö.1305/1887)'nin liderliğindeki Melâmi Nuriyye'dir.³² Bir başkası da Elif Efendi'dir. Şeyhin postnişinlik yaptığı tekke birçok sosyal ve sanat faaliyetlerin merkezi olmuştur.³³ Bunun yanı sıra bu dönemde şeyhler arasındaki ilişkilerin olumlu seyrettiği görülmektedir. Ayrıca ordu içinde görev alan şeyhler ve tekke mensubu olanlar da mevcuttur. Devletin zor zamanlarında askeri güç olarak ve manevi güç olarak katkıda bulunmuşlardır.³⁴

Tekkeler hem eğitimde hem de toplumla alakalı işlerde kendilerini göstermektedir. Bireylere eğitim vermenin yanı sıra çağımızda “dernek, vakıf, klüp” gibi yerlerin icra ettikleri görevleri yerine getirmekteydiler. Böylece tekkeler sadece dini ritüellerin ifa edildiği yer değil ayrıca bütün hizmet kollarının icra edildiği merkezlerdir.³⁵ Miskinler Tekkesi'nin cüzzamlılara hizmet vermesi, Hatuniye Tekkesi'nin kimsesiz kadınlara kalacak yer hizmeti sunması bu konuya örnektir.³⁶

Tekkeler eğitim görevini üstlenirken ilim merkezi olduğunu da her zaman göstermektedir. Buralarda bulunan şeyhler çeşitli alanlarda eserler kaleme almış ve

³⁰ Uludağ, a.g.md., s. 297.

³¹ Gündüz, a.g.e., s. 224-225.

³² Yücer, a.g.e., s. 70.

³³ Tanman, M. Baha, “Hâsîrîzâde Tekkesi”, *DİA*, İstanbul, 1997, c. 16, s. 385.

³⁴ Bkz. Yücer, a.g.e., s. 617-632.

³⁵ Gündüz, a.g.e., s. 84-85.

³⁶ Yücer, a.g.e., s. 77.

tekkelerde bulunsun ya da bulunmasın eserleri herkesin imkanına sunmuşlardır. Bu eserler sadece kendi zamanlarında okunmakla kalmamış günümüze kadar gelmiştir.³⁷ Bununla birlikte bu asırda kütüphaneler kurulmuş ve tekkeler de kurulan bu kütüphanelerden nasibini almıştır.³⁸

XIX. asır Osmanlı Devleti için gerçekten zor bir dönemdir. Bu dönemde yenilik hareketleri baş gösterirken tekke ve tarikatlar da bundan nasibini almıştır. Buldukları zaman diliminde toplumun ihtiyaçlarını gidermeyi kendilerine görev edinen tasavvuf ehli birçok alanda varlık göstermiştir. Devrin siyasi hayatı oldukça çalkantılı geçmiş, meşayih de bu çalkantılı durumda bazen olumlu bazen olumsuz bir şekilde yer edinmiştir. Devlet-tekke ilişkisi bu dönemde de canlı olduğu bilinmektedir. Padişahlar tekkelerden uzak durmamış, asır boyunca yardımlarını esirgememişlerdir.

B. Mustafa Vahyî Efendi'nin Hayatı

Mesnevîhân Hoca Hüsâmeddin Efendi'nin halifesi olan Mustafa Vahyî Efendi'nin doğum tarihi kaynaklarda mevcut değildir. İmi yetkinliğe sahip ve Nakşibendî şeyhlerinden biridir, ayrıca İstanbulludur. Hüsâmeddin Efendi'nin manevi oğlu ve en yakın talebesidir.³⁹ Vahyî Efendi'nin eşi Fatma Hanım'dır ve Hâtûniye Tekkesi'nde kabri mevcuttur. 1293 yılının Ramazan ayında Vahyî Efendi'den iki yıl önce vefat etmiştir.⁴⁰ Mustafa Vahyî ise hac görevini ifa etmek için gittiği Hicaz'da, 1295 yılında Medine-i Münevvere'de vefat ederek mücahit Dağistanlı Şeyh Şamil Efendi'nin yanına defnedilmiştir.⁴¹

Vahyî Efendi'nin kendinden sonra Hâtûniye Tekkesi'nin şeyhliğini yapmış ve hafız olan Muhammed Rızâeddin adında bir oğlu vardır. Kabri tekkenin içerisinde mevcut olup mezar taşında şunlar yazılıdır:

“La ilahe illallah Muhaemmdü'r-Rasûlullah”

³⁷ Çetin, Nuran, *Eyüp Tekkeleri, (MÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi)*, İstanbul, 2012, s. 407.

³⁸ Erünsal, E. İsmail, “İstanbul”, *DİA*, İstanbul, 2001, c. 23, s. 283-284.

³⁹ Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz.: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Kitabevi, İstanbul, tarihsiz, c. 1, s. 219.

⁴⁰ Vassaf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliya*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2006, c. 2, s. 209.

⁴¹ Bursalı, a.g.e., c. 1, s. 219; Vassaf, a.g.e., c. 2, s. 209.

“*Tarikat-ı aliye-i Nakşibendiyye meşâyih-i izâmdan eş-Şeyh el-Hac Mustafa Vahyî Efendi merhûmun mahdûmu ve bu degâh-ı şerîfin post-nişîni eş-Şeyh el-hafız Muhammed Rızaeddin Efendi'nin rûh-ı şerîfi için, rızaen li'llahi'l-Fatiha-1306, yevm-i Çarşamba 3 zi'l-Hicce*”⁴²

Müellifimizin diğer oğlu el-Hâc Hâfız Mehmet Sadreddin Efendi'dir. Vefatı 1306 olup kabri hazirededir.⁴³

Vahyi Efendi hocası gibi Mesnevi okutmuş ve hatm-i Hâcegân icra ettirmiştir.⁴⁴ Fakat semâ, devrân ve raks yapmayı uygun görmüş, teşvik etmiş ve hatta yapılmasını uygun görmeyenleri, yapanları tekfir edenleri ağır dille eleştirmiştir.⁴⁵

Hoca Hüsameddin Efendi hasta olsa bile *Mesnevî* okutmuştur. İlerleyen yaşta göremeyen Hüsameddin Efendi 1270/1853'de *Mesnevi*'yi halifesi Şeyh Mustafa Vahyî Efendi'ye okutmuştur.⁴⁶ Mustafa Vahyî hocasını yalnız bırakmamıştır. Onun, hocasının son nefesine kadar görevini sürdürmüş olduğu anlaşılmaktadır.

Mustafa Vahyî Efendi *Mesnevî* dersini Cuma günleri; özel gecelerde de hem sohbetlerine devam etmiştir. Vahyi Efendi Mücedidî gelenekle *Mesnevi*'yi birleştiren nadir insanlardandır.⁴⁷ Özellikle kırk hadise dair bir eseri vardır.⁴⁸ Bu sebeple Hoca Mustafa Vahyî Efendi toplumda sayılan kimseler arasına girmiştir.⁴⁹

Tespit edebildiğimizi eserleri ise şunlardır:

- 1- *Tuhfetü's-Sâlihîn ve Sübhatü'z-Zâkirîn.*
- 2- *Ed-Dürretü'l-Azîziyye fi'l-Fevâidi'l-Kaviyye*

⁴² Vassaf, a.g.e., c. 2, s. 209.

⁴³ http://ekitap.evup.bel.tr:9600/sempozyum/tarih/Cami_ve_Mescidler.pdf, s. 30. Erişim tarihi: 15.09.2015

⁴⁴ Yücer, a.g.e., s. 278.

⁴⁵ Mustafa Vahyî, *Tuhfetü's-Sâlihîn ve Sübhatü'z-Zâkirîn* adlı eserinde bu konu üzerinde durmuş ve görüşlerini açıklamıştır.

⁴⁶ Yücer, H. Mahmut, “Eyüp'te Hatûniye Tekkesi ve “Tenşitü'l-Muhıbbîn bi Menâkıb-ı Hâce Hüsameddin””, *Tasavvuf*, sayı: 10, 2003, s. 222.

⁴⁷ Güntan, Zekiye, XIX. Yüzyıl İstanbul Mutasavvıflarından Muhammed Murad Nakşibendî ve Hülâsâtu'ş-Şurûh Adlı Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beytin Tahlili, (*SÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Konya, 2009, s. 19.

⁴⁸ Bkz. Aydoğdu, Rukiye, 19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi-Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevi Özelinde-(*AÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara, 2008. s. 24.

⁴⁹ Yücer, a.g.mk., s. 234.

C. Şeyhi: Hoca Hasan Hüsâmeddin Efendi

Hoca Hüsâmeddin Efendi, 1184 senesinde Recep ayının ilk Cuma gecesi dünyaya gelmiştir. Babası Bâb-ı Âli'de Dâhiliye kısmı ser-halifesi es-Seyyid Muhammed Fehim Efendi'dir.⁵¹ Hüsâmeddin Efendi aslen İstanbul'ludur.⁵² Hüsâmeddin Efendi dört yaşında okumaya başlamış ve dokuz yaşında hafızlığını bitirmiştir. Arapça'yı Kastamonulu Ömer ve Konyalı Ali Efendiler'den, hadis ve hadis usulünü Kurubesili Es'ad Efendi'den, tefsiri Ahıskalı Hoca Selim Efendi'den okumuştur.⁵³

Selim Efendi'nin şeyhi olan Bursalı Muhammed (Mehmed Emin) Efendi'nin yanına, Bursa'ya giderek intisap etmiştir. Mehmed Emin Efendi 1288/1813'de vefat etmiş ve bu sebeple Hâtûniye Dergâh'ına dönerek *Mesnevi* okutmaya başlamıştır.⁵⁴ Koca Mustafapaşa Asitânesi'nde *Mesnevî* hatmini tamamlamıştır. Hatuniye Tekkesi'ne gitmesinin sebebi de "Sultan Abdülmecid'in Hacı Evhad Tekkesine mahfel yaptırması"dır. Hüsâmeddin Efendi'nin yöneticelere yüz vermediği anlaşılmaktadır.⁵⁵

⁵⁰ Bursalı, a.g.e., c. 1, s. 219; Vassaf, a.g.e., c. 2, s. 209.

⁵¹ Vassaf, a.g.e., c.2, s. 205.

⁵² Bursalı, c. 1, s.115.

⁵³ Vassaf, a.g.e., c. 2, s. 205.

⁵⁴ Hüsameddin Efendi'nin toplum tarafından nasıl tanındığına dair Cevdet Paşa kitabında şu bilgileri vermektedir: "*Ol vakit İstanbul'da iki meşhûr Mesnevîhân var idi. Biri Hoca Hüsâmeddin Efendi olup, Küçük Mustafa Paşa'da Mesnevî-i Şerif okuturdu. Hüsn-i zann-i enâma mazhar bir pîr-i rûşen zamir olup, ricâl ü kibârdan pek çok zevât ana mu'tekid idi. Her taraftan ve her sınıftan nice zevât ânın dersine müdâvemet ile nutkunu ni'met ve nasihatini ganîmet bilirlerdi. Ba'zen biz dahî gidip takrîr-i dil-pezîrini istimâ' ederdik. Ba'dehû Eyyûb-i Ensârî semtine nakl-i ikâmetgâh edip âhir-i ömrüne kadar orada ikâmet eyledi. Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Osman Efendi, ânın telâmîzindedir*" (Bkz., Cevdet Paşa, a.g.e., s. 13.)

⁵⁵ Bursalı, a.g.e., c. 1, s. 115; Vassaf, a.g.e., c. 2, s. 205; Yücer, a.g.mk., s. 222. Bu durum Mehmet Akif Ersoy'un dikkatini çekmiş ve şu mısraları onun için kaleme almıştır.

Hüsam Efendi Hoca

"Nasılsa ismini duymuş ki bedegânından,
Hüsam Efendi'yi aldirmek istemiş Sultan.
İrâdeler geledursun, o, i'tizâr ederek,
Saray civârına yaklaşmamış, değil gitmek.
Bu izz ü naz üzerinden epey zaman geçmiş;
Günün birinde, Beşiktaş taraflarında bir iş,
Sürüklemiş o havâliye Mesnevi-Hânı.
Duyunca vak'ayı Abdülmecid'in erkanı,
"Çağırtalimm mı?" demişler; "evet" demiş, Hünkar;

Muhammed Emin Efendi'ye intisap etmesi sebebiyle Nakşibendî'dir. Hz. Mevlânâ'nın ruhundan müstefid olmuştur.⁵⁶

Hüsameddin Efendi *Füsûs*⁵⁷ ve *Mesnevi* eğitimi almıştır ve *Mesnevî* dersleri vermektedir. Bunun yanında “*Sahîh-i Buhârî, Mesâbih, Delâilü'l-Hayrât*⁵⁸, *Şir'atü'l-İslam*⁵⁹, *Kadı Beydâvî Tefsiri*” okutmuştur.⁶⁰ Görememesi sebebiyle Mesnevi'yi Vahyi Efendi'ye okutmuş 1280/1863 senesinde vefat etmiştir.⁶¹

Hüsameddin Efendi sünnete bağlı, yöneticilere yüz vermeyen birisidir. Yaptığı derslerle, sohbetlerle ve kurduğu ilişkilerle toplum nazarında seçkin bir yer edinmiştir. Mesnevi'ye gönül vermesi Mevlevilikle ilişkisini gösterirken Hatm-i Hâcegân yaptırması Nakşiliğini ortaya koymaktadır. Hadis ve tefsir okutmasıysa ilmi yetkinliğini gündeme getirir ve bu halıyla donanımlı bir arif portresi çizmektedir.⁶²

Takım takım yola çıkmış hemen silahşorlar.”

“Hüsam Efendi henüz Dolmabahçe’lerde iken,
Gelip yetişmiş adamlar, üçer beşer, geriden.
-Efendimiz bizi gönderdi, çok selam ediyor;
“Görüşmek istiyorum, kendi istemez mi?” diyor.
Uzun değil ki saray, işte dört adımlık yer;
Hemen dönün, gidelim, hiç düşünmeyin bu sefer!
Dönün rica ederiz.....

-Dinleyin sabırlı olun:

“Ben elli beş senedir teptiğim yegâne yolun,
Henüz sonundan uzakken, tükendi gitti ömür;
Tutup da geri döndüm mü, yandıgım gündür!”

(Bkz. Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, haz.: Ertuğrul Düzdağ, İz Yay., İstanbul, 2009, s. 472.)

⁵⁶ Vassaf, a.g.e., c. 2, s. 208.

⁵⁷ “İbnü'l-Arabi'nin kaleme almış olduğu kitabın tam ismi “*Füsûsü'l-Hikem ve Husûsü'l-Kilem*”dir. 627 yılındaki bir “müeşşiratta” Hz. Peygaber'in emri üzere bu eseri kaleme aldığı belirtilir. Füsûsü'l-Hikem, yirmi yedi peygamberin her birinin hikmetlerine izafeten yirmi yedi bölüme ayrılmıştır.” (Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Errol Kılıç, “Füsûsü'l-Hikem”, *DİA*, İstanbul, 1996, c. 13, s. 230-237.)

⁵⁸ “Şazeliyye tarikatının Cezûliyye kolunun kurucusu Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Cezûli tarafından kaleme alınmış bir salavat mecmuası olup tam adı *Delâilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-Envar Fî Zikri's-Salât Ale'n-Nebiyi'l-Muhtâr*'dir. Adı geçen bu risale Şeyh'in müritleri arasında çok okunmasının yanında diğer tarikatlar arasında ve hatta herhangi bir tarikata bağlı olmayanlar tarafından da okunmuştur.” (Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Delâilü'l-Hayrât”, *DİA*, İstanbul, 1994, c. 9, s. 113-114.)

⁵⁹“Eserin müellifi Ebu'l-Mehâsin Rükûlislam Sedîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrahim eş-Şergî el-Buârî'dir. Daha çok bu eseriyle tanınan Hanefî fakihidir. Eserin tam ismi *Şir'atü'l-İslâm İlâ Dâri's-Selâm* olup bir ilmihal ve ahlak kitabıdır. Günlük hayata dair birçok konudaki sünnet ve adab hakkında bilgi vermektedir.” (Ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Cici, “İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir”, *DİA*, İstanbul, 2000, c. 22, s. 210-211.)

⁶⁰ Vassaf, a.g.e., c. 2, s. 206; Yücer, a.g.mk., s. 209-249.

⁶¹ Yücer, a.g.mk., s. 222; Vassaf, a.g.e., c. 2, s. 206.

⁶² Yücer, a.g.mk., s. 222-223.

Onun öğrencilerinden olan Aşçı İbrahim Dede, cuma günleri Şeyh Kadri Dede ile birlikte Hüsâmeddin Efendi'nin derslerine katıldığını ve feyz bulduklarını şu ifadeleri ile dile getirmektedir.

“...Ekseriya cuma günleri Mevlevî elbisesini iksa ile müşarünileyh Dede Efendi hazretleriyle beraber Hazret-i Eyyûb-i Ensarî radiyallahu anhu efendimiz hazretlerinin civâr-ı âlilerinde Bülbüderesi'nde müşarünileyh Mesnevîhan Hazret-i Hüsameddîn kuddise sırrihü'l-azîz hazretlerine giderek, çünkü müşarünileyh Hüsameddîn Efendi Hazretlerinin mesken-i saâdetleri, evvela Dersaadet'te Hacı Ayvaz Cami'-i şerîfnde olup, muahharen kendilerine olunan işâret-i mâneviyyeden dolayı, Eyüp'te Bülbüderesi'nde olan dergâh-ı âliye teşrif buyurdular ki; orada kendi haceleri medfûn idi. Lakin onların künyelerini bilmem İşte böyle cuma günleri Dede Efendi Hazretleriyle birlikte gidip, Hüsameddîn Efendi Hazretlerinin dahî teveccühât-ı kudsiyelerine nail oldum.”⁶³

Şeyh Elif Efendi onun eser yazmayı önemsemediğini belirtir. Ama onun eserlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1- “*Mesnevi*'nin ilk beyti üzerine şerh olarak Molla Cami tarzında bir risale.”
- 2- “*Buhâri*'nin on beş cüzüne Arapça şerh.”
- 3- “Tirmizi'nin *Şemâil* eserinin tercümesi.”⁶⁴

Hüsâmeddin Efendi'nin 1863 yılında vefat ettiği ifade edilmiştir. Vassaf bu konuda en ayrıntılı bilgileri şu şekilde vermektedir:

“1280/1863 senesinde doksan altı yaşında oldukları halde Leyle-i fitırda, saat dörtte gül-zâr-ı bekâya azîm oldular. Bayram günü binlerce halk cenazelerinde hazır bulunup, Hz. Halid'de namazı ba'de'l-edâ saat n bir raddelerinde dergâh-ı şerîfin ittisalinde pencere önünde defn olundu. Ba'dehû üzerine demirden güzel bir şebeke yapılmış, mükellef mezar taşı konulmuştur.”⁶⁵

⁶³ Aşçı Dede *Hatıralar*'ından naklen, Çetin, a.g.e., s. 256.

⁶⁴ Vassaf, a.g.e., c. 2, s. 207; Yücer, a.g.mk, s. 223-224.

⁶⁵ Vassaf, a.g.e., c. 2, s. 206.

Şeyh Hasan Hüsâmeddin Efendi'nin vefat tarihi ile ilgili olarak şu ibare kaydedilmiştir:

*“Eyyâm-ı îydi mâtem-i târihe kıl tahsîs
Hüsameddîn çekildi gitdi mü'minler meydanından.”⁶⁶*

Şeyh Hasan Hüsâmeddin Efendi'nin mezar taşında ise şu ibarelerin yer aldığı ifade edilir:

*“Lâilâhe illa'llah Mühammedü'r-Rasûlullah
Hâzâ kabru Mesnevîhân Hâce Hüsâmeddîn
es-Siddîkî kuddise sırruhu'l-âlî
1280 gur-re-i Şevvâl, (10 Mart 1863)”⁶⁷*

D. Tekkesi: Hâtûniye

Eyüp semti ismini Ebû Eyyûb el-Ensari'den almaktadır. Eyüp manevi duyguların canlı olduğu bir yerdir. Fetihle birlikte kurulan Eyüp ilçesi, zamanla toplumun bütün kesimlerinin yaşadığı bir yer haline gelmiştir.⁶⁸

Osmanlı toplumunda Eyüp semti, tercih edilen ilçelerdendir. Hatta kimi çağdaş yazarlar Medine ile Eyüp arasında bağlantı kurarak bu ilçenin maneviyatını ön plana çıkarır. Eyüp'te yaklaşık 45 tekke vardır.⁶⁹ Hatuniye Tekkesi'nin de 18. yüzyılda kurulduğu ifade edilmektedir. Bu tekke, “Eyüp İlçesi'nde, Gümüşsuyu mevkiinde, Merkez mahallesinde, Kutucu, Hâtûniye Gümüş ve Hüsâm Efendi sokakları ile Eyüp Gümüşsuyu yolunun kuşattığı arsada yer almaktadır.”⁷⁰ “Hatuniye Tekkesi “Çakmak Hasan Efendi”, “Selim Efendi”, “Hoca Hüsâmeddin Efendi Tekkesi”, “Hâtûniye, Hatuni, Karılar Tekkesi” gibi adlarla bilinmektedir.”⁷¹

⁶⁶ Vassaf, aynı yer.

⁶⁷ Vassaf, a.g.e., c. 2, s. 207.

⁶⁸ Çetin, a.g.e., s. 35.

⁶⁹ Yücer, a.g.mk., s. 219.

⁷⁰ Tanman, Baha, “Hatûniye Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul, 1994, c. 4, s.20; Mustafa Ödamar, “Eyüp, İdris Köşkü Caddesi, Zeynep Hatun Sokağı, 29 ada 10 parsel sayılı Hatûniye dergahı” olarak dergah için adres vermektedir. Ayrıca sokağın isminin “Hüsâm Efendi Sokağı” olarak değiştiğini ifade etmektedir. (Bkz. Mustafa Ödamar, *Dersâdet Dergahları*, Kırk Kandil Yay., s. 27, İstanbul, 1994.)

⁷¹ Yücer, a.g.e., s. 275 (718 nolu dipnot); Ödamar, a.g.e., s. 27.

Tekke ilk başta Kâdiriliğe bağlıyken sonra Nakşibendîliğe geçmiştir.⁷² Nakşibendiliğe geçtikten sonra canlanan tekke Hoca Hüsâmeddin Efendi zamanında “Mesnevi Okulu” olarak daha da bilinir hale gelmiştir. Bununla birlikte tekkenin “huzur evi” olarak hizmet vermesiyle bilinirliği iyice yaygınlaşmıştır.⁷³

Hoca Hüsâmeddin Efendi tekkede hem *Mesnevi* hem de “*Tefsir-i Kadî Beydâvî, Sahîh-i Buhârî, Mesâbih, Şir’âtü’l-İslam, Delâilü’l-Hayrât*” gibi eserleri okutmuştur. Hastalığına rağmen *Mesnevi*’yi halifesine okutmuş ve kendisi şerh yapmaya devam etmiştir.⁷⁴ “Hüsâmeddin Efendi XIX. yüzyılda İstanbul toplumunda Mesnevîhân-ı Şehîr ünüyle tanınan iki büyük şeyhten sonra gelenidir.”⁷⁵ Halifesi Vehyi Efendi de hocası gibi hem *Mesnevi* hem de tefsir ve hadis dersleri yapmıştır. Vahyi Efendi’den sonra oğlu Mehmed Rızâeddin Efendi dergahta on bir yıl şeyhlik yapmıştır. Mehmed Rızâeddin döneminde dergaha devlet tarafından beş yüz kuruşluk bir yardım yapıldığı görülmektedir.⁷⁶

Tekkelerin İstiklal savaşında yaptığı hizmetler bilinmektedir. Bunlardan birisi de Hatuniye Tekkesidir. Burası Osmanlı’nın en zor yıllarında “Mim Mim” olarak bilinen gizli örgütün silah merkeziydi. Tekkenin şeyhi Sadettin Ceylan Efendi idi.⁷⁷ Tekkenin silah merkezi görevi şu şekilde icra edilmeltydi: “Sadettin Ceylan Efendi, civardaki İplikhane Hastahanesi’nin de imamıydı. İşgal kuvvetlerinin silah depoları bu civarda yer almaktaydı. Buralardan kaçırılan silah ve cephaneler, önce dergahın bitişiğindeki caminin minaresinde saklanır, sonra İplikhane Hastahanesi’nden sağlanan tabutların içinde cenaze gibi taşınarak yakın bir eve götürülür, oradan Reşadiye mektebine, oradan da sandalcı Osman Ağa marifetiyle Bostan İskelesinden üstüne erzak yüklenerek Boğaz yoluyla İnebolu’ya ulaştırılırdı. Ramazanda ramazan davulunun içinde bomba kaçırıldığı zamanlar da olmuştur.”⁷⁸

⁷² Tanman, a.g.md., s. 20; Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul, 2004, s. 397.

⁷³ Yücer, a.g.mk., s. 221; Tanman, a.g.md., s. 20.

⁷⁴ Yücer, a.g.mk., s. 222; A. mlf., a.g.e., s. 277.

⁷⁵ Yücer, a.g.mk., s.221. İlki ise Fatih-Çarşamba’da Mesnevîhâne Tekkesini kuran Mehmed Murad Efendi’dir. (Bkz. Yücer, a.g.mk., s. 221.)

⁷⁶ BOA, Y.PRK.MŞ 1/61.

⁷⁷ Azamat, H. Nihat, “Nazmi Efendi”, *DİA*, İstanbul, 2006, c. 32, s. 459.

⁷⁸ Özdamar, a.g.e., s. 27-28.

Nazmi Ceylan, milli mücadele yıllarında Hatuniye Dergahında yapılan aktif hizmetleri anlattıktan sonra şu bilgileri verir:

“-Merhum pederim, zaferden sonra tekkemiz mensublarının düşman tehdidi altındaki hizmetlerinin tesbit ve yazılmasına ve hatta bunlardan bir çoğunun istiklal madalyası almasına da şiddetle muhalefet etmişti. Zaferden sonra bir gün istiklal madalyasına hak kazananları tayin ve tespit maksadıyla böyle bizim gibi gizli çalışanları arayıp bularak kaydeden Bahriye Kaymakamı Yarbay Tefik Bey ziyaretimize gelerek bu hususta bazı sualler sordu. Kendisine verdiğim cevapları yazmakta bulunduğu bir sırada içerdeki odadan konuşmalarımızı duyan merhum pederim ikinci namazına gitmek üzere abdest almış, kollarını kuruluyordu.”

“-Oğlum bu yaptığınız nedir, ne yapıyorsunuz? diye sordu. Ona durumu anlattık.” Bunun üzerine:

“-Oğlum, biz bu işi madalya için yapmadık. Biz derviş adamlarıyız. Bize din ve vatan yolunda vacip olan bir hizmetin karşılığı olarak madalya almak yakışmaz. Lütfen o yazdıklarınızı yırtınız! dedi.”

“Tefik Bey’in ısrarlı ricalarına rağmen kararından dönmedi. Notlarını gözünün önünde yırttırdı. İşte bu olay dolayısıyla Eyüp’teki Kuva-yı Milliye çalışmalarının birçokları sır halinde kalmıştır.”⁷⁹

Hâtûniye Tekkesi’nin yapısı Tanman tarafından şu şekilde açıklanmıştır: “Geniş ve ağaçlarla kaplı olan arsası, 1950’lere kadar İstanbul’un ünlü mesireleri arasında yer alan bir kesimde, İdrisköşkü Tepesi’nden Bülbülderesi’ne doğru alçalan yamaç üzerinde bulunmaktadır. İstinat duvarları ile birçok sete ayrılmış olan arsanın, farkı yönlerdeki sokaklara açılan üçtane girişi vardır. Bunlar içinde, mimari ayrıntıları bakımından tek kayda değer olan, güneydeki Hüsâm Efendi sokağına açılan ve hazireye geçit veren kapıdır. Bu kapının dikdörtgen açıklığı mermer sövelerle çevrelenmiş, Hattat Mehmet İzzet Efendi’nin (ö. 1903) sülüs hatlı ve 1304/1886 tarihli besmelesi ile taçlandırılmıştır. Besmelenin yanlarında Mevlevî sikkesi kabartmaları görülmektedir. İçinde pazartesi günleri ayin icra edilen, ayrıca Mesnevi dersleri

⁷⁹ Özdamar, a.g.e., s. 28-29.

yapılan ve günümüzde tamamen ortadan kalkmış bulunan mescit-tevhidhaneninahşap olduğu anlaşılmaktadır. Tek başına kalmış olan bodur minarenin kare tabanlı kaidesi kesme küfeki taşı ile örtülmüştür. Bunun üzerine oturan silindir biçimindeki kaidenin tuğla örgüsü içinde küfeki taşından yontulmuş basamaklar görülebilmektedir. Arsanın batı sınırında, Eyüp-Gümüşsuyu yolu üzerinde yer alan iki katlı ahşap harem binası günümüzde de mesken olarak kullanılmakta olup özgünlüğünü büyük ölçüde yitirmiştir.”⁸⁰

Mezkur tekke hizmetlerine rağmen Kurtuluş savaşından sonra yıkılmıştır.⁸¹ Tekkelerin resmîyette kapatılmasından sonra ondan geriye sadece “avlu girişleri, hazire, harem binası ve minaret” kalmış ve bunlar dışındakiler yok olmuştur.⁸²

Bu dergâhın postnişin listesi ise şu şekildedir:

“Şeyh Seyyid Hasan Efendi

Şeyh Ali Efendi

Şeyh Hâce Selim Sırrı Efendi

Şeyh Mesnevîhân Hâce el-Hâc Seyyid Hasan Hüsâmeddin Efendi

Şeyh el-Hac Mustafa Vahyî Efendi

Şeyh el-Hac Mehmed Rıza Efendi⁸³

Nesib Efendi⁸⁴

Vekaleten Sadeddin Ceylan”⁸⁵

⁸⁰ Tanman, a.g.md, s. 20-21.

⁸¹ Bkz., Kara, Mustafa, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yay., s. 170.

⁸² Tanman, a.g.md., s. 20.

⁸³ Bkz. Şükri, Zâkir, *Die İstanbuler Derwish-Konvente Und Ihre Sceheiche(Mecmû'a-ı Tekâya)*, haz.: M. Serkan Tayşi, Klaus Kreiser, Freiburg, 1980, s. 51-52.

⁸⁴ BOA, Y.PRK.ZB. 21/89. Bu belgede Hatûniye dergahı şeyhi olarak Nesib Efendi'nin Mevlid okuyacağı belirtilmiştir. Bu belgeye göre Nesib Efendi'nin 1314 tarihinde dergah şeyhi olduğu anlaşılmaktadır.

⁸⁵ Özdamar, a.g.e., s. 28.

E. Tarikatı

Mustafa Vahyî Efendi'nin Nakşibendî-Mevlevî meşrep olduğu, hocasından aldığı terbiye ve metod, onun da hatm-i hâce yaptırdığı ve aynı zamanda *Mesnevi* okuttuğu bilinmektedir. Mevlevîlik yönü ise daha çok *Mesnevî* okutmakla gün yüzüne çıkmaktadır. Eserinde kendisinin meşrep olarak Mevlevî değil de Nakşibendî olduğunu ifade ederken aynı zamanda Müceddidî ekolün temsilcisidir.

Nakşiliğin önemli kollarından birisi Müceddidiyyedir. Müceddidiyye zamanla diğer kollardan daha etkili olmuş ve birçok yerde yayılmıştır. Bu kolda önemli isim Hace Muhammed Masum'dur. Kendisini iyi derecede yetiştiren Masum gerçek tasavvufun şeriata bağlılıkla ortaya çıkacağını dile getirmiştir. Bu düşüncesiyle ulemaya da yakınlaşan bu gelenek Nakşibendiliğin tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır.⁸⁶

İbrahim Şimeşek konuya dair makalesinde Müceddidiyye'nin Anadolu'ya gelmesinin iki isim üzerinden cereyan ettiğini belirtir. İlki "Muhammed Murâd-ı Buhârî" ikincisi ise "Yekdest Ahmed-i Curyânî"dir. Murad-ı Buhari bizzat İstanbul'da faaldir ve tekke vasıtasıyla diğer insanlara ulaşmıştır. Ahmed-i Cüryani ise Mekke'de yaşamaktadır ve buradan diğer beldelere gönderdiği halifeler vasıtasıyla Müceddidiyi yaymıştır ki en önemli halifesi Mehmed Emin-i Tokâdi'dir.⁸⁷

Mehmed Emin Tokâdi nisbesinden de anlaşılacağı gibi Tokat doğumludur. İstanbul'da kendisini yetiştirmiş ve memur olmuştur. Hacca niyet etmiş ve yola koyulmadan önce Edirne'deki Kasapzade Mehmed Efendi'ye uğramıştır. Mehmet Efendi'nin Mekke'de bulunan Yekdest Ahmed Cüryânî'ye selam götürmesini Tokadi Efendi'den ister. Tavaf esnasında zikir çeken bir grubun dikkatini çekmesi üzerine yanlarına giden Tokadi Efendi Yekdest Ahmed Cüryani ile tanışır ve ona intisap eder. İstanbul'a dönen Tokadi Efendi burada önemli simalar yetiştirir ve Müceddidiyye'nin devamını sağlar.⁸⁸

⁸⁶ Algar, Hamid, "Nakşibendiyye", *DİA*, İstanbul, 2006, c. 32, s. 338-339.

⁸⁷ Şimeşek, H. İbrahim, "Anadolu Müceddidilerine İlişkin Bazı Tarihi Bilgilerin Kullanışı Üzerine Bir Değerlendirme", *GÜÇİFD*, Çorum, 2012, sayı: 2, s. 216-217.

⁸⁸ Bkz. Muslu, a.g.e., s. 245-268; Şimeşek, H. İbrahim, "Mehmed Emin Tokadi", *DİA*, İstanbul, 2003, c. 28, s. 467; A. Mif., "Mehmed Emin Tokadi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Şahsiyeti",

Tokâdî kendisinin ön plana çıkarması sevmezdi ve bununla ilgili bir hikaye şu şekilde dile getirilir: “Bir defasında müritleri tarafından tekkesindeki bir mevlit meclisine katılması ve posta oturup dua etmesi istenince, “Meclise gelirim ama posta oturmam” demiş, mescitte cemaat arasına karışıp namaz kılmış, bu arada yanında oturan kişi, “Efendim! Bu tekkenin şeyhi Tokatlı Emin Efendi bugün geldi mi? Zira geleceklerini duydum. Evliyaullahtan imişler” diye sorunca, Tokadi o adama, “İşittiğiniz gibi değildir, değersiz adamın biridir, eğer gelirse size ben göstereyim” cevabını vermiştir. Mevlit bitince oradaki bir alimedua etmesini söylemiş, kendisi de sessizce kalkıp evine gitmiştir.”⁸⁹

Tokadi Efendi'nin önemli halifelerinden biri Osmanlı toplumunda meşhur Süleyman Sadeddin Efendi'dir. Kendisini yetiştiren Sadeddin Efendi'nin resmi görevi yoktur ve o, yazı yazmakla geçimini sağlamaktadır. Öğrenci yetiştirmeye önem vermiş ve hastalık zamanlarında dahi bu görevinde vazgeçmemiştir. Kabri hocası Tokadi Efendi'nin yanındadır. Ramazan Muslu yapmış olduğu çalışmasında Süleyman Efendi'ye ait yüz yirmi beş adet kitap ismi vermektedir.⁹⁰

İbrahim Şimşek Yekdest Ahmed Cüryânî'nin bir diğer halifesi Ebu Abdullah⁹¹ Semerkandî olduğunu ve İstanbul'da şeyhlik yaptığını belirtmektedir.⁹² Ayrıca o, Semarkandî'nin yetiştirdiği öğrencilerinden biri Arapzade Muhammed İlmi Edirnevî olduğunu belirtir. Onun da halifesi tanınan şeyhlerden Neccarzâde Mustafa Rızâ Efendi' olduğunu söyler.⁹³

Neccarzâde hem medrese eğitimi almış hem de bu kurumlarda ders vermiş birisidir. Aynı zamanda *Mesnevî*' dersi de almıştır. Kitap istinsahıyla geçinmiş, cihada katılmış, imamlık ve müezzinlik yapmıştır. Müceddidiyyeye intisap ettikten sonra

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu, Tokat, 2012, c. 3, s. 390-395; Tosun, Necdet, “Nakşibendiyye”, Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür, ed.: Semih Ceyhan, İsam Yay., İstanbul, 2015, s. 644-646; Şimşek, H. İbrahim, a.g.e., s. 169-224.

⁸⁹ Tosun, a.g.e., s. 645.

⁹⁰ Muslu, a.g.e., 254-268.

⁹¹ İsminin Muhammed olduğu; Ebu Abdullah ise künyesi olduğu ifade edilmiştir. (Bkz. Şimşek, a.g.e., s. 156.)

⁹² Şimşek, a.g.e., s. 156-157; Muslu, a.g.e., s. 643.

⁹³ Bkz. Şimşek, a.g.e., s. 157.

İstanbul’da irşat faaliyetlerine başlamış ve hastalanarak vefat etmiştir.⁹⁴ Onun halifesi Şeyh Agah Efendi’dir.⁹⁵

Şeyh Agah Efendi’nin Hoca Hüsameddin Efendi’nin hocasının hocasıdır. Agah Efendi Muhammed Emin Nakşibendî’nin şeyhidir. Emin Efendi de tekkesinde Mesnevi, tefsir ve hadis dersleri vermiştir. Onun halifelerinden biri de Hüsameddin Efendi’dir.⁹⁶ Hüsâmeddin Efendi ve manevi oğlu ve halifesi olan Mustafa Vahyî Efendi hakkında hayatları kısmında yeteri kadar bilgi vermiş; burada ise Mücedddiyye’nin Mustafa Vahyî’ye kadar olan kolu hakkında bilgi vermeye çalıştık.

Nakşibendi-Müceddidilerin önemli özelliği Mevlevilikle ilişkileridir. Tekkelerde Mesnevi okutan bu zatların Mevlevî özellikleri de vardır. Bu gelenek her zaman *Mesnevi* okutmakla tanınır.⁹⁷

Mesnevi okuma ve okutma geleneği Nakşibendî-Müceddidiler arasında devam ettirilmiştir. Eserlerde ve sohbetlerde *Mesnevi*’ye sıkça atıf yapılmış ve hatta Kösec Ahmed-i Trabzonî Mevlevî adabına dair bir risale kaleme almıştır.⁹⁸ XIX. yüzyılda da bu anlamda karşımıza Hoca Hüsâmeddin Efendi ve müellifimiz Mustafa Vahyî Efendi çıkmaktadır. Her ikisi de *Mesnevî* okutmuşlardır. Vahyî Efendi’nin eserlerine baktığımızda Mevlevîlik unsurlarını görmekteyiz. Onlar da bu yolda kendilerinden önceki metodu takip etmeye çalışmışlardır.

Mustafa Vahyî Efendi’nin silsilesi ise şu şekildedir:

“Mustafa Vahyî Efendi (ö.1295/1878)

Hoca Hasan Hüsâmeddin Efendi (ö.1280/1863)

Kerküklü Mehmed Emin (ö.1228/1813)

⁹⁴ Tosun, a.g.e., s. 643; Muslu, a.g.e., s. 269-271. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşek, H. İbrahim, *Mesnevîhân Bir Müceddiyye Şeyhi: Neccâr-Zâde Mustafa Rıza’nın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, *Tasavvuf*, sayı: 14, 2005, s. 162.

⁹⁵ Şimşek, a.g.e., s. 165-166; Tosun, a.g.e., s. 644.

⁹⁶ Yücer, a.g.e., s. 294-295.

⁹⁷ Manneh, Butrus Ebu, “19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı’da Nakşi-Müceddidilik”, çev.: Hür Mahmut Yücer, *Tasavvuf*, sayı: 12, 2004, s. 278;

⁹⁸ Şimşek, a.g.mk., s. 160.

Yazıcızade Mehmed Âgâh (ö.1184/1770)

Beşiktaşlı Mustafa Rızâeddin (ö.1159/1746)

Arapzâde Muhammed İlmî (ö.1130/1718)

Ebu Abdullah Semarkandî (ö.1116/1704)

Yekdest Ahmed Cüryânî (ö.1119/1707)

Muhammed Masum (ö.1098/1687)

Ahmed Farukî Sirhindî⁹⁹ (ö.1034/1625)

F. Eserleri

1. Tuhfetüs's-Sâlihîn ve Sübhatü'z-Zâkirîn

Mustafa Vahyî'nin en kapsamlı eseridir. 16+224 sayfa şeklinde hazırlanmış olup ilk on altı sayfası giriş niteliğindedir. Bu giriş niteliğinde olan yerde devrin önemli simalarına ait takrizler bulunmaktadır. Bunlar arasında: Maârif-i Umûmiyye Nâzırı Kemal Efendi, Meclis-i Meşâyih Reisi Feyzullah Efendi, Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Osman Salâhaddin Efendi, Maârif-i Umûmiyye Mektûpçusu Raşit Efendi ve Mehmed Galib Efendi yer almaktadır. Takrizlerden sonra ise içindekiler kısmı mevcuttur.

Eserin dili genel itibari ile Osmanlıca olup, Arapça ve Farsça olan yerler de mevcuttur. Eserin başında hangi kitaplardan yararlandığını belirten Vahyî, bu eserin hangi sebeple yazdığını da belirtir. Müellifin eserleri içinde tasavvufî görüşlerini en

⁹⁹ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19.Yüzyıl)*, s. 952. Hür Mahmut Yücer bu listeyi verirken Arapzade Muhammed İlmî'ye ve Ebû Abdullah Semerkandî'ye yer vermemiştir. Silsiledeki bu kimseler için bkz. Halil İbrahim Şimşek, *Osmanlı'da Müceddidilik XII/XVIII. Yüzyıl*, Sûf Yay., İstanbul, 2004, 156-164.

iyi açıklayan ve haber veren bir önemi haizdir. O dönemde mali sıkıntılara rağmen izin alınıp yönetimin eseri bastığı ve bu eseri övdüğü görülmektedir.¹⁰⁰

Eserin başlıca konuları arasında zikir, sema, devran, raks, rüya, fenâ ve bakâ, muhabbet, esmâ-i hüsnâ, nefis, kalb, mürit ve mürşit, tevekkül, tevbe ve istiğfar bulunmaktadır. Müellifimizin konuları anlatırken ayet ve hadislerden ciddi şekilde yararlanmış; ayrıca meşhur tefsir ve hadis şerhlerinden de istifade etmiştir. Tekfir edilme meselesine de değinen Vahyî Efendi, Zebilli Ali Efendi'nin sema, devranla ilgili risalesine de yer vermiştir.

2. Hezzü'z-Zâkirîn ve Hetrü't-Tâlibîn

Müellifimizin bu eseri kırk hadis ve şerhini ihtiva eden bir çalışmadır. Mustafa Vahyî Hz. Peygamber (a.s.)'ın kırk hadisin ezberlenmesi ile ilgili hadisini eserinin başına alarak bu eseri hazırlamadaki asıl gayesini açıklamaktadır adeta. Vahyî Efendi eserine üç ayetle giriş yapmaktadır. Bunlar sırasıyla Saff sûresi 10. ayeti ve 11. ayetinin¹⁰¹ baş kısmı, Ankebut sûresinin 69. ayeti¹⁰² ve Nisa sûresinin 150.¹⁰³ ayetleridir.

Mustafa Vahyî de bu eserini kırk hadis şerhi biçiminde, dil açısından genel olarak Arapça, kısmen Farsça ve Osmanlıca şeklinde kaleme almıştır. Sadece zikir ilgili rivayetleri toplaması, çalınmamıza konu olan eserinde de zikri ön plana çıkarması müellifin zikre ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Eserinde mevcut olan hadisleri şerh ederken de birçok kaynaktan yararlanmışır. Ayrıca risâledeki rivayetlerin bir tanesinde geçen Arapça bir kelimenin farklı şekilde hareketlerle okunduğu zaman anlamlarının ne olacağı gibi lügavî ayrıntılara girmesi ise

¹⁰⁰ BOA, A}MKT.MHM. 372/55.

¹⁰¹ “Ey iman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak kazançlı bir ticaret göstereyim mi? Allah’a ve resûlüne inanmanız.” Ayet buraya kadar alınmış kalan kısmı zikredilmemiştir. Saff, 61/10-11.

¹⁰² “Bizim uğrumuzda mücahede edenlere gelince, üphesiz onları kendi yollarımıza iletiriz. Şüphesiz Allah muhsinlerle beraberdir.” Ankebut, 29/69.

¹⁰³ Nisa sûresindeki bu ayetin “Allah ile peygamberler arasında ayırım yapmak isterler” kısmı yer almamaktadır. Tam anlamı ise şu şekildedir: “Allah ve resuerini inkâr eden ve Allah ile resulleri arasında ayırım yapmak isteyen “bir kısmına inanır bir kısmını inkâr ederiz” diyenler ve bu ikisi arasında ayırım yapmak isteyenler.” Nisa, 4/150.

dikkat çekicidir. Bu anlamda bu eserinde de ilmi tarafını ciddi bir şekilde ortaya koymaktadır. Eserinin sonunda ise çalışmasının 1279 yılında bitirdiğini ifade etmektedir.

3. Ed-Dürretü'l-Azîziyye fi'l-Fevâidi'l-Kaviyye

Mustafa Vahyî'nin bu eseri, eserin başında açıklandığı gibi kendi belirlemiş olduğu on sekiz konuyu açıklamaktadır. Hamdele ve salvele ile başlayan eserde risaleye hangi isim verildiği açıklanmaktadır. Eser Arapça, Farsça ve Osmanlıca dilleri ihtiva etmektedir.

Şeyh Vahyî Efendi bu eserinde bazı hadislerin açıklama, hocası Hüsâmeddin Efendi hakkında bilgi verme, Mâide suresi yüz beş, Ahzab suresi kırk ve yetmiş iki, Şuarâ suresi on altıncı ayetlerin tefsiri, Hâcegân Tarikatı hakkında bilgi verme, hulul ve vahdet-i vücût, Peygamber (a.s.)'ın annesinin ismi "Amine" hakkında açıklama, nebi ve veli, Mevlevî çilesi ve duası hakkında bilgiler vermektedir.

Eser Maârif-i Umûmiyye Nâzırı Kemal Efendi zamanında 27 zi'l-Hicce 1281 yılında basılmıştır. Şeyh Efendi'nin bu eseri de idare tarafından övgüyle bahsedilmiş ve basılmasına ve neşrine izin vermiştir.¹⁰⁴

¹⁰⁴ BOA, İ.DH538/37421.

II. BÖLÜM

TUHFETÜ'S-SÂLİHİN ve SÜBHATÜ'Z-ZÂKİRİN

A. ESERİN TANITIMI

1. Eser Hakkında Genel Bilgiler

Mustafa Vahyî'nin kaleme almış olduğu bu eser için Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 14233 numarada kayıtlı olan nüshayı çalışmamız için temel aldık. İstanbul Sultaniye matbasında 1284 yılında basılan eser, Vahyî Efendi tarafından 1283 yılında Muharrem ayının sonlarına doğru tamamlanmıştır. Eserin yazıldığı tarihte Maârif-i Umûmiyye Nezâretinden izin alınmış ve devlet tarafından basılmıştır. Küçük boy olarak niteleyebileceğimiz eseri 16+224 sayfa şeklinde tarif edebiliriz. Her sayfa 17 satrı ihtiva etmektedir.

Eserin ilk on altı sayfası giriş niteliğindedir. İçindekiler kısmının yanı sıra belirli kişilerin yazmış oldukları takrizler de bulunmaktadır. Bunlar arasında, Maârif Nâzırı Kemal Efendi, Meclis-i Meşâyih Reisi Feyzullah Efendi, Yenikapı Mevlevihânesi şeyhi Osman Salahaddin Efendi, Muhammed Gâlip Efendi, Maârif-i Umûmiye Mektupçuluğu görevinde bulunan Raşit Efendi yer almaktadır.

2. Tuhfetü's-Sâlihîn ve Sübhatü'z-Zâkirîn'in Yazılış Sebebi

Geçmiş dönemlerde mevcut olan cehri zikir, semâ, deverân ve raks hakkındaki tartışmalar özellikle XVII. yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kadızâdeliler ile Sivâsiler arasındaki tartışmaya¹⁰⁵ konu olmuş ve Vahyi Efendi döneminde de varlığını sürdürmüştür.

Mustafa Vahyî eserin yazılış gayesini mevcut bulunan cehrî zikir, semâ, raks, devrân, fenâ, bakâ, muhabbet vb. konular hakkında yapılan tartışmalara bir cevap olması, tasavvuf yolunda bulunanlara ve semâ, raks, devrân yapanları tekfirle itham edenlere ne gerektiğini açıklamak için yazdığını belirtir. Allah'ı zikretmenin sâlih ameller içinde üstün olduğunu ve bunun Kur'ân'da ve Hz. Peygamber (a.s.)'ın hadislerinde delaleten ve serahaten işaret edildiğini söyler. Dört mezhebin salih ameller için birer bâb yazıp alım, satım ve diğer akidler için fetvâlar vermişlerdir. Fakat burada Allah zikredilmez, mescitlerde zikir yapılmaz diye fetvalarının olmadığını belirterek zikirle alakalı bütün meseleleri bir risalede toplamak isteyip bu yolun yolcularına faydalı olmasını arzu ettiğini belirtir.

3. Kaynakları

Osmanlı son dönem şeyhlerinden olan Mustafa Vahyî, ilmi liyakati olan ve bu liyakatinin ehline takdir edildiği kimselerdendir. Onun eserini oluştururken yararlandığı kaynakların başında hiç şüphesiz Kur'ân ve Sünnet gelmektedir. Açıklamaya çalıştığı konuları ele alırken konuyla alakalı ayet ve hadislere yer vermiş

¹⁰⁵ Bkz. Çavuşoğlu, Semiramis, "Kadızâdeliler", *DİA*, İstanbul, 2001, c. 24, s. 100-102. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akpınar, Muhammet Raşit, "Kadızâdeliler ve Sivâsiler arasındaki Fıkhi Tartışmalar", (*MÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, 2009.

ve çeşitli tefsir ve hadis şerhlerinden faydalanmıştır. Eserin tümünü göz önüne aldığımızda çok az olsa da Hz. Peygamber (s.a.v.)'e isnat edilen ve hadis olduğu ifade edilen sözlere de yer verilmiştir. Onun bu eserini ortaya koyarken hangi kaynaklardan yararlandığını ortaya koymak nerden beslendiğini göstermek açısından önem arz etmektedir. İlmî disiplinler içinde istifade ettiği eserler aynı zamanda o devirde bir sūfinin atıfta bulunduğu kaynakların medrese ehlinin yararlandığı kaynaklar ile aynı olduğunu gösterecektir ki son derece önemli olduğunu düşündüğümüz bir konudur.

Müellifimizin yararlandığı eserleri tek tek yazmak yerine bir ilim dalında yaralanmış olduğu eserleri ayrı ayrı vermeyi uygun gördük. Ayrıca müellifimizin eserinde adını yazdığı şekliyle değil de tam künyeleriyle vermeyi faydalı olacağını düşünmemiz hasebiyle bu yolu tercih ettik.

Tefsir alanında yararlandığı kaynakları şu şekilde sıralayabiliriz: *Envâru't-Tenz'îl ve Esrâru't-Te'vîl*¹⁰⁶, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*¹⁰⁷, *Lübâbü't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl*¹⁰⁸, *Uyun, Meâlimü't-Tenzîl*¹⁰⁹, *Ebu's-Suûd Tefsiri, Telhîsu Tebsirati'l-Mütezekkîr ve Tezkireti'l-Mütebaşşir(Tefsîru'l-Kevâşi)*¹¹⁰, *Te'vîlâtü'l-*

¹⁰⁶ “Nasîruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî'ye ait olan bu eser, yazarn en meşhur eseridir. Üzerinde 255 civarında şerh ve haşiye yapılacak kadar takdir görmüştür.” (Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Beyzâvî”, *DİA*, İstanbul, 1992, c. 6, s. 100-103.)

¹⁰⁷ “Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin genellikle *Medârik* veya *Tefsîru'n-Nesefî* diye anılan tefsiridir. Özlü bir tefsir olmasının yanı sıra bilhassaitikadda Mâturîdî fıkhıta Hanefî mezhebine ait görüşleri anlaşılabilir üslupla ortaya koyması bakımından daha çok Hanefîler rasında şöhret kazanmıştır.” (Bkz. Mustafa Öztürk, “Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl”, *DİA*, İstanbul, 2003, c. 28, s. 292-293.)

¹⁰⁸ “Ebu'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Hâzin el-Bağdâdî'ye ait olup en tanınmış eseridir. Daha çok *Tefsîrü'l-Hâzin* diye anılır. İbnHacer el-Askalânî ve Dâvûdî'nin *et-Te'vîl li-Meâlimi't-Tenzîl* adlı eserinden özetlediğini, ayrıca *el-Keşşaf, Mefâtîhu'l-Gayb ve Envâru't-Tenzîl* gibi muteber tefsir kitaplarından topladığı bilgileri de ilave ederek eserini dile getirdiğini belirtmiştir.” (Bkz. Ali Eroğlu, “Hâzin, Ali b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul, 1998, c. 17, s. 125-126.)

¹⁰⁹ “Ferra el-Begavî'ye ait olup açık, kolay ve tekalüften uzak bir üslupla yazılmıştır. Yazıldığı dönemden sonra rağet görmüş bir eserdir.” (Bkz. Saffet Bakırcı, “Meâlimü't-Tenzîl”, *DİA*, İstanbul, 2003, c. 28, s. 203-204.)

¹¹⁰ “Ebu'l-Abbas Muvaffakuddîn Ahmed b. Yusuf b. el-Hasen el-Kevâşi el-Mevsîli'ye aitti. Beytülmakdis'te ders kitabı olarak okutulduğu bilinmektedir.” (Bkz. Mehmet Mahfuz Ata, “Kevâşi”, *DİA*, İstanbul, 2002, c. 25, s. 341-342.)

*Kur'ân*¹¹¹, *Şa'rânî'nin İşârâtı*¹¹², *Rûhu'l-Beyân Fî Tefsîri'l-Kur'ân*¹¹³, *Arâisü'l-Beyân Fî Hakâiki'l-Kur'ân*.¹¹⁴

Hadis alanında müellifimizin yararlandığı kaynaklarsa şu şekildedir: *el-Câmiu's-Sahîh*¹¹⁵, *el-Câmiu's-Sahîh*¹¹⁶, *el-Câmiu's-Sağîr*¹¹⁷, *el-Câmiu'l-Kebîr*¹¹⁸, *Mişkâtü'l-Mesâbih*.¹¹⁹

Tasavvuf alanında istifade edilen kaynaklar ise şu şekildedir: *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*¹²⁰, *er-Risâle*¹²¹, *Avârifü'l-Maârif*¹²², *Mesnevî*.¹²³

4. Metodu ve Muhtevası

Tuhfetü's-Sâlihîn yukarda belirttiğimiz gibi 16+224 sayfadan oluşmaktadır. Müellifimiz eserine besmele, hamdele ve salve ile başlar. Sayfa kenarlarında başlık diyebileceğimiz notlar bulunmaktadır ki içindekiler kısmı ile aynı cümlelerdir. Bu sebeple sayfa kenarlarında yer alan bu ifadeler başlık olarak değerlendirilebilir. Ama görünüm itibariyle ifade edersek, esere başlanılmış ve eser hiçbir fasıla vermeden

¹¹¹ “Ebu Mansûr el-Mâturîdî’ye ait tefsir kitabıdır. Değişik şekillerde ismi geçmektedir.” (Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Topaloğlu, “Te’vîlâtü'l-Kur’ân”, *DİA*, İstanbul, 2012, c. 41, s. 32-33.)

¹¹² Şa’rânî’ye ait böyle bir kitaba rastlayamadık.

¹¹³ “Celvetî şeyhi İsmail Hakkı Bursevî’ye ait bir eser olup yazılışı 1705 yılında tamamlanmıştır. Birçok tefsirden yararlanarak hazırlanmıştır. Mevızayı amaç edinen yazar tefsir vecihlerine fazla yer vermemiş, ayetlerin kolay anlaşılmasını sağlayacak kadar yetineye çalışmış.” (Bkz. Ali Namlı, “Rûhu’l-Beyân”, *DİA*, İstanbul, 2008, c. 35, s. 211-213.)

¹¹⁴ “Ebû Muhammed Sadruddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî’ye ait olup işari bir tefsirdir.” (Bkz. Nazif Hoca, “Baklî”, *DİA*, İstanbul, 1991, c. 4, s. 545-547.)

¹¹⁵ “Buhârî’nin Kur’ân-ı Kerîm’den sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilen sahih hadisleri toplayan eseridir.” (Bkz. M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu’s-Sahîh”, *DİA*, İstanbul, 1993, c. 7, s. 114-123.)

¹¹⁶ “Müslim’in sahih hadislerinden meydana gelen eseridir.” (Bkz. M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu’s-Sahîh”, *DİA*, İstanbul, 1993, c. 7, s. 124-129.)

¹¹⁷ “Süyûtî’nin 10010 hadisi ihtiva eden eseridir.” (Bkz. Halit Özkan, “Süyûtî”, *DİA*, İstanbul, 2010, c. 38, s. 188-198.)

¹¹⁸ Bu eser de Suyûtî’ye aittir. . (Bkz. Halit Özkan, “Süyûtî”, *DİA*, İstanbul, 2010, c. 38, s. 188-198.)

¹¹⁹ “Ferrâ el-Begavî’nin derlemiş olduğu Mesâbihü’s-Sünne isimli eserine Hatîb et-Tebrîzî’nin yaptığı olduğu ve meşhur olan eseridir.” (Bkz. İbrahim Hatipoğlu, “Mesâbihü’s-Sünne”, *DİA*, İstanbul, 2004, c. 29, s. 258-260.)

¹²⁰ “Kelâbâzî’ye ait olan eser, tasavvuf konusunda erken dönemde yazılmış ve tasavvufun temel kaynak kitaplarından biridir.” (Bkz. Süleyman Uludağ, “Kelâbâzî, Muhammed b. İbrahim”, *DİA*, İstanbul, 2002, c. 25, s. 192-193.)

¹²¹ “Kuşeyrî’nin tasavvufa dair klasik eseridir. Tasavvufun temel kitaplarındandır.” (Bkz. Süleyman Uludağ, “er-Risâle”, *DİA*, İstanbul, 2008, c. 35, s. 122-123.)

¹²² “Şehâbeddîn es-Sühreverdî’nin tasavvufa dair yazmış olduğu eseridir.” (Bkz. Süleyman Uludağ, “Avârifü’l-Maârif”, *DİA*, 1991, c. 4, s. 109-110.)

¹²³ “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’ye ait olup altı cilt (defter) ve yaklaşık 25700 beyitten meydana gelen, onun tasavvuf anlayışını içeren İslam kültürünün en önemli eserlerinden biridir.” (Bkz. Semih Ceyhan, “Mesnevî”, *DİA*, İstanbul, 2004, c. 29, s. 325-334.)

bitirilmiş gibidir. Konular başlıklarla ayrılmamış; devam eden yazı içerisinde ardı ardına sıralanmıştır. Bu anlamda konular arasında belli bir bütünlük görülmemektedir.

Belli yerlerde dili ağırlaşan eserde Vahyî, ayet ve hadislerin, alıntı yaptığı tefsir ve hadis şerhlerinin metinlerini Arapça olarak vermiş; faydası olması açısından bu metinlerin bazısının tercümelerini vermekte bazı metinlerin ise tercümelerini vermemektedir. Bunu böyle yaparken de fayda umduğunu belirtmektedir. “Ey Birader!” gibi ifadeyle okuyucunun dikatini çekmeye çalışmıştır. Ayrıca dervişlere dil uzatan veya dervişleri tekfir edenlerin yanlışlıklarını ortaya koymak için soru-cevap metodunu da kullanmıştır. Özellikle cehri zikri savunma tavrını ortaya koyan müellifimiz, zikirle ilgili fetvaları toplmaya çalışmıştır. Öyle ki eserin son kısmına Zenbilli Ali Efendi’nin risalesine de yer vermiştir.

Şeyh Efendi bu eseri Hicrî 1283 yılı Muharrem ayının sonlarına doğru Eyüp’te bitirdiğini belirtmiş; Osmanlı Devleti’ne, İslam ordusunun askerlerine, devrin padişahı Sultan Abdülaziz Hân ve ailesine dua ederek eserine son vermiştir.

Tümünü incelediğimizde eserin en temel konusunun zikir olduğu anlaşılmaktadır. Dervişlere dil uzatma ve onların semâ, deverân ve raks yapmaları sebebiyle tekfir edilmesi konusuna da değinilmiş; dervişlerin müslüman oldukları ve yaptıklarının caiz olduğu, tekfir edenlerin bu hareketleri sebebiyle kâfir oldukları vurgulanan konular arasında yer almaktadır. Ayrıca tasavvuf-tarikat, mürit- mürşit, fenâ ve bakâ, kalp, rüya, tevbe ve istiğfar, tevekkül, nefis ve mertebeleri, semâ; devrân ve raks, muhabbet, esmâ-i hüsnâ konuları da mevcuttur.

5. Nüshası

Yaptığımız araştırmalar sonucunda bu eserin yazma nüshasına ulaşamadık. Bunun sebebinin ise risalenin taş baskı olarak basılması için matbaaya verildiği için kaybolma ihtimalinin yüksek olduğu söylenmesidir. Biz de 1284 yılında Sultaniye matbasında devlet tarafından basılan *Tuhfetü’s-Sâlihîn ve Sübhatü’z-Zâkirîn*’in Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde yer alan 14233 nolu baskısını kullandık.

B. TUHFETÜ'S-SÂLIHÎN ve SÜBHATÜ'Z-ZÂKİRÎN'İN GÜNÜMÜZ HARFLERİNE ÇEVİRİSİ

[1] İşbu kitâb-ı fevâid-nasbân Maârif-i Umûmiyye Nâzırı atûfetlû Kemâl Efendi hazretlerinin takrîz-i bî-nazîreleridir.

Şeyh-i pür-feyz Mustafa Vahyî

Mürşid-i pâk u ârif-i yektâ

Eyleyip bu risâleyi te'lîf

Verdi zâkirlere sürûr u safâ

Haşre dek hânegâh-ı âlemde

Zikrini hayr ede Cenâb-ı Hüdâ

نظمه الفقير السيد أحمد كمال نال ما في باله من الآمال [Bunu Ahmed Kemal düzenledi. Arzu ettiği her emeline Allâh onu eriştirsin.]

Meclis-i Meşâyah reîsi fazîletlü Feyzullâh Efendi hazretlerinin takrîzleridir. بِاسْمِهِ
[Her türlü noksanlıktan uzak olan Allâh'ın adı ile
başlangıçta ve sonda ona tevessül ederiz.]

الحمد لله نور قلوب العارفين بأنوار لا إله إلا الله وشرح صدور العاشقين بأسرار لا إله إلا الله و هو الذي حمد
ذاته بذاته و وصف نفسه بما يليق بأعلا ذاته و صفاته و ذاكر من ذكره بلسان قدسه و نصر من نصره بنتهيته
قدمه بأنسه و الصلوة و السلام على سيدنا محمد اللذي هو سبب الوجود و خلاصة الوجود و على آله و أصحابه
نجوم الهدى و مصابيح الدجى أما بعد هذا الكتاب [3] المستطاب يحل به المشكلات للراغبين و يكشف المعضلات
للتالبيين و حقيق بأن يطالع و يلقى بالقبول و جدير أن يقال له سند للذاكرين و سيف قاطع على المعاندين المنكرين
الله در قائله و شكرا لله سعى جامعه الأريب للبيب عمدة المشايخ المعاصرين و زبدة الواعظين الشيخ مصطفى
و حياى جزاه الله بالخيرات الأسنى و كتب لد الزيادة و الحسنى سوده أفقر الورى و أوجهم إلى الله خادم الفقراء
و خادم مشايخ القراء الحاج حافظ فيض الله ابن أسعد النقشبندى المرادى غفر الله لهما و عفى عنهما و أحسن
اليهما تم ربيع الثانى سنة ١٢٨٣

[Lâ ilâhe illallâh'ın nurlarıyla ariflerin kalplerinin nurlandırana ve La ilâhe illallâh'ın
sırlarıyla âşıkların göğüslerini açana hamd olsun. O Allâh ki zâtına zâtıyla hamdetti ve
en yüce sıfatlarla layık olduğu şekliyle vasıfladı. Kendisini zikredene mukaddes bir
lisani hatırlattı. Kendisine yardım edene ünsiyetinde ayaklarını sabit kılarak yardım
eder. Salât ve selâm varlığın sebebi mevcudatın özü olan efendimiz Hz. Muhammed'e
ve hidâyet yıldızları ve karanlığın aydınlığı olan âline ve ashabına olsun. Bu temiz
kitap öğrenmek isteyen kişilerin sorunlarını çözer. Tâlipler için problemleri çözer.
Kabul edilerek dikkatle mütalaa edilmeye değer ve zakirlere dayanaktır denilmeye
layıktır. Münkir ve inatçı kişilere keskin bir kılıçtır. Allah Teâlâ bunu yazan ve telif
edenin sa'yini meşkûr eylesin ki o, bu asrın şeylerinin umdesi, vâizlerin seçkini olan
Şeyh Mustafa Vahyî'dir. Allah onu en yüce hayırlarla mükâfatlandırın, hayrını ziyade
eylesin. Âdemoğlunun en hakiri, Allâh'a en çok ihtiyaç duyan, dervîşlerin ve seçkin
meşâyahininin hizmetçisi el-Hâc Hafız Feyzullâh İbni Esad en-Nakşibendî bunu kaleme
almıştır. Allâh ikisini de bağışlasın ve afiyet versin. İkisinin de hallerini güzel eylesin.
Rebîu's Sâni 1283 yılında tamamlandı.]

Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi reşâdetlû Osman Salâhaddîn Efendi hazretlerinin
takrîzleridir.

بِسْمِ اللَّهِ سَبْحَانَهُ

الحمد لوليه و الصلوة و السلام على نبيه و آله و بعد فهذه رسالة بديعة ممتازة بوجوه عديدة عن أمثالها بل هي التي لم يؤلف مثلها و اسمها يعلم عن مباحثها و لا يمس الحاجة إلى بسط المقالة في توصيف شأنها [4] فإن شأنها ظاهرة عند العرفاء والأدكياء لا سيما لدى سديد الناظر فيها ألفتها الفاضل الكامل ذو الفقه الثاقب و الذكاء الراسب الراسخ في علمه السانخ في فهمه عارف معارف كتاب المثنوى الشيخ مصطفى وحي حسن الله تعالى ذكره و أزيد علمه و هو زبدة شركائنا ذوى الهمم و محاسن السيم و عمدة تلامذة أسستادنا الأكرم و عارف المعارف الدنية و واقف الأسرار القدسية و صاحب اللإيحات الخفية و اللإهامات الحلية الواصل إلى المقام الأعلى و النظر الأجلى و المكانت الزلفى و المشهد الأزهى كاشف ديايق المثنوى وارث علم المحدثى قدوة العارفين إمام الهدى و اليقين إلى الفضائل و الشيخ الكامل مولينا خواجه حسام الدين حسن أنقشبندى الصديق المولى قدس الله تعالى سره العالى و قدسنا سره و أيدنا بنوره أمين أمين بجاه سيد الأولين و الآخرين عليه صلوات الله البر المتين و على آله الطيبين الطاهرين و على سائر الأنبياء والمرسلين وآلهم و الحمد لله رب العالمين و أنا الفقير الحقير صلاح الدين عثمان بن الناصر [5] الباقي المولى غفر الله له و لوأديه و لجميع المؤمنين تحريرا ١٧ فى ربيع الاول سنة ١٢٨٣ [Hamd onun dostu Allâh'a, salât ve selâm da nebisine ve âline olsun. Bu benzerlerinden birçok yönden ayrılan mükemmel bir risaledir. Onun gibisi henüz telif edilmedi. Konuları isminden anlaşılır. Onun şanını vasıflandırmada sözü uzatmaya gerek yoktur. Zeki ve seçkin arifler nezdinde onun şanı açıktır. Özellikle dikkatli bakan kişi için böyledir. Bu risâle ki onu üstün, kâmil, ince anlayış, bilmede ve anlamada söz sahibi olan kimse telif etti. *Mesnevi*'nin arifi Şeyh Mustafa'dır. Allâh onun heybetini güzelleştirsin ve ilmını artırsın. O, himmet sahibi arkadaşlarımızın seçkini, siması güzel, büyük hocamızın değerli öğrencisi ledünnî ilimlerin arifi, kutsi sırlara vakıf olan, gizli lâyiha ve değerli ilham sahibi, yüce makama ulaşan ve yüce bakış sahibi, yakîn makamlar sahibi *Mesnevi*'nin inceliklerine kâşifi olan, Muhammedî ilmin vârisi, ariflerin lideri, imâmü'l-hüdâ ve fazilet sahibi Şeyh Kâmil Mevlânâ Hoca Hüsâmeddin Hasan en-Nakşîbendî ve es-Sıddîku'l Mevlevî (k.s.)'ın Allâh sırrını takdis eylesin. Onun sırrı ile de bizi takdis eylesin ve onun nuruyla bizi güçlendirsın. Seyyidü'l-evvelîne ve'l-ahîrîn amin. Peygambere, temiz âline ve bütün diğer peygamberlere salât ve selâm olsun. Alemlerin Rabbine hamd olsun. Ben fakir Salâhaddin Osman b. Nasır el-Mevlevîyim. Allâh onu, ailesini ve bütün müminleri bağışlasın. Rebiul Evvel 1283 yılında tahrir edildi.]

Üstâd-ı ekrem fazîletlü eş-şeyh Muhammed Gâlib Efendi hazretlerinin takrîzleridir.

[Her işte O'nun Muîn ismiyle yardım dilerim] باسمه المعين في كل الامور أستعين

الحمد لله الهادى أوليائه إلى طريق الصواب المنقذ من ظلمات الجهل و الخطاء و الإرتياب و الصلوة و السلام على سيدنا محمد افضل من أوتى الحكمة و فصل الخطاب و على آله و أصحابه الذين بينوا آداب الذكر و السلوك لإولى الباب و بعد فهذه كتاب شامل لخلاصة كل مبسوط و أواف و نصاب كامل من خزانة كل منتجب كاف بحر محيط بمستشفى كل مديد و بسيط و كنز مغن عما سواه من كل وجيز و وسبط عون الذاكرين السالكين كهف للطالبين العاشقين جدير بأن طار كالامطار في الاقطار و صار كالامثال في الأمصار صنفه الأستاذ الكامل العالم العامل أو حد الفضلا أكمل النبلا مرشد السالكين إلى أقوم طريق و مربى المريدين بدقائق أسرار التوفيق المحى [6] بتدريسه للعلوم آثار ما ,,,, من دروس الرسوم واقف أسرار كتاب المثنوى الشيخ مصطفى وحى لا زالت فضائله على مدى الأيام تتجدد و معاليه إلى ذرى الشرف بحسن المقاصد تتصعد رقمه أحقر الورى تراب أقدم [Dostlarını şüphe, hata ve cehâlet karanlıklarından kurtarıp doğru yola hidâyet eyleyen Allâh'a hamdolsun. Salât ve selâm da kendisine hikmet verilen ve özlü söz söyleme özelliği verilen Efendimiz Muhammed (s.a.v.)'e ve O'nun âline ve zikrin adabını ve sülûku açıklayan ashabına olsun. Bu, yeterli olan her hazineden tam bir nisabdır. Her açılıp yayılmış olan seçkin kitaplardan bir okyanustur. Aşık taliblerin ve zakirlerin yardımına koşan, onun benzeri her türlü kitaba ihtiyaç bırakmayan hazinedir. Yağmur damlaları gibi kendisine ihtiyaç duyulandır, şehirlerdeki yol gösterici gibidir. Bu eseri üstad, kâmil, ilmiyle âmil, faziletliğin önderi, seçkinlerin lideri, sâlikleri en kuvvetli yola ileten mürşit, başarının sırlarının inceliklerini arzulayan müritlerin terbiyecisi olan, ilimlerin tedrisini ihya eden, değerli ilimlerin kaybolanlarını ortaya çıkaran kişi tasnif etti. Şeyh Mustafa *Mesnevi* kitabının sırlarına vakıftır. Günler yenilenmesiyle beraber faziletleri her daim devam etti. Ve yüceliği maksatların en güzeli sebebiyle şeref zirvesine ulaşması devamlı oldu. Fakirlerin ayaklarının tozu olan halkın en acizi Muhammet Gâlib b. Muhammed Emin Feyzuddîn zaviyesinde bunu yazdı. 8 Rebû's-Sânî 1283.]

Maârif-i Umûmiyye mektûbculuğu me'mûriyyet-i seniyyesiyle mübâhî saâdetlû Râşid Efendi hazretlerinin takrîzleridir.

İşbu kitâb-ı velâyet-nisâb ekmel-i a'sâr ve eşref-i edvâr olan asr-ı mehâsini hasr cenâb-ı mülûkânede rahîk-ı tahkîk ile neş'e-mend olan zümre-i kâmile-i sâlikânı irşâd ve süllâf-ı sâf-ı hakîkat ile sermest ve ser-bülend bulunan fırka-i nâciye-i dervîşânı teslîk ve is'âd için reşâdetlû Mustafâ Vahyî Efendi hazretlerinin kalem-i i'câz-rakamlarından hemîşe cereyân eden bihâr-ı maârif-i cûy-bâr kemâlâtta bir reşha-i

deryâ nevâl ve sahîhan teşnegân-ı ashâb-ı vecd ve hâl ve atşân erbâbî zikr-i Cenâb lâ-
yezâl haklarında bir mâ-i zülâl-füyûzâb [7] iştîmâl olduğu azâde-i kayd u iştikâl olup
Cenâb-ı Hakk ve feyyâz-ı mutlak esrâr-ı gâmiza-i tarîkat ve ahyâr-ı kirâm-ı zevi'l-
kerâmet hürmetine müellif-i müşârun ileyhın aded-i ömür ve irfânını müzdâd ve pek
çok seneler hângâh-ı âlem ve tekye-gâh seyr u sülûk-ı Benî Âdem'de bunun emsâli
nice nice müessir-i makbûle ve müellefât-ı memdûha neşrine muvaffakiyetle
kendilerini mesrûr ve dilşâd buyurmak da'vât-ı mahsûsa ve ezkâr-ı sâdıkası takdîm-i
bârkâh-ı Cenâb-ı velîyyü't-tevfîk ve'l-irşâd kılındı. حرره راشد مكتوبى نظارت معارف نال ما
في ناله من الامال من العوارف [Bunu Maârif mektûpçusu Râşid hazırladı. Arzu ettiği her
emeline ve bilginliğe erişirsin.]

Fihrist-i Risâle-i Tuhfetü's-Sâlihîn ve Sübhatü'z-Zâkirîn

- 1 Dîbâcetü'r-risâle.
- 4 A'mâl-i sâlihât içinde tevhîd cümleden a'lâ ve a'zam olduğu.
- 5 Fetvâ takvânın zâhiri ve takvâ fetvânın bätını ve mezâhib-i erbaa ashâbı zikir
hey'etini beyân eylemedikleri.
- 5 Hakk Teâlâ hazretlerinin dünyâda rahmet-i cânibi ve sathî cânibi.
- 6 İş bu risâlenin me'hûzu olan kütüb.
- 7 Fî tefsîri kavlihî Teâlâ inne ibrahîme le-halîmün evvâhün.

[8]

- 9 Hadîs-i üzkürullâhe.
- 10 Fî tefsîri kavlihî Teâlâ kul küllü ya'melu alâ şâkiletihî.
- 11 Zikrullâha ve tevhîde dahl ve taarruz edenlere münâfık ıtlâkı.
- 12 Enâniyete düşüp ene ferîd da'vâsında olanları beyân eder.
- 13 Ehl-i zikre dahl ile inkâr derdine mübtelâ olanların ilâcı.
- 13 Sûfiyyûn hazerâtının akâid-i islâmiyyeleri.
- 14 Mezheb ve millet bilmeyenlerin ve lâf u küzâf ile kezb söyleyenlerin ahvâli.
- 15 Fî beyâni hadîsin li-küllü şey'in sakkâlün ve sakkâlü'l-kulûbi zikrullâh.
- 16 Fî tefsîri kavlihî Teâlâ ve men azlemü mimmen mene'a mesâcidallâhi.
- 17 İmâm Fahreddin Râzî'nin ve'z-kürullâhe zikran kesîran âyetinin tahkîkî.
- 18 Meşâyih-i mukaddimîn hakkında ve zikirlerinin hâlî beyânında verilen

fetvâlar.

- 19 El-fetve'l-ûlâ el-mevle'l-mezkûri rahimehullâh.
- 20 El-fetve's-sânî li'l-mevle'l-mezkûri rahimehullâh.
- 21 El-fetve's-sâlisü li'l-mevle'l-mezkûri rahimehullâh.
- 21 Dördüncü fetvâ İbn-i Kemâl hazretlerinin olduğu.

[9]

- 23 Beşinci fetvâ Efdalzâde'nin olduğu.
- 24 Mescidde cebran zikir olmaz deyû ibn-i Mes'ûd hazretlerine isnâden olunan suâl cevâb.
- 24 Cümle tarîklerin asıldan müteferri' olduğu.
- 26 Beyânü kavlihî Teâlâ ve tera'l-melâikete hâffine min havli'l-arşi ve bahs-i devrân-i sûfiyye.
- 27 Fî beyâni efdali'z-zikri ve beyân-i merâtib-i nefis.
- 30 Fî tefsîri kavlihî Teâlâ ve't-tekullâhe hakka tükâtihi.
- 30 Kavlühü aleyhi's-selâm elâ ünebbiüküm el-hadîs.
- 31 Fî beyâni kavlihî aleyhi's-selâm lâ tekûmu's-sâ'atü hattâ lâ yukâlû ale'l-arzı Allâh Allâh.
- 32 Fî beyâni kavlihî aleyhi's-selâm el-câhiru bi'l-kur'âni ke'l-câhiri bi's-sıdkı ve'l-hadîs.
- 33 Savt-ı hasen hakkında hadîs-i şerîf.
- 33 Tefsîru kavlihî Teâlâ yezîdü fi'l-halkı mâ yeşâu.
- 34 Ve kulûbun esvât-ı tayyibe ile istilzâzı.
- 35 Fî beyâni kulûb-ı müştekân.
- 35 İmâm Kuşeyrî'nin muhabbet ma'nâsını tahkîk buyurdıkları ve sûfiyyenin muhabbet hakkında olan akvâlî.
- 36 Sûfiyyenin muhabbet hakkında ba'zı akvâlî.

[10]

- 38 Matlab-ı mühim fî bahsi gidâ-yı rûh.
- 38 Ehl-i zikre adâvet edenlerin ahvâlî ve encâm-ı kârî.
- 40 Zikrullâhın bir vakit ile muvakkat olmadığı.

- 41 Sûre-i Âl-i İmrân'da olan âyet-i kerîmenin ma'nâsı.
43 Ed-dünyâ mezra'atü'l-âhirati hadîsinin tahkîki ve ni'met-i bâkiye cennet olduğu beyânı.
44 Zikrullâh hey'etinde eimme-i dîn bir şey beyân buyurmadıkları beyân olunur.
45 Fî tefsîri kavlihî Teâlâ üd'ünî estecib leküm.
47 Cehran zikrullâh ve tilâvet-i kur'ân şer'an câiz olduğu beyân olunur.
49 Resûl-ü ekrem hayber gazâsına teveccühlerinde ashâb-ı kirâmın tekbirleri.
50 Şeyâtîni tard için zikrullâhın cehrî.
51 Sûfiyyûna dahl ve taarrauz edenlerin encâm-ı kârî.
53 Fî beyâni adâvet-i şeytâniyye ve ezân-ı şerîf okunur iken şeytanların firârı.
55 Fî beyâni kavlihî Teâlâ illâ ibâdeke minhümü'l-muhlisîn.
57 Ehl-i tevhîdin gayrına mukâranetin mazarratı beyân olunur.
58 Fî tefsîri kavlihî Teâlâ ve'z-zâkirînallâhe kesîran ve'z-zâkirât.

[11]

- 59 İlmi ile âmil olmayan ulemânın ahvâli beyânı.
60 İlmi ile âmil olan ulemâyı beyân eder.
61 Fî beyâni el-müflisü fi'l-âhirati.
62 Kendi aybına nazar etmek evlâ olduğu.
64 Kavlühü Teâlâ elâ bi-zikrillâhi tatmeinne'l-kulûb.
65 Cenâzeyi zikrullâh ile götürmek câiz olduğu.
65 Fî tefsirihi kavlihî Teâlâ ve lâ-techer bi-salâtike ve lâ-tühâfit bihâ.
67 Kelâm-ı Hz. Ebubekir es-Sıddîk (r.a.) Teâlâ.
69 Mü'minîne itâle-i lisân zenb-i azîm olduğu beyân olunur.
69 Mürşid-i kâmil mürîde istiğfâr izninde ta'lîm olunan şartları beyân eder.
71 Savt-ı istiğfâr ve zikir ve tekbîr arş-ı rahmâna vusûlünü beyân eder.
73 Fî beyâni kavlihî Teâlâ fe-izâ kazaytüm menâsikekeküm fezkürullâhe ke-zikriküm.
74 Matlab-ı mühim fî beyâni zamâni'l-câhiliyye.
75 İmâm Fahreddin Râzî'nin cehran zikrullâh hakkında tahkîki beyânı.
77 Fî beyâni kavlihî Teâlâ fa'lem ennehü lâ ilâhe illallâh fî sûreti Muhammed (s.a.v.).

[12]

- 79 Fî tahkîki ma'nâ-yı kelime-i tevhîd alâ tefsîri meşâyih-i kirâm kuddise esrâruhum.
- 80 Kelime-i tevhîdde olan ma'nâ-yı rakîk.
- 82 Fî beyâni nefy-i mevhûm der kelime-i tevhîd.
- 84 Mürşid-i kâmil vâsıtasıyla kelime-i tevhîdde devâm olundukda semeresî beyânı.
- 85 Ehl-i tarîka dahl ve zikrullâhtan men'a çalışanların ahvâli.
- 86 Fî beyâni âşk-ı zikrullâh ve ahvâli.
- 88 Maraz-ı cehl dört kısım olduğunun beyânı.
- 90 Fî beyâni kabûl-i nasîhat.
- 92 Tevhîd her bir zevkin ve ni'metin mebdei olduğunun beyân eder.
- 95 Hikâye-i acîbe fî inkâri ehlullâhi ve ekvâlihî.
- 98 Suâl-i münkir ve cevâb-ı mukırr-ı zikr-i cehrî.
- 100 Hâric-i salâtta tilâvet-i Kur'ân cehran ve ihfâen câiz olduğu.
- 101 Fî beyâni a'dâi zâhirî ve'l-bâtınî.
- 103 Zerre kadar îmân ne demek olduğunun ma'nâsı beyân olunur.
- 105 Şerh-i esmâ-i hüsnâ.

[13]

- 117 Kelâm-ı Bâyezid ve Şeyh-i Ekber (k.s.) fî beyâni ism-i a'zam.
- 118 Fî beyâni kavli aleyhi's-selâm lâ-yezâlû tâifetün min ümmetî kâimetün bi-emrillâhi lâ yezurruhum.
- 119 Ashâb-ı kiramdan münşa'ib olan turuk beyân olunur.
- 120 Sultân-ı enbiyâ efendimiz ism-i a'zama mazhar oldukları.
- 120 Hakk'a vâsıl olmak ne ile olduğunun beyân eder.
- 121 Sâlik bir tarîka sülûk eyledik de kendine lâzım olanı beyân eder.
- 122 Turuk-ı âliye meyânında olan usûl-ü esmâ ve merâtib-i nefis beyân olunur.
- 124 Ehl-i îmâna ahsen-i hâl ne olduğu beyân eder.
- 126 Fî beyâni zikri'l-cehrî ve'l-ihfâ inde'l-eimmeti'l-Hanefiyye.
- 127 Fî beyâni kavlihî Teâlâ ve'z-kür rabbeke fî nefsike.

- 129 Fî beyâni fezâil-i besmele-i şerîf.
131 Ellezîne izâ ru'û zekerallâhe hadîs-i şerîfinin beyânı.
132 Fî beyâni fezâil-i Kur'ân-ı Kerîm.
134 Tertîb-i Osman bin Affân (r.a.) fî hatmi'l-Kur'ân.
135 Salât ve selâm zikrullâha da dâhil olduğunu beyân eder.

[14]

- 137 Fî beyâni kavlihî aleyhi's-selâm evvelü mâ-halekallâhü nûrî.
139 Fî beyâni nûr-ı nübüvvet ve nûr-ı velâyet.
139 Fî beyâni kavlihî Teâlâ innallâhe ve melâiketehû yusallüne ale'n-nebiyyi el-âyet.
141 Fî beyâni fevâid-i salât ve selâm alâ nebiyyinâ aleyhi's-selâm.
144 Cemî'-ı cesed-i insanın salâhı ve fesâdı kalbe tâbi' olduğu beyân eder.
146 Fî beyâni tathîr-i kalb.
148 Cemî'-ı a'zâ-yı cesed-i insânî kalbe peyrev olduğu beyân eder.
149 Fî beyâni envâ'-ı tathîr-i kalb.
151 Fî beyâni't-tevbeti ve'l-istiğfâri ve envâ'-ı zünûb.
154 Cemî'-ı turuk-ı âliyyelerde fukarâ ve mürîdâna terbiye ve nasîhat ne vechile olduğu beyân eder.
158 Fî tefsîri kavlihî Teâlâ ve'z-kür isme rabbike ve tebettel ileyhi el-âyet.
158 Fî beyâni ma'nâ-yı hüve lafz-ı şerîfi.
160 Fî beyâni ism-i zât ve ism-i sıfât ve ism-i a'zam.
161 Fî beyâni kavlihî aleyhi's-selâm tefekkürü sâatin hayrun min ibâdeti seb'îne senetin.

[15]

- 162 Mürîde mürşid-i kâmil lâzım olduğunu beyân eder.
163 Mürşid-i kâmil ve şeyh-i muhakkık alâmetini beyân eder.
164 Mürîde ve dervîşe şeyhi hakkında lâzım olanı beyân eder.
166 Fî beyâni merâtib-i tevhîd.
167 Zikrullâh ve evrâd ve ezkâr erbâbında izin ile olduğu.
169 Fî beyâni alâmet-i havf.

- 170 Fî beyâni tevekkül ve kesb.
171 Âhirette derecâta vusûlü beyân eder.
172 Salât-ı fecirde ve salât-ı asırdan sonra zikrullâhın beyânı.
173 Ehl-i tevhîd hakkında itâle-i lisân edenler için vârid olan hadîs.
173 Fî beyâni mertebe-i fenâ ve'l-bakâ.
175 Fî beyâni ilm-i tasavvuf ve ilm-i dîn.
176 Kitâb ve sünnet ile amel-i mûcib fevz ve felâh olduğu ve erbâb-ı kulûbun beyânı.
177 Fî beyâni el-ulemâu veresetü'l-enbiyâi alâ vechi't-tahkîk.
179 Ehlullâha ve evliyâullâha ve meşâyih-i kirâma ikrâr lâzım olduğunu beyân eder.

[16]

- 182 Risâle-i Müftî Ali Çelebî rahimehullâh.
187 Hulâsatu'l-keâm fî ademi'l-hurmeti fî devrâni's-sûfiyye.
189 Terceme-i ahvâl-i Müftî Ali Çelebî rahimehullâh.
189 Fî beyâni bahsi'r-rü'yâ ve isbâtihî inde ehli's-sünneti.
190 Rü'yâ-yı sâliha inkâr edenlerin ahvâli beyân olunur.
193 Matlab-ı mühim fî beyâni'r-rü'yâ.
194 Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevi Şerîf*inde ehlullâha dahl edenlerin ahvâli.
200 Fî tefsîri kavlihî Teâlâ men câ'e bi'l-haseneti el-âyet.
201 Ehl-i ilhâdın hâlini mutlakan dervîşâna isnâd etmek hatâ olduğu.
202 Evliyâ-i kirâmdan Şiblî hazretlerinden nakl olunan hadîs-i şerîf.
206 Fî tefsîri kavlihî Teâlâ yâ-eyyühellezîne amenû'zkürullâhe zikran kesîrâ.
208 Fî beyâni tahkîki salâtullâhi Teâlâ.
212 Fî tefsîri kavlihî Teâlâ inne'l-ebrâra lefî ne'îmin ale'l-erâiki yenzurûn.
214 Yâ eyyetühe'n-nefsü'l-mutmainneti âyet-i kerîmesini Hz. Mevlânâ'nın tahkîki
El-hamdü lillâhi alâ tevfikî'l-itmâmi ve's-salâtü alâ seyyidi'l-enâm.

RİSÂLE-İ SUBHATÜ'Z-ZÂKİRİN

[2]

[Rahman ve Rahim Allâh'ın adı ile] بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الأول الآخر فمنه بدأ و إليه ينتهى سلسلة الممكنات الجواد المنعم المتواتر نعمه الظاهرة و الباطنة على آحاد أهل الارض و السموات و أشهد أن لا إله إلا الله الرد القوى العزيز عالم الغيب و الشهادة و السر و أخفى الخفيات و أشهد أن سيدنا محمدا عبده المرسل الموصل بالفوز من صح له حسن إتباعه من البريات صلى الله عليه و على آله الأطهار و أصحابه المهاجرين والأنصار في السكنات و الحركات صلاة و سلاما فايضى البركات على الأفاق و الأنفس عدد خلق الله بدوام ذكر الله [Evvel ve ahir olan Allâh'a hamdolsun. Mümkünler silsilesi O'nda başladı ve O'nda son bulacaktır. O yeryüzü ve gökyüzünün her birini bâtınî ve zâhirî nimetlerle nimetlendiren cömert olandır. Ben şehadet ederim ki Allâh'tan başka ilâh yoktur ki O, aziz, güçlü, şehadet ve gaybı bilen, gizli ve en gizli olanı bilendir. Yine şehadet ederim ki Muhammed (a.s.) elçi olarak gönderdiği ve başarıya ulaştırdığı peygamberidir. Yeryüzünden kimin ona tabi olması güzel olursa onun için bir başarı gerçekleşir. Ona ve temiz âline, muhacir ve ensar ashabına, durgunlukta ve hareketlilikte salât ve selâm olsun. Allâh'ı mahlukat adedince devamlı zikirle enfüs ve afâk âlemine bereket feyzini yayana salât ve selâm olsun.]

Hamdle olsa ibtidâ-i kelâm, hayr ile hatm olup bulur itmâm. Hamd onundur ki ism-i a'zamdır, zât-ı pâk-ı sıfât-ı ekremdir. Enfâs-ı nâs şümârınca hamd ü sipâs. [3] Bil ki zebân-i ukalâ-yı hurde-şinâs edâsından kâsır şükr-i bî kıyâs hâlık-ı ukûl ve havâs olan Hüdâ-yı Yektâ'ya ki bînende-i envâ'-ı tavâif ve dânen-de-i esrâr-ı hakâyık olan muhteşemân-ı ilmi u amel ve muhteremân-ı hikem-i ezel kulûbunu saykal-i zikrullâh ile mücellâ ve dürr-i cemâl-i bâ-kemâli in'ikâsına meclâ ve pâye-i rif'atlerin semâvât-ı a'lâdan a'lâ eylemiştir. Ve dürûd-ı bî-şümâr-ı şem'-ı şebistân-ı gül-i gülzâre-i cûd hülâsa-i bâğ-ı vücûd sâhib-i livâ-i mev'ûd ve habîb-i rabb-i vedûd hazretine ki ümmet-i dermândelerine çare, pes. Ve varta-i hayret-üftâdelerine zerre-i inâyeti pes. Ve nûr-ı irfân-ı urefâ, mişkât-ı hidâyetinden muktebes ve sır u şevk muhabbeti ef'ide ve zamâir-i asfiyâya sârîdir. Ve kulûb-ı ârifinde açılan tevhîd gülleri ve esrâr-ı temcîd sünbülleri ol saâdet-mendin bâğ-ı hidâyet ve irşâdında neşv ü nemâ bulmuştur. Ve sâha-i gönüllerinde nâbit ve derûn-ı sırlarında sâbit olan şecere-i pür-semere-i tevhîd ve irfân ki أصلها ثابت و فرعها في السماء [Kökü sabit ve dalı semadadır]¹²⁴ onu beyândır ve

¹²⁴ İbrahim, 14/24.

mâide-i feyz-i kesîru'l-fâidesinden şark ve garb âriflerinin behreleri bî-endâze olmuştur ve devlet-i ebedî livâsı [4] تحت لوائى آدم و من دونه [Adem ve onun dışındaki şeyler benim livam altındadır.]¹²⁵ vefkınca bu tâk-ı nüh revâk-ı zebercedî ve elvân-ı âli bünyân-ı lâceverdi üzere efrâhte edip şer' dervâzesinde râyet-i efrâz miftâh-ı künûz-ı tahkîkât ve rumûz olan zebân-ı cihân-efrûzî kilîd-i dürr-i genc-i râz olmuştur. (Ve âl ve ashâb ve ezvâc ve etbâ' ki her birerleri hazreti seyyidü'l-mürselîni pîşvâ edinip felek-i şer'a nücum ve şeyâtîn ve cinne rücum olmuşlardır ve çerâğ-ı dîni meş'ale-i Hüda'yı resûl-ü Hüda'dan müştaîl ve cân ve dillerini zikrullâh ile Hakk'a müştagil etmekle kalblerine nûr ve sadırlarına hubûr gelip pâzâr şer'inin revâcına ve dîn ehlinin ibtihâcına erfe-ı vesâil ve tarîk-ı enîk-ı mücâhedeye enfe-ı delâil oldular.) Ammâ ba'd.

Râh-ı Hüda tâliblerine ve rızâ-yı Hüda râgıplarına hafî değildir ki a'mâl-i sâlihât içinde tevhdî cümleden a'lâ ve a'zamdır ki وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ [Allâh zikretmek en büyüktür]¹²⁶ delâlet ve fem-i dörer-bâr hazreti seyyidü'l-beşerden sudûr eden kâle zikrullâh cevâbı beşâret eder. Bu vechile gâh sırran ve gâh cehrân tevhdî edilip zikrullâh yerine gelmek her kişinin zimmetine [5] lâzım ve vacibdir ki cümlelerin ma'lûmu olduğu üzere elli dört farzın ibtidâsı Allâh'ı bilip ve birleyip her hâlde zikretmek. Pes, cemî'-i ahvâlde Hakk'ı zikr eylemek a'zam ve efdal ve eşedd olacak. Mevlâlarını zâkirîn olan sûfiyye ve dervîşâna ta'n ve la'n ve tekfir eylemek şart-ı insâf mıdır? Hüda-yı Müteâl hakkı için ebeden insâf değildir.

Ma'lûmdur ki fetvâ takvânın zâhiridir ve takvâ fetvânın bâtını ve lübeyyidir. Mezâhib-i erbaa, ashâb-ı edille-i erbaa tettebbu' edip her birisi bir semte zâhib olup a'mâl-i sâliha için birer bâb yazdılar ve bey'a ve şirâye ve sâire ukûda fetevâlar verdiler. Fe-emmâ zikrullâh husûsunda şu hey'ette ve bu hey'ette zikrullâh edip gayr-ı vechile zikrullâh etmeyeler deyû ve yâhud mescidde zikrullâh olmaz deyû bir imam ta'yîn-i vad' eylemedi. Emir böyle olduyrsa ey râh-ı hidâyete tâlib ve ey zikrullâha râgıb ma'lûmun olsun ki Hakk Celle ve Alâ hazretlerinin dünyâda rahmet-i cânibi var

¹²⁵ Ahmed b. Hanbel, c. 4, s. 330; Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *Şuabü'l-Îmân*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003, c. 3, s. 74.

¹²⁶ Ankebût, 29/45.

¹²⁷ Bakara, 2/152.

ve sahd-ı cânibi var. Ya'nî rızâsı var gazabı var. Lâkin Hakk Teâlâ rızâsını amel-i sâlih içinde gizledi ve a'mâli sâlihât içinde dahî zikrullâh cümleden a'lâ ve a'zam olduğu için âbidîn ve şâkirîn [6] ve zâkirîn olan ihvân dîne yâdigâr olmak için min- külli-l vücuh zikrullâh câiz olduğunu Kur'ân-ı Kerîm'de ve ehâdis-i nebeviyyede sarâhaten, delâleten, işâreten buyuran âyât-ı şerîfeleri ve ehâdis-i seyyidi'l-büşrâ meh-mâ-emken bir yere cem' ile ve tefâsîr-i Kur'âniyyeden beyne'l-ulemâ müteârif ve meşhur olanları ki: *Tefsîr-i Kâdı Beydâvî* ve *Medârik* ve *Uyûn* ve *Hâzin* ve *Meâlimü't-Tenzîl* ve Ebu's-Su'ûd *Tefsîr-i Kebîri* ve *Kevâşi*, İmam Mansûr Maturîdî'nin tefsiri ve *İşârât-ı Şa'râni* ve *Rûhu'l-Beyân* ve *Tefsîr-i Rûzbihân Baklî* ve *Te'vîlât-ı Necmiyye* ve ba'zan Mevlâna Celâleddîn Rûmî hazretlerinin *Mesnevi-i Şerîf*'in zikrullâha dâir olan meâli işbu zikrolunan tefâsire müracat ile zikrullâh hakkında olan âyât-ı kerîme-i mezkûre müfessirlerin beyânı üzere elfâz-ı arabîyyesini nef'-i âm olsun için zebân-ı Türkiye terceme ve ba'zı elfâzını terceme olmayıp bi-ibâret tahrîr; kezâlik kütüb-i ehâdisden *Sahîhi'l-Buhâri* ve *Müslim* ve *Câmiu's-Sağîr* ve *'l-Kebîr* ve *Mişkât-ı Şerîf* şerhi ile *Mesâbîh* şerhi *Zeynü'l-Arab* ve hadîs-i şerîflerin elfâz-ı şerîfleri aynen ve ma'nâ-yı şerîfleri ba'zan Türkî ve ba'zan terceme olunmayıp aynı ketb olundu ve ba'zı sûfiyyûna ve dervîşâna itâle-i lisân ve hey'et-i zikrullâha [7] dahl ve ta'n eden için şer'an ne lazım olduğunu beyân eder. Fetâvâ-yı şerîfeleri derc ile bir risâle-i müfide cem' ve ismi "*Tuhfetü's-Sâlihîn ve Sübhatü'z-Zâkirîn*" deyû müsemmâ kılındı. Ve nüzzâr-ı hurdebîn erbâbından mutazarrı'dır ki bu risâle evrâkına berîd fikirlerini icâle edeler ve derûndan taassub-jengîn zedûde ve teemmül-râhın keşûde kılıp dahl dervâzesin bâz i'tirâza nekşetnî dirâz etmeyeler. Uyûbunu nâ-menzûr ve kusûrunu perde-i afven ile mestûr edeler. Ve bu abd-i nâ-kâm ve ahkar-ı en'âm, hâdimü'l-fukârâ en-Nakşîbendî fî-civâr-ı Ebâ Eyyûb Ensâri e's-Seyyid Mustafa Vahyî müstmendî duâyı hayırdan unutmayalar ve evkât ve eshâr ve sâât ve evrâd ve ezkârda himmetlerini derîğ tutmayalar. اللهم أجب دعائى و دعاء من دعالى و أسمع ندائى و نداء من رجالى بحرمة سيد المرسلين و حبيب رب العالمين [Allâhım duâma ve benim için dua edenlerin duasına icabet et. Nidamı ve benim için nidada bulunan kimsenin nidasını âlemlerin rabbinin habibi ve elçilerin efendisi hürmetine duyur.]

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم [Kovulmuş şeytandan Allâh'a sığınırım. Rahman ve Rahim olan Allâh'ın adı ile.]

قوله تعالى في سورة التوبة إن إبراهيم لأواه حلیم قوله تعالى و اختلفوا في معنى الأواه جاء في الحديث الأواه الخاشع المتضرع وقال الحسن وقتادة الأواه الرحيم بعباد الله وقال عقبة بن [8] عامر الأواه كثير الذكر لله تعالى عز و جل نفل من تفسير الشيخ الإمام محى السنة البغوى قال القاضى في معنى الأواه يكثُر التأوه و هي كناية عن فرط ترحمه ورقة قلبه قوله تعالى حلیم صبور على الاذى إنتهى و قيل إن إبراهيم كلما ذكر تقصيرا او ذكر له شيء من شدائد الآخرة كان يتأوه إشفاقا و إستعظاما كما قال كعب الأواه هو الذي إذا ذكرت عنده النار قال آه نقل من روح البيان قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم فإنه أواه رواه البيهقى في شعب الإيمان كما في البر المنير عن جابر رضى الله عنه قال الراوى أن رجلا كان يرفع صوته بالذكر فقال رجل لو أن هذا خفض من صوته ، فقال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم فإنه أواه على وزن وهاب الذي يقول آه كثيرا من خشية الله و هذه الخصلة من الخصال المحمودة الموجودة في الأنبياء صلواة الله عليهم أجمعين حيث وصف الله تعالى به [Allâh Teala Tevbe sûresinde “Gerçekten İbrahim çok içli ve yumuşak huyludur”¹²⁸ buyurmuştur. Âlimler “evvâhın” manası hakkında ihtilaf ettiler. Hadis-i şerifte “Evvâh huşu içinde yalvarandır”¹²⁹ buyrulmuştur. Hasan ve Katâde dedi ki: “Evvâh Allâh’ın kullarına çok merhametli olmaktadır.” Ukbe b. Amir dedi ki: “Evvâh Allâh azze ve celle için zikri artırmaktadır.”¹³⁰ Büyük imam Begavî’nin tefsirinden nakledildi. Kadı Beydâvî “evvâhın” manası hakkında “çok ah edendir, bu da aşırı merhametinden ve kalbinin yufkalığından kinayedir.” “Âyette geçen halîm kelimesi ezalara karşı sabırlı olmaktadır.”¹³¹ Bitti. Denildi ki. “İbrahim (a.s.) ne zaman bir kusurunu hatırlasa veya yanında ahiretin şiddetli hallerinden bir şey hatırlatılsa tedirginlikle ve önem atfederek ah! ah! dermiş.” Ka’b dedi ki: “Evvâh yanında cehennem zikredildiği zaman ah! diyen kimsedir.”¹³² *Rûhu’l-Beyân*’dan nakledildi. Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Gerçekten o evvâhtır.” *Bedrû’l-Münir*’de Câbir (r.a.)’dan rivâyet ettiği gibi Beyhaki *Şuabü’l-Îmân*’da rivâyet etti. Râvi dedi ki: “Bir adam yüksek sesle Allâh’ı zikrediyordu. Bunun üzerine başka bir adam keşke sesini kısma dedi. Bunun ardından Resûlullâh (s.a.v.) gerçekten o evvâhtır dedi.”¹³³ “(Evvâh) vehhâb vezninde Allâh korkusundan çokca ah! eden bir kimsedir. Bu haslet

¹²⁸ Tevbe, 9/114.

¹²⁹ Muttakî, Ali, *Kenzu’l-Ummal fi Süneni’l-Ef’âl ve’l-Akvâl*, Müessesetü’r-Risaleti, Beyrut, 1975, c. 2, s. 26.

¹³⁰ Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Meâlimü’l-Tenzil*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2002, s. 586.

¹³¹ Beydâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü’l-Tenzil ve Esrârü’l-Te’vil*, çev.: Abdülvehap Öztürk, Kahraman Yay., İstanbul, 2011, c. 2, s. 448.

¹³² Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l-Beyân*, Beyrut, tarihsiz, c. 3, s. 523.

¹³³ Neysâbü’rî, Ebû Abdillâh el-Hâkim, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, tarihsiz, c. 1, s. 368; Muttakî, a.g.e., c.1, s. 415.

Allâhü Teâlâ'nın İbrahim (a.s.)'ı vesfettiği ve bütün peygamberlerde – Allâh'ın salâtı onların hepsinin üzerine olsun – bulunan medh edilmiş hasletlerden bir tanesidir.”]

Allâh Teâlâ dedi ki: إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ [“Gerçekten İbrahim çok içli ve çok yumuşak kalpli idi.”]¹³⁴ Onun Türkçe ma'nâsı İbrahim (a.s.) çok zikrullâh ve ah! ederdi ve duâsında çok yalvâırdı ve câhilin cehlinden tecâvüz ve kendisine ezâ ve cefâ edeni af ederdi.

و في الآية و الحديث دليل ظاهر [9] الذاکر أن یرفع صوته بالذکر خصوصاً مع القوم فإنه أكثر نفعاً و أشد تأثيراً في القلب

[“Bu âyet ve hadîste açık bir delil ve bariz bir netlik vardır. Zikirde sesin yüksek olması câizdir. Riyâ için olmadıktan sonra toplulukla beraber zikreden kişilerin seslerini yükseltmeleri gerekir. Çünkü kalbe te'siri şiddetli ve faydası çoktur.”] و قال عمر النسفی في تفسیره و إمام الواحدی في تفسیره الوسيط الذکر من جملة الفرائض و إعلان الفرائض أولى و أحب دفعا للتهمة كما صرح البيضاوی في تفسیره رأيت بأن الإخفاء في النوافل أولى و الإعلان في الفرائض أولى و أحب إذ فيه إقتداء الناس و إزالة غفلتهم و إيقاع الذکر في قلوبهم فهذا التفاسیر جواب لمن طعن بذكر الجهری بل إزاحة عنه [Ömer e'n-Nesefî tefsîrinde ve İmam Vâhidî *Vasît Tefsîri*'nde dedi ki: “Zikir farzların cümlesindedir. Farzların ilânı önemini verme açısından daha güzel ve daha evlâdır.”]¹³⁵ Beydâvî, tefsirinde bunu şöyle izah etmiştir: “Nafilelerde gizliliğin evlâ, farzların ilânı da evla ve daha güzeldir. Çünkü farzların açıktan yapılması insanları yönlendirme, gafletlerini giderme ve zikri kalplerine yerleştirme vardır. Bu yapılan tefsirler cehri zikri ayıplayan için bir ceyaptır hatta bir kınamadır.”]¹³⁶ و قد أشار صلى الله تعالى عليه و سلم إلى إعلانہ و إكثاره و إجهاره إلى التوحيد في قوله أذكروا الله ذكراً كثيراً حتى يقول المنافقون [Buhârî'nin *Şihâh*'ında Enes'ten rivâyetle Peygamber (s.a.v.) Efendimiz tevhdî ichâr, iksâr ve i'lâna işaret etti ve şöyle dedi: “Münâfiklar size gösteriş yapıyorlar diyecek kadar Allâh'ı çok zikrediniz”]¹³⁷ جعلنا الله تعالى و إياكم في

¹³⁴ Tevbe, 9/114.

¹³⁵ Tüm araştırmalarımıza rağmen Nesefî ve Vâhidî'nin tefsirlerinde bu ibareyi bulamadık. Ancak bu ibare İsmail Hakkı Bursevî'nin tefsiri *Rûhu'l-Beyân*'da geçmektedir. Ayrıca bu tefsirde de bu ibarenin adı geçen tefsirlerde geçtiğini belirtilmektedir. Müellifimiz de muhtemelen *Rûhu'l-Beyân* tefsirinden alıntı yaptığı için bu ibareyi aynı şekliyle almıştır. (Bkz. Bursevî, a.g.e., c. 3, s. 272.)

¹³⁶ Tüm araştırmalarımıza rağmen Beydâvî'nin tefsirinde böyle bir ibareye rastlayamadık.

¹³⁷ Farklı lafızla birlikte bakınız: Muttakî, a.g.e., c.1, s.415; Suyûtî, Ceâleddin, *Câmiu's-Sağîr min Ehâdisi'l-Beşîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2008, s. 61; Isfehânî, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Aşfiyâ*, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, c. 3, s. 81.

زمرة الموحدين و لا تجعلنا من حزب المعاندين [Allâh bizi muvahhidler zümresinden eylesin ve bizi inatçıların zümresine dahil etmesin.]

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ [“Gerçekten İbrahim çok içli ve çok yumuşak huyludur.”]¹³⁸

İşbu âyet-i kerîmede evvâhlık sıfatı ile Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri İbrahim (a.s.)’ı medh buyurdu. Evvâh, sîga-ı mübâlağa olmağın İmam Fahri Râzî *Tefsîr-i Kebîri*’nde mübâlağa ile çağırıcı deyû tefsîr buyurmuşlardır. Ya’nî Cenâb-ı Hakk’ı tevhîd edip duâ va zârî ettiğinde bî-ihyâr [10] derd-i derûnun aşikâre edip ağlaya ağlaya ah ederek duâ ve zikr ederlerdi. Ve eğer ah! etmek ve hîn-i zikirde ve duâda ve tilâvet-i Kur’ân’da cehr etmek câiz olmayaydı, Hakk Sübhânehü ve Teâla Halîli İbrahim (a.s.)’ı bu minvâl üzere medh ve senâ eder miydi? Ve Kur’ân-ı azîmü’ş-şânda buyurur: **فَلَنْ يَغْمَلَ عَلَى شَاكِلَتِهِ** [“Herkes yaratılışına göre davranır”]¹³⁹ Ya’nî herkesin ameli kendi niyetine olur.

Dervîşânın devrânı ve zikirde cehrleri ve hareketlerine insâfla nazar etmek gerek. Ve hem ol hâlde dili ve lisânı Allâh, Hayy ve yâhud Hüve veyâ Kayyûm veyâ Allâh’dır. İşbu zevk ve şevk ile dost ellerinden nesîm-i aşk-ı ilâhi gönülleri sahrâsına seher yelleri gibi esip gönül bahçesinin surlarına dokunup ve aşk ateşi ehl-i tevhîdin vücûdunu yandırıp şem’-ı cemâle pervâne gibi devrân ya’nî dönmese idi helâk olması mukarrerdir. Nitekim Ebu’s-Su’ûd Efendi’nin devrân, ehline helâldir dedikleri işbu mahaldir.¹⁴⁰ Hîn-i tevhîdde hâşâ sümme hâşâ ki dervîşân ve sûfîyyânın ol hînde ya’nî tevhîd ederken gönüllerine oynamak ve temâşâ gele ve bunlara oynadılar ve raks ederler demek bühtân-ı sırftır ve vebâl-i azîmdir. Hüdâ-yı Kerîm kelâm-ı kadîminde **فَوَيْلٌ لِلْفَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ** [“Allâh’ın zikri hususunda kalpleri katışanların vay haline!”]¹⁴¹ Azâb-ı [11] şedîd ol kimselere: Kim Allâh Teâlâ’nın zikrini semâ’dan kalblerine kasvet ve yübûset ere. Zîrâ ki münâfıklar onu ve zikri iştiklerinde nifâkların ve zikrullâhtan i’râzlarını artırırılar pes. İmdi tevhîdi işitip kalbi kasâvet olanlar dahî onlardandır demek olur. Revâ mıdır ki kişi mücerred hased için kendini bu vech ile

¹³⁸ Tevbe, 9/114.

¹³⁹ İsrâ, 17/84.

¹⁴⁰ Şeyhü’l-İslam Ebu’s-Su’ûd Efendi’nin fetvası için bkz. Düздаğ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, Gonca Yay., 6. Baskı, İstanbul, 2009, s.120-128.

¹⁴¹ Zümer, 39/22.

belâlara uğratıp münâfıklar zümresine kata ve vücûdunu münâfıklarla berâber veyl tamûsuna ata? El-ıyâz billâhi Teâlâ. Ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bu âyete mutâbık hadîs buyurur ki: أَكْثَرُوا ذَكَرَ اللَّهِ حَتَّى يَقُولَ الْمُنَافِقُونَ أَنْكُمْ مَرَاؤُونَ [“Münâfıklar size riyâkar diyecek kadar zikrullâhı artırın.”]¹⁴² İmdi bu âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfte delâlet vardır ki tevhîde dahl ve taarruz edenlere münâfık denile. Zîrâ Nebiy-yi zîşân efendimiz hazretleri tevhîde ve ehl-i zikre dahl edenlere münâfık diye ad verdi. Kıyâmet gününde adallû adı ile çağırıldığında görürler. Çünkü bir kişi Hakk Teâlâ'nın اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا [“Allâh'ı çokca zikredin”]¹⁴³ kavlı-i şerîfince zikr-i kesîri etmeye kudreti olmaya bâri dâim-i zikrullâh eyleyen sûfîyyûn ve fukarâ ve dervîşân tâifesine ve cemâatına muhabbet eylesin ki server-i âlem (s.a.v.) hadîs-i şerîfnde: المرء مع من أحب [“Kişi sevdiğiyle beraberdir.”]¹⁴⁴ buyurduğu üzere mahşerde onlar ile beraber cem' olup [12] haşr ola.

“Bu tevhîde eğer ermek dilersen
Serâ-yı vahdete girmek dilersen
Devriş sıdkıyla dâim kar'-ı bâb et
Sivâyı terk edip ref'-i hicâb et
Gerekdir terk-i dünyâ terk-i ukbâ
Hicâbın a'zamı varlıktır amma”¹⁴⁵

Amma ki Hakk Celle ve Alâ göstermeye bir kişiyi enâniyete ya'nî benliğe düşüp ene ferîd da'vâsına mübtelâ olup bu kadar âyât-ı Kur'âniyye ve ehâdîs-i nebeviyye ve maâniy-yi Kur'âna vâkıf ehl-i tefsîr ve eimme-i hadîsden nice sened-i âlî ashâbî olan kibâr-ı muhaddisîne dahl eyleyen haddini bilmez kişi ile söyleşmek nice mümkün olur ve hakka vâkıf olursa dahî الْحَقُّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ [“Hakk uyulmaya daha layıktır”]¹⁴⁶ medlûlunce Hakka tâbi' olur mu acaba? Ve nasîhat-i hakkı görüp tutar mı acaba? Böyle menem dîğerk nîst ze'mına düşenler acaba وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ [“Her ilim sahibinin üstünde bir bilen vardır”]¹⁴⁷ âyet-i kerîmesini okumazlar mı? Amma garâbet

¹⁴² Suyûtî, a.g.e., s. 86.

¹⁴³ Ahzâb, 33/41.

¹⁴⁴ Buhârî, Edeb, 96; Müslim, Birr ve Sıla, 165.

¹⁴⁵ Bu şiir Azîz Mahmud Hüdâyî'nin *Necâtü'l-Garîk* adlı eserinde geçmektedir. www.hudayivakfi.org/images/download/Tebliğ21.pdf. Erişim Tarihi: 02.10.2015.

¹⁴⁶ Yunus, 10/35.

¹⁴⁷ Yusuf, 12/76.

bundadır ki o mekûle-i pendâr sahiplerini yoklasan görürsün ki Kur’ân-ı Kerîm’in namaz dürüst olacak mertebe elfâz-ı hurûfun tashîh etmeye kâdir değillerdir. Kendi cehillerini bilmediklerinden gayra ve ale’l-husûs dervîşân ve sûfiyyânın zikrine dahl ve taarruz ederler. *فأما الذين لا يدري و لا يدري أنه لا يدري فهو جاهل فاجتنبوه* [“Bilmeyen ve bilmediğini bilmeyene gelince işte o cahildir ve kaçınmak gerekir”] hükmünce olanın ki bir kişi bilmeye ve bilmediğini dahî [13] bilmeye. Ona cehl-i mürekkeb derler. Acaba ona ilmen ıtlâk olunur mu? Zîrâ ilâca kâbil değildir. Hemân onun çaresi yânından firâr ve azm-i kenâr eylemektir. Ve bu mesellû dâl ve hem mudill olân ve ehl-i zikre ve sûfiyyûna itâle-i lisân eden ve bu ilâc kabûl etmez derde uğrayânın devâsı eûzu billâh: *أدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ* [“Bana duâ edin size karşılık vereyim.”]¹⁴⁸ *وَمَنْ يَغْفُرْ*¹⁴⁹ [“Şüphesiz ben töve edeni bağışlarım.”]¹⁴⁹ *وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِّمَنْ تَابَ*¹⁴⁸ [“Allâh’tan başka kim günahları bağışlar”]¹⁵⁰ âyât-ı kerîmeleri ile amel edip hemân kable’l-mevt bu habîs sıfattan tevbe edip varıp bir âlim-i rabbânî ve mürşid-i samedânî eteğine yapışıp cehlîni i’tiraf eyleye. Tâ ki ulûm-ı felâsife-i resmîyeden kendini mağrûr eyleyen ma’lûmâtı bi’l-küllîye sahîfe-i hâtırından mahv olûb levh-ı kalbi nukûş-ı suverden sâf ve sâde olmağın âyîne-i kalbinden nukûş-ı ulûm-ı ledüniyye ve esrâr-ı Kur’âniyye ve maârif-i ilâhiyye pertev-endâz olup ve ehl-i zikir ve dervîşân ve sûfiyyûn tâifesine mezhepsiz deyû dahl ve taarruz eden mezhepsizler bilsinler ve ma’lûm kılımlar ki ekseriyâ sûfiyyûn tâifesinin akâid-i islâmiyyede mezhepleri eimme-i ehl-i sünnet ve’l-cema’âten şeyhu’l-islâm ve’l-müslimîn eş-Şeyh Ebû Mansûr Mâturîdî mezhebindedirler. Ve evlâd-ı arab olân dervîşân [14] ve sûfiler ekseriyâ Ebû’l-Hasen Eş’arî mezhebindedirler ve bu iki imâmın dahî mezhepleri ehl-i sünnet ve’l-cema’ât mezhebidir, gayrı değildir. Ve dervîşân ve sûfiyyân ameliyyât ve furû’da mezhepleri mezâhib-i erbaadan birisidir ve bu eimmenin birbirleri ile ihtilâfları furû’un ba’zı mesâilindedir. Cümlesi ehl-i sünnet ve’l-cema’ât dedikleri yetmiş üç fırkanın içinden bir fırkadır ki fırka-i nâciyyedirler. Bunların i’tikâdlarına hevâ ve bid’at karışmayıp Resûlullâh ve ashâbı ve tâbi’în ve selef-i sâlihîn ne i’tikâd üzere oldularsa bunlar dahî ol i’tikâd üzerine oldukları için bunlara ehl-i sünnet ve’l-cema’ât tesmiye eylediler. İşte bu dervîşânın ve bu sûfilerin asıl i’tikâdda mezhepleri ehl-i

¹⁴⁸ Mü’min, 40/60.

¹⁴⁹ Tâhâ, 20/82.

¹⁵⁰ Ali İmran, 3/135.

sünnet ve'l-cema'ât mezhebidir. Ve furû'atta ve muâmelâtta mezhepleri bu dört imâmdan birinin mezhebidir, pes. Bu takdîrce dervîşân ve sûfiyyeye mezhepsiz demek lâyıık ve insaf değildir. Meğer ol diyen ve bu kelâm-ı gayr-ı lâyııkı söyleyen kişinin mezhebinden haberi ve agâhî olmayıp mezhep ve millet bilmeye. Ve mezhepsiz oldur ki dilini mâ-lâ ya'nî ve gıybetten ve bühtândan ve lâf u güzâf ve kezb ve fuhuşdan saklamayıp kalbine geleni sevâp ve hatâ demeyip [15] söyleye ve hâne-i kalbî hased u buğz u kibir u kîn u gıll ü gışş ve bunlar mesellû sıfât-ı zemîme ve ahlâk-ı kabîha ile mâl-â-mâl olup nefsi emmâresinin gâyet-i tuğyânından zabtına mâlik olmayıp nefsinin esîri ve abd-i memlûkî ola. Bu sûrette kendini ve mezhebini bilmez ammâ sûfiyyûn tâifesinde bunun gibi sıfatlar bulunmaz. Zîrâ tevhîd ve zikrullâh böyle sıfatlardan âdemi kurtarır ve sâf u sâde ve iki cihân gamından azâde kılar. Zîrâ kalb âyînesinin pasını tevhîd ve zikrullâh saykali izâle edip ve açıp rûşen u mücellâ eder. Nitekim sultân-ı enbiyâ (s.a.v.) hadîs-i şerîfnde: *لکل شيء صقال و صقال القلوب ذكر الله* ["Her şeyin bir cilası vardır, kalplerin cilası da zikrullâhtır"]¹⁵¹ buyurmuşlardır. Meselâ dimeşki kılıç ve bıçak ve âyna gibi bir şey paslansa ona üstadlar sikâle urûb açıp âyine gibi rûşen ve mücellâ ederler. Böylece bu gönül âyinesi paslanıp envâ'-ı maâsî ve günâh ile kararıp siyah oldukda melekût âleminden meâni-yi sûretlerini göstermez olsa ona çâre ve ilâc oldur ki zikrullâh ve kelime-i tevhîd, mürşid-i kâmil telkîni ile ele alıp takvâ ve riyâzat-ı şer'ıyye ile gece ve gündüz *وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ* ["Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."]¹⁵² âyet-i kerîmesiyle [16] amel edip ibâdât ve tââta devâm ve zikrullâh ile kalp âyinesini açıp rûşen u mücellâ etmek gerekdir. Tâ ki ol âyinede maâni-yi gaybiyye sûretleri görünmeye başlaya.

Bil ki vâre vâre envâr-ı zikrullâh ve tevhîd ile gün gibi kalbi münevver ve'l-iş-i televvüsât-ı kesretten pâk ve mutahhar ve mücellâ ola. İşbu ma'anâları ve nûr-ı ârifânî tâlib olân bir tâkım fukâra ve dervîşân nâr-ı iştîyâkla çekerler. Püryân-ı arzu dîdâr-ı cânân ile gözleri giryân ve nây gibi yüreği delinip işi âh u efgân olup ve kalbin içi ve dışı muhabbetullâh envârına boyânıp ondan sonra leyl ve nehâr Hakk Teâlâ'nın ism-i şerîfini zikr ve *إلهي أنت مقصودي و رضاك مطلوبي* ["Ya rabbi maksudum sensin ve senin

¹⁵¹ Beyhakî, a.g.e., c. 2, s. 62.

¹⁵² Zâriyat, 51/56.

rızanı istiyorum”] diyerek ve kendi vücûdunun kande gelip kande gideceğın zikreden dervîşân ve sûfiyyân tâifesine ta'n ve ezâ ve la'n ve cefâ ve zikirde men' ve mesâcid ve cevâmi'de zikr olmâz deyû söylemek ve bu ta'n ve ezâ ve cefâyı eylemek Allâhü a'lem mücib-i saht-ı Hüdâ ve câlib-i gazab-ı Bârî Teâlâ ettiğine işbu âyet-i kerîme delâlet eder. Allâh Teâlâ Bakara sûresinde buyurdu: وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن مَنَّ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا [17] نِنْ'âlâTe lâhi kerîme bûdur ki Al-âyet yı-nâ'ma¹⁵³ اِسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا¹⁵⁴ mescitlerinde ism-i şerîfini zikr olunmayı men' edenden ziyâde zâlim ne kimsedir. ve müseccînive eden zâkirîn y'ol mesâcidin harâbına sa dahîe v¹⁵⁴ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا¹⁵⁴ musallîni ondan men' ile işbu âyet-i kerîmenin sebep-i nüzûlü eğerçi hâsır lâkin hükmü âmdir. Her mescîd tahzîb edene veyâ zikr veyâ salât için teheyvüe olunmuş mekânın ta'tîline sa'y edene âmdir. Bu sûrette cemâ'-i mesâcidde zikrullâh etmek kâh sırran ve kâh cebran tevhd edilip emr-i rabbânî ve hükmi sübhânî yerine gelmek her kişinin zimmetine lâzım ve vâcibdir ki Hakk Sübhânehü ve Teâlâ فَادْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ [“Beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim”]¹⁵⁵ buyurdu. Âyet-i kerîmede اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا [“Allâh'ı çokça zikredin”]¹⁵⁶ buyurdu. İmdi *Tefsîr-i Kebîr* sâhibi İmam Fahreddin Râzî “اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا” ma'nâsı hiç bir ân rabbın hâtırından gitmeye buyurmuştur. “فَادْكُرُونِي” sîgası emr-i hâzırdır. Emir ise vücûp iktizâ eder. Kâide-i usûliyyedir pes.

İmdi bu vechile tevhd ve zikrullâh eden fukâra ve dervîşânı ve sûfiyyûn tâifesini zikirde men' ve mesâcid ve cevâmi'lerde zikr etmek câiz olmâz ve sûfiyyûn tâifesi halka-i zikirde devrân edip döne döne zikr etseler ve yâhud bir cemâ'at oturup zikrullâh ederler iken ayak üzerine kalkıp zikr etseler ve hîn-i zikirde şevkle [18] ah! ve hû ve hayy deyû çağırsalar câiz olmaz ve bu sûrette ve bu tarikle zikredenler kâfir olur mu? deyû ba'zı fuhûl-i ulemâ ve müftîden istiftâ olundukda bu sûrette cevâb-ı sevâb verdiler ki sûfiler ne tarikle zikr ederlerse kâfir olmazlar. Bil ki bunlara kâfir oldunuz diyenler kâfir olur deyû beyân buyurmuşlardır. Ma'lûm ola ki geçen meşâyih-i islâm - اَسْكُنْهُمْ السَّلَامَ عَزَّ وَجَلَّ فِي دَارِ السَّلَامِ [Allah onları cennetine koysun.] kıyâmete kadar Allâh sayılarını artırsın - hazretlerinin gerek kıyâmen ve gerek devrânen ve zikrullâh hakkında olân fetevâlarının sûretleridir ki sikaten an sikatin nakl-i sahîh ile nakloluna

¹⁵³ Bakara, 2/114.

¹⁵⁴ Bakara, 2/114.

¹⁵⁵ Bakara, 2/152.

¹⁵⁶ Ahzâb, 33/41.

gelmiştir ki işbu fetevâ-yı şerîfeler kâtı' u'l-cidâl ve kâli' atü'l-kîl ve'l-kâldır. Ez cümle biri sûfi-i sâfi-nihâd, sâlik-i pâkize sâhib-i şeref hasbî Müftî Ali Çelebî hazretlerindir ki imzâ-yı şerîflerinde Ali el-Cemâli yazarlarmış. Ahvâl-i şerîfleri *Kitâb-ı Şakâyık*'da mübeyyendir. Onda taleb oluna ve risâle-i meşhûresinde sûfiyyûn ve zikrullâh ve devrâna ve kıyâmen zikre ve cebran zikre dahl ve taarruz eden cemî'-i tâînîne cevâp verip ta'n ve dahl eden kitab sâhiplerinin maksûd ve merâmlarını ve mekâdir ve merâtiblerini beyân buyurmuşlardır ki ehl-i insâf olâna ondan a'lâ ve özge beyân ve cevâp [19] şâfi olmâz. Ve ol risâle-i müşkîn-i makâlede ve kıyâmen ve cebran ve devrân ederken zikrin adem-i cevâzına mesâil naklolunan kitapların edillerini ve isimlerini beyân ve zikredip filân kitâpta böyle demiş, o kitâb mu'teber değildir ve filân kitâpta böyle demiş, onun aslı yoktur ve filan kitâpta böyle naklolunmuş, ol kişi mutaassıbdır ve filan kitâbın müellifi zaîf kişidir nakline i'timâd yoktur deyû cevâb-ı şâfi ve beyân-ı vâfi buyurmuşlardır. Ziyâde keşf ve ıyân taleb eden ol risâleye nazar eylesin.

El-fetve'l-ûla li'l-mevle'l-mezkûr rahmetullâhi aleyhi, sûfiyyûn tâifesinden bir cemâat zikrullâh ederiz deyû ayak üzerine kalkıp kâh cebran Lâ ilâhe illallâh ve kâh hû hû diyerek ala tarîkı'd-devr hareket etseler, Amr ve âlim bu tâife-i mezkûreye şu ettiğiniz fiili helâl mi deyû edersiniz yoksa harâm mı der deyû edersiniz dedik de, helâldir deyû ederiz deseler, Amr ve dahî bu mekûle fi'l harâmdır müstehallî kâfir dedikde, onlar dahî harâmdır diyen kâfirdir deseler, bu sûretlerde kâh zikredip ve kâh kelime-i tağyîr etmekle fiil harâm mıdır ve helâl midir ve helâl olacak harâm diyenlere ne lâzım olur? [20] Yoksa fiil-i mezkûrenin ba'zı helâl ba'zısı harâm mıdır beyân buyurulup mesâb oluna? El-cevâb: Allâhü a'lem. Evvelâ cebr ile zikretmek İmâm-ı A'zam rahmetullâhialeyh indinde mekrûhtur ammâ İmâm Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed indlerinde bi-lâ-kerâhet câizdir. Ve fetvâ dahî bunların kavilleri üzerinedir, *Tâtârhanîyye*.

Sâniyen eğer bu sûfiler ayak üzerine kalkıp döne döne çalkaşa çalkaşa zikrullâh ettiklerini la'b ve lehv deyû ederlerse zikrullâhı tahfîf küfürdür. Lâkin zâhir budur ki ettikleri bu değildir. Eğer ki zikrullâh ede ede şevke gelip ihtiyârları mağlûb-ı safâ-yı kalb ile edecek ta'zîm-i zikrullâh olur. Ol mahz ibâdettir. Bu vechile olâna küfür demek cehl-i mutlaktır. Küfürden korkulur, endişelenir. Bu ma'nâyı küfürdür deyû

نعوذ بالله تعالى من شرور أنفسنا الفقير علي الجمالي i'tikâd eylemek ayn-ı küfür olur. [Nefislerimizin şerrinden Allâh'a sığınırız. Fakîr Ali el-Cemâlî] Mevlâyı zikretme hakkında ikinci fetvası: Sûfiyyûn tâifesi halka-i zikirde devrân edip döne döne zikir etseler Amr bu halka-i zikirde olân ve döndüren ve helâldir diyen kâfirdir dese şer'an Amra ne lâzım olur beyân buyrula? El-cevâp: Allâhü Teâlâ a'lem. [21] Bu vad'a bu vechile i'tikâd küfürdür. Tecdîd-i îmân ve nikâh lâzım olur. Ve hükkâm-ı islâma lâzımdır ki bu sûfiyyûn tâifesine bu vechile i'tikâd edip itâle-i lisân edenlere te'dîb-i şedîd eyleyeller. El-fakîr Ali el-Cemâl. Allâhı zikretme hakkında üçüncü fetvâsı: Sûfiler tâifesinden bir cema'ât oturup zikrullâh ederler iken ayak üzere kalkıp döne döne zikir etseler şevkle ah! deseler ve Hû deseler mezkûrların bu tarîkle etmeleri helâl midir ve harâm mıdır? Bu tarîkle zikir edenlere kâfir oldunuz, helâldir dersiniz, deseler kâfir oldunuz diyenler kâfir olur mu olmaz mı beyân buyrulup mesâb oluna? El-cevâp: Allâhü Teâlâ a'lem. Sûfiler ne tarîkle zikir ederlerse kâfir olmazlar. Bil ki bunlara kâfir oldunuz diyenler kâfir olurlar. عفى عنه حرره الفقير علي الجمالي [Allâh onu bağışlasın el-Fakîr Ali el-Cemâlî bunu belirtti.]

İşte bu üç fetvâ Müftî Ali Çelebi hazretlerindedir ki bundan ziyâde tasrîh ve îzâh olmağ. [Allâh onun hayrını versin. Allâh Teâlâ Muhammedü'l- Emîn hürmetine Rahîm ve Kerîm ve Berr olan Allâh katında derecesini artırsın ve çoğaltsın, eminliği lutfetsin. Âmin.] Bu üç ecvibe-i kâtîa ve kat'ıyye dahî câmi'-ı mecâmi-ı ulûm-ı şettâ şemsü'l-milleti ve'd-dîn [22] Ahmed b. Kemâl Pâşâ hazretlerindedir ki sığâr ve kibâr katlarında Kemâl iştihâr bula. Zât-ı sinni's-sıfâtları ta'rifden müstağnîdir. Mesele: Cemâat-ı müslimîn halka-i zikirde cem' olup zikre meşgûl olurlar iken zikrin lezzetî ve şevkî ziyâde olup ruhâniyet tarafı gâlib ve beşeriyet cânibi mağlûb olub döne döne çevrile çevrile zikir etseler melekler arş çevresinde ve ilm-i tefsîr ve hadîs çevresinde döne döne zikir ettikleri gibi zikir etseler bu vechile zikretmek harâm olur mu? El-cevâp: Allâhü a'lem. Galebe-i hâl iktizâsı ile olucak nehy olunmaz. Cevâb-ı âhar, galebe-i şevkten nâşî olacak mübâhdır. Cevâb-ı âhar, helâldir. حرره الفقير أحمد بن سليمان بن كمال [El-Fakîr Ahmed b. Süleymân b. Kemâl bunu belirtti.] Asıl vâlid-i mâcidleri adı Süleymân ve Kemâl dedeleri ismi ettiği kütüb-i tevârihte beyân buyurulmuştur.

Beşinci fetvâ ve bu fetvâ-yı şerîfe dahî fetvâda ve takvâda kâmil, âlim, âmil, Efdalzâde merhûmundur ki fazîlet-i ilmiyye ve ameliyyede zamânının ferîdi ve akrânının vahîdi imişler. Mesele: Bir tâife ayak üzerine kalkıp ihtiyâr ile çalkışû çalkışû zikr etseler şer'an câiz midir beyân oluna? El-cevâp: Allâhü Teâlâ a'lem [23] câizdir. Zikirde ta'yîn-i vaz' yoktur. حرره الفقير حميد الدين الشهير بأفدل زاده عفى عنه [Hamîdüddîn e's-Şehîr Efdalzâde böyle belirtti. Allâh onu bağışlasın.] Ve bu fetvâlardan mâ-adâ Ebu's-Su'ûd Efendi merhûmun mutlakan devrân harâmıdır deyû fetvâ verdiklerinden sonra tevbe ve rucû' edip devrân, ehline helâldir deyû fetvâ buyurmuşlar. Sübûtunda iştibâh eyleyen *Tefsîr-i Ebu's-Su'ûd*'a tetebbu' eylesin. Onda tafsîl üzere beyân buyurmuşlardır. Ve sâir meşâyih-i islâmın fetvâları vardır. Lâkin e'arâf-yakîniyye [“Ârif olana işaretler kâfidir”] müktezâsınca bunlar ile iktifâ olundu. Ehl-i insâf olub mücerred tâlib-i Hakk olana bunlar vâkî ve kâfidir. Velâkin işi ve gücü mahzan inâd ve ta'assub olân ehl-i inkâra dört kitâbı okuyî dahî versen ikrâra gelmez. Dîn ve îmânı ve islâmı bilip havfullâh ve haşyetullâh ile haşre ve neşre îmânı olân ehl-i tevhd, zikr ve tevhd etmek ile kâfir olmaz. Bunlara kâfir diyen kâfir olur demekten gayrî dahî ne tehdîd olabilir. Ve zikr için ta'yîn-i vaz' yoktur demekten ziyâde dahî ne dinlemek lâzım. Bundan öte beyân talep eden ehl-i inâda ليس قربية وراء عبا [Ubbanın ardında köy yoktur] deyû cevâp verilirken gene mutaarrız ve mutaassıb, muannid işbu suâli îrâd ederse ki *Hakâyık* [24] adlı kitâpta mezkûrdur ki İbn-i Mes'ûd (r.a.) hazretleri Mescid-i Nebevî'de bir cema'âti raf'-ı savtle zikrullâh ederlerken görüp mescidden sürdü çıkardı. İşte raf'-ı savtle zikrin kerâhetine delîl bu yetmez mi? İşbu suâle cevâb bu olur ki, bu söz ulemâ-i râsihîn ve meşâyih-i kâmilîn mâbeynlerinde İbn-i Mes'ûd hazretlerine isnâd mâ-lem-yekün ve iftirâ-yı mâ-lem-yüced kabîlindedir. Zîrâ ki Kur'ân-ı azîmü's-şânda وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ [“Allâh'ın mescitlerinde onun isminin zikredilmesini yasak edenden daha zalim kimdir?”]¹⁵⁷ âyet-i kerîmesini İbn-i Mes'ûd (r.a.) hazretleri görmedi ve bilmedi demek îcâb eder. Bu sözde hatâ vâdır dediler. Meğerki çıkârması zikrullâh ile raf'-ı savt ve tevhd için olmayıp bir gayr-ı şer'a muhâlif şey için ola deyû cevâb verdiler.

¹⁵⁷ Bakara, 2/114.

Husûsan Hüdâ-yı Kerîm kelâm-ı kadîminde **فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ** [“Allâh’ın zikrinden kalpleri katılaşılanların vay haline!”]¹⁵⁸ deyû buyurdu. Ma’lûm ola ki tarîkler bir asıldan müteferri’dir. Meselen bir ağâcın bir nice budâkları olur; lâkin yemişi bir olur. Kezâlik sûfiyye ve meşâyih-i kirâm dahî halkı emr-i Hüdâ’ya ve sünnet-i Resûl-i zîşâna da’vet ederler. Şer’i Muhammedî [25] ve kânûn-ı Ahmedî aslından kîl-ı kadri inhirâf etmemişlerdir. **الطرق إلى الله تعالى بعدد أنفاس الخلايق** [“Allâh’a giden yollar mahlukatın nefesi adedince dir”]¹⁵⁹ mîstâkınca asl-ı-sülûkde her birerleri birer yola sâlik olmuşlar. Cümlesinin matlûbu rızâ-yı Hakk’tır ve mîzân ve mi’yârları şerîat-ı Muhammediyyedir. Şol tarîkde ki kîl-i kadri mîzân-ı şer’a uymaz rızâ-yı Hakk’a doğru vâramaz. Mûsıl-i Hakk ve makbûl-i Hüdâ-yı mutlak değildir, pes. Cümle tarîkatların aslı bir olacak; yâ filân a’lâdır yâ filân ednâdır deyû filân tarîk hakdır ve filân tarîk nâ-hakdır deyû söyleyen ahkâm-ı şerîatten gâfil ve bâtıllar ve avâm ke’l-hevâma işbu turuk-ı âliyyelere sû-i zan ettiren câhiller ne delîle i’timâd ve ne mekûlesine istinâd ederler ki **إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ** [“Gerçekten zannın bazısı günahdır”]¹⁶⁰ fehvâsınca evliyâ-i hüdâyâ sû-i zan günâhından kaçmazlar mı? Ve evliyâ-ı kirâma ta’n ve dahl ve i’tirâz edenler acabâ huzûr-ı Hakk’a varacaklarını bilmezler mi? El-hâsıl bir ağızda olân dendân misâlinde yek dil ve yek cihet olân ashâb-ı tarîkati ve erbâb-ı hakîkati birbirlerinden ayırıp tefrîk edenler ihtimâldir ki rûz ve sâlde ve yevm-i [26] kıyâmette evliyâ nazarından dûr olub mahcûr olurlar. Meğerki bu âlemde kable’l-mevt ve fırsat elde iken kable’l-fevt tevbe edip ve rucû’ edip cümle ehlullâh ve evliyâ-ı kirâma ve turuk-ı âliyyelere ve ehl-i zikre ve zikrullâha muhabbet üzerine olup **أفضل الأعمال أن تفارق الدنيا ولسانك رطب من ذكر الله** [“Amellerin en faziletlisi, dili Allâh’ın zikriyle yapışık olduğu halde ölmektir.”]¹⁶¹ **أفضل الإعبادة درجة عند الله يوم القيامة الذاكرون كثيرا** [“Kıyâmette Allâh katında derece bakımından en faziletli ibadet Allâh’ı çokca zikretmektir.”]¹⁶² ve bu hadîs-i şerîflere mûmâsil hadîs-i şerîf çoktur.

İşte muhabbet üzerine olup dünyâdan ahirete intikâl hîninde Lâ ilâhe illallâh, Allâh, Hû, Hayy deyû merg-ı rûhı dâr-ı cinâna pervâne ede. **اللهم يا ملهم الحق أرشدنا وإهدنا**

¹⁵⁸ Zümer, 39/22.

¹⁵⁹ Isfehânî, a.g.e, c. 6, s. 111-112.

¹⁶⁰ Hucurât, 49/12.

¹⁶¹ Isfehânî, a.g.e, c. 6, s. 111-112; Suyûtî, a.g.e., s. 245.

¹⁶² Tirmizî, Daavât, 5; Ahmed b. Hanbel, c. 18, s. 248.

بإلهى سبيل الصواب بحرمة من أوتي الحكمة و فصل الخطاب
 söz ve hikmet verdiği kimsenin hürmetine bizi doğru yola ilet.”] Bâlâda mezkûr ve
 câmi’-ı mecâmi’-i ulûm-ı şettâ şemsü’l-milleti ve’-d-dîni Ahmed b. Kemâl Pâşa
 hazretlerinin devrân-ı sûfîyye hakkında verdikleri fetvâ-yı şerîfin elfâzından müstebân
 olân ki arş çevresinde zikreden melâike-i ızâma ehl-i devrânı teşbîh edip suver-i
 Kur’âniyye içinde sûre-i Zümer’de vakı’ âyet-i kerîmeyi murâd ve işâret buyûrurlar ki
 o âyet budur. وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَاقِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ
 [27] رَبِّ الْعَالَمِينَ [“Melekleri arşın etrafını kuşatarak Rablerini hamd ile tesbih ettiklerini
 görürsün. Artık aralarında adaletle hükmolunup âlemlerin rabbine hamd olsun
 denilir.”]¹⁶³ و ترى الملائكة حاقين حال من الملائكة من حول العرش اي محققين من حوله و من لإبتداء
 الغاية اي إبتداء خوفهم من حول العرش الى حيث شاء يسبحون حال من الضمير في حاقين بحمد ربهم اي
 يقولون سبحان الله و الحمد لله و لا إله إلا الله و الله أكبر او سبح قدوس رب الاملائكة و الروح و ذلك للتلذذ دون
 [“Melekleri çevrelemiş olarak görürsün. Buradaki “حاقين” kelimesi (irab açısından) arşın çevresindeki
 “الملائكة” kelimesinin halidir. Yani onun arşını çevreliyorlar. Buradaki “من” harfî ceri “حاقين” kelimesinin
 ifade ettiği çevrelemenin başlangıcını belirtmek üzere gelmiştir. Yani onların
 çevrelemeleri arşın etrafından başlar Allâh’ın dilediği yere kadar devam eder. “يسبحون”
 kelimesi de (irab açısından) “حاقين” kelimesinin içinde bulunan zamirden hal olarak
 gelmiştir. Rablerini hamd ile yani Sübhanallâh, Elhamdülillâh, Lâ ilâhe illallâh ve
 Allâhü ekber diyerek ya da Allâh bütün noksan sıfatlardan münezze ve mukaddestir.
 Meleklerin ve Cebrail’in rabbidir diyerek tesbih ederler. Melekler için mükellefiyet
 söz konusu olmadığı için tesbihleri taabbüd için değil telezzüz içindir.” İmam
 Nesefî’nin *Tefsîru’l-Medarik*’ten nakledildi.]¹⁶⁴ Ma’nâhü bi’t-Türkiyye: Melâikeyi
 göresin ki havl-i arşı ihâta edip tavâf ederler. Rabbi Teâlâ’nın hamdini ve zikrini
 mültebisîn oldukları hâlde onu tenzîh edip sübhânallâh, ve’l-hamdülillâh ve lâ ilâhe
 illallâhüvallahüekber derler. İşbu âyet-i kerîmede iş’âr vardır ki, ulvînin müntehâ-yı
 derecât-ı ve a’lâ-i lezâizî Hakk Teâlâ’nın sıfâtına istiğrâk ola; ve işbu havl-i arşı tavâf
 eden melâike-i ızâmın zikrinin biri kelime-i tevhîd olduğu ma’lûm olduğu işbu hadîs-
 i şerîften ma’lûm olur ki Resûl-i Ekrem efendimiz hazretleri لا إله إلا الله

¹⁶³ Zümer, 39/75.

¹⁶⁴ Nesefî, Abdullah, *Tefsîru’n-Nesefî*, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, tarihsiz, s. 1037.

[“Zikirlerin en faziletlisi La ilâhe illallâhtır.”]¹⁶⁵ buyurup efdal-i zikr olduğu ma'lûm oldu. Zîrâ kelime-i tevhîd ki Lâ ilâhe illallâh'tır, on iki harftir ve Muhammed Resûlullâh kelimesi [28] dahî kezâlik on iki harftir. İmdi kelime-i tevhîd aslu'l-usûldür. Onun hurûfu adedince on iki esmâ vardır ki nice ehl-i tarîk bu on iki esmâya mürşid-i kâmil izniyle mülâzım ve müdâvimlerdir ve bu esmânın elvânı ve huddâmı ve ta'bîri ve teslîsi vardır. Mürşid-i kâmil olân zâtlar bilirler. Ama ekser-i erbâb-ı tarîkatin esmâsı yedidir. Letâif-i seb'anın mükâbili olân etvâr-ı seb'adır ki nefsin merâtibidir. Yedi mertebe i'tibâr olunur. Nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râzıye, nefs-i merzıyye, nefs-i sâfiyyedir ve bu makâm makâm-ı safâdır.

Ehline ma'lûmdur ki salât mi'râcu'l-müminîn olacak. Ma'nen bu atvârı küzerân eylemek mi'râc-ı ma'nevi oldu. İbtidâ-ı nefs-i emmâre makâmı: Buhl ve cehl ve hırs ve kibir ve hased ve gazab ve adâvet ve bunların emsâli ahlâk-ı zemîme ve evsâf-ı reddiyedir ki ayn-ı hicâb-ı zulmâniyedir. Nefs-i levvâme de heves ve mekr ve ucb ve kahr ve bunların emsâli yaramaz sıfatlardır. Nefs-i mülhime sıfâtı: Sehâvet, kanâat ve ilm ve hilm ve tevâzu' ve bunlârın emsâli ahlâk ve evsâf-ı hamîde vardır. Onun ile muttasıf olur. Lâkin nefis [29] bu makâmda fenâ mertebesine bâliğ olmuştur. Nefs-i mutmainnenin evsâf-ı kerîmeleri tevekkül ve ibâdet ve şükür ve rızâ ve bunun emsâli hacb-i nûrâniyedir. Nefs-i râzıyyenin evsâfı: Kerâmet ve zühd ve riyâzat ve ihlâs ve zikrullâh ve emsâli neş'esinde hâsıl olân hacb-i nûrâniyedir. Ve nefsi merzıyyenin evsâfı: Hüsn-i huluk ve yakîn ve telattuf ve tefekkür ve bunların emsâli evsâf-ı hamîdenin hacb-ı nûrâniyedir. Yedinci mertebe ki nefsi sâfiyyedir. Bu makâmda hacb-ı zulmâni ve nûrâni kalmâz. Nûr-ı mahz-ı mutlakdır ki nefsâniyyet ile hâsıl olân ahlâk-ı hasene ve evsâf-ı mustahsinenin nûru dahî bu makâmda zâil olup onun makâmına nûr-ı hakk kâim olur. اللهم يسر للطالبين [Allâhım tâliblere kolaylaştır.]

İmdi etvâr-ı seb'aya bu cihetten akabât-ı seb'a denildi. İşbu etvâr-ı seb'a fi'l-ma'nâ tabakât-ı seb'a semavâta müşâbih olup ma'nâ-i mi'râc oldu. Allâh Teâlâ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا [“Bizim yolumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz.”]¹⁶⁶ dedi. غير تو ملاذ و ملجأ ام نيست هم در تو كريزم ار كريزم چون بدر كاه الهى

¹⁶⁵ Tirmizî, Daavât, 9.

¹⁶⁶ Ankebût, 29/69.

rusti b'chuzrat haq vusul yâd v az šer šayṭan v šer nefis amare rha yâd ke ân dar alamanst mlaḏ v m'ljâ
dergâhina giden Hakk'a vasıl olur ve Œeytan ve nefis-i emmârein şerrinden emin olur.
Çünkü orası emniyet yeridir.”¹⁶⁷ [“Kim oraya girse güvenlik içinde
olur.”]¹⁶⁸

[30] و عوام را دار الأمان مواضع عبادت ذكر الله است چنانکه گفته اند حصن المؤمن ذكر الله و المساجد و [30]
dergâhına giden Hakk'a vasıl olur ve Œeytan ve nefis-i emmârein şerrinden emin olur.
Çünkü orası emniyet yeridir.”¹⁶⁷ [“Kim oraya girse güvenlik içinde
olur.”]¹⁶⁸

[30] و عوام را دار الأمان مواضع عبادت ذكر الله است چنانکه گفته اند حصن المؤمن ذكر الله و المساجد و [30]
dergâhına giden Hakk'a vasıl olur ve Œeytan ve nefis-i emmârein şerrinden emin olur.
Çünkü orası emniyet yeridir.”¹⁶⁷ [“Kim oraya girse güvenlik içinde
olur.”]¹⁶⁸

[30] و عوام را دار الأمان مواضع عبادت ذكر الله است چنانکه گفته اند حصن المؤمن ذكر الله و المساجد و [30]
dergâhına giden Hakk'a vasıl olur ve Œeytan ve nefis-i emmârein şerrinden emin olur.
Çünkü orası emniyet yeridir.”¹⁶⁷ [“Kim oraya girse güvenlik içinde
olur.”]¹⁶⁸

¹⁶⁷ Fatih Yayınlarının hazırlamış olduğu *Rûhu'l-Beyân* Tefsiri tam metin tercümesinden faydalanılmıştır.

¹⁶⁸ Âli İmrân, 3/97.

¹⁶⁹ Fatih Yayınlarının hazırlamış olduğu *Rûhu'l-Beyân* Tefsiri tam metin tercümesinden faydalanılmıştır.

¹⁷⁰ Ankebût, 29/69.

¹⁷¹ Âli İmrân, 3/102.

¹⁷² Ahzâb, 33/41.

¹⁷³ Tirmizî, Daavât, 6.

Resûlullâh (s.a.v.)¹⁷⁴ الله لا تقوم الساعة حتى لا يقال على الأرض الله ma'nâ-yı şerîfî kıyâmet kopmaz hatta yeryüzünde Allâh Allâh diyen bir kimse kalmadıkça.

İmâm Kuşeyrî kuddise sırruhu'l-âli buyurur ki: Zikir tarîk-i Hakk'da rûkn-ü kavîdir. Bil ki bu tarîkda umde zikirdir. Ve bir ehad devâm-ı zikirsiz Allâh Teâlâ hazretlerine vâsıl olmaz. Ve sûret-i el-Hadîd'de Allâh Teâlâ hazretleri buyurur ki: أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ¹⁷⁵ ای ألم يجبي وقت أن تخشع قلوبهم لذكره تعالى و تطمئن به و يسارعوا إلى طاعته بالإمتثال لأوامره والإنتهاء عما نهوا عنه من غير توان و لا فتور قال بعضهم الذكر إن كان غير القرآن يكون المعنى أن ترق و تلين قلوبهم إذا ذكر الله [32] فإن الذكر الله سبب لخشوع القلوب أي سبب [Yani kalplerin Allâh Teâlâ'nın zikri ile saygıyla yumuşaması ve onunla mutmain olması ve yorulmadan bıkmadan yasaklarından kaçınma ve emirlerine boyun eğerek tâ'atine koşma zamanı gelmedi mi?] Bazıları dedi ki: “Şâyet zikir Kur'ân'dan farklı bir şey ise onların kalpleri Allâh zikredildiğinde yumuşar ve merhametli olma manası olur. Zikrullâh kalplerin huşusu için bir sebeptir. Bil ki Kur'ân'ın ve zikrin cehri olması caizdir.” Bu konuda bir hadiste geldiği gibi Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur. [الجَاهِرُ بِالْقُرْآنِ كَالْجَاهِرِ بِالصَّدَقَةِ، وَالْمُسِرُّ بِالْقُرْآنِ كَالْمُسِرِّ بِالصَّدَقَةِ.] “Kur'ânı açıktan okuyan açıktan sadaka vermiş gibidir. Kur'ân'ı gizli okuyan ise gizli sadaka vermiş gibidir.”¹⁷⁶ Enes (r.a.) den rivâyetle Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur. من ذكر الله [Kim Allâh'ı zikreder ve gözü Allâh korkusundan gözyaşı ile dolar ve bu yaşlar yere düşerse Allâh kıyâmet günü ona azap etmez.]¹⁷⁷ Ebû Hureyre (r.a.)' den rivâyetle Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: [Allâh güzel sesli bir peygamberin Kur'ân'ı teganni ile yüksek sesle okumasından hoşnut olduğu kadar hiçbir şeyden hoşnut olmamıştır.]¹⁷⁸ İmâm Ahmed ve el-Buhârî ve el-Müslim ve Ebû Dâvûd ve Nesâî rivâyet etti. Başka bir rivâyette İmâm Kuşeyrî ما أذن لشيء كإذنه يتغنى بالقرآن أن يجهر به¹⁷⁹ Ma

¹⁷⁴ Müslim, İmân, 234; Tirmizî, Fiten, 35; Ahmed b. Hanbel, c. 19, s. 100.

¹⁷⁵ Hadîd, 57/16.

¹⁷⁶ Tirmizî, Sevâbu'l-Kur'ân, 20; Ahmed b. Hanbel, c. 28, s. 598; Nesâî, Kıyâmü'l-Leyl, 24.

¹⁷⁷ Suyûti, a.g.e., s. 526.

¹⁷⁸ Buhârî, Fezailü'l-Kur'ân, 19; Müslim, Müsafirin, 232.

¹⁷⁹ Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Müessestü'l-Kütübî's-Sekâfiyyeti, Beyrut, tarihsiz, s. 330.

ile tegannî eden nebiye izin ettiği gibi. Dâvûd (a.s.) kırâat-ı Zebûr ettiklerinde ins ve cin ve vuhûş ve tayr kırâatini istimâ' ederlerdi ve meclis-i saâdetlerinde tesîr-i nağmesiyle helâk olanlardan bir mecliste dört yüz [33] cenâze kaldırmak vâkı' olup من قتلته وأنا ديتته ["Kimi öldürdüysem onun diyeti benim"]¹⁸⁰ hadîs-i kudsîsınca külliyesini mazhar olurlardı. Ve Hazreti Habîb-i Hüdâ Muhammed Mustafâ (s.a.v.) Ebû Mûsa el-Eş'arî (r.a.) hakkında buyurmuşlardır: لَقَدْ أُعْطِيَ مِزْمَارًا مِنْ مِزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ¹⁸¹ ya'nî ol Dâvûd'a i'tâ olunan mezâmîr ve nagamâttan bir nağme Ebû Mûsa'ya verilmiştir. İmâm Ebû Bekir bin Fevrik isnâd-ı sahîh ile Berâ bin Âzib (r.a.)' den rivâyet eder. Berâ dedi ki: Resûlullâh (s.a.v.)'den şöyle duydum.¹⁸² حَسِّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ ، فَإِنَّ الصَّوْتِ الْحَسَنَ يَزِيدُ الْقُرْآنَ حُسْنًا ، Ma'nâ-yı şerîfi Kur'ân'ı esvâtınız ile tahsîn ediniz. Zîrâ esvât-ı hasen Kur'ân'ın hasenini ziyâde eder ve bu hadîs-i şerîf savt-ı hasenin fazîletine delâlet eder. Enes b. Mâlik'ten (r.a.) bi'l-esânîd mervîdir ki Resûlullâh (s.a.v.) şöyle demiştir: لِكُلِّ شَيْءٍ جَلِيَّةٌ ، وَجَلِيَّةُ الْقُرْآنِ حُسْنُ الصَّوْتِ ["Her şeyin bir süsü vardır. Kur'ân'ın süsü de güzel sestir."]¹⁸³ Ve bu bâbda ahbâr-ı kesîre vardır. Erbâbına ma'lûmdur ki hüsn-i savt Hakk Celle ve Alâ hazretlerinin niam-i celîlesindedir ki sâhibini mütene'im eyler. [34] يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ ["O yaratmada dilediğini artırır"]¹⁸⁴ âyetinin tefsîrinde gelmiştir ki savt-ı hasen ol cümledendir ki Hakk Teâlâ halkda ziyâde eder. Ve Hakk Sübhânehü ve Teâlâ savt-ı fazî'î ve âvâz-ı şeni'î zemm edip buyurdu: إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ["Seslerin en kötüsü eşek sesidir."]¹⁸⁵ Ve kulûbun esvât-ı tayyibe ile istilzâzı nağme-i hasen ile istirvâh ve iştîyâkı inkâr olunur değildir; mekr-i nesnâs mekûlesi ola. Görülmez mi ki tıfl-ı radî' savt-ı tayyibe ile nice sâkin olur ve bekâ ederken nice nevme vâırır. Ve cemel ü nâka ta'b-i seyr ve meşakkat-i haml ile ademü't-tâkat olmuş iken sadâ-yı hüdâ ile nice serîu's-seyr olur ve meşakkat-i tarîk ona asân gelir.

İmâm Kuşeyrî kuddise sırruhu'l-âlî *Risâle*'sinde beyân buyurur ki: Cüneyd-i Bağdâdî hazretlerine suâl olunmuş ki: Ne haldir insan sâkin iken bir savt-ı hasen istimâ' etse hareket ve ıztırâba gelir? Cüneyt hazretleri buyurmuşlar ki: Hakk

¹⁸⁰ Kaynağa ulaşamadım.

¹⁸¹ Müslim, Müsâfirin, 235; Tirmizî, Menâkıb, 55.

¹⁸² Suyûtî, a.g.e., s. 227; Muttakî, a.g.e., c. 1, s. 605.

¹⁸³ Suyûtî, a.g.e., s. 449; Muttakî, a.g.e., c. 1, s. 605.

¹⁸⁴ Fâtır, 35/1.

¹⁸⁵ Lokman, 31/19.

Sübhânehü ve Teâlâ hazretleri mîsâk-ı evvelde أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ [“Ben sizin rabbiniz değil miyim?”]¹⁸⁶ kelâmıyla zürârâ-yı Âdeme muhâtaba ettiğinde ol kelâmın uzûbeti semâ-ı ervâhta istikrâr bulup hergâh ki bir savt-ı hasen istimâ’ edeler. İşbu semâ’ı onlara ol hitâb-ı tayyibî ismâ’ edip onları harekete ve ıztırâba götürür deyû [35] Hz. Cüneyd-i Bağdâdî cevap vermişler. Ve İmâm Kuşeyrî *Risâle* ’sinde mübeyyendir ki müştaklar kulûbu Allâh Teâlâ’nın zıkr-ı nûruyla münevverdir. Hergâh ki iştiyâkları harekete gele, ol nûru semâ ile arz arasını pür-zıyâ eyler. Hakk Teâlâ ol müştâkları melâikeye arz eder ve buyurur ki: Bunlar bana müştaklar olan kullarımdır. Sizi işhâd eylerim ki onların bana iştiyaklarından benim onlara iştiyakım artıktır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de buyurur: يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ [“Onlar Allâh’ı Allâh da onları sever.”]¹⁸⁷ Ebû Hureyre (r.a.) isnâd-ı sahîh ile mervîdir ki Peygamberimiz (s.a.v.) buyurmuşlar ki: مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ [“Kim Allâh’a kavuşmak isterse Allâh da ona kavuşmak ister.”]¹⁸⁸ Ma’lûm ola ki muhabbet bir hâlet-i şerîfedir ki Hakk Sübhânehü ve Teâlâ abde muhabbet ile şehâdet etmiştir ve abde muhabbetten haber vermiştir. فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ [“Allâh sevdiği ve kendisini seven bir kavim getirecektir.”]¹⁸⁹ pes.

Hakk Sübhânehü abde muhabbet ile mevsûf ve abd dahî Hakk’a muhabbet ile mevsûftur. Ve lisân-ı ulemâ üzere vârid olan muhabbetten murâd irâdetdir. Ama ehlullâh ve sufiyyûn muhabbette irâde murâd etmezler. Zîrâ irâdet kadîme müteallık olmaz. Tagarrub ve ta’zîm irâdesine mahmûl ola. İmâm Kuşeyrî hazretleri buyururlar ki: Biz bu mes’ele tahkîkinde bir taraf-ı sâlih zikredelim inşaallâhü Teâlâ, pes. Hakk Teâlâ’nın abde [36]muhabbeti bir in’âm-ı mahsûs irâde etmesidir. Nitekim rahmet irâde-i in’âmdır. Pes, rahmet irâdetten ehass ve muhabbet rahmetten ehastır. Hakk Teâlâ’nın abde sevâb ve in’âm îsâl etmesi rahmetle tesmiye olunur. Ve abde kurbete ve ahvâl-i âliyyeye tahsîs etmeyi irâde etmesi muhabbetle tesmiye olunur. Hakk Teâlâ’nın irâdeti sıfat-ı vâhidedir. Müteallikâtın tefâvütü hasebi üzere esmâsı muhtelif olur, pes. İrâdet ukûbete müteallık olsa gazab ile tesmiye olunur ve umûm-ı ni’mete

¹⁸⁶ A’râf, 7/172.

¹⁸⁷ Mâide, 5/54.

¹⁸⁸ Buhârî, Rikâk, 41; Müslim, Zikir, 14; Tirmizî, Cenâiz, 67.

¹⁸⁹ Mâide, 5/54.

müteallık olsa rahmet ile tesmiye olunur. Ve husûs-ı ni'mete müteallık olsa muhabbet ile tesmiye olunur.

Kuşeyrî dedi ki: Ba'zı ulemâ ve meşâyih demişler ki, Hakk Teâlâ'nın abde muhabbeti abde medhîdir ve ona vâsf-ı cemîl ile senâsıdır. Pes, bu kavî üzere Hakk Celle ve Alâ'nın muhabbetinin ma'nâsı kelâm-ı izzetlerine âid olur mu ve kelâm kadîmdir ve sūfiyyenin muhabbet hakkında ba'zı akvâli vardır ki beyân olunur: Şiblî dedi ki: Muhabbet kalpte bir ateşdir ki mâsivâyı murâd mahbûbu ihrâk eder. Kuşeyrî dedi ki: Muhabbet îsârdır. Ya'nî mahbûbunu ve emrini kendisinden takdîm etmektir. Zeliha gibi ki aşk nihâyete erdiği zamanda *أَنَا رَاوِدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ* ["Ben onun nefisinden murat almak istedim. Gerçekten o sadıklardandır."]¹⁹⁰ deyip [37] i'tirâf eyledi ve ibtidâ-i emirde demiş idiği *مَا جَزَاء مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا* ["Senin ailene kötülük yapmak isteyeninin cezası nedir?"]¹⁹¹ Pes, agâz ve ibtidâ-i kârında günâhı Hazreti Yûsuf (a.s.)'a nisbet eyledi ve intihâsında cinâyeti kendi nefesine nisbet edip iftirâ ettiğini i'tirâf eyledi. Kur'ân-ı Kerîm'de muhabbete delâlet eden âyât-ı kerîme çoktur. Ez cümle: *فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ* ["Allâh sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü kafirlere karşı onurlu ve şiddetli bir toplum getirecektir. Allâh yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu Allâh'ın dilediğine verdiği lutuftur. Allâh'ın lutfu ve ilmi geniştir."]¹⁹³ Ve hadîs-i kudîsinde buyurur: *مَنْ أَهَانَ لِي وَلِيًّا فَقَدْ بَارَزَنِي بِالْمَحَارَبَةِ ، وَمَا تَرَدَّدْتُ فِي شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ مَا تَرَدَّدْتُ فِي قَبْضِ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ يَكْرَهُ الْمَوْتَ ، وَأَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ ، وَلَا بُدَّ لَهُ مِنْهُ ، مَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِمِثْلِ أَدَاءِ مَا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ وَلَا يَزَالُ عَبْدِي الْمُؤْمِنُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ وَمَنْ أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ لَهُ سَمْعًا وَبَصَرًا وَيَدًا*¹⁹⁴ nî Teâlâ 'hadîs. Ya-l'ilâ âhırı

buyurur ki kim ki benim velî kuluma ihânet ede benim ile muhârebeye berûz etmiş olur. Ve ben bir nesnede tereddüt etmemişim mü'min kulumun rûhunu kabzda tereddüt ettiğim gibi ki mevt-i kerîm görür ve ben [38] hoş gelmeyen nesne-i kerîmi görürüm. Hâlbuki ona mevttten çâre yoktur. Ve bana kulum takarrüb etmedi bir şey ile ki ehabb

¹⁹⁰Yûsuf, 12/51.

¹⁹¹ Yûsuf, 12/25.

¹⁹² Âli İmrân, 3/31.

¹⁹³ Mâide, 5/54.

¹⁹⁴ Isfehânî, a.g.e., c. 8, s. 318.

ola bana. Onun üzerine farz ettiğim ferâiz edâsından. Ve kulum bana takarrüb eylemekten zâil olmadı nevâfil ile ibâdât ettiği gibi. Tâ ona değin ki ben ona muhabbet eder olurum ve ben ona muhabbet ettiğimde ona sem' ve basar ve yed ve müeyyid ben olurum.

İmdi ey birâder! Ma'lûmun olsun ki gerek cebran ve gerek ihfâen tilâvet-i Kur'ân ve zikrullâh ve na't-i resûl-i zîşân ve kâsâid-i evliyâ-ı kirâm ve istimâ'-ı sadâyı hasen rûhun gıdâlarıdır. Bir kimsenin bu gıdâlardan canı ve rûhu haz ve nasîbi olmaz ise biline ki mevtâdır. Ya'nî oldur bu mesellû şol hastaya benzer ki mizâcı bozulur. Yemek görse yüzün döndürür. Hiç yemese merd ya'nî ölür gider. Can gıdâsı dahî hubb ile zikrullâhtır. Zîrâ eserde semeretü'l-fuâd zikrullâh vârid olmuştur. Ve hadîs-i şerîfde الله ثمر الجنة لا إله إلا الله ["Cennetin meyvesi La ilâhe illahlâhtır."]¹⁹⁵ deyû buyurulmuştur. Ne'ûzü billâhi Teâlâ ehl-i zikre ve fukarâ'a ve dervîşâna adâvet edip men ehâne lî veliyyen hadîs-i şerîfinin meâline mâ-sâdık olup tâlib-i Hakk olan sûfiyyûn hakkında şer'an câiz olmayan kelâmı kalbindeki merkûz [39] olan sıfât-ı nâriyye ki yedidir: Kibr, ucb, kîn, şehvet, gazab, hırs, riyâ. İşbu sıfât-ı kabîha vâsıtasıyla zâhir ihrâc edip lâ-yuad ve lâ-yuhsâ ya'nî bu kadar ehl-i kıbleyi tekfir eden kendisinin kâfir olmasından korkmadı mı ve yâhûd من لا يرحم الناس لا يرحمه الله ["Kim insanlara merhamet etmezse Allâh da ona merhamet etmez."]¹⁹⁶ hadîs-i şerîfini görüp rahmet-i ilâhiyyeden baîd olacağını bilmedi mi? Ve yâhûd *Sünen-i Tirmîzi*'de mezkûr olan hadîs-i şerîf ki aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz buyurur: ملعون من ضار مؤمنا أو مكر به ["Bir mümine zarar veren veya hile yapan lanetlenmiştir."]¹⁹⁷ Bu kadar fukâra ve dervîşânı ızrâr ve kalblerini inkisâr ile muhbir-i sâdık Resûl-i Hüdâ Efendimizin la'netine uğrayıp mel'ûn ve matrûd olacağını ve olduğunu acaba idrâk edip anlamadı mı? Ve Kur'ân-ı Kerîm'de Hakk Sübhânehû ve Teâlâ buyurur: وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِيَقْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ ["Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak bu helaldir şu haramdır demeyin. Çünkü Allâh'a karşı yalan uyduruyorsunuz."]¹⁹⁸ âyet-i kerîmesini okuyup cebran Kur'ân okumak ve cebran zikrullâh etmek ve yâhûd ayak üzere ve yâ devrân etmek haramdır, câiz olmaz deyû bir takım da'vâsının hilâfına âyet ve yâhûd

¹⁹⁵ Kaynağına ulaşamadım.

¹⁹⁶ Müslim, Fezâil, 66; Tirmizî, Birr ve Sıla, 16.

¹⁹⁷ Tirmizî, Bir ve Sıla, 27.

¹⁹⁸ Nahl, 16/116.

hadîs ve yâhûd biraz müfteriyât olan kıssa-i kezb ile isbât-ı müddeayâ çalışıp ve Hakk Teâlâ ve Tekaddes hazretlerine Allâh böyle buyurdu [40] deyû iftira edip helâlî harâm edip îmânın bakâsına sebep olan altının biri gider deyû mülâhaza etmedi mi? Her ne ise hemân Cenâb-ı Vâcibi'l-Vücûd bu i'tikâdda olanlara hidâyet buyursun.

Ma'lûm ola ki hasâyıs-ı zikirdendir ki muvakkat değildir. Bil ki evkâten bir vakit ve zamândan bir zamân yoktur ki illâ abd ol vakitte zikr ile me'mûrdur. Yâ farz olmak üzere yâ mendûb ve yâ müstehab olmak üzere ve salât ibâdet iken ba'zı evkâtte câiz olmaz. Nitekim fukahâ-i ızâm mesâil-i furû'atta beyân buyururlar ki üç vakitte namaz kılmak harâmdır ve birkaç vakit dahî vârdır ki namaz kılmak mekruhtur. İşbu mesâil kütüb-i fikhîyyelerde mübeyyendir. Ama zikrullâh cemî'-ı evkâtte kalben ve lisânen ve cebran ve sırran müstedâmdır ve câizdir. Nitekim Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri sûre-i Nisâ'da buyurur: *فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ* [“Namazı bitirince ayakta, otururken ve yanınız üzere yatarken Allâh'ı zikredin”]¹⁹⁹ [Beydâvî bunun tefsîrinde şöyle dedi: “Bütün hallerde zikre devam edin.”]²⁰⁰ Allâh Teâlâ buyurdu ki: *الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ* [“Onlar ayakta, oturarak ve yanları üzere yatarken Allâh'ı zikrederler.”]²⁰¹ Beydâvî bu âyetin tefsîrinde dedi ki: *كلها [41] الحالات* [“Yani Allâh'ı ayakta, oturarak ve yan yatarak olduğu gibi bütün hallerinde zikrederler.”]²⁰² Peygamber Efendimiz (s.a.v.) : *مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَرْتَعَ فِي رِيَاضِ الْجَنَّةِ فَلْيُكْثِرْ ذِكْرَ اللَّهِ* [“Kim cennet bahçelerinde nimetlenmek istiyorsa Allâh'ı zikretmeyi artırsın.”]²⁰³ buyurdu.

İşbu âyet-i kerîmelerin ma'nâları budur ki kaçan salât-ı havfî edâdan fâriğ ola. Siz her halde ya'nî kıyâmen ve kuûden ve muzdacian tesbîh ve tahmîd ve tehlîl ve temcîd ile Hakk Teâlâ'yı zikredin. *قالت عائشة كان النبي صلى الله عليه وسلم يذكر الله تعالى على كل أحيائه* 204 (s.a.v.) der ki: Peygamberimiz (r.a.Hz. Âişe ²⁰⁴ *كل أحيائه* Teâlâ'yı zikrederdi. Sûre-i Âl-i İmrân'da olan âyet-i kerîmenin ma'nâsı: Onlar ki Allâh

¹⁹⁹ Nisâ, 4/103.

²⁰⁰ Beydâvî, a.g.e., c. 1, s. 574.

²⁰¹ Ali İmran, 3/191.

²⁰² Beydâvî, a.g.e., c. 1, s. 478.

²⁰³ Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, Dâru'l-Kıble, Cidde, 2006, c. 15, s. 241; Muttakî, a.g.e., c. 1, s. 438.

²⁰⁴ Tirmizî, Daavât, 9.

Teâlâ'yı her halde kıyâm ve kuûd ve izdicâ'da ve sıhhat ve maraz ve berr ve bahr ve sır ve cebr ve kalb ve lisân ve münferiden ve cemâaten ve leylen ve nehâran ve ganiyyen ve fakîran; fi'z-zarrâi ve's-serrâi cemî'-ı ahvâlde zikrederler. Ve semâvât ve arzın halkında tefekkür ederler ki zikrullâh zâkiri tefekküre çeker. Yâ Rabb! İşbu mahlûkâtı abes ve zâyı' yere halk etmedin derler. İlâhi seni abesten halkı bâtıldan tenzîh ederiz. İmdi bizi tâatına ve zikrine tevfikınle nâr-ı azabından hıfz eyle. Yâ Rabb! [42] ol kimse ki sen onu nâra idhâl ve onda tahlîd edersin. Onu gâyet-i hızy ve helâk ile helâk edersin. Şirk ve isyân ile nefslerine zulmedenlere nâr ve azâbı men' eder mevâni' olmâz. Yâ Rabb! biz bir münâdî işittik ki ol Muhammed (s.a.v.) ve Kur'ân'dır. Rabbiniz Celle Şâne'ye îmân götürün ve zikredin deyû nâsı îmâna ve zikrullâha ve ibâdet ve tâata da'vet eder. Öyle olsa Kur'ân'a ve peygambere îmân edip zikrullâh ederiz derler. İmdi yâ rabb! Bize mağfîret et. Kebâirimizi ve sagâirimizi setr ve afv ile ve ervâhımızı ervâh-ı sâlihîn ile kabz eyle. Tâ ki sâlihîn zümrelerinden olalım. Yâ Rabb! resûllerin lisânı üzere bize va'dettiğın cenneti ve sevâbı ihsân ile ve yevm-i kıyâmette bizi rüsvâ eyleme. Yâ rabb! Sen azîmü's-şân mü'mini isâbet ve dâ'ıye icâbetle olan mev'ûduna half etmezsin. onların Rabbleri celle şânehû ²⁰⁵ فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ Ey mü'minler duâsına icâbet edip buyurdu ki: ²⁰⁶ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنْكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ Sizden erkek ve gerek ünsâdan benim tâatim ve emrim ki namâz ve oruç ve zikrullâh ve sâir ibâdât işleyenin ecrini yevm-i kıyâmette kâmilen ve fâzilen i'tâ ve ihsân edip hiçbir zerre kadar a'mâlini zâyı' etmeyiz. [43]

Allâh Teâlâ indinde ubbâd için tâatleri üzere hüsn-i sevâb vardır ki ol naîm bâkîdir. Ma'lûm ola ki ni'met-i bâkîye dâr-ı selâm olan cennet ve onun ni'metidir. Ve ona vusûl dahî Hakk Celle ve Alâ hazretlerinin rahmeti ve inâyeti ve fazlı ileidir. Zîrâ ey birader! Ma'lûmundur ki الدنيا مزرعة الآخرة ["Dünya ahiretin tarlasıdır."] Bu âlemde ve gerek âlem-i âhirette iki taraf vardır ki müktezâ-yı esmâ-yı ilâhiyedir ve esmâ çoktur. Ve biri birine mukâbildir ki tekâbül-i esmâ derler. Rahmân ism-i şerîfinin mukâbili kakhâr ismidir. Cennet rahmettir, cehennem kahr u azâbdır. Cennete duhûl Allâh Teâlâ'nın rızâsını iktizâ eder. Cehenneme duhûl kahr u gazabı iktizâ eder. Ve bundan sonra ma'lûmun olsun ki Hakk Celle ve Alâ hazretlerinin bu âlem-i dünyâda

²⁰⁵ Âli İmrân, 3/195.

²⁰⁶ Âli İmrân, 3/195.

rahmet-i cânibi var ve saht ve kahr ve gazab-ı cânibi var. Ya'nî rızâsı var gazabı var. Lâkin Hakk Sübhânehû ve Teâlâ rızâsını amel-i sâlih içinde ve saht ve gazabını günâh işlemek içinde gizledi. Ama amel-i sâlih içinde tevhîd ya'nî Lâ ilâhe illallâh muhammedün resûlullâh ki kelime-i şehâdetdir islâmın binâsından rûkn-i a'zamîdir. ²⁰⁷ [44] Ve hadîs-i kudside [“Alâh onları imanları sebebiyle doğru yola iletir.”] ²⁰⁷ [44] Ve hadîs-i kudside [“La ilâhe illallâh benim kalemdir. Kim benim kaleme girerse azabımdan kurtulur.”] ²⁰⁸ buyurur. Ve dahî aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hadîs-i şerîfde ²⁰⁹ [“Kim ihlas ile la ilâhe illallâh derse cennete girer.”] ²⁰⁹ buyurur ki tevhîd, a'mâl-i sâlihâtın cümlesinden a'lâ ve a'zamdır ki Hakk Teâlâ ²¹⁰ [“Allâh'ın zikri en büyüktür”] ²¹⁰ buyurdu ve dahî ²¹¹ [“Ona güzel kelime yükselir onu da salih amel yükseltir.”] ²¹¹ a'mâl-i sâlihâtın kelime-i tayyib ki Lâ ilâhe illallâha îmandır ki a'mâl-i sâlihâtın aslıdır. Bir kimse inkâr ederse onun a'mâl-i sâlihasını Hüdâ Teâlâ kabul buyurmayacağı ilm-i kelâmda mübeyyendir. Asıl üzerine ferğ terettüb eder; asıl olmaz ise ferğ kabul olmaz. Bu sûrette namaz, oruç, hacc, zekat ve bunların emsâli furûatta her birinin hey'etini ve sıfâtını eimme-i müctehidîn beyân buyurup zikrullâh hey'etinde ve sıfâtında bir şey beyân buyurmadılar. Fakat şu kadar var ki bir kâfir kelime-i şehâdeti lisânıyla izhâr edip cebran demez ise imân ve islâmına müctehidîn hükmeylemediler ki îmanın ta'rifi ²¹² [“Dil ile ikrâr, kalp ile tasdîk ve bilmektir.”] Hatta tasdîk ve ma'rifet bulunup lisân ile cehr ve izhâr bulunmaz ise onun îmânına şer'an zâhirde hükmolunmaz. Bu tahkîk [45] ma'lûmun oldu. İmân-ı kâmil ile muttasıf olan evkâttan bir vakit ile ubudiyyet yulârını kat' etmek ve hudûd-ı emir ve nehîden nazarîn ermek câiz olmaz.

Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri sultân-ı resûl (s.a.v.) efendimize buyurur: ²¹² [“Sana ölüm gelinceye kadar rabbine ibadet et.”] ²¹² Müfessirîn icmâ' ettiler ki yakînden murâd mevt ve eceldir dediler. Ey mü'min

²⁰⁷ Yûnus, 10/9.

²⁰⁸ Suyûtî, a.g.e., s. 225.

²⁰⁹ Heysemî, Nureddin Ali b. Ebîbekir, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994, c. 1, s. 162; Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1995, c. 3, s. 56.

²¹⁰ Ankebût, 29/45.

²¹¹ Fâtır, 35/10.

²¹² Hicr, 15/99.

karındaşım, bu âyet-i kerîme muktezâsında ilâ-mevt Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerine ibâdât ve duâ etmek bizim üzerimize farzdır ki ba'zı ibâdât muvakkat olur namaz, hacc, zekat ve gayrı gibi. Ve ba'zı ibâdât gayr-ı muvakkattır ki zikir ve duâ gibi ki اُدْعُوْنِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ [“Bana dua edin ki kabul edeyim.”]²¹³ fî-eyyi-vaktin ve zamanin âyet-i kerîmede duâ mutlak zikrolundu. Min-gayr-ı takyîd ya'nî cehran ve ihfâen demek olur ve sûre-i A'râf'da اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً [“Rabbinize yalvara yalvara ve gizlice dua edin.”]²¹⁴ buyurup hufye ile kayd buyurdu demek olur ki zamân ve makâm i'tibâriyle ve yâhud suâlde hadd-i me'mûrî tecâvüz ile ki اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ [“Muhakkak ki Allâh haddi aşanları sevmez.”]²¹⁵ buyurdu. İşbu âyette tenbîh vardır ki duâ edene lâyük olmaz ki kendine lâyük olmayan şeyi talep ede. Menâzil-i enbiyâyı suâl ve hikmete muhâlif olan şeyi Hak Teâlâ'dan [46] duâ edip istemek gibi. اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا [“Rabbinize yalvara yalvara ve gizlice dua edin”]²¹⁶ âyet-i kerîmesi duâ hakkındadır. Her ne kadar zikre duâ itlâk olunur ise beynehümâda fark vardır. قال البيضاوى في تفسير هذه الآية إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ المجاوزين ما أمروا به في الدعاء نبه به على أن الداعي ينبغي أن لا يطلب م لا يليق به كرتبة الأنبياء و الصعود إلى السماء [Beydâvî “Muhakkak ki Allâh haddi aşanları sevmez”]²¹⁷ tefsîrinde şunu söylemiştir: “Duâda emredilen sınırı aşanlardır. Allâh (c.c.) semâya yükselme ve peygamberlerin rütbesi gibi uygun olmayan şeylerin istenmemesi gerektiğini dua eden kimseye bu sınırı haber vermektedir.”]²¹⁸ اُدْعُوا رَبَّكُمْ بمعنى المربي من التربية و هي تبليغ الشيء إلى كماله شيئاً و فشيئاً و هو تعالى مربي الظواهر بالنعمة و هي النفوس و مربي الباطن بالرحمة و هي القلوب و مربي نفوس العابدين بأحكام الشريعة و مربي قلوب المشتاقين Rab terbiye edici [“Rabbinize dua edin.”]²¹⁹ Rab terbiye edici anlamı taşır ve terbiye bir şeyi azar azar kemâline ulaştırmaktır. Allâh Teala nimetle zâhirlerin terbiyecisidir ki o zahirler nefslerdir. Rahmetle batınların terbiyecisidir ki onlar da kalplerdir. Şeriatin hükümleriyle abidlerin nefslerinin; tarikatın adabıyla müştakların ve hakikat nurlarıyla muhibbinin esrarının terbiyecisidir.”]²²⁰ اى متضرعين متذللين مخفين الدعاء ليكون اقرب الى الاجابة لكون الاخفاء دليل الاخلاص و الاحتراز عن الريا

²¹³ Mü'min, 40/60.

²¹⁴ A'râf, 7/55.

²¹⁵ A'râf, 7/55.

²¹⁶ A'râf, 7/55.

²¹⁷ A'râf, 7/55.

²¹⁸ Beydâvî, a.g.e., c. 2, s. 241.

²¹⁹ A'râf, 7/55.

²²⁰ Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, çev.: Heyet, Damla Yay., İstanbul, 1995, c. 3, s.55.

[“Yalvara yalvara ve gizlice²²¹ ya'nî icabet etmeye daha yakın olması için yalvarıp yakararak boyun eğerek gizlice dua edin. Çünkü gizleme ihlâsın ve riyadan korunmanın delilidir.”]²²² روي عن الصحابة رضي الله عنهم إنهم كانوا في غزوة فأشرفوا على واد [222] فجعلوا يكبرون ويهللون رافعي أصواتهم فقال عليه السلام لهم إربعوا على أنفسكم فأنكم لا تدعون أصم ولا غائبا Sahabeden – Allâh onlardan razı olsun –rivâyet edildi. Sahabe bir gazvede idiler. Bir vadi gördüler ve seslerini yükselterek tekbir ve tehلیل getirmeye başladılar. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: Sakin olunuz. Çünkü siz sağır ve bulunmayan birine dua etmiyorsunuz. Siz işiten gören ve yakın olana dua ediyorsunuz ve o sizinle beraberdir.”]²²³ [Yani ilim ve ihata ile sizinle beraberdir.”]²²⁴ [Bu hadîste Allâh'a gizli bir şekilde dua etmenin ve onu zikretmenin güzel olduğu buyrulmuştur. Keşşâfın şârihi bunun “Allâh'a nisbete göre değil makama göre olduğunu belirtti.”]

فَأِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى فإن المقام يقتضي رفع الصوت لفائدة تامة كما أن العالم الرباني و المرشد الكامل قد يأمر المبتدي برفع الصوت لينقل عن قلبه الخواطر الراسخة فيه كذا في شرح المشارق لإبن الملك قال حسين الكاشفي في الرسالة العلية ای درویش قومی که کمین کاه نفس را دیدند و دانستند ذکر بجهر کفتن مناسب ندیدند که بریا انجامد و مخفی بذکر مشغول شدند و قول حق تعالی را که وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً كَرِهْتُمُوعًا و جمعی که بمرتبہ اخلاص رسیدند و باطن خود را از ریا پاک یافتند ذکر را بجهر گفتند و هر یکی را ازین دو طائفه بر Rabbâni bir âlim ve mürşid-i kâmil yeni başlayan müridine kalbinde kökleşmiş olan havâtırını söküp atmak için yüksek sesli zikri emredebildiği gibi bu makamda tam bir fayda sağlamak için sesin yüksek olması gerekir. Kezâ İbn-i Melek'in *Şerhu'l-Meşârik*'ta böyle geçmiştir. Hüseyin el-Kâşifi *Risâle-i Âliyye*'sinde şöyle demiştir: Ey dervîş! Tasavuf ehli cehrî zikir yapmayı nefisten gelen bir istek ve eksik olarak gördüler. Zira cehrî zikre riya, gösteriş ve desinler gibi düşüncelerin karışması vardır. Zikr-i hafî ile meşgul ol. Zîrâ Hakk Teâlâ hazretlerinin şu kavlı-şerîfi gizli zikri emretmektedir: Hem de sabahleyin ve akşamleyin, içinden, tazarru ile ve yakararak, gizlice ve cehrin madunu

²²¹ A'râf, 7/55.

²²² Bursevî, a.g.e., c. 3, s. 178-179.

²²³ Ahmed b. Hanbel, c. 32, s. 285.

²²⁴ Bursevî, a.g.e., c. 3, s. 179.

²²⁵ Tâhâ, 20/7.

sesle/yüksek sesin altında bir sesle rabbini zikret de gaafillerden olma. Hepsi bu övülen işi yaptıkları için ihlâs mertebesine eriştiler. Kendi bâtınlarını riyâdan temizlediler. Cehrî zikri yapanlara karşı bu âyet-i kerime delildir.”²²⁶

Ey birâder! ma'lûmun olsun ki gerek zikrullâh ve gerek duâda cehr etmek ve yâhud ihfâ etmek ya'nî zikr-i cehrîye ve zikr-i hafîyeye şer'an cevâz olduğu gün gibi aşikârdır. Ve lâkin huffâş ya'nî yarasa mekûlesi olan mutaassıb zikr-i cehrîye delâlet eden edillei görmeyip ancak zikr-i hafîyyeye güç ile icâzet verir. Hâlbuki hîn-i duâda ve hîn-i tilâvet-i Kur'ân'da ve hîn-i zikirde ve hîn-i tekbirde vesâir lâzım kılan kelâmda gerek [48] cehr ve gerek ihfâ ve gerek sır Hakk Sübhânehü ve Teâlâ hazretlerine müsâvîdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de sûre-i Tâhâ'da buyurur: ²²⁷ وَإِنْ تَجَهَّرَ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى Ma'nâ-yı âyet-i kerîme bu olur ki eğer sen zikrullâh ve tilâvet-i Kur'ân'da ve duâda cehr edersen bil ki Allâh Teâlâ senin cehrinden ganîdir. Zîrâ ki ol sırrı ve ihfâyı bilir ki ol zamîr-i nefstir. İşbu âyette tenbîh vardır ki zikir ve tilâvet-i Kur'ân ve duâda cehrînin meşrû'iyeti onu Allâh Teâlâ'ya i'lâm için değildir. Bil ki nefsin zikri tasvîri ve onun zikirde rusûhı içindir ve nefsi onun gayriye iştiğâlden men' içindir. Ve yâhud âhar bir hikmete mebnîdir ki nice fâideyi câmi'dir. Nitekim müfessirîn-i ızâm meşâyih-ı zevi'l-ihtirâm hazretleri ²²⁸ وَإِنْ تَجَهَّرَ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى قال القاضى بىضاوى و أن تجهر بذكر الله و دعائه فاعلم أنه غني عن جهرك فإنه يعلم السر و أخفي منه و فيه تنبيه على أن الذكر و الدعاء و الجهر فيهما ليس لإعلام الله تعالى بل لتصوير النفس بالذكر و رسوخه فيها و منعها عن الإشتغال بغيره و قطع الوسوة عنها [49] و مضمها بالتضرع و إيقاظ الغير و نشر البركات إلى مدي صوته و تكثير الأشهداء و نحو ذلك و أن تجهر بالقول و هذا إما نهى عن الجهر كقوله و اذكر ربك في نفسك تضرعا و خفية و دون الجهر و إما إرشاد للعباد إلى أن الجهر ليس لإسماعه بل لغرض آخر كما أشار المفسرون و جاء في الرواية أنه عليه السلام لما توجه إلى خيبر أشرف الناس على واد فرفعوا أصواتهم بالتكبير الله أكبر لا إله إلا الله فقال عليه السلام إربعوا على أنفسكم أنكم لا تدعون أصم و لا غائبا يحتاج إلى الجمع بين هذا و بين أمره عليه الصلاة و السلام برفع الأصوات بالتلبية و قد يقال ألنهي عنه هنا رفع الرفع الخارج عن العادة الذي ربما إذا بدليل قوله عليه السلام إربعوا على أنفسكم اي إرفقوها و قال بعض المفسرين إنما نهى النبي عليه السلام أصحابه عن رفع الصوت إخفاء لأمره عن العدو و لأن أكثر أصحابه عليه السلام كانوا أرباب أحوال فشانهم الاعتدال بل الإخفاء الا لضرورة قوية أن الجهر و

²²⁶ Bursevî, a.g.e. (b.b.), c. 3, s. 177. (Ayrıca Fatih Yayınlarının hazırlamış olduğu *Rûhu'l-Beyân* Tefsiri tam metin tercümesinden faydalanılmıştır.)

²²⁷ Tâhâ, 20/7.

²²⁸ Tâhâ, 20/7.

رفع الصوت جائز و مشروع كما في إزاء العدو او اللصوص تهيبيا و تبعيدا لهم و لا شك أعدى العدو النفس كما
 [Kâdı Beydâvî dedi ki: “Allâh’ın zikrini ve O’na
 olan duayı açıkça yaparsan bil ki Allâh Teâlâ senin açıkça duana muhtaç değildir.
 Gerçeten O gizliyi de daha gizliyi de bilir. Bunda şuna dikkat çekilmiştir ki zikri ve
 duayı açık yapmak Allâh’a bildirmek için değildir; bilakis zikri nefiste tasvir etmek,
 ona yerleştirmek, onu başka şeylerden alıkoymak, ondan vesveseyi kesmek ve onu
 tazarru ile donatmak, başkasının uyarılması, zikredenin sesinin ulaşabildiği yere kadar
 bereketin yayılması, zikre şahit olacak kişileri artırmak ve benzeri gayelere
 mebnidir.”²²⁹ “Eğer sözü açıktan söylersen Allâh Teâlâ’nın “Rabbini kendi kendine
 yüksek olmayan bir sesle yalvararak ve ürpererek zikret”²³⁰ âyetinde olduğu gibi ya
 yüksek sesle zikri nehyetme anlamındadır ya da kullara bir yol göstermedir. Cehrî zikir
 işittirmek amacıyla değil aksine müfessirlerin işaret ettiği gibi diğer sebeplerdir.”²³¹ Bir
 rivâyette şöyle gelmiştir: “Resûlullâh (s.a.v.) Hayber gazvesine çıktığında ordu
 vadinin üzerine çıktı ve Allâhü ekber, La ilâhe illallâh diye seslerini yükselterek tekbir
 getirdiler. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.v.) canınıza acıyın! Çünkü siz ne sağır
 birisine ne de burada olmayana sesleniyorsunuz. Şüphesiz sizi çok iyi işiten, size çok
 yakın olana sesleniyorsunuz. O sizinle beraberdir.”²³² “Efendimiz (a.s.)’ın telbiyedeki
 yüksek ses emri ile bu emrin arasını birleştirmeye ihtiyaç vardır.” Nitekim şöyle
 söylenir: “Buradaki nehy muhtemelen Peygamber (a.s.)’ın kendinize yumuşak
 davranış sözünün delâleti ile normalin dışına çıkan sestir.” Bazı müfessirler dedi ki:
 “Peygamber (a.s.) düşmandan işini gizlemek için yüksek sesi nehyetti. Çünkü
 Efendimiz (a.s.)’ın ashabının çoğu durumu bilen insanlardı ve işleri hep itidal
 üzereydi. Halbuki gizleme ancak kuvvetli zaruri bir sebeple olur. Sesi açığa çıkarmak
 ve yükseltmek düşmanı ve hırsızları korkutmak ve uzaklaştırmak konusunda olduğu
 gibi caiz ve meşrudur. Düşmanların en azılısı nefstir. Resûlullâh (s.a.v.)’in dediği gibi
 senin en şiddetli düşmanın iki yanın arasında bulunan nefsidir.”^{233]}²³⁴

²²⁹ Beydâvî, a.g.e., c. 2, s. 241.; Bursevî, a.g.e., c. 5, s. 217-218.

²³⁰ A`râf, 7/205.

²³¹ Bursevî, a.g.e., c. 5, s. 217-218.

²³² Buhârî, Megâzi, 36.

²³³ Muttakî, a.g.e., c. 4, s. 431.

²³⁴ Bursevî, a.g.e., c. 5, s. 5-6.

و أشد اللصوص الشيطان و لذا إعتاد الصوفية بجهر الذكر تهييبا لهما و طزدا للوسوسة الشيطانية من [50] الجن و الإنس و لانبعض الناس يقولون قولاً في حق الصوفية و أهل الذكر و يشبهون الدوران الصوفية و يقولون المنكرين أن دوران الصوفية فعل قبيح و حرمة صحيحة بل دورانهم رقص أحدث السامري لولا ففي رقص الصوفية تشبيه لهم و هذا القولو من قاله قول زور و جهل محض و خطأ فاحش لأن الذاكرين الله بالحركة و الدوران يشبهون نفوسهم إلى طواف الحجاج و إلى الملائكة المسبحين الداورين حول العرش فمذهبنا يحمل على لصالح كما قال عليه السلام: حمل المؤمن علي الصلاح واجب فمن شبه دوران الصوفية على رقص المشركين فإنه بهتان و إفتراء على المؤمنين الذاكرين بسوء الظن و سوء الظن حرام يخشي عليه الكفر لأن رقص السامري للتعبد الي العجل مشركا بالله تعالى مدعيا بالوهية العجل كما قال تعالى هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَىٰ فَنَسِيَ إِذَا كَانَ لِأَمْرٍ كَذَلِكَ أَنْ الصوفية موحدین الله عابدين له قياما بالدوران و الحركة ليس في ذكر الله تعيين الوضع و يقول العلماء الأصول إن أهل القبلة لا يكفر فتكفير أهل [51] القبلة كفر كما بين في كتب الأصول فهذه قاعدة مقننة في كتب معتبرة كالمنازل و المغني و جواب أهل المنصفين من أهل الحق أن يقال أن صاحب البزازية ليس من المجتهدين و لا من طبقات المقلدين و لا من مقلد المقلدين و كذا صاحب البزدوية فإنه من الذين لا يعرفون يمينهم عن يسارهم و أما صاحب جامع الفتوي جاء في عصر الغازي سلطان مراد بمدينة أدرنه فحرق كتابه فيها و أما صاحب الكشاف فهو معتزل المذهب منكر الكرامة فكلامه لا يكون دليلاً لأنه خارج عن مذهب الأربعة فإنه خارج عن طبقات المجتهدين و المقلدين و تلخيص الكلام لا دليل في حرمة الحركة في الذكر و الدوران كنص القرآن و الحديث

[Hırsızların en azılısı şeytandır. Bu sebeple sūfîler, onları korkutmak için zikri genelde açıktan yaparlar. Bunu ins ve cinlerin şeytanı vesveselerini kovmak için yaparlar. İnsanlar, sūfîlerin hakkında ve zikir ehli konusunda söz söylerler. Sufilerin dönmesini benzeterek inkar edenler bu iş için çirkin bir iştir ve açıkça haramdır derler hatta onların deverânı Sâmiri'nin ilk olarak ortaya çıkardığı bir danstır ve sūfî raksında da onlara benzerlik vardır. Bu şekilde söyleyenin sözü, yalan bir sözdür, tam bir cahillik ve fahiş bir hatadır. Çünkü Allâh'ı hareket ederek zikredenler ve deverân edenler kendilerini tavaf eden hacılara ve arşın etrafında dönen meleklerle benzetirler. Bizim mezhebimiz Peygamber (s.a.v.)'in dediği gibi salâha teşvik eder. Müminin salâha teşvik etmesi gerekir. Sūfîlerin deveran etmesini müşriklerin dansına benzetmek müminlere kötü zan besleyerek büyük bir iftira atmaktır. Kötü zan ise haramdır. Onun hakkında küfre düşmesinden endişe edilir. Çünkü Sâmiri'nin raksı Allâh'a şirk koşarak ibadet etme şekliydi.” Nitekim Allâh'ın şu sözünde olduğu gibi: “ O sizin de Musa'nın da ilâhıdır. Fakat unuttu.”²³⁵ “İş bu şekilde olduğu zaman böyledir. Sūfîler Allâh'ı birlerler. Hareket ederek ve dönerek O'na kıyam edip kulluk

²³⁵ Tâhâ, 20/88. Eserde ayetin son kısmı “فَنَسِيَ” diye verilmiş. Ayetin aslı “فَنَسِيَ” dir.

ederler. Allâh'ı zikretmek konusunda bir kanun koyma belirleme yoktur.” Usul âlimleri şöyle der: “Ehli kible tekfir edilmez.” “Usul kitaplarında, *el-Menar* ve *el-Muğni* kitaplarında açıklandığı gibi bu belirlenmiş bir kaidedir. Bizim ve hak ehlinden olan insaf sahibi kimselerin cevabı şöyledir:” “*Bezaziye*'nin müellifi müctehitlerden değildir. Mukallitler tabakasından da değil, mukallitleri taklit edenlerden de değil. *Bezdeviye*'nin müellifi sağını solunu ayırt edemeyenlerden biridir. *Câmiu'l-Fetva* sahibine gelince Edirne şehrinde Gazi Sultan Murat zamanında geldi ve orada kitapları yakıldı. *Sâhibu'l-Keşşâf* sahaibi ise mu'tezile mezhebindedir. Kerâmeti reddeder. Bu sebeple onun sözü de delil olmaz. Çünkü o dört mezhebin dışına çıkmıştır. Müctehitler ve mukallitler tabakasından ayrılmıştır. Sözün özü, hareket ederek zikretmenin ve deverân etmenin haram oluşu konusunda Kur'ân ve hadis gibi nasslarda delil yoktur.”]

و قال صاحب الكواشى و صاحب المدارك فى تفسير قوله تعالى اذْكُرُوا اللهَ ذِكْرًا كَثِيرًا اي بما هو أهله من التهليل و التكبير و التقديس قياما و قعودا و على جنوبهم أمراضا و أصحاء ليلا و نهارا سرا و جهرا برا و بحرا و سكونا و على كل حال [Sâhibü'l-Kevâşî ve sâhibü'l-Medârik “Allâh'ı çokça zikredin”²³⁶ tefsirinde şöyle dediler: “Onlar aykta, otururken, yatarken, hasta veya sağlıklı iken, gece ve gündüzde, gizli veya açıkta, kara ve denizde, durgunlukta ve her halde tehlikeli ve tekbir ve takdis ehlindedirler.”]

Ma'lûm ola ki meşâyih-ı ızâm ve sûfiyye-i kirâma dahl ve taarruz etmek ve zikir hakkında ve ehl-i zikre adâvet ve sûfiyye tâifesine ve dervîşâna mülhid ve müdhensebez demek ve ta'n ve teşnî' etmek lâyük ve câiz olmaz. Ve bu kadar ehl-i îmân nasıl tekfir olabilir ve Sâmîrî'nin yaptığı buzâğya onun ta'rîfi ile ilâh deyû ibâdet edip çevresinde hınzırlar gibi dolanan bir takım yahudinin ve müşrikînin ahvâline [52] ehl-i zikri temsîl ve teşbîh edene ve fukâra ve dervîşâna bu i'tikâd-ı bâtila ile nazar edene şer'an ne lazım olur kendisi mülâhaza eylesin. Lâkin bu mesellû ehl-i zikre itâle-i lisân eden âhir vaktinde merd olurken kelime-i tevhîd kendine hîn-i telkînde ya'nî etrâfında bulunan adamlar Lâ ilâhe illallâh diye berâber diyelim denildikde bunu dervîşler ve sûfiyyûn der ben demem demek ihtimâli vardır. *Zîrâ جَزْبُ الشَّيْطَانِ* [“Onlar şeytanın taraftarlarıdır.”]²³⁷ nazm-ı kerîmiyle matrût oldukları, hakkı görmeyip dâima huffâş gibi nûr-ı zikir ve tevhîdden mahrûm ve ehl-i zikir ve dervîşâna

²³⁶ Ahzâb, 33/41.

²³⁷ Mücâdele, 58/19.

adâvet ederler. Ma'lûmdur ki yarasa dedikleri kuş gece tayrân eder. Gündüz gözü görmez.

“Güneş zâhir değil midir karındaş
Ne var görmezse onu çeşm-i huffâş”²³⁸

İşte bu adâvete adâvet-i şeytâniyye derler. Nitekim Âdem (a.s.) şeytandan a'lem ve efdal ve alleme'l-esmâ ile mükerrerem ve safiyullâh iken iblis aleyhi'n-na'le [53] Âdem'e ta'n ve tahkîr edip ibtidâ-i şekl-i evvelden kıyâs-ı tertîp edip itmesi sebebiyle emr-i mansûsa inât etti ve kendini Âdem'den efdal addetmesiyle Âdem (a.s.)'a secde ile emrolunmasını inkâr ve istib'âd etti. Eğer şeytan da ma'rifet ve hakkı kabûl olsaydı bu sûrette tahkîr ve zebân-derâzlık etmez ve râh-ı inâda ve istikbâre gitmezdi. İmdi çû-serfürû ve emr-i hakka, ördi şeytânı yere ahır felek. Ve ehl-i zikirden dahî şeytân firar eder. Her ne kadar ağvâya sa'y ederse de nitekim hadîs-i şerîfte rivâyet olunmuştur. Efendimiz (s.a.v.): ²³⁹ إِنَّ الشَّيْطَانَ وَاضِعٌ حَظْمَهُ عَلَى قَلْبِ ابْنِ آدَمَ فَإِنْ ذَكَرَ اللَّهُ حَسَنًا وَ إِنْ نَسِيَ أَلْتَقَمَ قَلْبَهُ buyurur. Ya'nî şeytan hortumunu insanın iki bağı arasında kalbine uzatıp tehm-i fesâd ilkâ eder ve eğer ol kalbi zikrullâh ile meşgûl bulursa onun yanına uğramaz. Her halde şeytan zikirden kaçır. Nitekim efendimiz (s.a.v.) işbu hadîs-i şerîfde ²⁴⁰ إِنْ سَمِعَ النَّدَاءَ بِالصَّلَاةِ أَحَالَ لَهُ ضَرَاظَ حَتَّى لَا يَسْمَعَ صَوْتَهُ فَإِذَا سَكَتَ رَجَعَ فَوْسُوسَ فَإِذَا سَمِعَ الْإِقَامَةَ ذَهَبَ حَتَّى إِذَا سَمِعَ النَّدَاءَ بِالصَّلَاةِ أَحَالَ لَهُ ضَرَاظَ حَتَّى لَا يَسْمَعَ صَوْتَهُ . فَإِذَا سَكَتَ رَجَعَ فَوْسُوسَ duymayacağı şekilde yellenerek uzaklaşır. Ezan bitince geri gelir ve vesvese verir. İkamete başlanınca duymayacağı yere tekrar gider. Susunca geri döner ve yine vesvese verir.”²⁴⁰ buyurur. ²⁴¹ وَ فِي حَدِيثٍ آخَرَ إِنْ سَمِعَ الشَّيْطَانَ إِذَا سَمِعَ [54] النَّدَاءَ بِالصَّلَاةِ ذَهَبَ حَتَّى يَكُونَ مَكَانَ الرُّوحَاءِ [“Başka bir hadîsde şüphesiz ki şeytan namaz ezanını işitince Ravha'ya kadar kaçır gider.”]²⁴¹ buyurur. Ya'nî ezân okunur iken şeytanlar firâr ederler. Zarta ederek kaçır. Kezâlik sûfiyye ve dervîşân ve âyin ehlullâhı ve zikrullâhı dahl ve ta'n ve teşnî' eden insan şeytanları dahî ezân-ı şerîfi işitip kaçır ve firâr eden cin şeytanı gibi kazâ-i ittifâkiyye bir fukâra zâviyesi ve tekyesi ve yâhud bir mescidde ehl-i zikir kıyâmen ve gerek ku'ûden ve cehran devrân ederek zikrullâh olur iken işbu münkirin

²³⁸ <http://www.muzaferozak.com/PDF/Kitaplar/NecatulGarik>; erişim tarihi: 03.10.2015.

²³⁹ Suyûtî, a.g.e., s. 125.

²⁴⁰ Müslim, Salât, 16.

²⁴¹ Müslim, Salât, 15.

dahî kavlen gınâ zikir sedâsı ki Lâ ilâhe illallâh, Allâh, Hû, Hayyum yâ Kayyûm esmâ-ı ilâhiyyeden birini ve bu sedâyı işittiği gibi ezân-ı şerîfi işitip zikrullâhtan kaçan cin şeytânı gibi insan şeytânı olan habîs dahî oradan kârar-ı firâra tebdîl edip güyâ bir günâh şey işitir gibi kaçır. Zîrâ zikrullâh olunan yerde şeyâtîni'l-ins ve'l-cin durmaz ve gelmez ki zikrin nûru şeyâtînin nâr-ı gazabını ve ateş tuğyânını harâb edip söndürdüğünden sūr'at ile firar edip kaçarlar. وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَنِ هُمْ كَافِرُونَ [“Onlar Rahman’ın zikrini inkar ediyorlar.”]²⁴² âyet-i kerîmesi güzelce mütâlaa oluna.

Eğer suâl olunur ise herkesin yanında bir cinn-i karîni vardır pes. Nice ondan halâs olunur. Cevap budur ki istisnâ vardır ki [55] إِيَّاكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ [“Ancak sana karşı ihlaslı kulların hariç.”]²⁴³ âyetidir ki muhlisîn hâli gayra kıyâs olunmaz. Nitekim efendimiz (s.a.v.) hadîs-i şerîfnde إِيَّاكَ أَنْ اللَّهُ أَعَانِي عَلَيْهِ فَأَسْلَمَ [“Ancak Allâh Teala bana yardım etti ve Müslüman oldu (benim şeytanım)”]²⁴⁴ buyurur. İşbu hadîs-i şerîfin sırrına mazhar olan zevât-ı âli şânelere şeyâtîn ehl-i zimmet olan reâya bilâd-ı müslimînin içinde dest-derâzlık edemediği gibi bunların şeytanları dahî bir vechile ehl-i zikir ile mücâdele ve muhârebeye yol bulamaz. El-hâsıl ibâdât ve tâ’ât ve evâmîr-i ilâhiyyeye imtisâl ve sünnet-i nebevîyyeye ittibâ’ ve sūfiyyûn ve ehl-i zikre muhabbet ederse ve leyl ve nehâr gerek cebran, sırran zikrullâh edip dahl ve taarruz etmez ise vesâvas-i şeytâniyyeden halâs olup kalb envâr-ı zikrullâh ile münevver olur. Ve illâ bu inâd üzerine musırr ve zikrullâhı terk ve sūfiyyûn ve fukarâ ve dervîşâna ve zikre adâvet ederse işbu âyet-i kerîmenin meâline tamamen mazhar olacağında iştibâh etmesin ki Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri sûre-i Zuhrûf’da buyurur: وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِيضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ قَالَ الْبَيْضاوِي فِي تَفْسِيرِهِ يَتَعَامَى وَ [Beydâvî tefsirinde dedi ki: “Madde ile haşır neşir olduğu ve şehvetlere daldığı için kör gibi davranır ve ondan yüz çevirirse demektir.”]²⁴⁶ [56] قَرِينٌ [“Şeytanı ona musallat ederiz ve şeytan onun arkadaşı olur.”]²⁴⁷ [“Daima ona vesvese verir ve onu azdırır.”]

²⁴² Enbiyâ, 21/36.

²⁴³ Sâd, 38/83.

²⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, c. 6, s. 320.

²⁴⁵ Zuhruf, 43/36.

²⁴⁶ Beydâvî, a.g.e., c. 4, s. 602.

²⁴⁷ Zuhruf, 43/36.

Ma'nâ-yı şerîfi bir kimse ki mahsûsâta fard-ı iştiğâl ve şehvâta innehüma kendini Allâh Teâlâ'yı zikirden teâma ve i'râz ede. Akâbinde havf ve sevâbın recâ etmeye. Biz ona bir şeytan zamm ve teslît ederiz ki dünyâda ol şeytan ona karîndir, ondan ayrılmaz. Ona dalâleti terğîb eder ve cehennemde dahî ikisi bir zencire örülür. Şeyâtîn onları Kur'ân'dan ve her halde zikrullâhtan men' eder ve mea-zalik onlar kendilerini tarîk-ı müstakîm üzere zannederler. İmdi ey birâder! ehl-i Kur'ân ve ehl-i zikir رَجَالٌ لَا تُلْهِبُهُمْ رَجَالٌ لَا تُلْهِبُهُمْ [“Ne ticaret ne alışveriş onları Allâh'ın zikrinden alıkoymadığı insanlardır.”]²⁴⁸ âyet-i kerîmesine mazhar olup her halde Allâh Teâlâ'yı zikreden أَفَمَنْ أَفَمَنْ [“Allâh kimin gönlünü islama açmışsa o rabbinden bir nur üzere değil midir?”]²⁴⁹ ol kimse ki Allâh Teâlâ'nın kalbini tevhîd ve nûr-ı zikir ile tevsî' ede. Ol Rabb Teâlâ ve Tekaddes hazretlerinden ma'rifet ve Hakk'a vusûl üzeredir.

Peygamberimiz (s.a.v.) efendimizden mervîdir ki kaçan nûr-ı tevhîd ve nûr-ı zikrullâh kalbe dâhil olsa ol kalpte inşirâh ve infisâh olur. Ashâb-ı kirâm (r.a.) suâl buyurdular ki: Zikrin kalbe duhûlune alâmeti nedir buyurdular ki: Dâr-ı halûdde inâbet eder ve dâr-ı gurûrun tebâ'ad eder. Ve mevtin nuzûlundan evvel mevt için [57] hazırlanır.²⁵⁰ Ve bu sıfatlar ile muttasıf olanlara mükârin olup onlar ile dâima musâhabet etmek gerekdir ki kalbi Hakk'a ve zikrullâha mâil ola. Ve eğer ehl-i zikrin gayrı bir takım nâ-halef ve şeyâtîn sıfat ve münkirîn ile musâhabet ve mükâranet olursa kalb mükârin olduğu sıfatları kendine âdet eder. Ve Kur'ân-ı Kerîm'de şeyâtîni'l-ins ve'l-cin buyuruldu. İnsân şeyâtîni delâlet içre olup musâhiblerini azdırırlar. قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّي قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّي [“De ki: Ben insanların rabbine sığınırım.”]²⁵¹ sûresi dahî bunlar hakkında nâzil olmuştur. Zîrâ söz ve kelâm vardır ki ölü ve meyyit dirilir ve söz vardır ki diri öldürür. İmdi bir kere bir kâfir Lâ ilâhe illallâh dese dirilir; zîrâ kefere hakkında Allâh Teâlâ “Meyyitûn” buyurmuştur. Ve bir kimse dahî diri iken ya'nî mü'min iken sözü içinde ya'nî kelâm ederken şer'a muhâlif söz ve kelâm söylese kâfir olur. Diri iken canı ölür. İmdi bu mukaddime ma'lûmun oldu ise dâima Hakk'a ibâdet ve Kur'ân tilâvet وَكُونُوا

²⁴⁸ Nûr, 24/37.

²⁴⁹ Zümer, 39/22.

²⁵⁰ Muttakî, a.g.e., c. 1, s. 76.

²⁵¹ Nâs, 114/1.

مَعَ الصَّادِقِينَ [“Sadıklarla beraber olun.”]²⁵² âyetine mazhariyetle ehl-i zikre mükâranet ve evrâd ve ezkâra müdâvemet ve ehl-i imân karındaşlarına muhabbet ve ahlâk-ı hamîde ile ittisâf ve her halde kalben ve kâliben zikr-i Hakk’a [58] devâm rûhun gıdâlarıdır ki Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinin mağfîret ve ecr-i azîmine nâil olunur. Nitekim sûre-i Ahzâb’da Rabbimiz Teâlâ ve Tekaddes hazretleri buyurur: Allâh dedi ki: ²⁵³ إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ إِلَى قَوْلِهِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ma’nâ-yı şerîfi ricâl ve nisâdan onlar ki kalb ve lisânlarıyla her hâlde Allâh Teâlâ’yı çok zikreder. Denildi ki bir kimse kim ulûm-ı şer’iyye ve tilâvet-i Kur’ân veyâ duâya iştigâl ve salât-ı hamsi itmâm-ı erkân ve sünnetle edâya muvâzabat ede ve Allâh Teâlâ’yı zikr-i kesîr ile zikrede. Ricâl ve nisâdan işbu ahlâkı ve hısâli tederru’ ve âdet edenler için kesb ve iktirâb ettikleri sağâirlerine mağfîret ve tâatlerine Allâh Azîmü’ş-Şân ecr-i azîm i’ dâd etti ve onlara cennet ve cemâl va’d buyurdu. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ قَالَ الْبَيْضَاوَى فِي تَفْسِيرِهِ يَغْلِبُ أَوْقَاتًا وَيَعْمَ أَنْوَاعَ مَا هُوَ أَهْلُهُ مِنَ التَّقْدِيسِ وَالتَّحْمِيدِ وَالتَّهْلِيلِ [“Allâh Teâlâ dedi ki: Ey iman edenler Allâh’ı çokca zikredin”]²⁵⁴ وَسَيُحْوَهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا أَوَّلَ النَّهَارِ وَآخِرَهُ خُصُوصًا وَتَخْصِيصَهُم بِالذِّكْرِ لِلدَّلَالَةِ عَلَى فَضْلِهِمَا سَائِرَ الْأَوْقَاتِ لِكُونِهِمَا مَشْهُودِينَ zikredin. Özellikle gündüzün başında ve sonunda. Zikir için bu iki vaktin seçilmesi bunların diğer vakitlerden üstün olduğunu göstermek içindir. Çünkü bu ikisinde melekler şahit olur.”]²⁵⁵

Ehl-i zikir cemî’-1 evkâtte ve cemî’-1 envâ’da Allâh Teâlâ’yı takdîs [59] ve tahmîd ve tehlîl ve ale’l-husûs sabâhda ve akşâmda zikreder. Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri sabâh ile akşâmı tahsîs buyurdıkları meşhûd-ı melâike olduğu içindir deyû Kâdî Beydâvî tefsîr buyurdular. Zikrullâh ile cemî’-1 kemâlâta vâsıl olunur. Ey garkai kulzüm-i vusûl ve ey ser-firka-i halka-i usûl her kimde tevhîdin hakîkati ve işâret olunân usûlün ma’rifeti olsa bûte-i fenâda kâl olur ve nâr-ı celâlde mahv-ı küllî bulur. Arîkda haber ve harîkda eser olmadığı gibi onda dahî vücûd kalmaz ve şeytân ve nefis maârif-i hayâliyye yüzünden ona zafer bulmaz. فَايْنِ أَنْتَ مِنْ هَذَا يَا مَنْ أَكْبَرَ عَلَى الْجَوْفَةِ وَالْإِذِي [Bu eza ve sıkıntıyı çeken nerde sen nerdesin] İşbu sûfiyye ve dervîşâna hakd ve hased

²⁵² Tevbe, 9/119.

²⁵³ Ahzâb, 33/35.

²⁵⁴ Ahzâb, 33/41.

²⁵⁵ Beydâvî, a.g.e., c. 4, s. 287.

ve bunlara mutâbık ahlâk-ı rezîleyi terk lâzımdır. **اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ وَمِنْ دُعَاءٍ لَا يُسْمَعُ وَمِنْ قَلْبٍ لَا يَخْشَعُ وَمِنْ نَفْسٍ لَا تَتَّعِبُ** 256 Ma 256 **فَايِدْهُ بِرَبِّهِ** 257 **وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ** 258 **إِلَّا لِيَعْبُدُونِ** 258 müsted'âsınca ma'rifetullâh ile ibâdetten gayrıya iştiğâl hemân mâ-lâ-ya'nîye iştiğâldir. Bir kimsenin ki kendine lâyıık ve hilkatine muvâfık olmayan amelde ömürden bir sâat geçe o kimsenin ol sâate tahsirî ziyâde ola, nihâyet bulmaya. Bir sâat değıl cümle ömrümüzü hevâ-yı nefsâniyye ve lezzât-ı şehavâniyye ile güzerân edip Hakk'a ibâdet edecek evkâtte selefde geçen ulemâ-i râsihîn [61] ve meşâyıh-ı kâmilin ve el-an mevcûd bulunan ulemâ-i kirâm ve meşâyıh-ı turuk-ı âliyye ve sâir fukâra ve dervîşâna dahl ve ta'n ve teşnî' ve usûl-i turuk-ı âliyyelere bu usûl bid'attir, câiz olmaz ve bu hey'ette zikrolunmaz deyû itâle-i lisân edip vakti zâyi' eder ki vakit keskin bir kılıçtır.

Ve hayât ganîmet bilip iki nefes arasında bile Allâh deyû zikrullâh edip işbu ahlâk-ı rezîleden kable'l-mevt nâdim ve pîşmân olup ve sûreti'l-Mücâdele'de olan âyet-i kerîme ki **اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ** 259 **إِلَّا لِيَعْبُدُونِ** 258 müsted'âsınca ma'rifetullâh ile ibâdetten gayrıya iştiğâl hemân mâ-lâ-ya'nîye iştiğâldir. Bir kimsenin ki kendine lâyıık ve hilkatine muvâfık olmayan amelde ömürden bir sâat geçe o kimsenin ol sâate tahsirî ziyâde ola, nihâyet bulmaya. Bir sâat değıl cümle ömrümüzü hevâ-yı nefsâniyye ve lezzât-ı şehavâniyye ile güzerân edip Hakk'a ibâdet edecek evkâtte selefde geçen ulemâ-i râsihîn [61] ve meşâyıh-ı kâmilin ve el-an mevcûd bulunan ulemâ-i kirâm ve meşâyıh-ı turuk-ı âliyye ve sâir fukâra ve dervîşâna dahl ve ta'n ve teşnî' ve usûl-i turuk-ı âliyyelere bu usûl bid'attir, câiz olmaz ve bu hey'ette zikrolunmaz deyû itâle-i lisân edip vakti zâyi' eder ki vakit keskin bir kılıçtır.

256 Tirmizî, Daavât, 69; İbn Mâce, Mukaddime, 23; Ahmed b. Hanbel, c. 21, s. 422.

257 Isfehânî, a.g.e., c. 10, s. 15.

258 Zâriyât, 51/56.

yandaşlarıdır. İyi bilin ki şeytanın yandaşları hüsrana uğrayacaktır.”] ²⁵⁹ âyetine mazhar olmasın ve ömrünün müzehrefâtı ile geçtiğine nedâmet çekmesin ve ahirette işbu hadîs-i şerîfin meâline mazhar olmak dahî muhtemeldir.

Peygamberimiz (s.a.v.) buyurdu ki: Bilir misiniz müflis kimdir? deyû suâl buyurdularında: Dediler ki: Bizim içimizde müflis şol kimsedirler ki akçesi ve metâi olmaya. Peygamber (s.a.v.) benim ümmetimden müflis: Şol kimsedir ki yevm-i kıyâmette [62] eğer ki salât ve sıyâm ve zekâtla gelir ve eğer ef’âl-i zemîmesi dahî mukarrer olup buna sövdü bu muhsanaya kazf etti ve bunun malını yedi ve bunun kanını döktü ve bunu dövdü deyû haber verilir. *فيعطى هذا من حسناته و هذا من حسناته* [“Bu hasenâtlardan verilir”] İmdi bunun hasenâtından ve bu dahî onun hasenâtındandır deyû ashâb-ı hukûka verilir. Eğer üzerindeki hukûk-ı ibâd kazâ olunmazdan evvel hasenâtı nihâyet bulursa yani yetişmezse ashâb-ı hukûkun hatâyâsından alınır. Ol müflise tarh olunur. Ondan sonra nâra tarh olunur. ²⁶⁰ Günâhına göre muazzeb olur. Zinhar a’ mâlden müflis olma ve kendi ahvâlinden hâlî olup ehl-i zikrin kusûruna bakma kendi aybına nazar eyle. Beyt:

Bundan artık ayb olur mu bir kişi

Kendi aybı var iken zikrede ayb-ı diğeri

Ve bunu yakîn bil ki mücerret ilim kimsenin elin olmaz ve mezellet ve ma’sıyet türâbından mağfîret evcine kaldırmaz. Ya’nî elbette amel lâzımdır. Zîrâ ilkâullâh amel-i sâlihât ile olur. Allâh Teâlâ nî’buyurur. Ya ²⁶¹ *فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا* bir kimse ki Hazreti Hakk’ın [63] likâ ve müşâhede-i cemâlini recâ eylese amel-i sâlih işlesin ve ibâdete ve tâate koşuş etsin ve a’ mâl-i sâlihâtın efdal-i zikrullâhtır, hangi hal üzerinde olursa olsun. Allâh Teâlâ Nûr sûresinde *رَجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ* ma’nâyı şerîfi Allâh Teâlâ’yı şol ricâl tenzîh eder ki onları zikrullâhtan ticârey-i râyiha ve bey’ işğâl etmez. *وَأَقَامِ الصَّلَاةَ* ve salât-ı mefrûzayı ikâmet işğâl etmez. *وَيَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ* ²⁶² ve bununla birlikte havf ederler şol günden ki ahvâlinden kulûb ve ebsâr tekallüb ve

²⁵⁹ Mücâdele, 58/19.

²⁶⁰ Tirmizî, Kıyâmet, 2,

²⁶¹ Kehf, 18/110.

²⁶² Nûr, 24/37.

iztirâb eder. Teâlâ lâhi sâlihâyı işlediler ki Al-mâl' zikrolunan a ²⁶³ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا 263 onlara a'mâl-i hasenelerinin cezâsını eyleye. mâlleriyle 've onlara a ²⁶⁴ وَيَزِيدُهُمْ مِّن فَضْلِهِ 264 müstehak olmadıkları sevâbı fazladan ziyâde eyleye. lâhAl ²⁶⁵ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ 265 Teâlâ dilediği kuluna hesapsız verir. İşbu ziyâdeyi takrîrdir ve Allâh Teâlâ'nın kemâl-i kudretine ve nifâz-ı meşîyyetine ve vesiat-ı ihsânına tenbîhtir. Kalben ve lisânen zikrullâh ile kulûb-ı mutmainne olur. Allâh Teâlâ Ra'd sûresinde [64] الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ [“Onlar ki iman etmişlerdir ve kalpleri Allâh'ın zikri ile mutmain olur. Bilesiniz ki kalpler ancak Allâh'ı anmakla mutmain olur.”] ²⁶⁶ Ma'nâ-yı şerîfi ki onlar Allâh Teâlâ'ya îmân götürdüler ve kalpleri zikrullâhla sükûn bulur.

Agâh olun ki Allâh Teâlâ'nın zikriyle kalpler sükûn bulur. Eğer suâl olunursa ki sûre-i enfâlde buyuruldu ki: وَجَلَّتْ قُلُوبُهُمْ [“Müminler o kimselerdir ki Allâh anıldığı zaman kalpleri ürperir.”] ²⁶⁷ Ve sûre-i Ra'd'da: وَتَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ [“Kalpleri Allâh'ın zikri ile mutmain olur.”] ²⁶⁸ buyuruldu. Hâlet-i vâhidede tamâniyyet ile vecl nice cem' olur? Cevâp budur ki vecl-i husûli Allâh Teâlâ'nın va'îd ve ikâbı zikrindedir ve tamâniyyet ise Allâh Teâlâ'nın fazl ve sevâbı zikrindedir ki قَبِيْلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ [“Artık ferahlasınlar. Bu onların topladıklarından daha hayırlıdır.”] ²⁶⁹ âyetinde buna işaret vardır ki a'mâl-i sâlihâtın efdali zikrullâh olup طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ [“Ne mutlu onlara. Varacakları yer ne güzeldir.”] ²⁷⁰ âyet-i kerîmesi delâlet eder. Zîrâ mü'mine lâyık ve sezâ olan ilâ-âhîri'l-ömr zikrullâha devâm ve abes yere enfâs-ı ma'dûdesini sarf eylememek lâzımdır ki seyyidü'l-kevneyn ve resûlu's-sakaleyn efendimiz buyurur: ²⁷¹ إِنَّ لِكُلِّ سَاعٍ غَايَةً؛ وَغَايَةُ ابْنِ آدَمَ الْمَوْتُ؛ فَعَلَيْكُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ manâ-yı şerîfi tahkîk her sâ'î ve koşuş için bir iksâ ve nihâyet vardır. İbn-i Âdemin dahî gâyeti ve nihâyeti mevttir. Emir böyle olduysa [65] zikrullâha mülâzım ve müdâvim olmalı ki gâyet-i kelâmınız zikrullâh olsun. Ve ba'de'l-mevt cenâze giderken zikrullâh ile götürmek işbu hadîs-i şerîf ile sâbit ve ekser-i meşâyih-i izâm bunun ile âmil olup

²⁶³ Nûr, 24/38.

²⁶⁴ Nûr, 24/38.

²⁶⁵ Nûr, 24/38.

²⁶⁶ Ra'd, 13/28.

²⁶⁷ Enfâl, 8/2.

²⁶⁸ Ra'd, 13/28.

²⁶⁹ Yûnus, 10/58.

²⁷⁰ Ra'd, 13/29.

²⁷¹ Muttakî, a.g.e., c. 15, s. 550; Suyûtî, a.g.e., s. 146.

kelime-i tevhîd ile cenâze götürürler. Peygamber (s.a.v.) ﷺ أكثروا في الجنابة قول لا إله إلا الله [“Cenazede La ilâhe illallâh demeyi artırın.”]²⁷² Sûfiyyûn ve dervîşân zikrullâhî çok ederler. Gerek kûuden, kıyâmen, devrânen ve sokak pazarda işbu hadîs-i şerîfin sırrına mazhar olmuşlardır. Ve ehl-i ta’ndan pek çok ezâ ve cefâ görmüşler ve hâlâ görmektedirler. Lâkin asla kayırmazız ki Resûl-i zîşân efendimiz buyurur: أكثروا ذكر الله [“Allâh’ı çokca zikredin; ta ki insanlar size deli desin.”]²⁷³ Ve cehr ile zikrolmaz deyû işbu âyet-i kerîme ile men’e çalışırlar. Ve âyet-i şerîfenin ma’nâsına güzelce dikkat edip müfessirîn-i izâmın müdekkıklarına nazar edip hakikât hâli anlamadan ale’l-umyâ söz söylerler. Allâh Teâlâ وَلَا تُجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتُ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا [“Namazda yüksek sesle okuma fazla da sesini kısma. İkisi ortasında bir yol tut.”]²⁷⁴ وَلَا تُجْهَرُ بِصَلَاتِكَ قَالَ قَاضِي بِيضَاوَى أَيْ بِقِرَاءَةِ صَلَاتِكَ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ بِحَيْثُ تَسْمَعُ الْمُشْرِكِينَ فَإِنْ ذَلِكَ يَحْمِلُهُمْ عَلَى سَبِّ الْقُرْآنِ وَمَنْ أَنْزَلَهُ وَمَنْ جَاءَهُ لِأَنَّ الْجَهْرَ وَالْمَخَافَةَ صِفَتَانِ تَعْتَقِيَانِ عَلَى الصَّوْتِ لَا غَيْرَ وَلَا تُخَافِتُ بِهَا [66] أَيْ بِقِرَاءَتِهَا بِحَيْثُ لَا تَسْمَعُ مِنْ خَلْفِكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا أَطْلَبُ بَيْنَ الْجَهْرِ وَالْمَخَافَةِ عَلَى الْوَجْهِ الْمَذْكُورِ أَمْرًا وَسَطًا فَإِنْ خَيْرَ الْأُمُورِ أَوْسَاطُهَا وَقِيلَ مَعْنَاهُ وَلَا تُجْهَرُ بِصَلَاتِكَ كُلِّهَا أَيْ فِي جَمِيعِ الْوَقْتِ وَلَا تُخَافِتُ بِهَا فِي جَمِيعِ الْوَقْتِ وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ أَيْ بَيْنَ الْجَهْرِ وَالْإِخْفَاءِ سَبِيلًا طَرِيقًا وَسَطًا أَقْرَأَ الْقُرْآنَ فِي صَلَاةِ النَّهَارِيَّةِ بِالْإِخْفَاءِ وَفِي صَلَاةِ اللَّيْلِ بِالْجَهْرِ قَالَ الْبِيضَاوَى قَوْلُهُ قَوْلُهُ تَعَالَى وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا بِالْإِخْفَاءِ نَهَارًا وَبِالْجَهْرِ لَيْلًا [“Namazda sesini yükseltme.”] Beydâvî dedi ki: “Harem mescidinde müşriklerin duyacağı kadar açıktan yapma. Çünkü bu onları Kur’ân’a, onu indirene ve getirene küfretmelerine kadar götürür. Açıktan okuma ve gizli okuma sese ait bibiri ardınca gelen iki sıfattır. Onu kısma da. Okurken arkanda olan mü’minlerin duyamayacağı kadar kısma. Bunun arasında bir yol tut. Çünkü her şeyin ortası iyidir.”²⁷⁵ “Namazda sesini yükseltme âyetini manasında bütün vakitlerde denildi. Onu kısma da yani bütün vakitlerde kısma bunun ortasında bir yol tut. Yani gizli ve açık ortasında orta bir yol. Gündüz namazlarında Kur’ân’ı gizli, gece namazlarında ise açık oku.”²⁷⁶ Beydâvî “bunun arasında bir yol ara” âyeti hakkında gündüz gizli, gece açık oku demiştir.”²⁷⁷

İşbu âyet-i kerîmenin ma’nâsı budur ki habîbim Mescid-i Haram’da namaz kılarken Kur’ân’ı cehr ile okuma ki müşrikler işitecek. Kur’ân’a sebb ve lağv

²⁷² Suyûtî, a.g.e., s. 87; Muttakî, a.g.e., c. 15, s. 650.

²⁷³ Ahmed b. Hanbel, c. 18, s. 195.

²⁷⁴ İsrâ, 17/110.

²⁷⁵ Bkz. Beydavî, a.g.e., c. 3, s. 280.

²⁷⁶ Kaynağını bulamadım.

²⁷⁷ Bkz. Beydavî, a.g.e., c. 3, s. 280.

etmelerine sebep olmaya. Ve ihfâ dahî etme ki halfinde olan mü'minler işiteler. Bil ki cehrlle muhâfete beyninde bir vasat yol taleb eyle. İşbu âyet-i kerîmenin ma'nâsında dinlediği ne salâtın külliyesinde cehr et ne salâtın külliyesinde ihfâ et. Bil ki ikisi beyninde sebîli taleb edip nehârda muhâfete ve leyde cehr et. Ve bunun üzerine ki salât-ı cehriyyede cehri terk edip ihfâ ederse ve ihfâyı terk edip cehr ederse cehr eden imâm olursa ve yâhut münferiden namaz kılsa sehiv secde [67] kime lâzım olur ve kime lâzım olmaz kütüb-i fikhıyyede mübeyyendir. Ve işbu âyet-i kerîme cehran Kur'ân okumak ve cehran zikrullah etmek câiz olduğunu buyurur.

Ma'lûm ola ki ehl-i zikir ve sūfiyyûn olan zevât-ı âli şânlar merğ-ı rûhları kabz-ı tende envâr-ı zikrullah ile cemî'-ı avâlemi tayrân ederler ki ölmeden önce ölüne sırrına vâsıl ve nâil-i merâm olup erzâk-ı ma'neviyyeye ve devlet-i ebediyyeye vusûl ve nüfûs-ı sâfiye ashâbı olup *قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ* ["Bu Allâh katındandır dedi. Gerçekten Allâh dilediğine hesapsız rızık verir."]²⁷⁸ âyet-i kerîmesine tamamen mazhar olmuşlardır. Her insân bir değıldir ki ba'zı kalıb ve ceset kafes-i tayrdır ve ba'zı kalb ve ceset ıstabil-i hardır. Halîfe-i evvel imâm-ı hemâm Hazreti Ebû Bekr (r.a.) buyurur ki: Cesed-i insânî ya kafes-i tuyûrdur ve yâhut ıstabil-i devvâbdır. İmdi sen tefekkür ve ahvâline tabassur eyle. Şehbâz-ı rûhun ten kafesinde bîzâr olup dâima ibâdet ve tâât ve envâ'-ı zikrullah ile şikâristan-ı kudse arzu-yı bi-şumâr eyler mi ve yâhut devvâb gibi uhûrunda mukayyed ve mahbûs ve zikrullah ile hiçbir cânibe hareket etmez mi? Vah sana! *وإن كنت من الطير العلوى* [68] eğer rûhun tayr-ı uluvv ise *فحينئذ تنسى عرش الرحمن من موت سعد بن معاذ* ["Şayet sen yücelerden uçan bir kuş gibiyse , "Dön" çağrısını duyunca,cennetin yüksek burçlarına ulaşınca kadar kanat çırpıp uçacaksın"]²⁷⁹ Şol zaman ki *يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ* ["Ey mutmain olmuş nefis! Rabbine dön"]²⁸⁰ sadâsını işite. Fi'l-hâl per u bâl içip burûc-ı cenânın e'âlisine pervâz ede ve bu âlem-i süflîden rehâyâb olup kurtulduğuna şükrede. Peygamber efendimiz (s.a.v.): *إهتز عرش الرحمن من موت سعد بن معاذ*²⁸¹ 1 -olan zâtahman R ecel-i a'lânın arşı Sa'd b. Mu'âz'ın mevtinden ihtirâz ve hareket eyledi. Ya'nî Hz. Sa'd'ın merğ-i rûhu arş-ı rahmâna vâsıl olduğundan arş-ı a'lâ zevk ve safâsından

²⁷⁸ Âli İmrân, 3/37.

²⁷⁹ Gazzâlî, Ebû Hamid, *Ey Oğul*, çev.: İbrahim Barca, Beyan Yay., İstanbul, 2014, s. 37.

²⁸⁰ Fecr, 89/27-28.

²⁸¹ Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 12; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 124; Tirmizî, Menâkıb:51.

müteharrîk oldu. İşbu hadîs-i şerîfte Sa'd b. Muâz hazretlerinin firdevs-i ulyâdaki menziletini ahbâr ve iş'âr vardır. Ey birader! işte ba'zı cesetin rûhu tuyûr gibi olan böyle olur. العياذ بالله إن كنت من الدواب فلا تأمن من إنتقالك من زاوية الدار إلى هاوية النار. Ve eğer rûhun istabil-i devvâb ise mukarrer bil ki sen dâr-ı dünyâdaki kûşenden nîrandaki kûşe-i hâviyeye nakl edersin. Ya'nî mâdem ki kâv-ı ten-perver gibi [69] endişe-i mer'âda ve arzû-yı ekl ve şurb ile keşt-deşt ve sahrâda olup savm ve salât ve ibâdât-ı Hüdâ'dan gâfil, kalben ve kâliben zikrullâhtan zâhil ve yâhut riyâ ve sem'a ve enâniyyet tarafına ve hodbin olursun.

Müşâhede-i dîdâra lâyıık ve mağfîret-i âmirîzkâre müstehak olmayıp azâba dûçâr olmak muhakkaktır. Bu sûrette mü'minîne itâle-i lisân zenb-i azîm olup istiğfâra ve istihlâle muhtaçtır ki Efendimiz (s.a.v.) hadîs-i şerîfnde müslimîne ta'n ve teşnî' eylemekten nehy buyurdular. Peygamber (s.a.v.) إرفعوا ألسنتكم عن المسلمين وإذا مات أحد منهم فقولوا فيه خيراً²⁸² Ma dilinizi hıfz edin. Ve müslimînden biri fevt olduğu vakitte onun hakkında kelâm-ı hayr söyleyin. Ma'lûm oldu ki işbu hadîs-i şerîfte Resûl-i Hüdâ ümmetine itâle-i lisân ve bi-gayri hak ezâ ve cefâ edenden râzı olmaz. Hemân işbu ahlâk-ı reddiyeye tevbe ve istiğfâr etmek ile kendisinden peygamberi hoşnût ve râzı eylesin ve istiğfârın ve âsîler hîn-i tazarru' ve zamân vukûunda yedi hâlet lâzımdır ve lâyııktır ki mürşid-i kâmil olan zevât istiğfârı mürîde izninde bunu [70] ta'lîm eder. Biri ettiği ahvâline ve sâdır olan sû-i hâline ya'nî günâhına perhîz iffettir. İkinci min-ba'd evâmîr-i Hakk'a ve fermân-ı feyyâz-ı mutlaka her cihetle imtisâl ve mütâbaattir. Üçüncü Hakk Sübhânehü ve Teâlâ nevâhisinden perhîz ve iffettir. Dördüncü fevt olan tââte ve nisyân ve mensiyyen terk eylediği ibadetine envâ'-ı tazarru' recâ ve esnâf-ı tevekku' ve ilticâ ile isâbettir. Beşinci hukûk-ı ibâdın edâsına ve nefsinin ol mekûle bâr-kerândan rehâsına husûsan dîvân-ı mahşerden evvel dîvân-ı kazâsına dikkat ve müsâraattir. Altıncı nefsini tââtle ve zikrullâh ile te'dîb ve zâtını ibâdâta tergîb eylemeyi her vakit ve sâatte âdettir. Yedinci nefsinde ma'siyyet lezzetini idrâk ettirdiği gibi her uzvuna ibâdet halâvetini i'lâm ve işârettir. Pes, bu hâlât ile muttasıf olan وجودك ذنب لا يقاس به ذنب [“Senin vücudun öyle bir günahdır ki onunla hiçbir günah kıyas edilemez.”]²⁸³ hadîs-i şerîfi dahî

²⁸² Muttakî, a.g.e., c. 11, s. 647; Suyûtî, a.g.e., s. 64.

²⁸³ Alûsi, Mahmud Şükrî, *Rûhu'l-Meânî*, Dâru İhyâ, Beyrut, tarihsiz, c. 17, s. 213.

ma'lûmu olduğundan sehergâh ve şabangâh ve her vakitte estağfirullâh ve yâhut lâ ilâhe illallâh ve sâir esmâ-i ilâhiyye ki Hakk Sübhânehü ve Teâlâ hazretleri وَبِاللَّهِ الْأَسْمَاءُ [“En güzel isimler Allâh’ındır. Ona o güzel isimlerle dua edin.”]²⁸⁴ buyurdu.

Ol ismi ile [71] Hakk Celle ve Alâ hazretlerini zikrederse her hicâbı mürtefi’ ve hamîle-i ma’siyet ve ıztırâbı mündefi’ olup mağfûr ve mesâb ve me’cûr olması mukarrerdir. Ve savt-ı istiğfâr ve savt-ı zikir ve tekbîr tâ arş-ı Rahmâna vusûl bulması müyesserdir ki efdal-i halkıllâh efendimiz üç nî’buyurur. Ya ²⁸⁵ ثلاثة أصوات يحبها الله تعالى 285 savt ve avâz vardır ki Allâh Teâlâ onlardan rızâ üzere olup sever ve sem’ı kabûl ile icâbet ve ısgâ eyler. صوت الديك Birisi horozun sadâsı ve seher vakitlerine karîb olan nidâsıdır ki muvakkat evkât ve ezkâr ve sâat-şinâs ashâb-ı zikrullâh ve istiğfardır. و صوت الذين يقرؤون القرآن İkinci kırâat-ı Kur’ân-ı azîm ve tilâvet-i Kur’ân-ı Kerîm eden mü’minînin savtı ki dillerinde kelâm-ı rabbânî cûybâr-ı cennet gibi cârîdir. و صوت المستغفرين بالأسحار Üçüncü saher vakitlerinde istiğfâr ve zikrullâh ve evrâd ve ezkâr edenlerin savt ve sadâları ki ser-rişte-i inâbetle beste ve ser-menzil-i icâbet-i rahmet ve mağfîret ile peyvestedir. Ve zikrullâh ile raf’-ı savtın cevâzına işbu hadîs-i şerîf dahî delâlet eder. [72] Peygamberimiz (s.a.v.) في ثلاثة أصوات يباهي الله بها الملائكة الأذان والتكبير و صوت رفع الصوت بالتلبية كذا في الجامع الصغير 286 Ma ²⁸⁶ üç savt ve şerîfi budur ki y1-nâ’buyurur. Ma ²⁸⁶ avâz vardır ki Hakk Sübhânehü ve Teâlâ hazretleri üç savt ile melâike-i izâma mübâhât eder. Ya’nî iftihâr eder. Üç savtın biri ezân-ı şerîfi okuyan müezzinin savtıdır. İkinci i’lâ-i kelimetullâh için keferi üzerine hücum edip hîn-i muhârebede avâz-bülend ile tekbîr eden guzâtın savtıdır ve yâhut îd-i ezhâda bilâd-ı islâmiyyenin külliyesinde yevm-i arafada ale’s-sabâh ba’de salâtı’s-subh gerek münferiden ve cemâaten beşinci günü ikindi namazından sonraya kadar ya’nî yirmi üç vakit avâz-bülend ile olunan tekbirdir ki usûl-i kütüb-i fikhîyyede mübeyyendir. Ve kurbân salât-ı îd için mescide giderken dahî cebr ile olmak lazımdır. Üçüncü huccâc-ı müslimîn niyet-i ihrâm edip [“Buyur Allâh’ım buyur. Hamd ve nimet senindir. Mülk senindir ve ortağın yoktur.”] deyû avâz-bülend ile raf’-ı savt eden

²⁸⁴ A’râf, 7/180.

²⁸⁵ Muttakî, a.g.e., c. 12, s. 335.

²⁸⁶ Muttakî, a.g.e., c. 15, s. 814; Suyûtî, a.g.e., s. 211.

huccâc-ı müslimînin esvâtıyla dahî Allâh Sübhânehü ve Teâlâ hazretleri melâikeye mübâhât eder buyurdular.

İşbu hadîs-i şerîfler cehr ile ve raf'-ı savtle eğer bir mâni' yoksa Kur'ân tilâvet etmek ve ya duâ etmek ve zikrullâh etmek ve sâir evrâd okumanın cevâzına delâlet ederler. Ve Hakk Sübhânehü [73] ve Teâlâ hazretleri sûre-i Bakara'da **فَإِذَا قُضِيَتْ مَنَاسِكُكُمْ** [“Hac ibadetinizi bitirince babalarınızı andığınız gibi hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allâh'ı anın.”]²⁸⁷

قال القاضي البيضاوي وغيره من أكثر المفسرين في قوله تعالى قُضِيَتْ مَنَاسِكُكُمْ اي إتمام عبادتكم التي أمرتهم بها في الحج و فرغتم منها فَادْكُرُوا الله كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ فَأَكثروا ذكر الله و اتبعوا سنن الاسلام و اشتغلوا بذكر رب الأنام و كانت العرب إذا قضوا مناسككم وقفوا بمنى بين المسجد و الجبل و يذكرون مفاخر آبائهم و محاسن إيمانهم يريد كل واحد منهم بذلك حصول الشهرة و الترفع له بمأثره سلفه فنهاهم الله عن ذلك و أمرهم بان يجعلوا بدل ذكرهم آبائهم ذكر الله تعالى و تمجيده و الثناء عليه إذ الخير كله من عنده و آبائهم عبيده و نالوا ما نالوا بأفضاله أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا و المعني و اذكروا الله ذكرا [Kâdı Beydâvî ve müfessirînin çoğu “Hac ibadetinizi bitirince” âyeti hakkında şunu dedi: “Hacla ilgili emredilen ibadetleri bitirip ondan boşalınca atalarınızı zikrettiğiniz gibi Allâh'ı zikredin. Allâh'ın zikrini artırın, İslam'ın adetlerine uyun ve rabbinizi zikirle meşgul olun. Araplar, hacla ilgili ibadetlerini bitirdiklerinde Mina'da mescit ile dağ arasında durup atalarına ait şeylerle övünürler ve geçmiş güzel günlerini anarlardı. Onların her biri bununla ün kazanmayı ve yükselmeyi isterdi. Kendilerinden önce geçenlerin yaptıklarından kendilerine pay çıkarırlardı. Allâh onlara bunu yasakladı. Onlara atalarını anmaları yerine, Allâh'ı anmalarını, O'nu yüceltmelerini, O'na senâda bulunmalarını emretti. Çünkü bütün iyilikler Allâh'tandır ve babaları da O'nun kuludur. Onlar, babalarının ulaşmış olduğu faziletlere nail oldular. Ya da babalarınızı andığınızdan daha şiddetli anın. Yani Allâh'ı babalarınızı andığınız gibi ya da ondan daha şiddetli biçimde ve daha güzel anın. Ya da babalarınızı zikretmenizde daha şiddetli ya da babalarınızı anmada çok şiddetliydimiz.”]²⁸⁸

قال القاشاني في قوله تعالى وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ إِنْ الله تعالى هدى أولا إلى ذكر بالسان في مقام النفس ثم إلى الذكر بالقلب و هو ذكر الأفعال اي تصور الآء الله و نعمائه ثم إلى ذكر السر و هو معاينة الأفعال و مكاشفة

²⁸⁷ Bakara, 2/200.

²⁸⁸ Bkz. Beydâvî, a.g.e., c. 1, s. 266-267; Bursevî, a.g.e., c. 1, s. 349.

علوم تجليات الصفات [74] مع ملاحظة نور الذات إلى ذكر الخفي و هو مشاهدة جمال الذات مع بقاء الأنثية ثم إلى ذكر الذات و هو الشهود الذاتي بارتفاع العبد و إن كنتم من قبل الهدي إلى هذه المقامات لمن الضالين عن طريق هذه الأذكار أكرمنا الله الغفار [Kâşânî “Doğrusu siz daha önce yanlış yolda gidenlerdendiniz.”²⁸⁹ âyetin tefsîrinde dedi ki: “Allâh nefis makamında dille zikri gösterdi. Sonra kaple zikri gösterdi. O da Allâh’ın nimetlerini tasavvur ettiği fiillerin zikridir. Sonra sırrın zikrini gösterdi. O da fiillerin gözlemi ve zât nurunu mülâhazayla birlikte sıfatların tecellisi ilminin keşfidir. Sonra hafî zikri gösterdi. O da ünsiyetin bakâsıyla birlikte zâtın cemâlini müşâhededir. Sonra zât zikrini gösterdi. O da kulun yükselmesiyle birlikte zâtın şuhududur. Gerçekten siz bu makamlar gösterilmeden önce Allâh’ın bize ikram ettiği bu zikir yollarından sapmıştınız.”]

”فَاذْكُرُوا اللَّهَ“²⁹¹ Ya’nî geçen haccınızı itmâm edip fâriğ olduk da “فَإِذَا قُضِيَتْمْ مَنَاسِكُكُمْ“²⁹⁰ Allâh Teâlâ’yı tekbîr ve temcîd ve senâ ile vasf ve zikredin. “كُذِّكْرُكُمْ أَبَاءَكُمْ“²⁹² abânızı zikretmeniz gibi. Ma’lûm ola ki arabın âdetinde ettiği hactan fâriğ olduklarında beyt-i şerîf indinde durup abâlarının mefâhirlerini söyleyip zikrederlerdi. Hak Sübhânehû ve Teâlâ işbu âdeti raf’ için emredip buyurdular ki: Beni zikredin ki ol mefâhiri size ve ebânıza ben azîmü’ş-şan verdim ve ihsân eyledim. İbni Abbâs ve Atâ (r.a.) hazretleri işbu âyet-i kerîmenin ma’nâsında buyururlar ki: Allâh Teâlâ’yı zikreden sıbyân ve sığârın ebâlarını zikretmesi gibi ma’lûmdur ki sabî ibtidâ söyler olduğundan babasını söyler ve zikreder ve gayrısını zikretmez. İmdi sizler dahî onun gibi ya’nî sabîiniz gibi Allâh Teâlâ’yı [75] zikredin. Allâh’tan gayrının zikrini terk edin deyû bu ma’nâyı verdiler. “أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا“²⁹³ bil ki ebânızın zikrinden Allâh’ı ekser ve eşedd zikredin. İmâm Fahri Râzî *Tefsîr-i Kebîr*’inde, işbu âyet-i kerîme delâlet eder ki zikrullâhî i’lân ve izhâr ve cehr vâcib ola. Zîrâ ma’lûmdur ki insan ebîyle iftihâr eder olsa onun zikrini i’lân ve izhârında mübâlağa eder, istinkâf etmez. Ama geçen babasının zikrini ve ismini ihfâ veyâ isrâr etse oğlunun babasından istinkâfına ve i’râzına delâlet eder. Çünkü baba ile ve ismi ile iftihâr eden izhârda ve i’lânda mübâlağa eder ola. İşbu âyet-i kerîme muktezâsinca zikrullâhî cehr ile izhâr ve i’lân bi’t-tarîkı’l-ûlâ vâcib ola. İşbu

²⁸⁹ Bakara, 2/198.

²⁹⁰ Bakara, 2/200.

²⁹¹ Bakara, 2/200.

²⁹² Bakara, 2/200.

²⁹³ Bakara, 2/200.

hadîs-i şerîf dahî delâlet eder ki peygamberimiz (s.a.v.) مَا أَدْنَىٰ اللَّهُ لِشَيْءٍ مَا أَدْنَىٰ لِنَبِيِّ حَسَنَ الصَّوْتِ (s.a.v.) hadîs-i şerîf dahî delâlet eder ki peygamberimiz (s.a.v.) بِتَعْنَىٰ بِالْفَرْزَانِ يَجْهَرُ بِهِ [“Allâh güzel sesli bir peygamberin Kur’ân’ı teganni ile yüksek sesle okumasından hoşnut olduğu kadar hiçbir şeyden hoşnut olmamıştır.”]²⁹⁴ buyurdu. Ve dahî zâkirin zikrullâhı cehrî delâlet eder ki ol onunla iftihâr edip münkirin inkârına mübâlât edip kayırmaz ki. وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ [“Kınayanın kınamasından korkmazlar”]²⁹⁵ âyet-i kerîmesi muktezâsınca ve şekk yoktur ki bu fiil akılda istihsân olunur. Şer’de dahî ancılayındır. Zîrâ [76] eserde geldi ki: ol şey ya’nî مَا رَأَى الْمَسْلُومُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ²⁹⁶ ki onu müslimûn hasen görürler ol şey indillâh dahî hasendir ve bu ma’nâyı takviye eder ki setr ve ihfâya lâyık olmaz; illa ol şeyi ihfâ etmeli ki onda ayıb ve noksân olana ki halka münkeşif olmaya. Ammâ evvelki envâ’-ı fahr ve fazîlete ve menkıbenin a’zamını müfid ola. Ne vechile ve ne tarikle lâyık olur ki ol ihfâ oluna. Ve ma’lûmdur ki abd-i mü’min Allâh Teâlâ’yı zikrinden a’lâ ve ekmel menkıbe olmaz. Ol ecelden peygamberimiz (s.a.v.) طُوبَىٰ لِمَنْ مَاتَ وَلِسَانِهِ رَطْبٌ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ [“Dili Allâh’ın zikri ile ıslak olarak ölene müjdeler olsun.”]²⁹⁷ buyurur. Ya’nî saâdet ol kimseye ki lisânı Allâh Teâlâ’nın zikriyle ratb iken ya’nî hareket eder iken vefât ede. Ve dâmâd-ı peygamber Hz. Ali kerremellâhü veche ve (r.a.) hazretleri buyurdular ki ve bu duâ ile duâ eyleyeler يَا مَنْ ذَكَرُهُ شَرَفٌ لِلذَّاكِرِينَ Ma’nâ-yı şerîfi ey Bârî-i Teâlâ ki onun zikri zâkirîne şeref verir deyû hazreti Ali efendimiz böyle söylerdi. İmdi bunun gibi i’lâm-ı mütefâhiri ihfâ âkıla nice lâyık olur pes. Bu ecelden nakl olunduki Ali kerremellâhü veche besmele-i şerîfeyi cemî’-ı salâtta cehr [77] ederler imiş. İmâm Fahri Râzî buyurur ki: İşbu âyet ve huccet aklımda bir mertebe ve kuvvet ve rûsûh bulmuştur ki muhâlifinin kelimâtı sebebiyle zâil olmak ihtimâli yoktur. Ve kelime-i tevhîd efdal-i zikrullâh olduğuna sûre-i Muhammed’de olan âyet-i kerîme delâlet eder.

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ قَالَ الْقَاضِي بِيضَاوَى فِي تَفْسِيرِ هَذِهِ الْأَيَّةِ أَي عَلِمْتَ سَعَادَةَ الْمُؤْمِنِينَ وَشَقَاوَةَ الْكَافِرِينَ فَاتَّبِعْ عَلِيَّ مَا أَنْتَ عَلَيْهِ مِنَ الْعِلْمِ بِالْوَحْدَانِيَّةِ وَتَكْمِيلِ النَّفْسِ بِإِصْلَاحِ أَحْوَالِهَا وَأَفْعَالِهَا وَاسْتَعْفُورٌ لِدُنْبِكَ قَالَ الْكَوَاشِي فَاعْلَمْ يَا مُحَمَّدُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ أَي دَمٌ مَوْحِدًا فَادِدٌ عِلْمًا إِلَىٰ عِلْمِكَ وَاسْتَعْفُورٌ لِدُنْبِكَ لَيْسَتْ بَكَ غَيْرِكَ مِنْ أُمَّتِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ أَي وَلِذُنُوبِهِمْ بِالِدَعَاءِ لَهُمْ وَالتَّحْرِيصِ عَلَىٰ مَا يَسْتَدْعِي غَفْرَانَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ فِي الدُّنْيَا فَإِنَّهَا مَرَاوِحٌ لَا بَدَّ مِنْ قَطْعِهَا وَمَثْوَاكُمْ فِي

²⁹⁴ Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 19; Müslim, Müsâfirîn, 232.

²⁹⁵ Mâide, 5/54.

²⁹⁶ Zeylât, Muhammed Cemâleddin, *Nasbü’r-Raye li-Ehâdisi’l-Hidâye*, Dâru’l-Kıble, Cidde, tarihsiz, c. 4, s. 133.

²⁹⁷ Farklı rivâyet için bkz. Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire, tarihsiz, c. 20, s. 93.

العقبي فإنها دار إقامتكم فاتقوا الله و استغفروه و أعد و المعادكم قال البغوى في معالم التنزيل في قوله تعالى فَأَعْلَمُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ قِيلَ الْخَطَابُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَ الْمُرَادُ بِهِ غَيْرُهُ وَ قِيلَ مَعْنَاهُ فَاتَّيَبَتْ عَلَيْهِ وَ قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ وَ ابْنُ عَيْنَةَ هُوَ مُتَّصِلٌ بِمَا قَبْلَهُ مَعْنَاهُ إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ فَاعْلَمُوا أَنَّهُ لَا مَلْجَأَ وَ لَا مَفْزَعَ [78] عِنْدَ قِيَامِهَا إِلَّا إِلَى اللَّهِ تَعَالَى وَ قِيلَ مَعْنَاهُ أَنَّ الْمَالِكَ تَبَيَّنَ عِنْدَ قِيَامِهَا فَلَا مَلِكَ وَ لَا حَكْمَ لِأَحَدٍ إِلَّا اللَّهُ وَ اسْتَعْفُزُ لِذَنْبِكَ أَمْرٌ بِالْأَسْتِغْفَارِ مَعَ أَنَّهُ مَغْفُورٌ لَهُ لِنَسْتِنَ بِهِ أُمَّتَهُ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ لِيُغَانِ عَلَى قَلْبِي وَ إِنِّي لِأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فِي كُلِّ يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ إِنْتَهَى قَالَ بَعْضُهُمْ أَيْ بَعْضُ الْمَشَائِخِ الْكِرَامِ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحْوَالٌ ثَلَاثَةٌ الْأُولَى مَعَ اللَّهِ فَلِذَا قِيلَ وَحْدَهُ وَ الثَّانِيَةُ مَعَ نَفْسِهِ وَ لِذَا أَمْرٌ بِالْإِسْتِغْفَارِ لَهُمْ وَ هَذِهِ أَرْجَى آيَةٍ فِي الْقُرْآنِ فَإِنَّهُ لَا شَكَّ أَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنْتَمَرَ بِهَذَا الْأَمْرِ أَنَّهُ لَا شَكَّ أَنَّ اللَّهَ أَجَابَهُ فِيهِ فَإِنَّهُ لَوْ لَمْ يَرُدَّ إِجَابَتَهُ ²⁹⁸ [“Bil ki Allâh’tan başka ilâh yoktur.”]

Kâdî Beydâvî bu âyet hakkında tefsîrinde dedi ki: “Yani müminlerin mutluluk ve kafirlerin bedbahtlığını bildiğin zaman günahına istiğfar ederek Allâh’ın birliği, nefsin hallerini ve fiillerini islâh etmek ve onu öldürmekle kemale erdirme bilgisi üzerinde sebat et. Günahın için bağış dile.”²⁹⁹ Kevâşî dedi ki: “Bil ki ey Muhammed Allâh’tan başka ilâh yoktur, onu birlemeye devam et ve ilmini artır. Günahın için bağışlanma dile. Sen ve ümmetinden başkasına değil mümin erkekler ve kadınlar için. Onlara dua etmek ve onları bağışa götürecek şeye teşvik etmekle. “Allâh dolaştığınız yeri bilir” yani dünyada, çünkü onlar merhaleler halindedir, mutlaka kat edilmesi lazımdır. “Barındığınız yeri de bilir” yani ahirette, çünkü o, asıl kalacak yerdir. Öyleyse Allâh’tan korkun, O’na tevbe ve istiğfar edin, geleceğiniz için hazırlık yapın.”³⁰⁰ Beğavî *Me’âlimü’t-Tenzil* kitabında bil ki “Allâh’tan başka ilâh yoktur” âyeti hakkında şunu dedi: “Burada hitabın Hz. Peygamber (a.s.v.) ile birlikte diğer kimseler için olduğu ifade edildi. Ayrıca tevhitte sabit ol.” Ebû’L-Âliye ve İbn Uyeyne “bunun kendinden önceki cümleye bağlı olduğunu söylemişlerdir. Manası da kıyamet saati geldiğinde Allâh’tan başka bil ki sığınacak bir yer ve barınacak bir yer yoktur anlamındadır.” Bir başka mana da şöyledir: “Bütün hükümler kıyamet anında felce uğrayacak, Allâh’tan başka ne hüküm ne de mülk kalmayacak. Günahın için istiğfar et. Bağışlanmış olmakla birlikte ümmetine değil kendin için bağışlanma dilemesi emredildi.” Resûlullâh (s.a.v.)’in şöyle buyurduğu gibi: “Kalbime bir gaflet gelir ve ben bir günde yüz defa istiğfar ederim”³⁰¹ bitti.³⁰² Bazı meşâyih-i kirâm

²⁹⁸ Muhammed, 47/19.

²⁹⁹ Beydâvî, a.g.e., c. 5, s. 45.

³⁰⁰ Beydâvî, a.g.e., c. 5, s. 45.

³⁰¹ Müslim, Zikir, 41; Ebû Dâvud, Vitir, 26; Ahmed b. Hanbel, c. 29, s. 391.

³⁰² Bkz. Begavî, a.g.e., s. 1197.

dediler ki: “Peygamber (a.s.)’a ait üç hal vardır. İlki Allâh ile beraber olması halidir. Denilir ki o hal tektir. İkinci hali nefsiyledir. Bu sebeple onlar için bağışlanma istemesi emredilmiştir ve bu, Kur’ân’da bir âyet olarak umulur. Şüphe yo ki O bu emri yerine getirdi ve Allâh da bu duasına icabet etti. Şayet O’nun duası reddedilseydi bununla emredilmezdi. Çokça zikredenler ise yüce mertebelere ulaşırlar.”]

كما قال عليه السلام لو يعلم الأمير ما له في ذكر الله لترك إمارته و لو يعلم التاجر ما له في ذكر الله لترك تجارته
[“Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Kral Allâh’ın zikrinin kıymetini bilse krallığını tek eder; tacir Allâh’ın zikrinin kıymetini bilse ticaret yapmayı terk eder.”]³⁰³ و في حديث آخر للمؤمنين حوصن ثلاثة ذكر الله و قرأته القرآن و المسجد و المراد بالمسجد مصلاه سواء
[Başka bir hadiste Resûlullâh (s.a.v.) kan في بيته او في الخارج كذا أوله بعض الكبار من العلماء و المشايخ
şöyle buyurdu: “Müminler için üç korunma yeri vardır. Allâh’ın zikri, Kur’ân okuma ve mescit.”³⁰⁴ “Mescitten murad ister dışarıda ister evde olsun namaz kılanan yerdir; ulema ve meşayihin büyükleri bu şekilde te’vil etmişlerdir.”]
[Başka bir hadiste Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Lâ ilâhe illallâh sözünü ve istiğfarı çoğaltın. Çünkü şeytan şöyle der: Ben insanları günahlarla helak ettim. Onlar da beni Lâ ilâhe illallâh sözü ve istiğfarla helak etti.”]³⁰⁵ قالوا [79] فإيمانكم
[Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurur: يا رسول الله كيف نجدد إيماننا قال أكثروا من قول لا إله إلا الله
“İmanlarınızı yenileyin. Peygamberimize nasıl imanımızı yenileyelim diye sordular. و قال عليه السلام إذا قال العبد لا إله إلا الله محمد رسول الله حرقت
La ilâhe illallâh sözünü artırarak.”]³⁰⁶ السموات حتي تقف بين يدي الله فيقول الله أسكني أسكني فتنقول كيف أسكن و لم تغفر لقائلها فيقول ما أجريتك على لسانه إلا
[Resûlullâh (s.a.v.) şöyle dedi: “Kul, Lâ ilâhe illallâh dediğinde o tevhit gökleri yarıp geçer ve Allâh’ın huzurunda durur. Allâh ona sakin ol diye söyler. O kelime-i tevhit der ki: Beni söyleyen mağfiret olunmadıkça nasıl sakin olayım. Allâh buyurur ki: Sen o kulumun ağzından çıktığında ben onu zaten bağışlamıştım.”]³⁰⁷ و

³⁰³ Bursevî, a.g.e. (b.b.), c. 1, s. 215.

³⁰⁴ Kaynağına ulaşamadım.

³⁰⁵ Suyûtî, a.g.e., s. 345.

³⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, c. 14, s. 328.

³⁰⁷ Kaynağına ulaşamadım.

صعود كلمة التوحيد ثابت بالنص قال الله تعالى إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ [“Kelime-i tevhidin yükselmesi nas ile sabittir. Ona ancak güzel sözler yükselir.”]³⁰⁸

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ [“Bil ki Allâh’tan başka ilâh yoktur.”]³⁰⁹ Ma’nâ-yı şerîfi yâ Muhammed (s.a.v.) bana îmân ve seni tasdîk eden mü’minlerin saâdetini ve inkâr eden kâfirlerin şekâvetini bildin ve ma’lûmun oldu. Sadedinde olduğun ilim ve vahdâniyyet üzere ve nefsin ve ümmetinin ahvâli ve ef’âlini islâh ve tekâmîli üzere sâbit ve dâim ol. ³¹⁰”وَاسْتَعِزْ لِدُنْيَاكَ“ ve ümmetine sünnet ve âdet olsun için zenbinin mağfiretini dile. Eğer ki senin mukaddem ve muahhar senden zenb mağfûr isede. Hazreti Şeyh-i Ekber Muhyiddîn Arabî (k.s.) buyururlar ki: Kur’ân-ı Kerîm’de rusul-i kirâma ve enbiyâ-ı izâma itlâk olunan zenb bizim indimizde ma’lûm ve müteârif olan zenb değildir. Güzelce tefsîr eylemek lâzımdır ki mezâlik-i ekdâmdır. lûm ola ’ma ³¹¹فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ki bu kelime-i tevhîdin ma’nâsında ulemâ i’lâm [80] ve meşâyih-i kirâm pek çok tahkîk buyurmuşlardır ki لَافِئَةً لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ, ispattır. Eğer tevhîd eden nefis-i emmâre ashâbından ise lâ-meb’ûd illallâhtır. Ve eğer nefis-i levvâme ashâbından ise lâ-maksûd illallâhtır. Ve eğer nefis-i mülhime ashâbından ise lâ-mahbûb illallâhtır. Ve eğer nefis-i mutmainne ashâbından ise lâ-mevcûd illallâhtır. Ve eğer nefis-i râziyye ve nefis-i merziyye ashâbından ise bu makamda ³¹²إلهي انت مقصودي و رضاك مطلوبي [“Allâhım maksadım sensin ve senin rızanı istiyorum.”] kendiye hâl olur ki tarîkat-i Nakşibendiyye ahvâli budur. Zîrâ rûhun hâli ve letâif iktizâsınca ve eğer nüfûs-ı sâfiye ashâbından olurlarsa bu makâmda olan zevât-ı âlîler câmî’-i esmâ ve sıfât olup hakikat halleri kîl ve kâle gelmezki. Hz. Mevlânâ (k.s.) hazretleri bu makâma işaret edip buyururlar:

هرکرا اسرار کار اموختند مهر کرد ندودها نشر دوختند

[“Kime işin sırlarını öğrettilerse ağzını mühürleyip dikmişlerdir.”]³¹²

³⁰⁸ Fâtır, 35/10.

³⁰⁹ Muhammed, 47/19.

³¹⁰ Muhammed, 47/19.

³¹¹ Muhammed, 47/19.

³¹² Rûmî, Mevlânâ Celaleddin, *Mesnevî*, çev.: Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Konya, 2013, 3. Baskı, 5. Defter, s.614, (2240.b.).

Bâlâda mezkûr ma'naları bu sûrette verdiler. Ve-lâkin kelime-i tevhîdde olan iki i'tibâr ki biri Lâ ilâhe illallâh'ta olan nefî; ve biri dahî illallâhta olan isbâtîr. Ve bunu güzelce anlamak için bir mukaddime iktizâ eder. [81]

Ma'lûm ola ki nefî lügatte sürmeye ve gidermeye derler. Ama ıstılâhta bir şeyin vücûdunu zihninde tasavvur eyleyip bulamayıp o şeyi zihninden gidermektir. Mevhûm vehmin ism-i mef'ûlûdür. Cem'î evhâm gelir. Bu mezkûr olan ma'nâ gerek vehim hakkında ve gerek mevhûm hakkında hükemâya göre olmayan ma'nâdır ki kelime-i tevhîdin ma'nâsında vehim ve mevhûm mülâhazaları vardır. İnde'l-hukemâ vehim, bir kuvve-i müdrikdir ki dimâğda konmuştur ki havâs-ı hamse-i bâtinenin evvelkisi hiss-i müşterektir ki suver-i mahsûsâtı onunla idrâk ederler. Hiss-i müşterek dedikleri onun içindedir ki havâs-ı hamse-i zâhire ile müşterek demektir. Havâs-ı hamse-i zâhirenin biri sem' ve biri basar ve biri zevk ve biri şemm ve biri lems ya'nî görmek ve işitmek ve tatmak ve koklamak ve dokunmak. İmdi bu beş hâssenin biriyle vehmin müşterek olması hiss-i müşterek derler. Ve havâs-ı bâtinenin ikincisine hayâl derler. Bir kuvvettir ki suver-i mahsûsâtı ba'de'l-gaybe ani'l-hiss hıfzeder. Mahallî dimâğın batn-ı evvelinin mukaddimindedir. Ve havâs-ı bâtinenin üçüncüsü kuvve-i vâhimedir. Maâni-i cüz'iyeye ki mahsûsâta [82] müteallık olmaya onu idrâk eder. Meselâ Zeyd'in sadâkatini ve Amr'ın adâvetini idrâk etmek gibi. Mahallî dimâğın batn-ı ahîridir. Esahh olan budur. Dördüncüsü kuvve-i hâfizadır ve vehmin idrâk eylediğini hıfz eder. Mahallî dimâğın ahîridir. Esahh olan budur. Ve havâs-ı bâtinenin beşincisi kuvve-i mutasarıfıdır ki suver-i me'hûzeyi kuvvet-i hayâl beyninde tahayyül eylemek onun şânındandır ki bir adamı bilâ ra'y tasavvur eylemek gibi maâni-yi me'hûzeyi kuvve-i hâfizadan terkîb eylemek gibi. Meselâ insanı zeva'r-ra'sîn tasavvur eylemek gibi ki buna kuvve-i mütefekkiye dahî derler. Mahallî vasat-ı dimâğın mükaddimi batn-ı evsâtındadır. Bu mukaddime ma'lûm olduysa kelime-i tevhîdde olan nefî-i mevhûm denilmesi Lâ ilâhe illallâh kelimesinde illâ edat-ı istisnâdır. Nitekim kavimden istisnâda bana kavim geldi illa Zeyd gelmedi dersin. Bundan zeydin gelmemesi kavimden müstesnâ olmasıdır. Bu ki müstesnâ-yı menfî derler ve kavmin gelmesi isbâtîr. Ama ba'zı kere müstesna minh menfî ve müstesnâ müsbet olur. Meselâ bana kavim gelmedi illa Zeyd geldi dersin. Bu dahî ma'lûmun olsun ki mâ-nahnü-fihimiz olan illâ'dır ki mevhûm olan illâ'dır ki isbât içindir. Ve kemâl-i tevhîdden ibârettir.

Zîrâ Allâh'da olan illa [83] fi'l-hakîka nefy-i mâsivâ içindir. Zîrâ şer'an Lâ ilâhe illallâh demek mâsivâdan müstağnî ve mâ-adâsı ona muhtaç bir ilâh yoktur illa Allâh vardır demek olur. Ve makâm-ı tarîkate tâlib-i Hakk olanlara göre illallâh demek benim ma'bûdum ve maksûdum yoktur ancak Allâh'tır demektir. Ve makâm-ı hakîkate ashâb-ı yakîn olanlara göre illallâh demek ancak mevcûd hakîki Allâh'tır demektir. Zîrâ onlara müstehlek-fîhi ve müntehâdırlar. Ve bu sırr-ı azîm ecelinden seyr fillâh mertebesine kadem basmayanlara lâ-mevcûd illallâh demek aslâ câiz olmaz. Hatr-ı azîm vardır, pes. İmdi ma'lûm oldu ki mevhûm olan illâ budur ki ehl-i yakînin ilminde bir vechile sâbittir ki aslâ zann ve şekk yoktur. Zîrâ onların kemâl-i yakînleri gayra kıyâs olunmaz ve halleri gayrîde bulunmaz.

İmdi tâlib-i Hakk envâ'-ı mücâhadât ve mülâzemet-i zikrullâh ve ibâdât ve tâât ve kemâl-i istikâmet ile şerî'at-ı Ahmediyyede vücûdunu efnâ ve ehlullâha muhabbeti dahî iksîr-i a'zam ve kadirleri indillâh muazzamdır. Onlarda buhl olmaz ve âlem-i dünyâ ilâ-kıyâmi's-sâ'at mürşidden hâli değildir ki efendimiz buyurur:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا تقوم الساعة [84] حتى لا يقال في الأرض الله الله
dedi ki: Yeryüzünde Allâh Allâh diyen kalmadıkça kıyamet kopmaz.”³¹³ Hemân âşık-ı sâdık ve tâlib ve râğıb olup merd-i meydân olursa vâsıl-ı merâm olunur.

مكو اصحاب دل رفتند و شهر عشق شد خالی جهان پر شمس ثبریز است مریدی کوچو مولانا
[“Gönül ehli gitti de aşk şehri boş kaldı. Cihan Şems-i Tebrîzî ile dolu, Mevlânâ gibi mürid nerde.”]

Bir mürşid-i muhakkık vasıtasıyla kelime-i tevhîde devâm ve zikrullâha ikdâm ile kat'-ı merâtib-i nefis ederek tevhîd libâsı harf ve savt olmaktan mücerret ola ve cemî'-ı cihâten ârî ola. Ol zamânda şeceriyet makâmına erişir ve tâlib her zamânda ondan yemiş yemeğe kâdir olur. Allâh Teâlâ جِبِّ بِإِذْنِ رَبِّهَا أكلها كُلُّ جِبِّ بِإِذْنِ رَبِّهَا [“Allâh Teâlâ bir âyetinde rabbın izni ile her zaman meyvesini verir, (buyurur)”]³¹⁴ Zikrullâh bir habbedir ki ma'rifet şeceresi ondan biter. Allâh Teâlâ قال سبحانه و تعالى مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً

³¹³ Müslim, İmân, 234; Tirmizî, Fiten, 35.

³¹⁴ İbrâhim, 14/25.

كشجرة طيبة [“Allâh Sübhânehü ve Teâlâ dedi ki: Güzel söz güzel ağaç gibidir.”]³¹⁵
Şecere nice hubbeden baş çıkarırsa harf ve savt libâsından ve cemî’-1 cihâtta mücerret olan tevhîd-i sırf dahî bu Lâ ilâhe illallâh kelimesinin mazmûnundan zâhir olur. İşbu kelime-i tevhîd ki Lâ ilâhe illallâh muhammedün resûlullâhtır. Bu tarîk ile devâm oluna ki kelime-i lâ’yı yukarı çekip ve ilâh kelimesini sağ tarafına hareket ettirip ve kelime-i illallâhı darb ile muhkem kalb-i sanavberiyeye [85] tahmîl ede. Şöyle ki zikrin harareti cemî’-1 a’zâya erişe. Lâ ilâhe ki nefidir. Nefiy tarafında cemî’-1 muhdesâtın vücûdunu fenâ ve terk nazarıyla mütâlaa edip ve illallâh ki isbât tarafıdır. İsbât tarafında Hakk Sübhânehü ve Teâlâ’nın vücûdunu bakâ ve maksûdiyyet nazarıyla mülâhaza eyleye. Ve cemî’-1 evkâtini zikrullâha müstağrık eylemek gerek. Hiçbir şughl kendini zikirden alıkoymamak gerek. Tâ ki bu kelime-i tevhîdi tekrâr tekrâr vasıtasıyla zikri gönülde karar tuta. Ve kalbinin zikrullâhı sıfat-1 lâzimesi ola. Ve Hakk Sübhânehü ve Teâlâ hazretlerinin [“Onlar ne ticaretin ne de alışverişin Allâh’ı zikretmekten alıkoymadığı kimselerdir.”]³¹⁶ buyurdıkları bu makâma işarettir. اللهم يسر لنا و شرفنا بهذا المقام بحرمة سيد الأنام [“Allâhım bize bu makamı kolaylaştır ve seyyidü’l-enâm hürmetine bu makamla bizi şereflemdir.”] Ama kendisine neks-i tâm olup tabîat-1 meşûmesi aslına avdet eden ehl-i tarîka ve fukarâ ve dervîşâna dahl ve zikrullâhtan men’e çalışır ve ehl-i zikirde olan halleri münkir olur. Ey tâlib-i Hakk sen zikrullâha müdâvim ol. Bu mesellû ma’lûmâtı olmayan ve ilmiyle âmil olmayan kimse sözüne her ne kadar arâyış verir ve ma’rifet satarsa da yine ehl-i zikir ona iltifat ve zikrullâhtan fâriğ olmaz, pes.

Evliyâ ve sūfiyyūn ve ehlullâhın tasnîf ve te’lîf [86] eyledikleri kitaplara dahl ve taarruz edenler cehillerinden dahl eder. İlham-1 evliyâ münkirlere göre hucdet değil ise de mu’tekidlere göre hucdet-i kaviyyedir. Taaccub edecek bu haldir ki mahcûblar ba’zı vâkıât-1 hayâliyelerine i’tibâr ederler. Ehlullâhın ve evliyâ-yı kirâmın keşf-i sarîh ve zevk-i sahîh ile hâsıl olan ulûmuna i’tibâr etmezler. العياد بالله نفعنا الله و إياكم بعلوم الأولياء و [Allâh’a sığınırız. Allâh bizi bundan faydalandırsın. Evliyanın bilgisinden sakının. Allâh bizi riya ve inkâr şaibelerinden onların feyzi ile halis kılsın.] Çünkü ma’lûm oldu ki sūfiyyūn ve fukarâ-1 dervîşân zikrullâhın âşıkıdır

³¹⁵ İbrâhim, 14/24.

³¹⁶ Nûr, 24/37.

ve her halde zikir ile meşgûldür. Zîrâ bir âşıkın ki hiçbir nefesi zikrülâhtan hâlî olmaya ve her mevîdinde Lâ ilâhe illallâh, Allâh, Hû demeye muvaffak ola. Lâ-cerem derecât-ı âliyye ile ser-efrâz olur. [“Onlar Allâh’ın nimet verdikleri kimselerle beraberdir.”]³¹⁷ âyet-i kerîmesine mazhar olur. وَمَنْ دَخَلَ جَنَّيَ ، وَمَنْ دَخَلَ جَنَّيَ ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ جَنَّيَ ، وَمَنْ دَخَلَ جَنَّيَ ، وَمَنْ دَخَلَ جَنَّيَ [“La ilâhe illallâh benim kalemdir. Kim benim kaleme girirse azabımdan kurtulur.”]³¹⁸ hadîs-i kudsîsî ile mükerrer olur. Zîrâ aşk bir sefînedir ki deryâ-yı berzâh onunla geçilir. Ve kişi ne kadar şinâveri olsa deryâ-yı muhîti sefînesiz ubûr edemez ve bî-pir olan mûrg cânib-i matluba doğru uçup gidemez. Bu aşk ve muhabbet ile sâlik-i ilallâh olan fakirler [87] rûz u şeb-zâde ahiret tedârikîn kıralar ve nakd-i ömürlerin ibâdât ve tâât ve zikrullâh ile bezl-i râh-ı hakîkat etmeyi ticaret-i râbih sayarlar. [“İman edenlerin Allâh’a olan sevgileri çok kuvvetlidir.”]³¹⁹ âyet-i kerîmesi hakka ziyâde muhabbet ve dâima emr-i ilâhiyyesine itâat ve sünnet-i nebiy-yi zîşâna ittibâ’ ve dâima zikrullâh ile meşgûl olan kaviller hakkındadır. Ve mü’mine lâyük olan budur ki hiçbir şey onu itâatinden ve zikrullâhtan men’ eylemez. Ve kalben zikrullâh ile meşgûl olur ki Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri işbu âyet-i kerîmede [“Ey iman edenler mallarınız ve evlatlarınız sizi Allâh’ın zikrinden alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar hüsrana uğrayanlardır.”]³²⁰ buyurur.

İşbu âyet-i kerîme delâlet eder ki zikirde i’râz ve hüsrânı netice verir. Ma’nâyı şerîfe budur ki yâ mü’minler! Emvâl ve evlâdınızın tedbîr ve ihtimâmı sizi zikrullâhtan işgâl etmesin. Eğer zikrullâhtan murâd, bu âyet-i kerîmede salât olursa; zikri, salâta kasr etmek lazım gelir. Zîrâ Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri zikri min-gayr-i takyîd buyurdu. Gerek salât ve sâir ibâdâta şumûlü vardır ki Allâh Teâlây’ı tezkîr eder ve ol kimse ki zikrullâhı bırakıp [88] emvâl ve evlâda meşgûl ola, ol kimseler mağbûn ve hâsırlardır ki azîm-i bâkîyi hakîr-i fânîye tebdîl etmişlerdir. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ [Beydâvî “Ey iman edenler mallarınız ve

³¹⁷ Nisâ, 4/69.

³¹⁸ Suyûtî, a.g.e., s. 225.

³¹⁹ Bakara, 2/165.

³²⁰ Münâfikûn, 63/9.

evlatlarınız sizi Allâh'ın zikrinden alıkoymasın"³²¹âyetinin tefsirinde dedi ki: "Onları idare etmek ve onlarla ilgilenmek sizi namaz gibi ve mabudu hatırlatan diğer ibadetlerden alıkoymasın. Maksat onlarla eğlenmekten men etmektir. Bundan dolayıdır ki: "Bunu kim yaparsa" demiştir yani onlarla eğlenmeyi demektir, o da onlarla meşgul olmaktır "işte onlar ziyan edenlerin ta kendileridir" çünkü onlar baki ve büyük şeyi küçük ve faniye satmışlardır."³²² İşbu âyet-i kerîme dahî zikrullâhın fazîletine delâlet eder ve zikrullâha dahl ve taarruz edenden i'râz etmektir. Dervîşâna lâzımdır ki Hakk Teâlâ hazretleri فَأَعْرَضَ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ["Zikrimizden yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselere bakma."³²³ buyurur. Zîrâ zikrullâh hakkında ve hey'eti hakkında olan suâl ve ehl-i zikre ve zikrine i'râz güzelce mülâhaza olursa cehilden neş'et eder. Bunu bilmek cehlin envâ'ını bilmeye tevekkuf eder.

Ma'lûm ola ki maraz-ı cehl dört kısımdır. Evvelkisi kâbil-i ilâc ve lâyıık-ı ıslâh mizâcıdır ve diğer olan üç kısım aslâ ilâc kabûl etmeyip def'ine kulca imkân yoktur. Ama maraz-ı ilâca kâbil olmayan cehlin üç kısmının [89] biri budur ki suâli ve i'tirâzı hakd ve hasetten hâlî ve i'tirâzı buğz ve gazaptan âri olmayıp ahsen-i vechile cevâp bâ-sabur verildikçe gazabı ziyâde ve haset ve teb'ı amâde olup nizâî elden komaya ve mekâbire ve menâzireden âl yevmiye. İmdi onun gibiye cevâp terk-i cevâptır. Çünkü cevâbın işitmeye ve ilâcı kabûl etmeye. Sana lâyıık olan oldur ki onu da hâlînde terk eylesin ve şiddet-i marazı ile koyup gidesin. Allâh Teâlâ nitekim Kur'ân-ı Azîminde فَأَعْرَضَ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ["Zikrimizden yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselere bakma."³²⁴ buyurur. Vâkı' olmuştur ve hasûd olan kimse her ne der ise ve her ne işlerse a'mâli hırmenine ateş salmak ve küşte-zâr eleminden bî-hâsıl kalmak mukarrerdir ki eserde vârid olmuştur. Hasûdun hasedi hasenâtı giderir. Ateş odunu kül edip giderdiği gibi.³²⁵ İkincisi oldur ki illet-i hamâkatten ve şiddet-i afet-i cehâletten ola. Nitekim tahkîk bir ölüyü diriltmeten ve ihyâ-ı emvât eylemekten âciz olmadım ama ahmağa muâleceden her cihetle âciz

³²¹ Münâfikûn, 63/9.

³²² Beydâvî, a.g.e., c. 5, s. 271.

³²³ Necm, 53/29.

³²⁴ Necm, 53/29.

³²⁵ Ebû Dâvûd, Edep, 52.

oldum. İmdi ahmak ona derler ki az zamânda tahsîle iştigâl ve birkaç gece [90] mütâlaa çerâğını iştigâl ve fûnûn-ı akliyyeden birkaç mesele öğrenmekle hamâkatinden ve mahz-ı cehâlet ve gabâvetinden türlüdür. Lev-suâle kûn-kûn i'tirâz bî-meâle başlaya ve kendine müşkil ettiğın bilmeye, pes. Bu mekûlenin suâline cevâp yerine ağmâz-ı ayn farz menzilesindedir. Üçüncüsü müsterşit olup ekâbir kelimâtından her nesneyi fehm edemeyip ve ol hâli kusûr fehmine hamloluna. Ve suâl-i mücerret istifâde niyetine ola. Ve lâkin hamâkat-i gâlib olmakla hakâyıka vâkîf ve dakâyıka ârif olmaya. Bunun gibilerin dahî suâline cevâb lâzım değildir. Ama maraz-ı cehilden kâbil-i ilâc ve lâyı-ı ıslâh mizâc olan müsterşit ve âkil ve hoş fehm ve kâmil olup haset ve gazab ve hubb ve şehvete mağlûb, muhabbet-câh ve riyâset ile menkûb olmayıp i'tirâzı haset ve taannüt ve imtihândan olmaya. Ve mücerret tarîk-ı müstehakka tâlib olup delâlet ve hidâyet yollarını tecessüs eyleye, pes. Bunun gibiler kâbil-i ilâc olup suâllerine cevâp câiz, bil ki vâciptir. Velhâsıl her kim ki ehildir nasîhat ona sehildir. Ama kabûl-i müşkildir bir nasîhat kıyâset sahibine kifâyet [91] eyler. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الله لا ينظر إلى صوركم و لا إلى أعمالكم Surûr-ı enbiyâ (a.s.) buyurmuşlardır: [“Allâh ne suretlerinize ne de amellerinize bakar.”]³²⁶ Tahkîk Hüdâ-yı Teâlâ hazretleri sizin suverinizdeki hâle ve zâhirinizdeki a'mâle nazar eylemez بل ينظر إلى قلوبكم و نياتكم velâkin kalplerinize niyetinize nazar eyler.³²⁷ Ya'nî kaplerde olmayıp sûret-i zâhirenzdeki ef'âle nazar eylemez ve niyetiniz mukârin olmadığı a'mâle bir vechile mültefit olmaz. Ve eğer ahvâl-i kalbi bilmek ve a'mâl-i hasene ne ettiğini bilem der isek Kur'ân-ı Kerîm'in ma'nâsını ve hakâyık ve dakâyıkını tahsîl ve zikrullâha müteallık olan âyetleri ve zikrullâha dâir olan hadîs-i şerîfleri ve meşâyih-i kirâm musannefâtlarını ve âsarlarına nazar eyle ki bu ahvâl-i kalbe vâkîf olasın. Zirâ ahvâl-i kalb ilmi farz-ı ayn ve gayrı ilimler farz-ı kifâyedir. Meğer ki gayr-ı ahvâl-i kalbin ilmin farâizullâhı edâ eyleyecek miktârı farz-ı ayn ola. Allâh zü'l-celâl cümlemizi tahsîl-i ilm-i nâfia tevfiik eylesin ve saykal-i zikrullâh ile kalplerimizi mücellâ ve musaffâ eylesin.

Ma'lûmdur ki tevhid-i ibtidâ ki farz-ı ayndır. Her bir zevkin ve nimetin mübteâdir. Nitekim şirk her bir azâb ve nukmetin menşeidir. [92] إن التوحيد مبدأ كل ذوق و [“Şirk her türlü azabın ve gazabın menşei olduğu gibi

³²⁶ Farklı lafızla birlikte aynı mana için bkz. Müslim, Birr ve Sıla, 34.

³²⁷ Farklı lafızla birlikte aynı mana için bkz. Müslim, Birr ve Sıla, 34.

Allâh'ı zikretmek en büyük şeydir.”³³² İbn Zeyd ve Katâde “Allâh'ın zikri en büyüktür” âyet hakkında “Allâh'ın zikri her şeyden büyüktür dediler.” “Süleyman'a hangi amel daha efdal diye soruldu. O da sen hiç Kur'ân okumuyor musun? Allâh'ın zikri en büyüktür diye söyledi.” Bu âyetin manası hakkında şu denildi: “Allâh'a devamlı zikir, kötülüğü nehyetmede namazdan daha büyüktür. Allâh Teâlâ dedi ki: Beni anmak için namaz kılın.³³³ Namazdan ve diğer ibadetlerden maksat zikirdir. Namazın içerisinde olan şey de zikirdir. O da kötülükten alıkoymasıdır ki bu diğer ibadetlerde de aynıdır. Bu nehyetme işi ancak onun murakabesi dahilinde olan zikir ile olur. Şer'î ibadetler insanların lehinedir. Çünkü bu ibadetler mabudu hatırlayarak yapıldığı için maksudun dışındakilerle meşgul olmaktan meneder. Burada tekrarlanan şey Allâh'ı tezekkürü sürekli kılmak içindir. Zikre şeref olarak sevabının Allâh'ı zikir olması yeter.” Hadîs-i kudsîde şöyle gelmiştir: “Kim beni yalnız başına anarsa ben de onu yalnız anarım. Kim de beni bir toplulukla beraber anarsa ben de onu daha hayırlı bir topluluk içinde anarım.”³³⁴ “Bu mananın üzerine bazı hallerde Allâh'ın zikri en büyüktür âyeti hamledilir. Yani Allâh'ın kulunu zikretmesi kulun Allâh'ı zikretmesinden daha büyüktür. Bunun üzerine zikrin masdarı öncekinin aksine fâile muzâf olur. Hakiki zikir zikir anında zikredilenin dışında her şeyi unuttur. Nitekim Allâh Teâlâ ”Unuttuğunda rabbini zikret” buyurmaktadır. Yani bu Allâh'tan başkasını unutursan Allâh'ı zikretmiş olursun manasındadır. Allâh Teala'yı hakiki anlamda zikrine ulaşmak için Allâh'tan başka her şeyi unutmak gerekir.”³³⁵ Zü'n-Nûn el-Mısrî dedi ki: “Kim hakiki manada Allâh'ı zikrederse O'nun zikri yanında her şeyi unuttur. Ona zikir sorulduğunda dedi ki: Zikreden zikirden kaybolmasıdır.”]

فقد اختلف العلماء في قوله تعالى وذاكرين الله كثيرا وذاكرات قال الواحدى في تفسيره قال ابن عباس المراد بهم الذين يذكرون الله في إدبار الصلاة غدوا و عشيا و في المضاجع و كلما إستيقض من نومه و كلما غدا وراح من منزله ذاكرا لله تعالى و قال مجاهد لا يكون من الذاكرين الله كثيرا وذاكرات حتى يذكر الله قائما و قائدا و مضطجعا و قال مجاهد الذاكر [Alimler] الله كثيرا من لا يكاد يخلو من ذكر الله بقلبه او لسانه او بهما قال و قرأة القرآن و الإشتغال بعلم الدين من الذكر “Allâh'ı çokça zikreden kadınlar ve erkekler” âyeti hakkında ihtilaf ettiler. Vâhidî tefsirinde İbn Abbas'ın şöyle dediğini söyledi: “Burada Allâh'ı zikredenlerden

³³² Ankebût, 29/45.

³³³ Tâhâ, 20/14.

³³⁴ Ahmed b. Hanbel, c. 14, s. 291.

³³⁵ Bkz. Kelâbâzî, Ebu Bekr Muhammed b. İshak, *Taarrufi (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, çev.: Süleyman Uludağ, Degah Yay., İstanbul, 1992, s. 154.

muradın sabah akşam namaz sonrasında, ya yatarak, her uykusundan uyandığında, sabah evinden ayrılıp akşam evine dönerken Allâh'ı zikredenlerdir.” Mücâhid dedi ki: “Ayakta, oturarak ve yan yatarak Allâh'ı zikretmedikçe hiç kimse Allâh'ı çokça zikreden erkekler ve kadınlardan olamaz.” Yine Mücâhid dedi ki: “Allâh'ı çokça zikreden kişi Allâh'ın zikrini kalbinde veya dilinde veya her ikisinde de gidermeyen kimsedir. Ayrıca Kur'ân okuma ve dini ilimler ile meşgul olma zikirdir dedi.”]

[Bir hadîs-i kudsîde قال الله تعالى في الحديث القدسي من سغله ذكرى عن مسألتي أعطيته أفضل ما أعطي السائلين Allâh Teâlâ şöyle demiştir: “Kim benden istekte bulunma yerine zikrimle uğraşırsa istekte bulunanlara verdiğimin çok daha iyisini ona veririm.”]³³⁶ و عن أبي سعيد الخدرى رضى الله عنه قال أن رسول الله صلى الله تعالى عليه و سلم سئل اي العباد أفضل و أرفع درجة عند الله يوم القيامة قال [Ebu Saîd el-Hudrî (r.a.)’dan rivâyetle Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kıyamet günü Allâh'a derece bakımından hangi kullar üstündür diye soruldu. Peygamber efendimiz dedi ki: Allâh'ı çokca anan erkek ve kadınlardır. Allâh yolunda savaşan gaziden de mi üstündür diye soruldu. Kılıcı kırılıncaya kadar buyurdu.”]³³⁷ قال عليه السلام أسد الأعمال ثلاثة إنصاف من نفسك [Peygamber (s.a.v.) şöyle dedi: “Amellerin en zoru üçtür. Allâh'ı her halde zikretmek, nefesine hakkını vermek ve kardeşine malından ikramda bulunmaktır.”]³³⁸

Ma'lûm ola ki işbu hadîs-i şerîfte ذكر الله على كل حال lafzı şerîfinin ma'nâ-yı zâhirî budur ki esedd-i a'mâlin üçüncü mertebesi Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerini her halde zikreylemektir. İş böyle olunca cemî'-ı ahvâl üzere Hakk'ı zikreylemek esedd-i a'mâl olacak. Ve cemî'-ı hallerinde mevlâlarını zâkirîn olan sûfiyyûn ve derdi-mend dervîşâna ve ehlullâh kelâmına ve te'lîf buyurdıkları kitaplara ve kıyâmen ve kuûden ve devrânen ve cebran zikrullâh edenlere ta'n ve la'n ve tekfîr eylemek lâyık mıdır, ve insâf mıdır? Ve bu mesellû adamlar elbette bir belâya uğrar. Nitekim *Reşâhât Aynu'l-Hayât* nâm kitapta işbu hikâye zikrolunur ki Hz. Mevlâna (k.s.) hazretleri naklederler ki: Bir gün şeyh Abdü'l-Kebîr Yemenî hazretlerinin meclis-i şerîflerine dâhil oldum. Sâdât ve meşâyih ve ulemâ ve fukâhâ-ı kirâmdan meclislerinde çok kimseler vardı. Ve

³³⁶ Tirmizî, Feazâilü'l-Kur'ân, 25.

³³⁷ Tirmizî, Daavât, 5; Ahmed b. Hanbel, c. 18, s. 248.

³³⁸ Suyûtî, a.g.e., s. 67; Muttakî, a.g.e., c. 15, s. 830.

Şeyh hazretleri maârif-i ilâhiyyeden söz söylerdi. Nâ-kâh ulemâ beyninde galîzi't-tab' biri ki ehlullâh ve kelâm-ı ehlullâhı münkir eden i'tirâz vechi üzere şeyhin sözlerine dahl eyledi. A'yân-ı meclisten biri ol adama hâmûş [96] ol deyû kalktı. Ol âlim ettiğine eğer nâ-meşrû' ve nâ-ma'kûl söyler isem beni men' eyleyiniz. Eğer sözüm meşrû' ve ma'kûl ise niçin mâni' olursunuz deyû bu sözü söyleyecek. Hz. Şeyh bana müteveccih olup buyurdular ki: Yâ acem beni bundan kurtar. Bunun üzerine âlim ettiğine acaba ben zulûm ve sitem mi ediyorum ki halâs istersiniz. Bir söz söylediniz bana şüphe ârız oldu cevâp isterim. Cevâp vermek gerek. Bu mertebe-i mübâlağanın ne ma'nâsı vardır? Mevlâna Alâeddîn hazretleri der ki: Gördüm ki Hz. Şeyh'e gazab târî olup ol âlime müteveccih olup buyurdular ki: Şüphen nedir söyle. Âlim-i fakîh söylemek isteyecek yüzü üzerine düşüp aklı başından gitti. Şeyh hazretleri kalkıp halvetlerine girip meclis dağıldı. O fakîh bî-hoş yüzü üzerine düşmüş yatıyordu. Bir kilim götürüp içine koyup dışarı çıkardılar. Henüz Şeyh hazretleri menzîl-i şerîflerinden dışarı çıkmamıştı ki ol cân verdi.

Ve yine Mevlânâ Âlâüddîn hazretleri buyurur ki: Bir âhir-i günde huzûr-ı [97] şeyhde hatırımdan geçtiği ehlullâh kerem ve mürüvvet sahipleridir ve bu âlim-i fakîh ise bunların bânınlarından gâfil bir kimse idi. Eğer affetseler olmaz mıydı? İşbu hatıra üzere Şeyh hazretleri buyurdular ki: Ey acem iki yüzlü bir keskin kılçık ki kabzası muhkem yere pekitmiş ola ve ucu taşrada dûra, nâ-kâh bir uryân-ı câhil gelip çıplak sînesiyle kuvveti yetiştigi kadar ol şemşîre kendisine vurup helâk eylese kılıcın ne günâhı olur. Bu hikâye ehlullâhı münkir olanlara ibrettir. Netice gayret-i ilâhiyye dahî vardır. Dervîşândan keff-i lisân etmek lâzımdır. İnkârı bırakıp beraber Lâ ilâhe illallâh deyip ve zikrullâha devam ederse fe-biha ve niem ve illâ bu sûfiyyûn ve dervîşânın zikrine ve ibârât ve işârâtını hedef-navek ta'n ve inkâr edip kendilerin hâviye-i hevân ve idbâr ve bâdiye-i helâk ve bevâre ilkâ etmiş olur. نعوذ بالله تعالى اللهم أشغلنا بك عن سواك [“Allâha sığınırız. Allâhım bizi seninle meşgul et senden başkasıyla değil.”] Bir kalp zikrullâh ile meşgûl olursa kâlib dahî zikir ile ve ibâdât ve tâât ile me'lûf olur.

Zikrin kanğı mahalle te'sîri ziyâde olursa hareket [98] îrâs eder. Hakk olan şey geldik de bâtıl nâ-bûd ve nâ-peydâ olup zâil olur ki Hakk Sübhânehû ve Teâla buyurur: وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا [“De ki hak geldi batıl zail oldu.

beis yoktur, aşikar okuması ise mekruh olur. Yine mezbehanede ve gusülhânedede ve necaset mahallerinde kıraat da mekruhtur. Ebu Hanife'ye göre kabirlerin yanında mekruhtur. Muhammed'e göre ise mekruh değildir. Meşayih Muhammed'in görüşüne göre amel etmiştir."]³⁴⁴

[Şüabü'l-*îmân*'da Beyhakî'den rivâyetle "İbn-i Ömer (r.a.) definden sonra kabrin başında Bakara suresinin evveli ve son kısmını okumayı müstehab görürdü."]³⁴⁵ و في الحديث من [Bir hadiste şöyle gelmiştir: "Kim anne babasının kabrini veya birisinin kabrini ziyaret eder ve Yasin suresini okursa Allâh onu bağışlar. *Câmû's-Sağîr*'da geçmektedir."]³⁴⁶ و يستحب قراءة يس في زيارة القبور لما ورد أنه من دخل المقابر فقرأ يس خفف الله يومئذ و كان [100] له بعدد ما فيها حسنات و لا يكره الجلوس للقرائة على القبر في المختار و كره القعود على القبر لغير القراءة و وطنها و النوم و قضاء الحاجة عليها و قلع الحشيش و الشجر من المقبرة و لا بأس بقلع اليابس منها نقل من نور الإيضاح لشر بلالي رحمه الله "Kabir ziyareti esnasında Yasin suresini okumanın müstehab olduğuna dair şöyle bir şey varid olmuştur: Kim bir kabristana girer ve Yasin suresini okursa Allâh o gün azabı hafifletir ve kendisine de kabirde bulunanların sayısı kadar iyilik verilir.³⁴⁷ Kabir üzerinde Kur'ân okumak mekruh değildir ve tercih edilen görüş de budur. Kur'ân okumak dışında kabrin üstüne oturmak, uyumak, ihtiyaç gidermek ve kabirden ağaç sökmek mekruhtur. Kuru otları yolmada bir mahzur yoktur."]³⁴⁸ Ma'nâsı budur ki kâri-i Kur'ân ayaklarını bir yere zamm etmek şartıyla yanı üzerine yatarken okumak lâ-be'stir. Ve yürürken ve yâhut bir nesne işlerken Kur'ân okumak. Eğer ol yürümek ve ol amel onun kalbini işgâl etmezse mekrûh olmaz ve illâ mekruhtur. Hamamda Kur'ân okumak eğer onun mekşûfu'l-avret kimse yoksa ve Kur'ân okuduğu mevdı' tâhir ise câizdir. Gerek cehran gerek hafiyeten okusun beraberdir. Ama eğer ondan mekşûfu'l-avret kimse olup ve Kur'ân okuduğu mevdı' tâhir değilse kendi nefsinde kırâat etmesi câiz olup cehran okuması mekruhtur. Böylece Kur'ân'ı selhânedede ve gaslhânedede ve mevdı'-ı necâsette okumak mekruhtur. Ve İmâm-ı Azam katında inde'l-kubûr Kur'ân okumak

³⁴⁴ Halebî, İbrahim, *Haleb-i Sağîr*, terc.: Hasan Ege, Salah Bilici Yay., İstanbul, 1973, s. 295.

³⁴⁵ Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn ibn Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Baskı yeri yok, h. 1352, c. 4, s. 56.

³⁴⁶ Muttakî, a.g.e., c. 16, s. 468; Suyûtî, a.g.e., s. 568.

³⁴⁷ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992, c. 2, s. 243.

³⁴⁸ Şürunbülâli, Hasan b. Ammar, *Nûru'l-Îzâh*, Mısır, tarihsiz, s. 66.

Manâ-yı şerîfi oldur ki mü'min ve kâfirden her kimsenin cenneti ve nârda birer menzileti ve yeri vardır. Ama kâfir mü'minin nârdaki menziletine ya'nî yerine vâris olur ve mü'min kâfirin cennetindeki menziletine ya'nî yerine vâris olur. Zîrâ duhûl-ı cennet îmânı tevekkuf eder. Mü'min kendi irâdesiyle îmânı kabûl [103] edip ve emr-i ilâhiyyeye itâat ile bu devlete nâil ve vâsıl olur. Kâfir dahî kendi irâdesiyle küfrü kabûl ve îmânı ve itâati kuzye gördüğünden azâb-ı ebedî ve hüsrân-ı sermedî ve kahr-ı ebedîye vâsıl olur ve sonra îmânın kadrini bilir. Ama ne fâide ba'de-harâbi'l-basrati. Hemân bu âlemde kable'l-mevt kâfir küfründen ve fâsık fıskından nâdim olup tâib ve müstağfir olduğu halde Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri dahî onun tevbesini kabul eder ki وَإِنِّي لَعَفَّارٌ لِّمَن تَابَ [“Muhakkak ki ben tevbe edeni bağışlarım.”]³⁵⁵ buyurdu ve günâhı gafûr ve mağfiret ve seyyiâtını hasenâta tahvîl eder ki أُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ [“Allâh onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.”]³⁵⁶ buyurdu. Ve bir kere kelime-i tevhîdi ihlâs ile söyleyen ve ömründe bir kere Lâ ilâhe illallâh muhammedün resûlullâh deyip îmânı kabûl eden bu devlete vâsıl ve nâil olunca acaba âkilen bâliğ olduğu günün ibtidâsından rûhun bedenden inkitâ'ına kadar zikrullâh eden kuluna Hakk Teâlâ neler ihsân ve inâyet eder. Ukûl-i insan onu ihâta edip beyân edemez. Ve zerre kadar îmân ile giden cennete gider dedikleri budur ki doksan yaşında bir kâfir bir mecliste birkaç mü'min otururken gelip ey mü'minîn [104] Allâh için bana şehâdet edin ben dîn-i Muhammedî kabûl eyledim. Bana kelime-i şehâdeti telkîn edin dese onlar dahî kelime-i şehâdeti telkîn o dahî hulûs-ı kalp ile bir kere eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne muhammeden abduhû ve resûluh dese, şer'an onun îmânına hükmolunur. Bu âdem müslüman oldu derler. Ondan sonra on dakika ve yâhut bir cârîn mürûrunda mevt-i fecâ ile ölse ve onun küfreden olan vârisleri gelip biz bunu bizim meşâdimize gömeriz deyû da'vâ ve huzûr-ı hâkime varsalar orada mevcût bulunan mü'minîn dahî şehâdet eyleseler ki bu mü'mindir. Bizim huzûrumuzda îmân ve dîn-i kabûl eyledi deyû hâkimü'ş-şer' onun islâmına hükmeyler. Şer'an mekâbir-i müslimîne defnine emreder. İşte zerre kadar îmân budur ve illâ îmân tecziye kabûl eylemez. Ve bunun îmânına bir kere kelime-i şehâdet getirmekle hükmedip de kıyâmen ve devrânen zikrullâh eden eben an ceddin mü'min olan ehl-i îmânın ve ehl-i zikrin küfrüne zâhib

³⁵⁵ Tâhâ, 20/82.

³⁵⁶ Furkân, 25/70.

olanda acaba îmân var mıdır? Nitekim (s.a.v.) hazretleri buyurur: مَنْ رَمَى مُؤْمِنًا بِكُفْرٍ فَهُوَ و قَالَ اللهُ 357 [“Kim bir mümine küfür isnadında bulunsa onu öldürmüş gibi olur.”] كَقَتْلِهِ و قَالَ اللهُ 358 [“Allâh Teâlâ dedi ki: Kim bir mümini kasten öldürürse onun cezası içinde ebedi kalacağı cehennemdir.”] 358 Dünyâda [105] ve âhirette rezil ve hakîr olmasında asla şüphe yoktur.

Ey birader! Hemân gece ve gündüz her vakitte zikrullâha müdâvim ol ve dâima terakkîy-i suveri ve ma’nevî eylemek için zât-ı ecel ve a’lâ hazretlerine dua eyle. Hakk Teâlâ [“En güzel isimler Allâh’ındır. O halde ona o güzel isimlerle dua edin.”] 359 buyurdu. Gerek cebran ve gerek hafiyeten benim esmâ-i hüsnâm ile bana dua edin ve beni zikredin قال النبي صلى الله عليه وسلم إن الله تسعة وتسعين إسما مائة إلا واحدا من أحصاها دخل الجنة 360 (s.a.v.Peygamberimiz) buyurur ki:(s.a.v. Bir kimse ki bu esmâları ihsâ eder ta’dâd ede cennete girer. Ya’nî her ismin hakkını riâyet ede. Meselen “الرِّزَاقُ” ism-i şerîfini Hakk Teâlâ’nın rızık verici ettiğine kemâliyle inanıp gayrıdan tama’ın kese. “الضار النافع” ism-i şerîfleriyle zikrelediğinde hayr ve şer cümlesi Allâh Teâlâ’nın ettiğini bilip menfeatine şükredip ve mezarrâtına sabrede. Ve sâir esmâların dahî hakkını bu minvâl üzere riâyet ede. İmam Buhârî hazretleri buyurur ki: Bir kimse iş bu esmâ-i ilâhiyyeyi ezber ede cennete girer. Zîrâ rivâyet-i uhrâda kim sayarsa yerine من حفظها [kim ezberlerse] rivâyeti vardır.

Ma’lûm ola ki [106] ekser-i evrâd-ı şerîflerde esmâ-i hüsnâ olmakla ve fukarâ-ı dervîşân işbu ism-i şerîfler ile Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerine duâ ve zikrullâh etmekle teberrüken ma’nâları terceme olunup ihvânımız olan ehl-i tarîkâta hediye kılındı. Rahman ve Rahim olan Allâh’ın adıyla. Hakk Celle ve Alâ hüviyyet ve zâtı haysiyyetinden Allâh’tır ki halkın ondan gayrı ma’bûdu yoktur. “الرحمن” Kâffe-i halka dünyâda erzâkın vermekle ve menâfın ayrı görmekle rahmetini umûm edicidir ve cemî’-ı nimetlerin velîsi ve sâhibidir. “الرحيم” Yevm-i kıyâmette hâssaten mü’minlere rahmet edicidir ve ikâba müstehakların lutfen affedip cennet ve

³⁵⁷ Buhârî, Edeb, 73; Ahmed b. Hanbel, c. 26, s. 312.

³⁵⁸ Nisâ, 4/93.

³⁵⁹ A’râf, 7/180.

³⁶⁰ Buhârî, Tevhid, 12; Müslim, Zikir ve Dua, 6.

sevâba ve lezzet ve visâl ile rahmet edicidir. “الملك” Bir padişaktır ki semâvât ve arzın ve cümle eşyânın rabbi ve melîkidir ve melîkine zevâl ermez.

“القدّوس” Azamet ve celâlına lâyük olmayan şeyden mukaddes ve nezâhette belîğdir. “السلام” Cümle uyûbdan selâmetle muttasıftır ve cennette evliyâsına selâm edicidir ve evliyâsını havften sâlim edicidir. “المؤمن” evliyâsını azâbından ve cemî’-1 mahlukâtını zulumden emîn edicidir. “المهيمن” ibâdın ve cemî’-1 [107] mahlûkâtın ahvâline hâfiz ve murâkıbdır. “العزیز” dildeki şeyi işlemekte bir şey ta’cîz etmez. Her şey üzere ol gâlibdir. “الجبار” halk onun kabza-ı kahrında mecburlardır. İztırâr ve ihtiyarlarında onlara dilediğini işletir. “المتكبر” Muhdesât sıfâtından ol âlîdir. Cemî’-1 halkın üzerine taazzum edicidir ve kibriyâyı kendine tahsîs edicidir. “الخالق” her mevcûdâdı takdîr edicidir.

“البارئ” mevlûdât-1 erkândan icât ettiğini birbirinden eşkâl-i muhtelifle ile temyîz edicidir. “المصور” eşyâyı keyfiyâtıyla tasvîr edicidir; evlâd-1 erhamda tasvîr ettiği gibi. “الغفار” ibâdının zünûbunu settar edicidir. “القهار” halkı üzere kudretle gâlibdir. Onları dilediği emre icbâr ve tedbirle teferrut edicidir ve cehâletle ona nizâ’ edip tevbe etmeyi kahr edicidir. “الوهاب” halka hazâin fazlından garaz ve avazsız rahmet ve nimet bağışlayıcıdır. “الرزاق” her tegazzi edene rızkını görücüdür. “الفتاح” halka hayır ebvâbın feth edicidir. “العليم” halâyıkın sırran ve cebran ahvâlini ve ashâb-1 kulûbun izmâr edip ve bilki hâtıralarına [108] hatûrdan mukaddem niyetlerini bilicidir.

“القابض الباسط” rızkı halkın kimine az ve kimine çok vericidir. Ve sadakayı kabûl edip yerine half ve sevâb vericidir. Ve kiminin rûhunu kabz ve kiminin ömrünü uzun edicidir. Ve kiminin kalbini kabz edip hayrâta rağbetsiz ve kiminin bast edip hayrâta rağbetli edicidir. “الخافض” halâyıktan murâd eylediğini intikamıyla hâfiz ve yâhut nefsâni tekebbür edenleri hafz edicidir. “الرافع” halâyıktan murâd eylediğini in’âmıyla raf edicidir. “المعز” taât ehlini azîz edicidir. “المدل” muhâlefet ehlini zelîl edicidir. “السميع” her işlediğini işiticidir ve ibâdın duâlarına icâbet edicidir. “البصير” ibâdın ahvâlini görücüdür.

“الحاكم” dünyâda ahkâm-1 şer’iyye ve nevâmîs-i vad’iyye inzâliyle ve yevm-i kıyâmette ibâd beynini fasılla hukûmet edicidir. “العدل” halk beynini hak üzere kazâ edicidir. “اللطيف” dakâyık-1 umûru bilicidir ve ibâdına ve rıfk ve sehl ile halâyıka ihsân

edicedir ve yevm-i kıyâmette hacel olmasın için günâhların setr edicidir. “الخبير” ibâdını ihtibâr ve her şeyin hakîkatini bilicidir. [109]

“الحليم” ona isyân edeni müâhazede ne acele ve ne ihmâl edicidir. Ve ukûbeti müstehak olanlardan te’hîr edip ondan sonra afv veyâ ta’zîr edicidir. “العظيم” ârifler kulûbunda akıl tasavvurundan kadri mütecâvizdir. Uluvv ve mecd ve kudret sâhibi ve avn ve nusrete ihtiyâçtan müstağnî ve yer ve zaman ve mekândan mukaddestir. “الغفور” ibâdın zünûbun setrde belîğdir. “الشكور” ibâdın tâ’âtın kabûlde belîğdir ve şey-i kalîle şükürleriyle istihkâklarından ziyâde ecr vericidir. “العلي” âlîdir ki rütbe ve hükümde onun fevkinde şey yoktur ve yâhut ondan izdâd ve işbâh ve emsâlden müteâlîdir.

“الكبير” rütbe-i hâlde ol belîğdir. Kibriyâ ve azamet ve ceberût sâhibi ve yâhut ihâta-i fehmden ve idrâk-ı akıldan âlîdir. “الحفيظ” her bir şey ondan gâib değildir. Her şeyin hıfzı ona râcidir ve zarara müeddî olan cemî’-i beliyeden mahlûkunu dâreynde hıfz edicidir. “المقيت” her şeye kuvvet vericidir ve esnâf-ı hayvan için ma’d olan kulu âfet ve zarardan hâfiz demektir. Feriştékânın kuvvetleri tâ’ât ve ervâhın kuvveti maâni ve maârif ve canın kuvveti zevktir. [110] ابيت عند ربي يطعمني و يسقيني [“Ben rabbimin katında gecelerim. O beni yedirir ve içirir.”]³⁶¹ hadîs-i güzîni medlûlünce teveccüh dergâh-ı Bârî Teâlâ erbâbına gıdâ-yı ruhânî kuvvetiyle kuvvet vericidir.

“الحسيب” ona tevekkül edene kâfidir ve yevm-i kıyâmette halkı hesâb edicidir. “الجليل” sıfâtında celâlet muhtasdır. Yerde ve gökte celâli sâbittir ve yâhut mülûk-ı cebâbire onun celâletine ser-fürû bürde-i itâattir. “الكريم” halka kerem edicidir ve onlara cûd ve kerem ile nazar edicidir. “الرقيب” lâ-te’huzuhû sinetün ve lâ-nevm olan rabbü’l-âlemîn mahlûkâtın netâyic-i esrârına muttali’ ve harekât ve sekenâta vâkıf ve murâkib ve halka hıfz vechi üzere nazarîn-i dâim edicidir. “المجيب” ibâdın suâl ve duâsına icâbet edicidir.

“الودود” mü’minleri sevicidir ve mü’min-i kâmil olanları rabbü’l-âleminin mahbûb ve makbûl mevdûdları ve mü’minlerin dahî Hâlık Teâlâ mahbûb ve mevdûd ve melcei ve mülâzîdir. “المجيد” şeref-i zâtla mevsûf ve hüsn-ü efâlle marûftur. “الباعث”

³⁶¹ Müslim, Sıyâm, 57.

peygamberler göndericidir ve yevm-i kıyâmette emvâtı [111] deyr görücüdür. “الشهيد” halkın akvâl ve ef’âl ve ahvâlinden bir şey ona hafî olmaz. Cemî’ını müşâhede edicidir.

“الحق” zâtına tağayyur ve zevâl ermez, dâimdir. Zamân ve mekândan münezze ve ma’bûd bi’l-haktır. Bu ism-i şerîf tûr-ı râbi’-i atvâr-ı sülûk olup seyr meallâh dâiresinin miftâhıdır ki mahhalli sır ve nûr sebz rengidir. Bu mahaldendir ki ba’zı sâlik-i hâm mağlûb-ı hayâlât ve giriftâr-ı dâm-ı tesvîlât olmakla bize siyâdât zuhûr eyledi deyû kelâm ederler. Şuhûdidir; vukû’î ve vücûdî değildir. Zîrâ bu dâirede ba’zı şey dahî sûret-i hakkda zuhûr eder. “Batılı kendi tavrında inkar etme. Zira o da Hakk’ın zuhurundan bir ba’zdır.”³⁶² “الوكيل” halkı erzâk ve umûrunu taahhüt edicidir. “القوي” kuvvet ve kudrette ol belîğdir. Dilediğin işlemek ona meşakkat vermez.

“المتين” onun için sübûtu vâcib olur. Şey’inden onu hiç ehad izâle edemez ve ona gâlib dahî olamaz. Sâbit ve mütemekkindir. Murâd eylediği kâra bi-lâ-ta’bin keyfe-mâ-yeşâ kâdirdir. “الولي” mü’minlere avn ve nusret edici ve onları sevicî ve işlerini bitiricidir. Allâh îmân edenlerin velîsidir müstâkınca mü’minlere kârlarında nâsırdır. “الحميد” her hâl üzere ef’âlinde hamd olunmuştur. Cemî’-ı senâların âkıbeti ona erişmiştir. [112]

“المحصى” Cemî’-ı eşyânın i’dâdına ilmi ihâta etmiştir. Cemî’-ı avâlimde ona bir şey hâfi değildir ve a’mâl-i halâyıkı hasenen ve kabhan ve hayran ve şerran, kavlen ve fi’len ve niyyeten ta’dâd edip vâkıf ve nefslerinin dahî keyfiyetine ezelen ve ebeden alîm ve danâdır. “المبديء” eşyâyı misâlsiz ademden vücûda getiricidir ve yâhut bi-lâ-ta’lîm sâbık cümle eşyâyı mazhar ve mevcûttur. “المعيد” halkı dünyâda hayatlarından sonra emâte edicidir ve mevtlerinden sonra ahirette yine ihyâ edicidir.

“المحيي” halkı ademden vücûda getirip hayat vericidir. “المميت” halkı dünyâda hayatlardan sonra mevt ile ifnâ edicidir. “الحي” hayâtı ezelden ilâ-ebedi’l-abâd bâkîdir cidden. Ona mevt ve fenâ ermez. Hayât-ı kâime-i ezeliyye ile dâimü’l-bakâdır. Ebeden fenâ târi olmaz; avârizdan berîdir. Bu ism-i şerîf tûr-ı hamsede seyr fillâh dâiresinin

³⁶² Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz.: Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İFAV Yay., İstanbul, 2002, 2.baskı, c. 4, s. 200. Bu ifade İbn-i Arabî’nin şeyhi Ebû Medyen Mağribî’ye aittir.

miftâhıdır. Mahallî sırru's-sırdır. Nûru sefîd levndir. "القَيُّوم" halâyıkın ve erzaklarının inşâsı tebdîrine ve hıfzına kâimdir. Ya'nî avâlimde ceryan eden cemî'-ı umûru müdebbirdir. [113] Bu ism-i celîl dahî tûr-i sâdisede miftâh-ı dâire-i seyr anillâh olup Mahallî hafî ve nûru siyah renkdir. "الواحد" ganîdir. Ona ihtiyâc ermez ve yâhut erbâb-ı muhabbetten olan âşıkân için müşâhede-i mahbûb ile kâşifü'l-esrârdır. "الماجد" azamet ve şeref-i zâtla muttasıftır ve yâhut ezelen ve ebeden mecd ve şeref sahibi yahut murâd eylediğinde sana mecd ve şeref itâ edicidir.

"الواحد" Zâtına misli ve nazîri olmakta teferrüt edicidir. Ve yâhut hakkında inkisâm mutasavver değıl ve müstesna minh olmak ve mütecezzi ve mütebe'ız olmak hakkında muhaldır. "الاحد" hiçbir vecihten mümâsili yok münferittir. Mütecezzî olmaz ve ona ihtiyâc ermez ve yâhut bir ferttir ki sâni ve sâlisi ve hellim-cerran ma'dûd ve mahdûd olmaz. Vâhid ile ehadın ma'nâlarını bazıları bir aks takrîr ederler. Lâkin mahallî tafsîl olmakla beyânı terk olundu. "الصمد" hiçbir şeye ihtiyacı yok. Bil ki cemî'-ı havâcîde dâima ol maksûddur. Yemek ve içmek ve uyumaktan münezzehtir.

"القادر" irâdeti olduğı şeye iktidârı nâkızdır. Zâtında halk ve tekvîn kuvveti vardır. İ'dâm-ı mevcûda ve icâd-ı ma'dûma mâliktir. "المقتدر" her şeyi [114] icâdda mezâhessiz kuvvet-i zâtıyyesi belîğdir ve esbâba kudret verip onun tavassutuyla bazı eşyâyı icâd edicidir. "المقدم" eşyânın ba'zını ba'zı âhar üzere vücûd ve ademde takdîm ve tertîb edicidir. "المؤخر" eşyânın ba'zını ba'zı âhar üzere şâyânı te'hîr olanı te'hîr ile tertîb edicidir.

"الأول" cümle eşyâdan evveldir ki vücûdunun ibtidâsı yoktur. Kadîm bi-lâ ibtidâdır. "الآخر" halkın fenâsından sonra bâkîdir. Bakâsına nihâyet yoktur. Bâki bi-lâ intihâdır. "الظاهر" vücûdu ayâtla âşikâre olubdur ve her şey üzere ol gâlibdir. Ve yâhut âyât ve berâhîn ile ve delâil-i tevhîd ile ukûl-ı selîmeye nemâyân ve ayândır. "الباطن" kibriyâsıyla halkın nazarından ihticâb edicidir ve yâhut halâyıkın serîre ve zamîrlerine âlim ve ahvâl-i bâtınlarını müdebbirdir.

"الوالي" halkın umûruna tevellâ edicidir. Ale'l-ıtlâk hâkimdir. "المتعال" zât-ı uluvv mertebede belîğdir ve her şeyin üzerine kudretiyle isti'lâ edicidir ve yahut mahlûkattan gerek zî-rûh ve gerek bî-rûhtan murâd eylediğini azîz edicidir. "البر" halka muhtâc oldukları âlâi ve niemâyı ihsân edicidir. "التواب" tevbe esbâbını [115] ibâdına

teysîr ve tevbelerini kabûl edicidir. “المنتقم” ona isyân edenlerin isyânına münâsib adliyle azâb edicidir. “العفو” halkın günâhlarında keremiyle tecâvüz edicidir.

“الرؤوف” ibâdına re’fet ve rahmet etmekte belîğdir ki ecirlerini zâyi’ etmez. “مالك الملك” ibâdının ve mâlik olduklarının mâlikidir. Dilediği vech üzere hükmü tenfîz edicidir. “ذو الجلال والإكرام” kemâl mertebede şeref ve kerem sâhibidir. Ol onun gayri çün sâbit değıldir. Celâl onun zâtında müstekırdır ve kerem onun halkına fâizdir. “المقسط” adl edicidir. Halkından kimseye cevır etmez. “الجامع” yevm-i kıyâmette halkı hesâb için cem’ edicidir. “الغني” ganîdir ki cemî’-ı halk ona muhtâçtır. Onun kimseye ihtiyâcı yoktur. “المغني” halkı ganî edicidir ona muhtâç oldukları için.

“المانع” menâfi’dan dilediği şeyi men’ edicidir ve yâhut sâlikân-ı tarîk-ı Hakk olanların rehzetlerini men’ edicidir. “الضار” halka dilediğine belîye ve şiddet îr görücüdür. “النافع” halktan dilediğine nef’ îr görücüdür. “النور” semâvât ve arzda hakkı neşr edicidir ve yâhut âsumân ve zemîni tenvîr edicidir. “الله نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ” ve yâhut şems ve kamerle semâvât [116] ve arzı münevver edicidir ve semâvât ve arz ehline nûruyla hidâyet edicidir. “الهادي” dilediği kimseyi sırât-ı müstakîme hidâyet edicidir ve fi’l-hakîka hidâyet onun meşîyyetine menûttur.

“البيدع” halkı numûnesiz ve maddesiz icâd edicidir. Bi-lâ âlet ve taallüm ve lâ-tefekkür mâsivâyı icât ve peydâ edicidir. “الباقى” bâkîdir ki bakâsına nihâyet yoktur. Bi-lâ zevâl ve’l-efnâ-i ebedî ve bâkîdir. “الوارث” halkın fenâsından sonra cümle mülkün ona rücû’ edicidir. Ba’de-fenâi’l-halk bâkîdir. “الرشيد” halka sâlih olanı tarif edip dilediğini onun üzere ibkâ edicidir. “الصبور” kendine şirk ve isyân edenlerin ukûbetine kâdir iken acele etmeyip te’hîr edicidir; ve yâhut o ey nefis-i emmâre ve levvâmeleri tarîkına sâlik olan ibâdın muhâlefetlerine sabr-ı kesîr sâhibidir ki isyân ederlerse sabreder ve küfrân ederlerse setr eder ve kemâl-i fazlıyla in’âm ve ikrâm ve erzâk eder demek ola.

Ma’lûm ola ki işbu zikrolunan esmâ-i şerîfeler Hakk Teâlâ’nın meşhûr olan esmâsıdır. Yoksa onun cemî’ı buna münhasır değıldir. Zîrâ Peygamber (s.a.v.) duâsında buyururdu ki: **أسألك بكل اسم سميت به نفسك, أو أنزلته في كتابك, أو علمته [117] أحداً من خلقك ,**

أو إستأثرت في علم الغيب عندك³⁶³ Ma y1-nâ' i şerîfî -şerîfî: İlâhi senden hacetim dilerim her ism zâtı şerîfine ilm kıldın. Veya kitâblarının birinde veya halkından o ismi birine bildirdin veya ilm-i gaybında o ismi gizleyip bir ehada bildirmedin. Bu hadîs-i şerîf iktizâsınca esmâ-i ilâhiyye çoktur ve ba'zı kütüb-i mu'teberelerde beyân olunmuştur ki Allâh Teâlânın dört bin mukaddesesi vardır. Bini Kur'ân ve hadîste ve bini Tevrât'ta ve bini İncil'de ve bini Zebûr'da zikrolunmuştur. Ve denildi ki Allâh Teâlâ'nın bin ismi dahî vardır ki levh-i mahfûzdadır. Beşer âlemine gelmemiştir. Ve Hz. Şeyh-i Ekber Muhyiddîn Arabî (k.s.) *Fütûhât*'ında buyurur ki: Allâh Teâlâ'nın cemî'-i esmâsı a'zam ettiğini tasdik et ve kaneğî esmâ-i ilâhiyyeyi dilerse o isim ile Allâh'ı zikr ve dua et.

Ebû Yezid Bestâmi (k.s.) hazretlerine bir kimse ism-i a'zamı suâl eylemiş. Onlar dahî buyurmuşlar ki: Sen bana ism-i aşgarı göster ki ben sana ism-i a'zamı gösterem. Denildi ki ism-i a'zam muayyen değildir. Bil ki her ism-i şerîf kim onunla zikirde ve duâda ihlâs ve sâir şurûta riâyet oluna ol ism-i a'zam olur. Zîrâ ismin şerefi müsemmânın [118] şerefiyledir. Ve bi'l-cümle esmâullâh tevkîfidir ki Hakk Teâlâ buyurur: *وَدَرُّوا الَّذِينَ يُلْجِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ*³⁶⁴ Ya hâd edenleri terk nın esmâsında il'Hakk Teâlâ nî'Ya edin. Ehl-i maâni eder esmâullâhta ilhâd oldur ki Allâh Teâlâ'yı bir isim ile tesmiye ede. Kim Allâh Teâlâ ol isim ile kendisine tesmiye etmiş olmaya ve ol isim kitâbullâh veya sünnet-i resûlullâhta mantûk ve mübeyyen olmaya.

Ey ihvân-ı tarîkat! Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri işbu âyet-i kerîmede buyurur: şerîfî bizim halk ettiğimizden bir y1-nâ' Ma *وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْتَدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ*³⁶⁵ cemâ'at vardır ki nâsı hakla hakka davet eder ve hakla hükmeder ve her vakitte bu sıfatlı bir tâife olur. Nitekim Peygamber (s.a.v.) efendimiz buyurur: *لا يزال طائفة ن أمي قادمة بأمر الله لا يبصرهم من خذلهم ولا من خالفهم حتى يأتي أمر الله وهم على ذلك*³⁶⁶ Ma Yevm' nâsı oldur ki: i kıyâmete değîn ümmetten bir tâife emrullâh ile kâimîn olmaktan zâil olmazlar. Onlar mahzûl veya muhâlefet olunduklarına mübâlât etmezler. Ve bu makâmın tahkîki budur ki bir kimse mürşid-i kâmil telkîni ile ihlâs vechi üzere esmâ-ı ilâhiyyeden birine

³⁶³ Ahmed b. Hanbel, c. 6, s. 247.

³⁶⁴ A'râf, 7/180.

³⁶⁵ A'râf, 7/181.

³⁶⁶ Benzer bir rivâyet için bkz. İbn Mâce, İlim, 1.

meşğûl olursa müsemmâ-ı Hakk'a dâhil olup hakîkate bil ki hakîkatü'l-hakâike ubûr eder. [119] Ve âlem-i sûret cisrinden sahrâ-yı ma'nâya geçer gider ve teveccühe ve iştigâlinin kuvvet ve kemâline göre Allâh Teâlâ ona ol ism-i şerîfin mertebesinden tecelli eyler.

El-hâsıl ol kimse meşğûl olduğu ismin zâhiren ve bâtinen eserini kendinde müşâhede kılar ve onun tecellisi sebebiyle enfüs ve âfâkta bilemediği ma'lûmâta vâsıl olur, pes. Zikir ile iştigâlde fâide iştigâl olunan ismin sırrına münâsebet ve bu münâsebet sebebiyle müsemmâyâ âşinâlık tahsîl etmektir. Ma'lûm ola ki ashâb-ı kirâm rızvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmaîn hazerâtından dört tarîk münşei olup biri tarîk-ı Hâcegân ve Azîzân ve Nakşibendândırlar ki nisbet-i külliyesi serdâr-ı sahâbe-i kirâm ve serdâr-ı hayru'l-enâm (a.s.) Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.), ve ikinci Hz. Fâruk Ömer ibnü'l-Hattâb (r.a.)'dan müselseldir ki tarîk-ı Kübreviyye derler. Üçüncü Hz. Zi'n-Nureyn Osman b. Affân (r.a.)'dır ki onlara tarîk-ı Nûrbahşîyye derler. Dördüncü Hz. Murtaza Ali b. Tâlib kerremallâhü veche ve (r.a.)'dır ki tarîk-ı Cehriyye derler. Ve sâir tarîklerin bi'l-cümle silsileleri halîfe-i râbi' Hz. Ali kerremallâhü veche ve (r.a.) efendimize [120] müntehâ olur.

Ulemâ-ı sûfiyyûn beyân buyurur ki sultân-ı enbiyâ burhân-ı asfiyâ habîb-i Hüdâ (s.a.v.) ism-i a'zama mazhardır. Onun için ervâh ve ecsâmı cümle taayyünât onun feyzi ile vücût bulmuştur. Ve cümle âsâr ondan zuhûra gelmiştir. Zîrâ cemî'-i esmâ ism-i a'zamın taht-ı hîtasındadır. İsm-i a'zam sûfiyye ıstılâhında isimle taayyün murât olur, pes. Fahr-i âlemin vücûdu ism-i a'zam olmak ism-i celâlin kemâl üzere taayyün ve zuhûruna mahal ve mir'ât olduğudur. Ya'nî ism-i a'zamın hakîkati fahr-i âlemin taayyünü ile ma'lûm oldu. Onun için onun müsemmâsına benzer muaazzam müsemma yoktur. Zîrâ herkesin müsemmâsının azameti ayniyye-i zâtında cilvekâr olan ismin azametine göredir. Ve ism-i a'zamdaki mâ-adâ olan esmânın hakâiki ism-i a'zam hakîkatine rücû' eder. Zîrâ zâtle hakâik-i esmâ meyânında vâsita olan ism-i a'zam hakîkatidir pes. Ona müntehâ olmadıkça gayrı yoldan Hakk'a vusûl mümkün değildir ve Hakk'a vusûl ibtidâ Allâh'a îmân ve Resûlullâh (s.a.v.) hazretlerini tasdîk ve eser-i pâkine iktifâ ile hâsıl olur ve kelime-i tevhîdi turuk-ı şettâ meşâyihinden biri telkîn eder ve onun beyânı üzere zikrullâha devâm edib vâsıl-ı merâm olunur inşallâh.

Ve turuk-ı şettâ denilen [121] Nakşibendî, Mevlevî, Bektâşî, Ethemî, Üveysî, Rufâî, Sa'dî, Bedevî, Halvetî, Celvetî, Gülşenî, Bayrâmî gibi bunların her birisi muhlisler ve bu muhlisler birer tarîka ism-i hâzır olmuştur. Ve zâhirde bu turuk-ı şettâ ehilleri bu isimler ile bilinir. Ama hakîkatte tarîk birdir. Zîrâ fi'l-asl birdir ve birden zuhûr etmiştir ki Hz. Fahr-i kâinattan zuhûr eylemiştir. Nitekim Hz. Ali buyurmuşlardır ki: الطرق كلها مسدودة إلا من إقتفى أثر رسول الله ["Bütün yollar kapalıdır ancak peygamberin izinden giden hariç."]

Ma'lum oldu ki cemî'-ı turukun aslı birdir ve bu tarîklerden birine sâlik oldukda kendi tarîkini hak bilip gayrı tarîkleri bâtil i'tikâd etmeye. Bil ki cümle turuk-ı âliyyeyi tarîk-ı hak i'tikâd edeler. Zîrâ kendi tarîkından mâ-adâsını bâtil i'tikâd edince kendi tarîkını dahî ma'nâda bâtil i'tikâd etmek olur. Zâhirde kendi tarîkini bâtil i'tikâd etmesede. Zîrâ cümlesi ma'nâda ve hakîkatte tarîk-ı vâhiddir. Bu i'tikâttan gâyet sakınmak gerektir. Zîrâ gayrı inkâra benzemez. Çok kimseler bu fâsîd i'tikâd ile merdûd-ı tarîkat olmuşlardır. العياذ بالله تعالى [Allâh'a sığınırız.] Zîrâ bu tarîk-ı şettânın her birinde nice evliyâ ve asfiyâ ve nice ârifin ve kâmilîn zuhûr eylemiştir. Binâen aleyh cümlesi tarîk-ı hakdır. [122] Beynlerinde fark yoktur ve tarîk-ı şettâ ilâ-yevmi'l-kıyâm ber-devamdır. Ve bu tarîkat-ı âliyyelerden birine ya'nî tarîk-ı haktan her keneği tarîka sâlik olduysa kemâl-i i'tikâd ile âdâb ve erkân-ı tarîkatın icrâsına sa'y-ı belîğ edip husûl-ı ma'rifete kemâl-i mücâhede ve zikrullâh ve ibâdât ve tâ'ât ve şerî'at-ı Ahmediyye'de kemâliyle ictihâd eylemektir. Zîrâ Resûlullâh (s.a.v.) السفر قطعة من العذاب ["Sefer azaptan bir parçadır"]³⁶⁷ buyurmuştur ki tarîk mücâhededir, müsâ'ade değildir.

Ma'lûm ola ki sûfiyye-i kirâm meyânında ma'lûm ve müselsel ve muttasıl mervî ve mersûm olduğu üzere tarîk-ı siddîka-ı Nakşibendiyye ve gerek tarîk-ı Kübreviyye ve gerek Nûrbahşiyîye ve gerek hazreti ser levha-i evliyâ-i izâm Aliyyü velî cenâbına sultân-ı enbiyâ ve mürşid-i asfiyâ (s.a.v.) efendimizin alâ-vechi'n-nefyi ve'l-isbâti ve alâ-vechi't-teslîs telkîn-i tevhîd-i şerîf olduğu ve bu tarîkat-ı âliyyelerde dahî teberrûken ve teyemmünen beyât ve inâbet eden sâir fukâra ve sâlikân meşâyih-i kirâmın tefehhümleri üzerine teslîk ve imdâd-ı esmâ-ı şerîfler ile vâki' olduğundan kelîme-i tevhîd adedince berâ-yı maslahat esmâ-i seb'a ve ba'zı meşâyih

³⁶⁷ Burada yer alan son kelime sehven yanlış yazılmış olabilir. Hadisin son kelimesi "السفر" değil "العذاب" olarak gelmesi gerekirdi. Biz de doğru olan yazımı tercih ettik. Buhârî, Umre, 19; Müslim, İmâra, 179.

esmâ-ı isnâ-aşerayı ihtiyâr edip hâ ile Halvetiyye ve Kâdiriyye ve turuk-ı diğere erenleri esmâ-i fenâiyye [123] tesmiye eyledikleri bu esmâ-i seb'adır. Biri Lâ ilâhe illallâh, Allâh, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kakhâr. Ve Celvetiyye meşâyihini dahî esmâ-ı seb'â-ı mezkûreyi ihtiyâr edip beş ism-i şerîf ziyâde eylediler ve onlara esmâ-ı bakâiyye dediler ki bunlardır: Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ehad, Samed. Ve Halvetiyye meşâyihinden ba'zılarının esmâ-ı fenâiyyesi bu isimlerdir ki: Kâdir, Cabbâr, Mâlik, Vedûd. Ve ba'zı Halvetiyye meşâyihinin dahî esmâ-ı fenâiyyesi bunlar: Vâhid, Ehad, Samed, Alîm, Azîm. Ve Sultân-ı Şa'bân Efendi kavlinde beşinci tûrda tekrarına Allâh, Hû telkîn ederler.

El-hâsıl usûl ve fûrû' on iki esmâ olur ki her birinin edvâr ve atvâr ve envâr ve esrârı her tarîkın erbâbı meyânında mahfûz ve meşhûr ve kütüb ve resâilde mezkûr ve mestûrdur. Lâkin bir miktar beyân olunmak münâsip olduğundan teberrûken testîr kılındı. Ma'lûm ola ki atvâr-ı seb'aya merâtib-i nefis dahî derler. Her bir tavrın bir ismi vardır ki beyân olunur. Dâire-i nefis emmâre ki tavr-ı evveldir. Zikri ve miftâhı "Lâ ilâhe illallâh" zikri şerîfidir. Mahallî sadırdır. Nûru kebûd rengidir ve seyr ilallâhtır. Dâire-i nefis-i levvâme tavr-ı sâni'dir. Zikri ve miftâhı Allâh ism-i celâlidir. Mahallî kalbdır ve nûru [124] ahmerdir. Seyr lillâhtır. Dâire-i nefis-i mülhime tavr-ı sâlistir. Zikri ve miftâhı Hû lafz-ı şerîfidir. Mahallî rûhtur ve nûru asfar levnidir ve seyr alellâhtır. Dâire-i nefis-i mutmainne tavr-ı râbi'dir. Zikri ve miftâhı Hakk ism-i şerîfidir. Mahallî sırdır ve nûru sebz rengidir. Seyr ma'allâhtır. Dâire-i nefis-i râziyye tavr-ı hâmistir. Zikri ve miftâhı Hayy ism-i şerîfidir. Mahallî sırdır ve nûru sefid levnidir. Seyr fillâhtır. Dâire-i nefis-i marziyye tavr-ı sâdistir. Zikri ve miftâhı Kayyûm ism-i şerîfidir. Mahallî hafî ve nûru siyah rengidir. Seyr anillâhtır. Dâire-i nefis-i sâfiyye tavr-ı sâbi'dir. Zikri ve miftâhı Kakhâr ism-i şerîfidir. Mahallî ahfâ ve nûru misfâddır. Seyr billâhtır. Burada atvâr-ı seb'a tamam ve vâsıl-ı merâm olur.

Ehl-i islâma ahsen-i hâl budur ki a'mâlinde devam ve kalbinden muhabbet-i dünyâ ve meveddet-i mâsivâyı silip tam ve dünyâda cüz'î şeye kanâ'at ve itâat-ı ilâhiyyeden adem mimma na't üzere evkât-ı güzâr ve ahvâl-i zâhire ve bâtine rehzenlerinin zuhûru mahallinde zikrullâha kıyâm ve havâtır-ı gayriyyeyi nefy-î berdevâm eylemek için cebran ve ihfâen lisân ve fuâd ile bu kelime-i tevhîd silâhı ihzâr ve tedârik ve mûcib-i emniyet ve sâlib-i vahşet ve câlib-i saâdet ve vesîle-i şefâat ve

sebebi duhûl-i cennet [125] ve vâsıtâ-i müşâhede-i cemâl ve ru'yet olan kelime-i tevhîd ki miftâh-ı cennettir. دخل الجنة. قال عليه السلام من قال لا إله إلا الله، دخل الجنة. Peygamber (a.s.) dedi ki: “Kim Lâ ilâhe illallâh derse cennete girer.”³⁶⁸ ve bu kelime-i münciye üzerine sırran ve cebran devâm lâzımdır. [“Allâh يُنَبِّئُ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ. Allâh inananlara hem dünya hayatında hem de ahrette sabit bir sözle sebat verir.”]³⁶⁹ âyet-i kerîmesi mantûkunca inde'l-hayret ve's-sekr dahî ecel-i kâr ve efdal-i a'mâl olan kavil üzere tesbît eylemek rabbi rahîmden mercûdur. [“Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz, nasıl ölürseniz öyle haşrolunursunuz.”]³⁷⁰ Onun için sûfiyye-i kirâm tavr-ı evvelde miftâh seyr-ilallâh olmakla Lâ ilâhe illallâh zikr-i şerîfini ihtiyâr eylediler pes.

Güftâr-ı ehl-i inkâra i'tibâr eylemeyip zikrullâha sa'y ve gayret oluna ki rûz-i kıyâmette erbâb-ı nedâmetin hâlinden Cenâb-ı Bârî Celle zikre haber verip buyurur: يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ وَمَا خَلَفْتُ الْجَنَّةَ إِلَّا لِيَغْبُؤُنَّ [“Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.”]³⁷² sırrınca me'mûr olduğu tâ'ât ve ibâdâta müdâvemet ve zikr-i Bârî-i Teâlâ'ya ve ma'rifete muvâzabet ve hubb-ı mâsivâyı derûnundan ihrâc ve maâsı-yi sûriyyi ve ma'neviyyeyi terk ve tevbe ile nefsi iz'âc ve envâ'-ı zikrullâh ile [126] bu derd-i hevlenâ ki ilâc eylemek mü'mine lâ-büdd ve lâzımdır. Ma'lûm ola ki zikrin envâ'-ı kesîresi ve fezâili ve fîresi olup وَلَذِكْرُ اللهِ أَكْبَرُ [“Allâh'ın zikri en büyüktür”]³⁷³ âyet-i kerîmesinden namâz dahî murâddır dediler. عبيدني أذكرني بعد الصبح ساعة وبعد العصر ساعة. [“Ey kulum sabah ve ikindi namazlarından sonra bir saat beni zikret bu iki vakit arasına ben sana kefil olurum.”]³⁷⁴ hadîs-i kudsîsinden evrâd-ı subh ve mesâ maksûddur dediler. “En faziletli zikir Lâ ilâhe illallâhtır”³⁷⁵ hadîs-i şerîfinde kelime-i

³⁶⁸ Tirmizî, İmân, 17.

³⁶⁹ İbrâhim, 14/27.

³⁷⁰ Kârî, Ali b. Sultan Muhammed, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut, 2001, c. 1, s. 332.

³⁷¹ Furkân, 24/28-29.

³⁷² Zâriyât, 51/56.

³⁷³ Ankebût, 29/45.

³⁷⁴ Muttakî, a.g.e., c. 1, s. 420.

³⁷⁵ Tirmizî, Daavât, 9.

tevhîd takdîm ve tefrîd olunur ki بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ [“Kalpler ancak Allâh’ı zikretmekle mutmain olur”]³⁷⁶ mefhûmunca itmi’nân-ı kalbe vesîle olup mecmû’-ı ibâdât dünyâyâ mahsûstur. Lâkin zikrullâh dünyâda ve ukbâda mü’min için bâkî ve ber-devâmdır ve envâ’-ı zikirden cehrin fazliyyetine imâmeyn-i hümâmeyn mâil ve hafînîn efdaliyyetine serâcü’l-ümmet kâşifü’l-gummet İmâm-ı A’zam ve hümâm-ı ekdâm Ebû Hanîfe Nu’mân b. Sâbit hazretleri kâildir rızvânullâhi Teâlâ aleyhim ecma’în. Zikr-i hafî-i cenânı ile zikr-i celî-i lisânının fazîletlerinde olan ihtilâf ba’zılar indinde ihtilâf-ı hucet ve burhân ve ba’zı diğer meyânında ihtilâf-ı asr ve zamândır ki meşârib-i muhtelif ve mezâhib-i mütehâlifin zuhûru cehrî iktizâ eyleyip te’lîf-i kulûb için istihbâbına ve bil ki vücûbuna ulemâ ve meşâyih zâhib oldular. Nitekim işbu âyet-i kerîmenin ma’nâsında ulemâ [127] i’lâm beyân buyururlar.

قوله تعالى في سورة للأعرافِ وَأَذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعاً وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ وَأَذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ قَالَ الْقَاضِي الْبَيْضَاوِيُّ فِي تَفْسِيرِهِ عَامٌ فِي الْأَذْكَارِ كُلِّهَا مِنَ الْقِرَاءَةِ وَالِدَعَاءِ وَغَيْرِهِمَا أَوْامِرٌ لِلْمُؤْمِمِ بِالْقِرَاءَةِ سِرًّا بَعْدَ فِرَاقِ الْإِمَامِ عَنِ قِرَاءَتِهِ كَمَا هُوَ مَذْهَبُ الشَّافِعِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ “تَضَرُّعاً وَخِيفَةً” مُتَضَرِّعاً وَخَائِفاً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ وَنَتَكَلَّمُ كَلَاماً فَوْقَ السَّرِّ وَدُونَ الْجَهْرِ فَإِنَّهُ أَدْخَلَ فِي الْخُشُوعِ وَالْإِخْلَاصِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ بِأَوْقَاتِ الْغُدُوِّ وَالْعَشِيَّاتِ “وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ” عَنِ ذِكْرِ اللَّهِ أَنْتَهَى وَأَذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ” قَالَ الْإِمَامُ الْبَغَوِيُّ فِي مَعَالِمِ التَّنْزِيلِ قَالَ إِبْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَعْنِي بِالذِّكْرِ الْقِرَاءَةَ فِي الصَّلَاةِ يَرِيدُ تَقْرَأُ سِرًّا فِي نَفْسِهِ تَضَرُّعاً وَخِيفَةً، خَوْفاً أَيْ يَتَضَرَّعُ إِلَى وَ يَخَافُ مِنِّي هَذَا فِي صَلَاةِ السَّرِّ وَ قَوْلُهُ “وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ” أَرَادَ فِي الصَّلَاةِ الْجَهْرَ لَا تَجْهَرُ جَهْرًا شَدِيدًا أَنْتَهَى قَالَ الشَّيْخُ الشَّيْخُ أَبُو بَكْرٍ بِنُ إِسْحَاقَ الْكَلَابَادِيِّ قَدَسَ صَرَهُ الْعَالِي فِي كِتَابِ التَّعْرِيفِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى “وَذَكَرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ” يَعْنِي إِذَا نَسِيتَ مَا دُونَ اللَّهِ فَقَدْ ذَكَرْتَ اللَّهَ أَيْ فَلَا بَدَّ مِنْ نَسْيَانٍ مَا سِوَى اللَّهِ لِيَحْصَلَ [128] حَقِيقَةُ الذِّكْرِ اللَّهُ تَعَالَى قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ سَبَقَ الْمَفْرُودُونَ، قَالُوا: وَمَا الْمَفْرُودُونَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: الذَّاكِرُونَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتُ قَالَ الشَّيْخُ وَ الْمَفْرُودَ الَّذِي لَيْسَ مَعَهُ غَيْرُهُ أَنْتَهَى

[Allâh Teâlâ A’râf sûresinde dedi ki: “Rabbini içinden yalvararak ve korkarak yüksek olmayan bir sesle sabah akşam zikret ve gafillerden olma.”³⁷⁷“Rabbini için zikret.” Kâdî Beydâvî tefsîrinde dedi ki: “Kur’ân okuma, dua ve diğerleri zikirler için geneldir. Ya da imam kıraatini bitirdikten sonra cemaatin içinden okuması için emirdir. Nitekim Şafîi (r.a.)’ın mezhebi böyledir. “Yalvararak ve korkarak” tazarru ve niyaz ederek. “Ve açık ve yüksek olmayan bir sesle” gizlinin üzerinde, açığın altında bir tarzla konuş. Çünkü bu, huşu ve ihlas için daha etkilidir. “Sabah akşam” erken ve geç vakitlerde.

³⁷⁶ Ra’d, 13/28.

³⁷⁷ A’râf 7/205.

“Gafillerden olma” Allâh’ın zikrinden gafillerden olma.”³⁷⁸ Begavî *Meâlimü't-Tenzîl* kitabında şunu dedi: İbni Abbas (r.a.) şöyle dedi: “Yani zikirle namazdaki kıraatle. Kendi başına kıldığın namazda gizli okumayı ifade eder. Yalvara yalvara ve gizlice. Yani bana yalvararak ve benden korkarak. Bu kıraatin açıktan olmayan namazlardadır. Sesi fazla yükseltmeden. Bu da cehri namazlarda çok yüksek bir sesle okuma.” Bitti.³⁷⁹ Şeyhlerin şeyhi Ebu Bekr b. İshak el-Kelâbâzî (k.s.) *Taarruf* adlı kitabında “Unuttuğunda Rabbini zikret” âyeti hakkında şunu dedi: “Allâh’tan başkasını unuttuğun zaman Allâh’ı zikretmiş olursun. Hakiki zikri elde etmek için Allâh’tan başkasını unutmak gerekir.”³⁸⁰ Peygamber (s.a.v.) dedi ki: “Müferridler öne geçti. Bunun üzerine ashab: Müferridler kimlerdir ey Allâh’ın Resûlu dediler. Efendimiz (s.a.v.): Allâh’ı çokça zikreden erkekler ve kadınlardır, buyurdu.”³⁸¹ Şeyh dedi ki: “Müferrid yanında kendinden başka kimse olmayandır.” Bitti.]

Allâh Teâlâ dedi ki: Rabbin Celle Şâne’yi nefsinde zikret. Ol zikir gerekse kırâat-i Kur’ân veyâ duâ veyâ ezkârdan bir şeyden. Ve ba’zı müfessirîn-i izâm buyurdular ki: İşbu âyet-i kerîme imâmın kırâatten ferâğından sonra me’mûmun sırran kırâati vücûbuna delildir. Nitekim işbu akvâl İmâm Şâfiî mezhebidir. *تَضَرُّعًا وَخِيفَةً* Ol Allâh Teâlâ’yı istikânetle tazarru’ eder ve onun azâbından hafv eder olduğun hâlde ve ba’zı müfessirîn buyurdular ki: İşbu âyet salât-ı hafiyededir. *وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ* Ve mütekellim olduğun hâlde bir kelâmla kim ol sırdan fevk ve cehrden dündür ve ba’zı müfessirîn buyurdular ki işbu âyet salât-ı cehriyedir. Bekrde ve aşîyyede ya’nî devâm üzere Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri işbu iki vakti kayd buyurdu. Sâir evkât üzere fazlı olduğu için. *وَلَا تَكُن مِّنَ الْغَافِلِينَ* Allâh Teâlâ’yı zikrinden [129] gaflet edenlerden olma ve dâimü’l-evkât zikrullâha müdâvim ol. [Peygamber *قال النبي صلى الله عليه وسلم أذكر الله ذكرا حتى يقول المنافقون أنكم تراؤن كذا في جامع الصغير* (s.a.v.) dedi ki: “Münafıklar size riya yapıyorlar deyinceye kadar Allâh’ı zikredin.” Keza *Câmiu’s-Sağîr*’de geçmiştir.]³⁸³ *قوله تعالى وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ*³⁸³

³⁷⁸ Beydâvî, a.g.e., c. 2, s. 320.

³⁷⁹ Begavî, a.g.e., s. 509.

³⁸⁰Bkz. Kelâbâzî, a.g.e., s. 154.

³⁸¹ Müslim, Zikir, 4; Tirmizî, Daavât, 129.

³⁸² A’râf 7/205.

³⁸³ Benzer rivâyetler için bkz. Muttakî, a.g.e., c. 1, s. 415; Suyûtî, a.g.e., s. 61; Isfehânî, a.g.e., c. 3, s. 81.

âyetinde şöyle demektedir: Allâh'ı çokca zikreden erkekler ve kadınlar”³⁸⁴ عن مجاهد لا يكون العبد من الذاكرين الله كثيرا حتى يذكر الله قائما وقاعدا ومضطجعا Mücâhid hazretleri işbu âyet-i kerîmenin tefsîrinde buyurlar ki: Bir kul Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerini zikri kesîr ile zikr edicilerden olmaz hatta kâimen ve kâiden ve muzdaciyan Allâh'ı zikretmedikçe. Ma'lûm ola ki besmele-i şerîf dahî esmâ-ı ilâhiyyeden üç ism-i şerîfi câmi' olup bir kere besmele kırâat eden Zât-ı Ecelli A'lâ hazretlerini üç ism-i şerîf ile zikretmiş olur ve fezâili pek çoktur.

İbn-i Abbâs (r.a.)'dan mervîdir ki: İblis üç def'a düştüğü şiddet ve sıklet ve ıztırâb gibi sıklete düşmemiştir. Birinci mel'ûn ve matrût olup melekûtu semâvattan ihrâc olundukta. İkinci Hz. fahr-i kâinât aleyhi ekmelu's-salâvât ve't-tahıyyât âlem-i dünyâyâ teşrîf buyurdıklarında. Üçüncü ibtidâsında ya'nî evvelinde bismillâhirrahmânirrahîm mektûb olan e'l-hamdü-lillâh sûre-i celîlesi nâzil olmaktadır. Bu üç şey ile gâyet şiddet-i ızdırâba düşmüştür. قال رسول الله [130] صلى الله و سلم لا يرد دعاء أوله بسم الله الرحمن الرحيم فإن أمتي يأتون يوم القيامة وهم يقولون بسم الله الرحمن الرحيم فتنقل حسناتهم في الميزان فيقول الأمم ما أرجح موازين أمة محمد فيقول الأنبياء إن إبتداء كلامهم ثلاث أسمام من أسمامى الله تعالى لو وضعت في كفة ووضعت سيئات الخلق في كفة أخرى لرجحت حسناتهم³⁸⁵ [s.a.v. lâhulResûl] dedi ki: (Ma'ân-yı şerîfi budur ki evvelinde bismillâhirrahmânirrahîm olan duâ reddolunmaz. Besmelenin fazîleti şöyledir ki, ümmet-i merhûme bismillâhirrahmânirrahîm diyerek yevm-i kıyâmette mevki'-ı cezâ hesâba geldiklerinde mizânda hasenâtları kırân ve ağır olur. Ümem-i sâlîfe bu hâli görünce ümmet-i Muhammed (a.s.) mizânları aceb ağır geldi deyû taaccub ettiklerinde enbiyâ salâvâtullâhi nebiyyinâ ve aleyhim hazerâtı dahî ümmet-i Muhammed'in kelâmının ibtidâsında esmâ-ı ilâhiyyeden üç ism-i şerîf vardır ki esmâ-i mezkûreler mizânın bir gözüne ve cemî'-ı seyyiât-ı halkı diğer gözüne vad' olursa hasenât-ı ümmet-i Muhammed ağır gelir diyeler deyû (s.a.v.) hazretleri buyurmuştur, demektir. İşbu hadîs-i şerîften ma'lûm oldu ki besmele-i şerîf dahî zikrullâhtır. Kârî-i besmeleye zâkir itlâk olunur. Cehrî [131] ve ihfâsı meşrûdur ve tilâvet-i Kur'ân dahî efdal-i ibâdât ve zikrullâh olduğu iş bu hadîs-i şerîfler ile beyân olunur. وقال عليه السلام أفضل العباد درجة عند الله يوم القيامة الذاكرون كثيرا³⁸⁶ [“Peygamber (a.s.) dedi ki: İbadetin en hayırlısı Kur'ân okumaktır.”]

³⁸⁴ Ahzâb, 33/35.

³⁸⁵ Kaynağına ulaşamadım.

³⁸⁶ Muttakî, a.g.e., c. 1, s. 526; Suyûtî, a.g.e., s. 81.

[Efendimiz (a.s.) dedi ki: “Kıyamet gününde Allâh katında kulların en efdali Allâh’ı çokca zikredenlerdir.”]387

Ma’lûm ola ki işbu hadîs-i şerîflerde ve bunlara mûmâsil olan hadîslerde olan fazîletlere efdal izâfî itlâk olunur. Kur’ân-ı azîmü’ş-şânın tilâveti ve ahkâmı ile meşgûl olan zevât-ı kirâm ve zikrullâha müdâvim olup sırran ve cebran zâkir olan meşâyih-i izâmın dahî efdaliyyeti iş bu hadîs ile müsbet olur. قال عليه الصلاة والسلام أفضلكم الذين إذا رُوا [Efendimiz (a.s.) dedi ki: “En faziletli olanlarımız görüldüklerinde Allâh’ı hatırlatanlarıdır.”]388 Ehl-i Kur’ân ve ehl-i zikir olan zât ru’yet olundukda râ’inin hâtırına ve kalbine Kur’ân gelir ve zikrullâh gelir. Ve işbu müşâhededir ki nitekim bir âdem ehl-i Kur’âna mukârin oldukda ve hîn-i tilâvetinde istimâ’ eyledikde kalbi nûr-ı Kur’ân ile münevver olur. Kezâlik ehl-i zikre mukârin olup beraber zikredip Lâ ilâhe illallâh, Allâh, Hû, Hayy der ise onun dahî kalbi nûr-ı zikir ile münevver olmasında iştibâh yoktur.

Ma’lûmdur ki kişi mukârenetin hükmünü ahz eder. Eğer bir adamın kalbinde [132] îmân ve tasdîk var ise ehl-i Kur’âna ve ehl-i zikre mukârenet ile kalbi nûr-ı Kur’ân ve nûr-ı zikir ile münevver olur ve illâ eğer kalbi küfür ve inkâr ve adâvet ile olursa ehl-i Kur’âna ve ehl-i zikre ve ale’l-umûm ehl-i îmâna adâveti tezâyid edib dalâleti ve tuğyânı ziyâde olup tarîk-ı müstakîmden ebedî hâricî ve ehl-i Kur’ân ve ehl-i zikirden i’râz edici olanlar hakkında Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri buyurur: [“O يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ أَي الْخَارِجِينَ عَنْ أَحْكَامِ الْقُرْآنِ [“Onunla çoğunu saptırır ve çoğunu da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır.”]389 Yani Kur’ân’ın hükmünden çıkanlar”] Kendi ihtiyâr ve irâdesiyle ahkâm-ı Kur’âniyyeden ve ehl-i Kur’ân’a ve ehl-i zikre mukârenetten çıkıp dalâlet-i ebediyyede kalır. قَاتَلَهُمُ اللَّهُ [“Allâh onları kahretsin”]390 Ve özellikle Kur’ân-ı azîmü’ş-şânın fazîlet ve hürmeti ve tilâvet edib ve ahkâmı ile amel edenler için Cenâb-ı Vâcibü’l-Vücûd’un i’dâd eylediği sevâb-ı azîm ve ecr-i cesîm olduğu ve Kur’ân-ı Kerîmi Hakk Teâlâ medh ve fazîletini iş bu âyet-i kerîmede beyân buyurur: وَلَقَدْ يَسْرْنَا

387 Tirmizî, Daavât, 5.

388 Muttakî, a.g.e., c. 1, s. 419; Suyûtî, a.g.e., s. 82.

389 Bakara, 2/26.

390 Tevbe, 9/30.

391 [“Andolsun ki biz Kur’ân’ı öğüt alınması için kolaylaştırdık”] ³⁹¹ *الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ* Ya’nî Kur’ân-ı azîmü’ş-şânı envâ’-ı mev’ıza ve esnâf-ı ibretleri zikr ve beyân etmekle tezkîr ve itti’âz için teshîl ve teheyyüe olunmuştur; ve elfâzında azûbet ve nizâmında ihtisâr sebebiyle hıfzı asândır. [133]

Ve âyet-i uhrâda Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri Kur’ân-ı azîmü’ş-şânı kerîm ile tavsîf buyurmuştur: *إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ* [“Muhakkak ki o değerli bir Kur’ân’dır.”] ³⁹² ve dahî hakîm ile tavsîf buyurmuştur: *يُسِّ وَالْقُرْآنَ الْحَكِيمِ* [“Ya sîn, hikmet dolu Kur’ân’a andolsun”] ³⁹³ Ve Kur’ân-ı azîmü’ş-şânın uluvv ve azametini beyânında mecîd ile tavsîf buyurmuştur: *ق وَالْقُرْآنَ الْمَجِيدِ* [“Kâf, şerefli Kur’ân’a andolsun.”] ³⁹⁴ Ve Kur’ân-ı celîl nişân-ı seyyidü’l-enbiyâ ve senedü’l-asfiyâ aleyhi ekmeli’t-tahiyyâyâ Cibrîl-i Emîn vasıtasıyla inzâl buyurup kelâm-ı menzil-i Bârî olduğunu inkâr eden fusahâ-yı arabû’l-urabâyı muârazasından âciz ve büleğâyı bir sûre-i kasîresinin mislini ityândan berî eder vechile a’zam-ı mu’cizâtta kılmakla şânını iclâl eyleyib افهاما *فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ* [Fusahânın büyüklerine anlatarak]: [“Onun bir benzeri sure getirin”] ³⁹⁵ buyurmuştur ve âyet-i kerîme-i uhrâda *قُل لِّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا* ³⁹⁶ i ins ve cin -buyurmuştur ki tâife bâsirhüm Kur’ân-ı azîmü’ş-şânın belâgatinde ve hüsn-ü nizâmında ve kemâl-i ma’nâda mislini ityâna ictima’ ve ittifâk eyleseler ityân edemezler. Her ne kadar ba’zısı ba’zısına zahîr ve muîn olup ityânda tezâhür ve teâvün etseler de getiremezler demektir. Ve haber-i uhrâda Kur’ân’ın medh ve senâsında [134] *إِنْ أَصْفَرِ الْبَيْوتِ مِنَ الْخَيْرِ* hayır ı beyt ve hânenin-şerîfi tahkîk y1-nâ’ulmuştur. Mabuyur ³⁹⁷ *الْبَيْتِ الصَّفْرِ مِنَ كِتَابِ اللَّهِ* ve bereketinden hâlî olanı şol hânedir ki kitâbullâhtan hâlî ve ârî ola. Ya’nî onda Mushaf-ı şerîf bulunmaya; o hâne ve onda sâkin olanlar sûre-i ma’nevi bereketinden hâlî olurlar. Ve kezâlik bir kalb ki onda Kur’ân’a ve tilâvet-i Kur’âna ve ehl-i Kur’ân’a ve ehl-i zikre muhabbet olmaya o mesellû kalb-i nazargâh-ı Hüdâ olmaktan hâlî ve

³⁹¹ Kamer, 54/32.

³⁹² Vâkıa, 56/77.

³⁹³ Yasîn, 36/2.

³⁹⁴ Kaf, 50/2.

³⁹⁵ Bakara, 2/23.

³⁹⁶ İsrâ, 17/88.

³⁹⁷ Mervezî, Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühed ve'r-Rakâik*, Dâru'l-Mi'râc, Riyad, 1995, s. 609.

rahmet-i ilâhiyyeden matrût ve dünyâ ve ukbâda zahmet ve meşakkatten hâlî olmayacağı zâhir ve bâhirdir.

İmam Şa'bî (r.h.a.) buyurur ki: Kur'ân-ı azîmü'ş-şânî tilâvet ve kırâat eden kimse ancak rabbiyle tahdîs eder. Ya'nî Cenâb-ı Hakk'la ma'nâda mükâleme etmiş olur demektir ve yine aleyhi's-salâtü ve's-selâm'dan: *إن القلوب تصدأ كما يصدأ الحديد يا رسول الله و ما جلاؤها قال قراءة القرآن*³⁹⁸ ki nâs paslanır demir paslandığı gibi buyuruldukda. Yâ Resûlullâh kalb paslandığı vakitte ne şey ile cilâ edelim deyû istifsâr olunmakla, kırâat-i Kur'ân ile buyurdular. Hz. Osman (r.a.) hazretleri Cuma gecesi sûre-i Bakara'dan sûre-i Mâide'nin ahîrine kadar ve cumartesi gecesi sûre-i[135] En'âm'dan sûre-i Hûd'un ahîrine kadar ve pazar gecesi sûre-i Yûsuf'tan sûre-i Meryem'e kadar ve pazartesi gecesi sûre-i Meryem'den üçüncü Tâ Sîn Mîm ya'nî sûre-i Kasas'a kadar ve salı gecesi sûre-i Ankebût'tan sûre-i Sâd'a kadar çarşamba gecesi Tenzîlü'l-kitâptan sûre-i Rahmân'a kadar kırâat buyurup perşembe gecesi hatm-i şerîf ile haftada bir hatm-i şerîf ederler imiş. Ve Kur'ân-ı azîmü'ş-şânî cehran ve sırran kırâatin fazîletlerinde âsâr vârid olmuştur.

Ulemâ-i kirâm ve meşâyih-i izâm riyâdan havf edene sırran ve vâreste-i riyâ olabilirse ve nâim ve musallî ve sâire ezâ olmazsa cehran kırâat efdaldır deyû tefrîk-ı âsâr eylediler ve dahî kırâat-i Kur'ân ve zikrullâhda ihlâs ve onunla ancak vecullâh ve rızâ-yı Hakk'ı irâde ve zihninde münâcât-ı Hüdâ istihzâr etmek ve hâl-i ihsânda olmak ki Hakk Teâlâ'yı görür gibi ibâdetdir. Kâri ve zâkir üzerine vâcibdir. Ma'lûm ola ki ihlâs-ı kalb ve bâl-i kîl u kâl ve mekâl ile anlaşılmalı ekserî sulûkla olacağı Molla Fenârî hazretlerinin *Miftâhu'l-Gayb* şerhinde ve siyyâma *Mektûbât-ı Fârûkiyye* ve *Ma'sûmiyye*'de beyân olunmuştur.

Ma'lûm ola ki Peygamberimiz sultân-ı enbiyâ ve burhân-ı asfiyâ (s.a.v.) [136] efendimize salât ve selâm dahî zikirdir. Zîrâ bir adam *اللهم صلي علي محمد و علي آله و صحبه* [“Allâh Muhammed'e ve âline ve ashabına salât ve selâm eyle”] dese zikir olur. Ona binâen ki Allâhümme lafzının ma'nâsı yâ Allâh'tır. Ba'zıları dediler ki Allâhümme lafzı ism-i a'zamdır. Bir adam onun ile duâ eylese makbûl olur ve her ne istese i'tâ olunur. Hatta bu kavli İmâm Suyûtî (r.h.a.) *İsm-i A'zam risâlesinde* cem'-ı

³⁹⁸ Muttakî, a.g.e., c. 1, s. 545.

cevâmi' şerhi *Zerkeşî*'den nakledip beyân eder ki Allâh lafzı Allâhümme'de Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'nın zâtına dalâlet eder. Mîm dahî doksan dokuz esmâ-i hüsnâyâ işâret olur. Zîrâ mîm zamâirde alâmet-i cem'dir ki mîm denir. Ve Hasan Basrî (r.h.a.) buyurur ki: Bir kimse Allâhümme lafzı ile duâ eylese tahkîkan ol kimse Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'ya cemî'-ı esmâ-i hüsnâsıyla duâ ve tazarru' etmiş olur. Allâhümme lafzı ed'ıyyenin evvelinde zikrolunduğuna sebep Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'inde قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ [“De ki: Mülkün maliki olan Allâh'ım”]³⁹⁹ kavli-i şerîfine imtisâlen ve iktidâendir. Ve bir kavle göre Allâh lafz-ı şerîfi ism-i a'zamdır. Zîrâ Allâh lafzı bir isimdir ki gayrıya itlâk olunmaz. Bu ecelden cemî'-ı esmâ-i hüsnâ ona vasf olur. Nitekim Allâh er-Rahmân denir velâkin er-Rahmân Allâh denmez. Bu takdîre göre Allâhümme lafzı ism-i a'zam olması baîd olmaz. Zîrâ ma'nâsında Allâh lafzı [137] melhûzdur bil ki melfûzdur. Nitekim hafî değildir. Allâhümmenin ma'nâsı yâ Allâh bizim seyyidimiz, efendimiz dünyâ ve ahirette nâsır ve muînimiz Muhammed (s.a.v.) hazretlerine envâr-ı tecelliyât-ı ilâhiyenle tecellî eyle demek olur. Zîrâ efendimiz (s.a.v.) hazretlerine Hakk Sübhânehû ve Teâlâ Kur'ân-ı azîmü'ş-şânda nûr tesmiye buyurur ki: قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ [“Allâh'tan size bir nur geldi.”]⁴⁰⁰ Ve cemî'-ı envâr onun nûrundan zuhûra geldi. Gerek envâr-ı zâhire olsun; envâr-ı şems ve kamer ve nücûm-ı neyyera ve sâir müneyyirât gibi ve gerek envâr-ı bâtine olsun; nûr-ı rûh ve nûr-ı kavî ve nûr-ı akıl ve nûr-ı îmân ve nûr-ı îkân ve nûr-ı Kur'ân ve envâr-ı tecelliyât ve sâir levâmi' gibi. Nitekim hadîs-i şerîfte gelir: أول ما خلق الله نوري [“Allâh'ın yarattığı ilk şey benim nurumdur.”]⁴⁰¹ Bu takrîrden fahr-i âlem (s.a.v.) efdal-i mahlûkât olmak lâzım geldi. Zîrâ ma'den-i envâr olan nûr-ı küllî ondan müstefâd olan envâr-ı cüz'ıyyeden ahsen ve a'lâdır. Şems ile neyyirât gibi eğer suâl olunursa tefsîr ve sîada gelir ki hüsn-i rûy Yusuf (a.s.) kürsîden ve hüsn-i cemâl Muhammed (s.a.v.) nûr-ı arştan müstefâddır. Mea-hazâ arş ve onun hâvî olduğu cemî'-ı ecsâm ve envâr-ı nûr-ı Muhammed (s.a.v.)'den halk olunmuştur, [138] pes. Nûr-ı nebevî nûr-ı arştan me'hûzdur demek nasıl olur? Cevâb budur ki arş-ı a'lâ (s.a.v.)'in nûr-ı zâtından halk olunmuştur. Ve lâkin nûr sıfâtı nûr-ı sıfât-ı arştan ahz olunmuştur, pes. Neş'et-i unsuriyyeleri hasebiyle nûr-ı sıfât-ı Muhammedî (s.a.v.) nûr-

³⁹⁹ Âli İmrân, 3/26.

⁴⁰⁰ Mâide, 5/15.

⁴⁰¹ Aclûnî, a.g.e., c. 1, s. 302.

ı sıfât-ı arştan me'hûz olmaya mâni' yoktur. Zîrâ câizdir ki sıfât-ı arşa nûr-ı zâidî ârız ola. Mea-hazâ arştan me'hûz olan nûr fi'l-hakîka kendi nûrlarıdır. Zîrâ arş ol nûr-ı zâidî fahr-i âlemin (s.a.v.) zuhûrundan ve Hakk'ın ona tecelliyât-ı mütenevviasında buldu. Şöyle ki eğer fahr-i âlem (s.a.v.) bu neş'eye tenezzülde devr-i atvâr ve menâzil ederken mertebe-i arşta taayyün bulmasalardı arş ol nûru kanda bulurdu. El-hâsıl fahr-i âlem (s.a.v.)'in arştan ahz ettiği nûr kendi emânetidir. Hâriçten nûr yoktur ve fahr-i âlem (s.a.v.)'e Kur'ân'da serâc, münîr buyuruldu. Zîrâ pûşîde olan muktesebât envâr-ı ma'rifete onunla rûşen olur ve bu nûrdur ki bu kadar ifâze ile zerresi eksilmez ve şû'lesi eksilmez. Ya'nî ulûm-ı şerî'at ve fevâid-i tarîkat ve envâr-ı ma'rifet ve esrâr-ı hakîkat ulemâ ve meşâyih-i ümmete onunla zâhir [139] olup fahr-i âlem (s.a.v.) yine bi-hâlihâ nûr-ı serâc gibi her cânibden muzîedir. Nitekim beni nûr kıldı ona delâlet eder. Bu müsebbibdendir namazda mâ-verâda olanı muâyene ederlerdi. Zîrâ cemî'-ı cihât çeşm olmuştu. Ve fahr-i âlem (s.a.v.) hazretlerinin husûsu üzerine iki nûr-ı hakîkisi var idi. Biri nûr-ı nübüvvet ve biri nûr-ı velâyet idi. Vedâ-ı âlem-i fânî kıldıklarında nûr-ı nübüvvetin zâhire müteallık olan mertebesi şerî'at-ı mutahharada kaldı. Bu ma'nâ hâlâ fahr-i âlem (s.a.v.) ümmet-i merhûmesi arasındadır. Onun için nebi-yi âhir gelmez; kendi vahyi ve şerî'ati bâkîdir. Ve bâtına müteallık olan mertebesi hakîkat-i Muhammediyye iledir. Ve nûr-ı velâyet ki bâtın-ı nübüvettir. Hz. Kutbu'l-Aktâb (k.s.) ile devr eder. Eğerçi kutubdan gayrı evliyâ çoktur ve lâkin cümlelerin envârı bu nurdân müstefâddır. Zîrâ kutub vasîta-i feyizdir ve nûr-ı nebevi nûr-ı aslî ve nûr-ı evliyâ nûr-ı fer'îdir. Nitekim şems ve kamerde müşâhiddir. Nûr-ı şems zâtî ve nûr-ı kamer ârızîdir. Zîrâ akisdir aks ise aslı gibi değildir ve illâ yâ müsâvât veyâ meziyet lâzım gelir.

Ma'lûm ola ki إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ [“Muhakkak ki Allâh ve melekleri peygambere salât eder”]⁴⁰² âyet-i kerîmesinde olan salât-ı lâyıkanın [140] ma'nâsı fi'l-hakîka kendi ile Allâh Teâlâ'dan gayrı kimse bilmez. Zîrâ وَمَلَائِكَتُهُ هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ [“O ve melekleri size salât eder.”]⁴⁰³ âyet-i kerîmesine nazaran Allâh Teâlâ'nın ibâdî üzerine salâvâtı vücûh-ı muhtelife üzerinedir ki herkesin makâmına göredir. Ya'nî kimine rahmet ve mağfiret ve kimine bereket ve kimine keşf ve kimine müşâhede ve

⁴⁰² Ahzâb, 33/56.

⁴⁰³ Ahzâb, 33/43.

kimine cezbe ve kimine kurbet ve kimine vuslat ve kimine bakâ ve kimine dahî gayr-ı ma'nâyâ mahmûldür. Çünkü Fahr-i âlem (s.a.v.) inde'l-halâyık makâmı meçhûldür. Sultân-ı a'zamın reâyâ katında hâli mübhem olduğu gibi pes.

Sultân-ı enbiyâyâ ifâza olunan hakikat-i salâtı kimse idrâk etmek mümkün değildir ve bu ma'nâyı müeyyid hadîs-i şerîfte gelir. *لي مع الله وقت لا يسع فيه ملك مقرب ولا* [“Benim Allâh’la bir vaktim var ki o vakitte ne mukarreb bir melek ne de mürsel bir peygamber yetişemez.”]⁴⁰⁴ Ve ulemâ-i kirâmın salât hakkında eyledikleri tefsîr-i hakikat salâvâtın levâzımındadır. Yoksa hakikatinde murâd-ı taayyün değildir. Zîrâ insan vâkıf olmadığı ilimden haber vermek cehildir. Ve Kur’ân’da *هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ* [“Sizleri karanlıklarda aydınlığa çıkarmak için melekleri ile birlikte üzerinize rahmet ve bereket indiren odur.”]⁴⁰⁵ Bu âyette nâs üzerine olan salâtta *“لِيُخْرِجَكُمُ”* buyurup ihrâc ile ta’lîl olundu. Zîrâ efrâd-ı ümmette her ferdin hâline göre [141] terakkî ve tenezzül vardır. Ama Fahr-i âlem (s.a.v.) üzerine salât mutlak zikrolundu. Nitekim *إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ* [“Şüphesiz Allâh ve melekler peygambere salât ediyorlar”]⁴⁰⁶ buyurur. Zîrâ Fahr-i âlem makâmât-ı terakkînin zirvesindedir, pes. Ol zevk ve terakkî nedir kimse tâtmâmıştır. Kur’ân-ı azîmü’ş-şânda iş bu âyet-i kerîme ki *عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا* [“Umulur ki rabbin seni makâm-ı mahmuda ulaştırır.”]⁴⁰⁷ Ve makâm-ı mahmûddan murâd yalnız şefâ’at-i uzmâ makâmı değildir. Bil ki cemî’-ı makâmâtın külliyetinden ibâret olan bir makâm-ı âlîdir ki şefâ’at-i uzmâ makâmı onun efrâdındandır, pes.

İmdi bundan dahî sırr-ı salavât fehm olundu ve sultân-ı resûlullâh (s.a.v.)’e olan salât ve selâmın fâidesi salât ve selâm edenedir. Ve fezâil ve kerâmâtı lâ-yuad ve lâ-yuhsâdır. Lâkin *ما لا يدرك كله لا يترك كله* [“Tamamı idrak edilemeyenin tümü terk edilmez”] mefhûmunca biraz zikrolunur. Evvelâ salât ve selâm etmede Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinin emrine imtisâl vardır. Salât ve selâmın ikinci fâidesi Hakk Sübhânehû ve Teâlâ’ya ve melâikeye muvâfık vardır. Üçüncü fâidesi bir kere salât edene on derece raf’ olunub ve on hasene kitâbet olunur ve on seyyiesi mahv

⁴⁰⁴ Aclûnî, a.g.e., c. 2, s. 204.

⁴⁰⁵ Ahzâb, 33/43.

⁴⁰⁶ Ahzâb, 33/56.

⁴⁰⁷ İsrâ, 17/79.

olunur. Dördüncü fâidesi salât ile olunan duâlar kabûl olur [142] ve şefâ'at-i nebîye müstehak olup ve mağfîret-i zünûba sebep olur. Beşinci fâidesi mevttten mukaddem cennet ile tebşîr olunur ve kıyâmet hevlinde necât bulur ve kıyâmette ehline hasret ile rücû' etmeden emîn olur. Altıncı fâidesi Peygamberimiz (a.s.)'a salâvât vâsıl olup salât edenin ismi efendimizin indinde zikrolunur. Yedinci fâidesi behîl ismini insandan nefyedip sehâvet kendine şîâr olur. Sekizinci fâidesi tarîk-ı cennet kendine delâlet olunup mahbûstan necât bulur. Dokuzuncu fâidesi sırât üzerinde harîr ve emîn olup zikr-i cemîl ehl-i semâ ve ehl-i arzın beyninde bâkî kalır. Onuncu fâidesi salât ve selâm ömrünün berekâtına ve tûline sebep olur. On birinci fâidesi Resûlullâh (s.a.v.)'in muhabbetine sebep olur. On ikinci fâidesi kendine dahî peygamberimiz muhabbeti îrâs ve tezâyidine sebep olur. On üçüncü fâidesi hâyât-ı kalbe sebep olur. On dördüncü fâidesi ekall-i kalîl olsun peygamber zîşânın hukûkunu edâya sebep olur. Zîrâ hukûk-ı resûlullâh (s.a.v.) lâ-yuad ve lâ-yuhsâdır. On beşinci fâidesi kalpte olan gam ve hüzn ve kasâvet gider. Netice mü'minin [143] kalbinde olan cemî'-ı emrâz-ı kalbiyyeye şifâ ve devâ olur. On altıncı fâidesi salât ve selâm mürşid-i kâmil makâmına kâim olup hakîkat-i Muhammediyyeden hassası mikdârı rûhâniyyet-i nebeviyyeye intisâbına sebep olur. Ve dahî salât ve selâmın fevâid-i kesîresi ve avâid-i kebîresi mezâyıkta ve mühimmatta ve kâzâ-i hâcâtta zâhir ve müşâhidir. Ve cemî'-ı ahvâlde ve ezmânda salât ve selâm câizdir. Ve ale'l-husûs zikrullâh için müctemi' oldukları mevzî'larda ve duânın evvelinde ve ahirinde zikrullâhın ve duânın kabûlune sebep olur.

İmdi ulemâ-i kirâm ve meşâyih-i izâm bu fezâil-i adîde ve mevâzı-ı kesîrenin külliyesini ehâdîs-i şerîfeler ile isbât edip kitâplarında zikretmişlerdir. Netice gerek tilâvet-i Kur'ân ve zikrullâh ve salât ve selâm ve sâir ibâdât ve tâ'ât hulûs-ı kalb ile ve niyyet-i hâlisâ ile olursa eserleri a'zâ ve cevârihte zuhûr eder. Nitekim hâfız Zıyâuddin (r.h.a.) ve Ebû Na'îm (r.h.a.) *Hilye* isimli kitâbında Ebû Eyyüp el-Ensârî (r.a.) hazretlerine muttasıl sened ile rivâyet eder. ⁴⁰⁸ من أخلص لله أربعين يوماً ظهرت ينابيع الحكمة من قلبه [144] على لسانه Ma'nâ-yı şerîfi erden ve avrattan bir kişi kırk gün ihlâsa müdâvemet eylese hikmet pınarları kalbinden lisânı üzere zâhir olur.

⁴⁰⁸ Muttakî, a.g.e., c. 3, s. 24; Suyûtî, a.g.e., s. 510.

Ma'lûm ola ki cemî'-i cesed-i insânın salâhı ve fesâdı kalbe tâbi'dir. Zîrâ kalb mebd-i harekât-ı bedeniyye ve irâde-i nefsâniyyedir. Eğer kalpten irâde-i sâliha sâdır olursa cesed hareket-i sâliha ile müteharrik olur. Ve eğer irâde-i fâside sâdır olursa cesed hareket-i fâside ile müteharrik olur. Bu cemî'-ı umûrun ehemmi ve elzemi Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'ya inkıyâdda kalbini islâh ve kalbe mürâ'ât etmektir. Zîrâ kalbe munzır rabbü'l-ibâddır. Eğer îmân ve ma'rifet ve ilim ve amel ve niyyet-i hayr ve ihsân ile sâlih olur ise cesedin külliyesi a'mâl-i merzıyye ve ahvâl-i behiyye ile sâlih olur. Eğer maâzallâh Teâlâ kalb inkâr ve şekk ve küfrân ile fâsid olur ise cesedin külliyesi irtikâb-ı fücûr ve isyân ile fâsid olur. Ve her mükellef üzerine farzdır ki cemî'-ı hâlâtında kalbe ikbâl edip hilâf-ı rızâ-i Bâri olan şeye muhabbetten ve şehâvât-ı nefsâniyyeye inhâkdan kalbini men' ede. Hatta ba'zı kere kalbi beden-i insânda bir belde olan melike teşbîh ettiler ve sâir a'zaları reâyâyâya [145] teşbîh ettiler ki الناس على دين ملوكهم [“İnsanlar meliklerinin dini üzeredir”]⁴⁰⁹ mefhûmunca reâyânın salâh ve fesâdı mülûkun salâh ve fesâdına tâbi'dir. Ve ba'zı kere kalbi arza teşbîh ettiler ve a'zâdan sâdra olan a'mâli nebât ve eşcâra teşbîh ettiler. Eğer bir arzın türâbı dâima terbiye üzere oldukda ondan nebât-ı hasene ve eşcâr-ı müsmire hâsıla olur ve eğer terbiyesiz olup habîs üzere olur ise ondan nebâtât bî-fâide hâsıla olur. Nitekim âyet-i kerîmede [“Güzel yerin bitkisi وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا”] rabbinin izniyle bol çıkar, kötü olandan ise faydasız bitkiden başkası çıkmaz”]⁴¹⁰ deyû buyurup bu ma'nâ murâd olmuştur. Ve ba'zı kere kalb ayna ya'nî su pınârına teşbîh olmuştur ve a'zaları suyun ceryân ettiği enhâra teşbîh olunur. Eğer bir pınardan çıkan su sâfi olup ceryân ettiği enhârda hâr ve hâşâk mezbele olmaz ise su kesîr olup nebâtât ve eşcâra nemâ ve nezârât gelir. Ve eğer mahreci tâş toprak ve muzahrefât ile memlû olup ondan zuhûr eden mâ her bir muzahrefâtın tabîat-ı habîsesinden hissedâr olur ise safvet gidip ceryân edecek mahalleri mesdûd olduğundan mahall-i maksûda vâsıl olmaz. Kezâlik kalb-i insân ki insânın insân olması umûr-ı külliyyât ve cüz'ıyyâtı [146] ve umûr-ı dîniyyeyi ve vâcibât ve câizât ve muharremât beynlerini fark ve her birerlerinden hikmet ne olduğunu ve her birlerinin esbâbını idrâk ile olur. Zîrâ bunları idrâk eden akıldır ve aklın mahallî kalptir ve kalb bir havz gibidir ve havâs-ı hamse-i

⁴⁰⁹ Aclûnî, a.g.e., c. 2, s. 376.

⁴¹⁰ A'râf, 7/58.

zâhire ki kuvve-i basariyye ve kuvve-i sem'îyye ve kuvve-i lâmise ve kuvve-i şâmme ve kuvve-i zâika. İş bu havâs-ı hâmise ol havuza dâhil olup cereyân edecek su gibi mahsûsâtın yollarıdır. Kaçan bir kimsenin dâima hissi metâ-ı dünyeviyye ve muzahrefât-ı dîniyyeye taalluk ettikçe kalbe müzahrefât memlû olur. Havz tâş ve toprak ile memlû olduğu gibi kaçan ki kalb bu müzahrafât ile memlû ola. Safvet gider kudûrât gelir. Esbâb-ı eşyâyı ve hakâik-i hikemiyyeyi idrâk edemez olur. Ne işlese ve ne söylese hikmete ve şer'a muhâlif söylemeye başlar. Dünyâ ve âhireti harâb olup şeytân ve nefis ve ahlâk-ı zemîme haşerâtı ile memlû olup esrâr-ı ilâhiyyeyi idrâk edemez olur. Ancak kasdı ve hemmi ekl ve şurb ve shevât-ı nefsânîyye olur. فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِّنْ ذِكْرِ اللَّهِ [“Allâh'ın zikrinden katılmış olan kalplerin vah haline!”]⁴¹¹ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا [“Allâh kşmi saptırmak isterse göğsünü daraltır.”]⁴¹² âyet-i kerîmeleri tahtına dâhil olup behâim ve behâimden edall olur. Ve tathîrinin tarîki ve yolu oldur ki hayli [147] vakit havâsı hapsedip umûr-ı dünyeviyyeye müteallıka olan müzahrefâtı gördükde ve işittikde kalbine idhâl etmeyip ancak zâhirde kalıp ve ülfet ve muhabbeti ehl-i îmân ve ehl-i zikir ve ehl-i Kur'ân olan dîn karındâşı ile ihtilât ve kalbini ahlâk-ı zemîme ve muhabbet-i mâsivâyâ müteallıka olan taş toprak mesâbesinde olan avâik ve gavâili tathîr edip ve ahlâk-ı hamîde ile tezyîn etmekle olur. Ve bunun tarîki zikrullâh ve Kur'ân-ı Kerîm'in maânîsini ve zemm-i dünyâyâ ve medh-i ahrete müteallıka olan âyât-ı kerîme ve ehâdis-i şerîfeler tedebbür ve fikrini Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'dan ve resûlundan gayrıya sarf etmeyip dâima tazarru' ve niyâz ve sulehâ-i ümmet ulemâ-i dîn ve ehl-i zikir ile mecâlis ede.

Ve bu hadîs-i şerîfte kırk gün zikrolması bu hadîse hâs olan nükte ki çünkü insân anâsır-ı erbaadan mürekkeb olduğundan her anâsıra özgün hassa ile ekser-i evkâtı terbiye ile güzerân etmiş olur ve yâhut kırk gün zikrolunması mutlakan kesretten kinâye ya'nî çok zamanda kalbini tathîr ede demek ola. Onun için ekser-i meşâyih-i izâm hadîs-i şerîfe ittibâan mürîdi terbiye ve riyâzat şer'îyyesinde erbaîni tecâvüz ettirmemişlerdir. [148] Ve eğer şeyh mürîde bir noksân tefettun eder ise tekrâr tecdîd-i erbaîn ederler. Ve yâhut erbaîn yevmen buyurulması, çünkü her nebâtın kıvâmı erkân-ı erbaa üzerine olmak âdet-i ilâhiyye olduğundan ve ekser-i aded ahâd aşaraya

⁴¹¹ Zümer, 39/22.

⁴¹² En'âm, 6/125.

müntehâ olduğundan taksîm-i hakîki ile bilâ-kesr aded-i erbaanın her birerlerine aşara isâbet eden aded ancak erbaîn olduğundan aded-i erbaîn bir şeyin cemî'-ı ehâdîni ihâta etmiş olduğundan kemâl-i terbiye onda bulunmuştur demek ola.

Ma'lûm ola ki sultân-ı a'zâ olan kalbin altmıştan ziyâde afâtı olup kalb ve nefis ıslâhı fi'l-hakîka cihâd-ı ekber olmakla behr-i hâl a'zâ-yı sâire ona pîr olup o doğru olduğunda bütün vücut doğru olur mefhûmu üzere onun salâhı ile sâirleri salâh peydâ ederler. Ve ehl-i hakîkat ahyânen kalb itlâk edip onunla câmia'-ı kalbiyyeyi murâd ederler ki âlem-i emirdendir. Zikir ve te'sîr ve iltizâz ve sekr ve fenâ ve istihlâk ki birbirini taâkub ederler. Onun ya'nî câmia'-ı kalbiyyenin kârîdir ve gehi kalb itlâk edip muzğâ-i sanevberiyeyi murâd ederler ki insânın sol cânibinde vâki'dir. Âlem-i halktandır ve hakîkat-i câmia'-ı kalbiyyenin [149] bu muzğaya taalluk hâssı vardır ki güyâ onun aşiyânesi ve mesken ve me'vâsıdır ve hakîkat-ı câmi'anın zikrinden ol muzğâ dahî hareket peydâ eden ve fi'l-hakîka erbâb-ı zikrin zikir-i kalbîleri evvelâ hakîkat-ı câmi'anın zikridir ve onun tavassutu ve mücâvereti ile ol muzğâ dahî zâkir ve müteharrik olur ki hey'et-i ictimâiyeleri vesilesiyle bir zikir ikisine mensûptur. Ve letâif-i hamsenin sâiri dahî ona kıyâs oluna.

Kalbin salâhını ve ıslâhını ve fevz ve felâhını idrâk eylemeye ulûm-ı Kur'âniyye ve kemâl-i mütetâbiat-ı nebeviyye lâzım ve vâciptir ki من إستوي يومه فهو مغبون [“İki günü eşit olan aldanmıştır”]⁴¹³ buna tezâyid-i ibâdât ve zikrullâha işârettir. [“O gün ne mal fayda verir ne de oğullar ancak Allâh'a selîm bir kalp ile gelen başka”]⁴¹⁴ âyet-i kerîmesi الطهور شرط الإيمان [“Temizlik imanın yarısıdır.”]⁴¹⁵ hadîs-i şerîfi tathîr-i kalbe işârettir ve tathîr-i kalbin dahî envâ'ı vardır. Bihâsbi'l-merâtib vürûd-ı feyzi mûcibdir. Meselen çirk ve küfr ve şirkten ukûl-ı muvahhidîn ve denîs-i şükûk ve zunûndan nüfûs-ı mü'minîn ve vesh-i muhabbet-i dünyeviyyeden kulûb-ı müttakîn ve kerîhe-i riyâdan serâir-i muhlisîn ve habs-i cehlden ef'ide-i âlimîn ve vâridât-ı ma'rifette hatâdan cenân-ı ârifîn ve kelime-i seyyie-yi fuşşâdan zebân-ı mütekellimîn tathîr olunur. [150] إِيَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ

⁴¹³ Aclûnî, a.g.e., c. 2, s. 276.

⁴¹⁴ Şuarâ, 26/88-89.

⁴¹⁵ Müslim, Tahâret, 1; Ahmed b. Hanbel, c. 37, s. 536.

[“Ancak Allâh’a selim bir kalp ile gelen hariç”]⁴¹⁶ buna işâret olur ve erbâb-ı hakîkat buyurdular ki: Kalb-i ârifî envâr-ı ma’rifetle ve cenân-ı dânyâyı delâil-i vâzıha ve hucetle ve dil-i âşıkı nevvâl-i muhabbetle ve fuâd-ı âbidi çâşni ibâdetle ve zamîr-i muvahhidi envâ’-ı tev’hîd ve işâretle ve serîre-i ehl-i ihlâsı hâlis niyetle ve günahkârların gönlü tevbe-i nasûh, istiğfâr ve nedâmetle tenvîr ve mücella olunur. اِسْتَعْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا [“Rabbinizden bağışlanmayı isteyin. Muhakkak ki o çok bağışlayıcıdır.”]⁴¹⁷ âyet-i kerîmesi tabkınca istiğfâr her derde devâ ve her cerîhaya cebîre-i merhem-i şifâ ve bâis-i taklîl-i günâh ve fîsk ve sebep-i teksîr-i rızık olduğu bî-istibâhtır. Vesile-i ferah-ı kalb ve inşirâh-ı sadra zerîa-ı celîledir pes.

Mü’min-i kâmile der-kârdır ki lisânı ile istiğfâr ve kalbiyle bir dahî günâh ihtiyâr etmemek üzere azm ve cezm ede. Eğer yetmiş kere dahî bi-hasbe’l-beşeriyye irtikâb ederse de her birinde bu vechile hareket ede. Adem-i ısrârda لا صغيرة مع الإصرار [“Israr ettiğinde küçük günah, istiğfar ettiğinde büyük günah yoktur.”]⁴¹⁸ Lâkin cehr ve fahr eylemeyeler. Mahfî olan kabâhatin mestûr kalmasına sa’y edeler ki mağfûr olmaya sebebdır ki كل أمتي معاف إلا المجاهرون [“Günahları açıktan işleyenler hariç ümmetimin hepsi affolunmuştur.”]⁴¹⁹ hadîs-i şerîfine binâen Saîd ibnü’l-Müseyyeb hazretlerinden فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غُفُورًا [“Muhakkak ki Allâh tevbeğe yönelenleri çok bağışlayandır.”]⁴²⁰ âyet-i kerîmesinde [151] evvâbdan murâd kimdir deyû suâl olundukda cevâp buyurmuşlar ki: Bir mü’mindir ki bir günâhı irtikâb ba’dehu tevbe ede, sâniyen bir cürmü ihtiyâr edip tekrârına tevbe ede ve sâlisen bir nâr-ı kerîhine fi’le götürüp sonra bir dahî ol fi’l-i şenîfaya meyl eylememek üzere tevbe edip ba’dehü yine bir zenbi mürtekib ola deyû buyurdular. Ve bu mesellû mü’minden ve hâlınden Hasan Basrî (k.s.) hazretlerinden suâl eylediler. Ve Hasan Basrî cevâp verdiler ki: Bu kâr-ı ahlâk mü’mindendir buyurdular. Zîrâ ehl-i küfürde tevbe ve pişmânî olmaz veya nârîdir. Bil ki bu reftâr-ı hasâis islamdandır. التائب من الذنب كمن لا

⁴¹⁶ Şuarâ, 26/89.

⁴¹⁷ Nûh, 71/10.

⁴¹⁸ Muttakî, a.g.e., c. 4, s. 218; Suyûtî, a.g.e., s. 585.

⁴¹⁹ Buhârî, Edeb, 60; Müslim, Zühd ve Rekâik, 52.

⁴²⁰ İsrâ, 17/25.

ذنب له ["Günahından tevbe eden günah işlememiş gibidir."]⁴²¹ hadîs-i şerîfi bunu mübeşşirdir pes.

İstikâmet-i tevbede nefes-i mürşid-i müşfikin nefes-i tâib-i mübtedîde kuvvet te'sîri olmakla tarîk-ı tevbeyi mürşid-i kâmilden görmek inde'l-muhakkıkın müstehsin ve müstehabdır dediler. Ma'lûm ola ki zünûbun envâ'-ı müteaddidesi olmakla istiğfârın dahî esnâf-ı kesîresi vardır ve bunun fehmi her mü'min-i müteşerri'a lâzım olmakla icmâlen beyân olunur ki zenb iki kısım olub bir kısmı fakad Hakk'a ve bir kısmı dahî halka nisbetledir. Hakk'a nisbetle olan günâh dahî iki türlüdür. [152] Birisi terk-i evâmirdir ki namâz ve zekât emsâli ferâizin terki gibi pes. Bunları kazâ edip ba'dehû istiğfâr ede. Ve biri dahî irtikâb-ı menhiyattandır ki bu dahî iki nev'dir. Bir nev'ma Hakk abdi taalluk eder. Zinâ ve gıybet gibi. İlâcı evvelen istihlâl ve ba'dehû istiğfâr ve birine dahî Hakk gayrı taalluk eylemez. Şûrb-ı hamr gibi, onun tedâriki fakad istiğfârdır. Ve halka nisbetle olan cürm ve günâh dahî iki kısım. Biri zenb-i mâlîdir ki gasb ve sirkat ve gayrın mâlını izinsiz ekl eylemek veyâ şehâdet-i zûr ile ve yâhut zâlime sevk ve gammaz ile itlâf eylemek gibi. فإن من نصر الجاني هو الجاني ["Caniye yardım eden canidir."]⁴²¹ Onun ilâcı zâyi' olanı tedârik ve sâhibine terk ve mâlikinden hayatta ise istihlâl ve ba'dehû istiğfârdır. Gerekse bu eşyâ-ı mezkûre sabî malından olsun. Ve eğer hayatta değil ise verese-i mevcûdesinden istihlâl ede. Vârisleri dahî mevcûd değil ise o zâyi' olan malı beytü'l-mâl-i müslimîne teslîm ede ve yâhut kıymetini vedî'atullâh olmak üzere ve bu niyet ile fukâraya def' ve tasadduk eyleyip ba'dehû istiğfâr ede. Ve biri dahî günâh-ı gayr-i mâlidir. O dahî yâ günâh-ı bedenîdir ki cerh ve darb gibi bunun ilâcı atıyye [153] ile dahî olursa istihlâldir ve yâ günâh-ı lisânî ve kalbîdir. Şetm ve istihzâ gibi. Eğer mümkün ise istihlâl ile tedârik ede ve illâ Hakk Teâlâ'ya tazarru' ve duâ ve hak sâhibi hakkında tasadduk ve recâ eder. Lâkin eğer hakk-ı behâim olursa meselen asla cürmü olmayan hayvânı darb ve yâhut yüzüne darb ve yâhut tahammülünden ziyâde yük tahmîl eylemek ve yâ alefinde adem-i riâyet işte bu derdin devâsı müşkildir. Ve biri dahî dünyâda istihlâl olunmayan hakk-ı kâfir gibi bu ikisinin husûmeti rûz-i cezâda düşvârdır ki râzı olmalarının tarîki zâhirde yoktur. Bu derde dermân hemân Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd Teâlâ ve Tekaddes

⁴²¹ Suyûtî, a.g.e., s. 203.

hazretlerininidir. وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ [“Bu Allâh’a zor bir şey değildir.”]⁴²² İşte vech-i mezkûr üzere tâ’ib ve müstağfir olup ahvâl-i zâhire ve ahvâl-i bâtine rehzenlerinin zuhûru mahallinde zikrullâha kıyâm ve havâtır-ı gayriyyeyi nefy-i ber-devâm eylemek için lisân, fuâd sırran ve cehran fî-küllî-hâl kelime-i tevhîd salâhını ihzâr ve tedârik ve i’dâd edip sûre-i Müzzemmil’de olan âyet-i kerîme sırrına vâsıl ve nâil oluna.

Allâh Teâlâ buyurdu ki: وَادْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبْتَئِلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلاً [“Rabbinin adını an ve her şeyinle ona yönel.”]⁴²³ İşbu âyetin ma’nâsı atîde beyân olunur. [154] Ma’lûm ola ki cemî’-1 turuk-1 aliyyelerde fukâra ve mürîdana terbiyet ve nasîhat bu vechiledir ki ahkâm-1 şerî’at ve levâzım-1 tarîkati irâ’etten sonra bi-hasbi’l-beşeriyye şer’-1 kavîm ve tarîk-1 müstakîme muğâyir ve nâ-lâyık bir vaz’ veyâ bir amel sâdır olsa ol şahsı red ederler. Cem’iyyet ve sohbetlerine idhâl etmezler. Eğer ol kimse cürm ve hatâsına i’tirâf ve ikrâr ve amel-i fâsidden tevbe ve istiğfâr ve envâ’-1 nedâmet ile bir dahî etmemeye ahd ve îmân ve ikrâr edip evvelki menzîlîni taleb ederse ol zamânda ona yol gösterip gene tarîkate çekerler ve ol dahî her ne iktizâ ederse itâat edip kabûl kılarırsa Allâh’ın emri Resûl (a.s.)’ın sünneti ki ehl-i tarîkate ma’lûmdur لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا [“Allâh bir kimseyi ancak gücünün yettiğiyle yükümlü kılar”]⁴²⁴ ona göre cezâsın çektirirler. Ba’dehû التائب من الذنب كمن لا ذنب له [“Günahından tevbe eden günah işlememiş gibidir.”]⁴²⁵ hadîs-i şerîfi üzere onu kabûl edip kemâ-fi’l-evvel muhabbet olur. Ve eğer ol kimse serkeşlik edip bi-hasbi’t-tarîka lâzım olan hükmü kabûl etmez ise onlar dahî onu kabûl etmeyip merdûd kalır ve iyâzen billâh Teâlâ. Ehl-i tevhîd nâmında olup ke-ennehü vahdet-i vücûd da’vâ-yı kâzibesiyile mezlaka-i ekdâm olan ilhâda düşüp nitekim bu ma’nâyı [155]

Hiz. Mevlâna (k.s.) buyurur ki:

هر که گوید جمله حقست احمقیست انکه گوید جمله باطل او شقیست⁴²⁶

⁴²² Fâtır, 35/17.

⁴²³ Müzzemmil, 73/8.

⁴²⁴ Bakara, 2/286.

⁴²⁵ Suyûtî, a.g.e., s. 203.

⁴²⁶ Çalıştığımız nüshada bu beyit yukardaki gibi yazılmıştır. Fakat Farsça nüshası ile karşılaştığımızda bunun böyle olmadığını gördük. Farsça nüshada ” انکه گوید جمله حقند احمقی است ” و انکه گوید جمله باطل او شقی است bu şekilde geçmektedir. Bkz.:Rûmî, Celâleddin, *Mesnevî-i Ma’nevî*, haz.: Adnan Karaismailoğlu-Derya Örs, Tıpkı basım, Akçağ Yay., Ankara, 2007, 1. Baskı, c. 1-2, s.358, (2928.b.).

[“Hepsi hakikattir, diyen bir aptaldır.

Hepsi yanlıştır, diyen de eşkıyadır.”]⁴²⁷

Ve bu ilhâd ve dalâlet hâlinde kendisinden sudûr eden a'mâl-i bâtilesine haktr ve bir şey ve bir nesne lâzım gelmez deyip e'l-beyt beytullâh, ve'z-zeyt zeytullâh, ve'l-abd abdullâh gibi hâşâ bu hâl ve bu dalâlet-i a'mâl ile ehl-i tarîkin ve ehl-i hakkın sohbetine varırsa o mekûle-i ahvâl pür-dalâle vâkıf olduktan sonra hüsn-ü hulk ve edâ-i latîfe ile ona dalâlet ve kabâhatin ve ilhâda düşüp tarîk-ı ümem ve sırât-ı akvamden udûl edip i'tikâd-ı bâtile girdâbına giriftâr olduğunu i'lâm ve ifhâm ederler. Ve mademki sen bu hâl ve bu amel ve i'tikâddasın min-ba'd bizden değilsin deyû merdûd ve matrût olduğun kendine söylerler. Tarîkatten ve gönülden reddedip asla ehl-i turuktan bir fert ona aşinâlık etmeyip gönülden, yerde hayât ve akâribden ihtirâz olduğu gibi ondan dahî ihtirâz ve firâr ederler. Meğer kim âyet-i kerîmeيَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ [“Allâh dilediğini siler dilediğini sabit kılar. Ana kitap onun yanındadır”]⁴²⁸ mefhûm-ı şerîfince ve dahîالسعيد قد يشقى و الشقي قد يسعد [“Saîd bazen şakî olur, şakî bazen saîd olur”]⁴²⁹ [156] mefhûmunca Hakk Sübhânehû ve Teâlâ kemâl-i fazl ve ihsânından ona lutf ve hidâyet edip inâyet-i Hakk'la tevbe ve istiğfâr ile insâfa gelip i'tikâd-ı bâtil kalbinden külliyet üzere mahvolup nûr-ı îmân nemâyân oldukda tecdîd-i îmân ve evâmîr-i şerî'at-ı mutahhar üzere cürm ve hatâsının cezâsını çekmeye teslim olup Allâh'ın emri ve Resûl (a.s.)'in kavli ve mürşid-i kâmilin bu sûrette olan hükmüne ittibâ' edip makbûl-i ehl-i tarîkat olmak için gelip yolun talep ederse ona göre kâide-i ehl-i tarikat üzere lâzım gelen cezâsın bildirip tarîkın gösterirler. Eğer itâat edip râzı olursa icrâ-yı hak ederler ve bi'l-cümle siyâset-i dervîşân ve sûfiyenin envâ'ı çöktür.

Herkesin cürmüne lâzım olan hudût mürşid-i kâmil ve ehl-i tarîkatin ma'lûmlarıdır. İcrâ ederler ondan sonra kabûl ve dâhil-i sohbet edip üslûb-ı sâbık üzere muhabbet edip الماضي لا يذكر [“Mazi hatırlanmaz.”] kavliyle âmil olurlar. Ve mücrim ve günahkâr olanlar cürm ve günâhlarını ikrâr ve i'tirâf etmekle cezâ-i amellerini dünyâda icrâ tevbe ve istiğfârları makbûl-ı dergâh-ı Hüdâ olmağın envâr-ı muhabbet

⁴²⁷Mesnevî, 2. Defter, s.235, (2928.b.).

⁴²⁸Ra'd, 13/39.

⁴²⁹Bursevî, a.g.e. (b.b.), c. 1, s. 154.

ile [157] fetîle-i kalpleri hem-vâre pür-ziyâ olup ehl-i tarîk ile musâhabet ve sırran ve cehran her hâlde zikre müdâvemet olunur ise âyet-i kerîme **وَأَذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبْتَئِلْ إِلَيْهِ تَتَّبِعًا** [“Rabbinin adının an ve her şeyinle ona yönel”]⁴³⁰ sırrına nâil olunur. İşbu âyet-i kerîmenin ma’nâsı müfessirîn-i izâmın beyânına göre tahrîr olunur. **قوله تعالى “وَأَذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ”** و دم على ذكره تعالى ليلا و نهارا على اي وجه كان من تسبيح و تهليل و تحميد و صلاة و قراءة قرآن و دراسة علم خصوصا بعد صلاة الغداة و قبل غروب الشمس فإنهما من ساعات الفتح و الفيض و ذكر الله على الدوام من وظائف المقربين سواء كان قلبا او لسانا او أركانا و سواء كان قياما او قعودا او على الجنوب [“Rabbinin adını an. Gece ve gündüz tesbih, tehlil, hamd, Kur’ân okuma ve ilim tahsilinden hangi yolla olursa olsun özellikle sabah namazından sonra ve güneş batmadan önce O’nu zikretmeye devam et. Çünkü bu iki vakit feyz ve feth saatidir. Devamlı olarak Allâh’ı zikretmek O’na yakın olanların görevlerindedir. İster kalple olsun ister dil veya diğer organlarla olsun, ister ayakta olsun ister oturarak veya yan yatarak olsun hepsi eşittir.”]⁴³¹

قوله تعالى “وَتَبْتَئِلْ إِلَيْهِ تَتَّبِعًا” و المعني و أنقطع إلى ربك إنقطاعا تاما بالعبادة و إخلاص النية و التوجه الكلى كما قال تعالى قل الله ثم ذرهم و بالفارسية یعنی نفس خود را از اندشه ماسوی الله مجرد ساز و از همکی روی بردار دل در و بند و از غیرش بکسل هر چه جذ اوست برون کن از دل

[“Tam olarak O’na yönel. İbadet ve ihlasla, külli bir teveccühle ve bütünüyle her şeyden tam bir kesişle Allâh’a yönel. Allâh Teâlâ’nın “Sen Allâh de sonra onları bırak” âyetinde dediği gibi. Farsça olarak Nefsini mâsivâyı düşünmekten temiz tut. Herkesten yüz çevir. Ancak ona gönül bağla. Gayrından alakayı kopar. Onun dışında olan her şeyi gönülden çıkart.”]⁴³²

قوله تعالى رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ اي هو ربهما و خالقهما و مالکهما من کل شيء قوله تعالى لا إله إلا هو یعنی هیچ معبودی نیست سزا وار عبادات [158] **مَكَرُوا فَاتَّخَذُوا كَيْلًا مُّوَكَّلًا** و موفضا إليه لإصلاحها و إتمامها و أنت **إِسْتَرَحَ أَنْتَ** [Allâh Teâlâ dedi ki: “O doğunun ve batının rabbidir.”]⁴³³ “Yani doğunun ve batının ve her şeyin rabbi, yaratıcısı ve malikidir.”⁴³⁴ “Ondan başka ilâh yoktur. Yani

⁴³⁰ Müzzemmil, 73/8.

⁴³¹ Bkz. Bursevî, a.g.e., c. 9, s. 345-346.

⁴³² Bkz. Bursevî, a.g.e., c. 9, s. 346.

⁴³³ Müzzemmil, 73/9.

⁴³⁴ Bkz. Bursevî, a.g.e., c. 9, s. 346-347.

Allâh dışında ibadete layık olan hiç kimse yoktur. Onu vekil tut.⁴³⁵ “İslâh etmek ve tamamına erdirmek için vekil tut. Sen istirahat et.”⁴³⁶

قال الإمام القشیری رحمه الله أن الله هو المتولي الأحوال عباده يصرفهم على ما يشاء و يختار و إذا تولى أمر عبد بجميل العناية كفاه كل شغل و أغناه عن كل غير فلا يستكثر العبد حوائجه لعلمه ان مولاه كافيه و لهذا قيل من علامات التوحيد كثرة العيال على بساط التوكل إنتهى نقل من تفسير روح البيان [İmam Kuşeyrî rahimehullâh dedi ki: “Allâh kularının hallerini üstlenmiştir. Onları dilediği ve seçtiği şekilde kullanır. Bir kulun işini güzel bir kasıtle üstlenirse, onu tüm meşguliyetlerden korur ve onu başkasına muhtaç etmez. Kul, mevlasının kendisine kâfi olduğunu bildiği için, ihtiyaçlarını çok bulmaz. Bundan dolayı ‘Geniş tevekküle binaen ailenin çokluğu, tevhidin alametleridir’ denilmiştir.”⁴³⁷

وَأَذْكُرُ اسْمَ رَبِّكَ ma'nâ-yı şerîfi oldur ki gecede ve gündüzde ve cemî'-1 hâlde Rabbin Celle ve Şâne'nin zikrine müdâvemet eyle. [“Ve her şeyinle ona yönel”]⁴³⁸ ve ibâdetle ve zikrullâh ile mâsivallâhtan inkitâ'-1 külliye ile zâtını mücerred eyle. رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ. [“Doğunun ve batının rabbi odur ve ondan başka ilâh yoktur.”]⁴³⁹ Meşrik ve mağribin rabbi Allâh Teâlâ'dır ki ondan gayrı ilâh yoktur.

Ma'lûm ola ki hüve kelimesinin zamîr olması ismiyyetini münâfi değildir. Zîrâ muzammerât esmâ kabîlindendir ve sâdât-1 sûfiyye (k.s.e) bu hüve kelimesinde tasarruf hâs edip âlem-i hüviyyete işâret ettiklerinden âlemi'l-hüve derler. Eğerçi ehl-i arabiyye katında muzammarâta elif-lâm dâhil olmaz. Zîrâ bunların [159] hüve ile murâdları zamîr değildir; hüviyyet ma'nâsına isimdir, pes. Hüve, hüviyyet ma'nâsında isti'mâl olunursa sûfiyye isti'mâli gibi zikrolunmasında şüphe kalmaz ve eğer zamîr i'tibâr olunursa sûfiyyenin cem'iyetlerinde hüve kelimesi ile zikrettikleri merci ancak Allâh Teâlâ olmak mülâhazasıyladır. Zîrâ mevhûm ve muhayyel olan vücûd-1 mâsivâ ma'lûm ve mütehakkık olan vücûd-1 hâlîka müzâheme etmez, pes.

⁴³⁵ Müzzemmil, 73/9.

⁴³⁶ Bkz. Bursevî, a.g.e., c. 9, s. 347.

⁴³⁷ Bkz. Bursevî, a.g.e., c. 9, s. 347.

⁴³⁸ Müzzemmil, 73/8.

⁴³⁹ Müzzemmil, 73/9.

Kelime-i hüve ehl-i bidâyet ve ehl-i nihâyete göre zikirdir ancak ehl-i bidâyet olan ehl-i hicâb ve gaybet olmakla onlara nisbetle zamîr-i gâib denilir. Ehl-i nihâyete ise keşf ve huzûr erbâbı olmakla onlara izâfetle hüviyyet murâd olunur. Biz ki me’âşir-i sûfiyân ve dervîşânız. Hüve kelimesiyle zikir ve zamîri Allâh Teâlâ’ya ircâ ve medlûl-ü hüviyyet ve ulûhiyyeti murâd ederiz. Ve zikrolmasında aklen ve naklen ve keşfen asla şüphemiz yoktur. Ve bu husûsda delîl ve burhan dileyenlere sûre-i Bakara’da tefsîr-i kebîre ve sûre-i ihlâsda Şeyhzâde hâşiyesine ve gayrı kitâblara nazar eyleyeller. Tâ ki pertev-maksûd-ı cilveger ayîne-i şuhûd ola. [160] وإنما نتكلم مع المسلمين [“Biz Müslümanlarla konuşuruz; hasım olan inatçılarla değil.”] لا مع المعاندين المخاصمين

Ma’lûm ola ki makâm-ı tarîkate ehl-i tahkîk usûl-ı esmâ buyurdıklarının ba’zısını ism-i zât ve ba’zı ism-i sıfâttır. Ammâ ism-i celâl ittifâk üzere ism-i zât ve müstecmi’-i cemî’-ı sıfâttır, pes. İsm-i a’zam zâttır ehl-i tahkîk indinde, onun için ism-i a’zam denildi. Ba’zıları indinde ism-i a’zam ism-i Hayy’dır. Nitekim Kâdî Beydâvî tefsîrinde bu hadîs-i şerîfi ibtidâ-i sûre-i Âl-i İmrân’da îrâd eder. قال عليه السلام أن اسم الله الأعظم في ثلاث سور سورة في البقرة الله لا إله إلا هو الحي القيوم و في آل عمران الله لا إله إلا هو الحي القيوم و في طه و عنت الوجوه للحي القيوم [Peygamber (a.s.) dedi ki: “Allâh’ın ism-i azamı üç surededir. Bakara sûresindeki Allâh öyle bir ilâhtır ki kendisinden başka ilâh yoktur. O, Hayy ve Kayyûmdur.⁴⁴⁰ Ve Âl-i İmrân sûresindeki Allâh öyle bir ilâhtır ki kendisinden başka ilâh yoktur. O, Hayy ve Kayyûmdur.⁴⁴¹ Ve Tâhâ sûresindeki “Bütün yüzler Hayy ve Kayyum olana boyun eğmiştir.”⁴⁴²]⁴⁴³ pes. Bu hadîs-i şerîf ile ma’lûm oldu ki ism-i zât işâreten ve ism-i Hayy sarâhaten ism-i a’zamdır. Velâkin ism-i Hayy sıfât-ı sübûtiyyeden olmakla yine ism-i a’zamdandır murâd lafzatullâhtır.

İmdi ism-i a’zam sûret-i âfâkta ve enfüste sırrullâhi’l-a’zam ve nûrulâhi’l-muazzamdır ki cemî’-ı mülk ve melekûtu zâhiren ve bâtinen muhîttir. و الله من ورائهم محيط [“Allâh onları arkadan kuşatmıştır.”]⁴⁴⁴ öyle muhîttir ki cemî’-ı eşyâdan bir tane-i hardal ve bir zerre-i mücmel hâric değildir ve cemî’-ı mahlûkâtın kezâlik harekâtın ve sekenâtın görüp [161] ve işitip bilir. Binâen Resûlullâh (s.a.v.) gâr-ı şerîfde Hz.

⁴⁴⁰ Bakara, 2/255.

⁴⁴¹ Âli İmrân, 3/1.

⁴⁴² Tâhâ, 20/111.

⁴⁴³ Muttakî, a.g.e., c. 1, s. 451; Suyûtî, a.g.e., s. 68.

⁴⁴⁴ Burûc, 85/20.

Ebubekir es-Sıddîk (r.a.)'a [“Korkma ve hüzünlenme; gerçekten Allâh bizimledir.”]⁴⁴⁵ buyurdular. Hak Teâlâ kitâb-ı kerîminde وَتَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ [“Biz ona şah damarından daha yakınız.”]⁴⁴⁶ buyurur. Nitekim rûh-ı âdemi içeriden muhît cesed-i âdem oldu. Velâkin asâr-ı rûh zâhir ve hüveydâdır. Meselen nutk ve kelâm gibi ve nûr-ı basar ve sem'-ı üzün ve irâdet-i cüz'iyye ve sâir havâs ki havâs-ı zâhire ve havâs-ı bâtineden bi'l-cümle asâr-ı rûhtan olduğunda kat'an iştibâh yoktur. Ve cemî'-ı mahlûkât ve eşyâ ol hayât-ı zâtîyye ile mevcûtlardır. Bu bâbda gâyet fikir lâzımdır ki hakîkât-i eşyânın husûlune vusûl müyesser ola. قال عليه السلام تفكر [Efendimiz (a.s.) dedi ki: “Bir saat tefekkür etmek yetmiş sene ibadet etmekten hayırlıdır.”]⁴⁴⁷ Ve bu tefekkür husûlü dahî zikrullâha devâm ile hâsıl olur. Nitekim Şeyh Abdullâh el-Ensârî (k.s.) hazretleri buyururlar: Beyt

ذکر کن ذکر کن تا فکر اورد صد هزار ان معنای بکر اورد

[“Çok zikir et ki ondan fikir doğsun. Binlerce bakir manalar ortaya çıkartsın”]

Ve âlem-i ârifin netîce-i ilmi âlem-i kurbete tayrândır. Nitekim Hz. Mevlâna Celâleddin (k.s.) hazretleri buyurur.

نظم:

سیمرغ قاف غربتم شهباز دست قدرتم
غواص بحر حکمتم کو هر فشان انس و جان

[“Kaf dağının gurbet Ankasıyım. Kudret elinin kartalıyım. Hikmet denizinin dalgıcıyım. Cin ve cinler için inci serpen birisiyim”]⁴⁴⁸

[162]

Peygamber efendimiz (s.a.v.) dedi ki: أعطوا أعينكم حظها من العبادة قالوا ما حظها من [“Gözlerinizin ibadetten olan nasibini verin. Oradakiler, gözlerin nasibi nedir ya resûlallâh dediler. Peygamber

⁴⁴⁵ Tevbe 9/40. (Burada yer alan “لا تخف” âyetin başında geçmemektedir.).

⁴⁴⁶ Kaf, 50/16.

⁴⁴⁷ Muttakî, a.g.e., c. 13, s. 106.

⁴⁴⁸ Bu şiiri Hz. Mevlânâ'ya ait eserlerde tespit edemedik.

(s.a.v.) dedi ki: Mushafa bakmak ve içindekiler hakkında düşünmek, inceliklerinden ibret almaktır.”⁴⁴⁹ Mevlânâ Celaleddin Rûmi (k.s.) *Mesnevi*’de şöyle dedi:

خوش بیان کرد ان حکیم غزنوی⁴⁵¹ بهر محجوبان مثال⁴⁵⁰ معنوی
که زقرآن کرنیند⁴⁵² غیر قال این عجب نبود ز اصحاب مقال
کز شعاع افتاب پر ز نور غیر کرمی می نیابد چشم کور

[“Gazneli bilge (Senâi), perdelenmişler için güzel bir manevi örnek verir: Sapıklık sahiplerinin Kur’ân’da sözden başka bir şey görmemeleri şaşılasi değildir. Körün gözü, ışıkla dolu güneş ışınlarından sıcaklıktan başka bir şey bulamaz.”]⁴⁵³

و عن ابن عباس رضی الله عنهما أنه قال رکعتان مقتصدتان في تفکر خیر من قیام لیلة بلا قلب و عن الحسن البصری رحمہ الله أنه قال من لم یکن کلامه حکمته فهو لغو و من لم یکن سکوته تفکرا فهو سهو و من لم یکن نظره عبرة فهو لهو الفكرة في الدنيا حجاب عن الآخرة و عقوبته لأهل الولاية الفکر في الآخرة تورث الحکمت و تحي القلب و التفکر أما أن یكون في الخالق و الخلق و الأول أما في ذاته او في صفاته او في أفعاله أما تفکر في ذات الله تعالی فممنوع و غیر جائز لأنه لا یعرف الله إلا الله و أما التفکر في صفاته و أفعاله فغیر ممنوع و لا [İbn-i Abbâs (r.a.) dedi ki: “Tefekkür ile kılınan iki rekat namaz gafil olarak bütün bir geceyi ibadetle geçirmekten daha hayırlıdır.”⁴⁵⁴ Hasan el-Basrî rahimehullâh dedi ki: “Kimin sözünde hikmet yoksa o söz boştur. Kimin susmasında tefekkür yoksa onun susması hatadır. Kimin bakışı ibret değilse onun bakışı eğlencedir.” Süleyman ed-Dârâni rahimehullâh dedi ki: “Dünya hakkında düşünmek ahiretin perdesidir, velâyet ehlinin cezasıdır. Ahiret hakkında düşünmek hikmete sebep olur, kalpleri diriltir. Tefekkür ya yaratıcı hakkında ya da yarattıkları hakkında olur. Yaratıcı hakkında tefekkür ya zâtında ya sıfatlarında ya da fiillerinde olur. Allâh’ın zâtı hakkında tefekküre gelince o men edilmiştir ve caiz değildir. Çünkü Allâh ancak Allâh ile bilinir. Allâh’ın sıfatlarında ve fiillerinde düşünmeye gelince o men edilmemiştir, serbesttir. Salık olan kişi ulaşacağı mertebeye ancak bir muhakık, alim, arif ve bir mürşid-i kamil terbiyesi vasıtasıyla ulaşır.”⁴⁵⁵]

⁴⁴⁹ Muttakî, a.g.e., c. 1, s. 510.

⁴⁵⁰ Çalıştığımız eserde burada bulunan مثال kelimesinin sonuna ی harfi yer almaktadır.

⁴⁵¹ Çalıştığımız eserde buradaki غ harfi ع olarak yazılmıştır.

⁴⁵² Çalıştığımız eserde burada yer alan نیند kelimesi ayrı yazılmıştır.

⁴⁵³ *Mesnevî*, 3. Defter, s. 389, (4227-4229. b.).

⁴⁵⁴ Muttakî, a.g.e., c. 8, s. 201.

⁴⁵⁵ Bkz. Bursevî, a.g.e., c. 8, s. 594.

Ma'lûm ola ki sâlik-i ilallâh olan [163] mürîde bir şeyh-i kâmil ve mürebbî-i vâsıl lâzımdır ki sâliki terbiye ve ahlâk-ı zemîmesini izâle ve zevâyâyı inkârını mâsivallâhtan tahliye eyleyip ahlâk-ı hasenesi zuhûruna bâ'is ve evsâf-ı müstahsinesini ve fevrine sebep ola. Fe-emmâ mürşid ve mürebbî olan şeyhin şerâitindedir ki evvelâ âlim olup fahr-i âlem (s.a.v.) hazretlerinin nâ'ibi ola. Ve mürşid-i muhakkık olanın ba'zı alâmetinden icmâl üzere zikir ve beyân olunmak lâzımdır ki her da'vâ-yı irşâd edenin da'vâsına i'tikâd ve asâ-yı himmet terbiyyetine i'timâd olunmaya.

Ma'lûm ola ki mürşid-i kâmil ve şeyh-i muhakkık oldur ki derûnunda hubb-ı dünyâ olmaya ve bîrûnunda câh ve celâl muhabbeti yol bulmaya. Husûsan arâyış-ı dünyâdan zâtını dûr vâlâyîş-i mâsivâdan kendini mahcûr eyleye. Ve bir şeyhe ve bir mürebbîye mütâbaat etmiş ola ki silsilesi seyyidü'l-mürselîne müntehâ olmuş ve ibtidâ-i tarîkati sened-i âliminde nihâyet bulmuş ola. Ve bir mürşid-i kâmile mütâbaat ve meclis-i himmetten ahz-i terbiyyet ile mehâsin-i ahlâka mâlik ve sîretinde sabır ve şükür âsârı zâhir ola. Ve tevekkül ve yakîn envârı kûn gibi bâhir ve zâhir olup pîşesi kanâ'at [164] ve rûz-ı şeb endişesi sehâvet olduğundan mâ- adâ tumâ'nînet-i nefis mertebesini tahsîl ve ilim ve hilm ve vakâr menkıbelerini tekâmül edip tevâzu' ve sıdk ve hayâ ve sükûn ve tennî ve vefâ ve bunların misâli ahlâk-ı müstesnâ ile tasfiye-i kalbe mâlik ve tahliye-i rûh ve tezkiye-i nefis tarîklerine sâlik ola ki mürîdlerine pişvâlığı ehakk ve lâyıq ve dervîşlerine muktedâlığı elyakk ola. Kaçan bir mürşid bu sıfâtlarla muttasıf ve bu mekûle-i ahlâk ile müellef ola. Envâr-ı Nebî (s.a.v.)'den bir nûr mesâbesinde olup ona iktidâda salâh-ı hâl ve meclisine ilticâda felâh ve necât mukarrerdir. Lâkin bu mesellû mürşid-i kâmil kibrît-i ahmerden eazz olup ve bu mekûle şeyhin vücûdu nâdir ve hıdmetine dest-res bulanın müsâ'ade-i saâ'deti zâhirdir. [“Kim talep ederse bulur ve bu Allâh'a zor değildir.”] من طلب وجد و ما ذلك على الله بعزیز

Ma'lûm ola ki bir mürîd bâlâda mezkûr sıfat ile muttasıf bir mürşide inâyet eyledik de mürîde ve dervîşe lâzım olan ahvâli dahî bir miktâr beyân ve isbât olunmak lâzımdır. Evvelen mürîde ve dervîşe lâzım olan bîtında ve zâhirde şeyhine ikrâm ve gâibde ve hâzırda mürşidine ihtirâmıdır. Mürîdin mürşidine zâhirdeki ihtirâmı budur ki asla şeyhi ile [165] mücâdele ve kelimât-ı tayyibesini ile mekâbire ve muâ'nede eylemeye. Ve eğer hatâsına ve naks ve imtirâsına vâkıf olursa da her mes'elede şeyhi

ile ihticâc ve îrâd ve isbâtına ihtiyâc göstermeye. Ve salât-ı mefrûza edâsından gayrı gerek nevâfil ve gerek kazâ-ı fevâit için seccâdesin şeyhi huzûrunda düşmeye. Ve eğer beş vakit namâz için seccedâsini ilkâ eylese evrâd ve ezkârını iksâr eylemeyip sür'at ve isti'câl ile seccâdesini düşüre ve mürşid ve mürebbîsini her ne emrederse kavlen ve fi'len kâdir olduğu mertebe-i ekdâm ile amel eyleye. Ve ammâ mürîdin mürşidine ihtirâm-ı bâtını budur ki şeyhinden her ne işitirse bâtında i'tikâdı muhkem ve asâ-yı i'timâdı müstahkem tutup kavlen ve fi'len mütâbaat ve iktidâya çalışa. Nifâk nişânelerinden kurtula ve şikâk ihtimâlından halâs bula. Ve bâtını zâhirine muvâfık olunca şeyhinin hıdmetini ve meclis sohbetini terk eylemeye. Ve ehl-i hevâdan ve yaramaz cülesâdan sakına ki şeyâtîn-i ins ve cin gönü milkine müstevlî olmayıp levs-i şeytânıyyeden kalbi sâfi ola. Ve fakrı gınâdan tercîh ve الفقر فخرى ["Fakirlik övüncümdür."]⁴⁵⁶ sırrını tebyîn ve tehzîh eyleye. Ve ibâdât ve tâ'ât ve envâ'-ı zikrullâhı [166] li-vechillâh edip halkın âbid ve zâhid ve zâkir ve ivâdım dediklerine sevinmeye. Ve mahlûkun kadh ve mezemmet eylemelerine incilip yerinmeye. Ve cemî'-ı ahvâlinde istikâmet üzerine olup ve nâsa hüsn-ü hulk göstere ve nâsa hilm ile muâmele eyleye. Ve dâimü'l-evkât tahliye-i rûh ve tezkiye-i nefis sebab-i kavî olan zikrullâha devâm ile merâtib-i tevhîde vâsıl olur. Ve ıstılâh-ı sûfiyyede merâtib-i tevhîd dört olup birine tevhîd-i âsâr ve birine tevhîd-i ef'âl ve birine tevhîd-i sıfât ve birine tevhîd-i zât derler. Ve mürşid-i kâminden telkîn-i zikir ve terbiyesiyle işbu merâtibe vâsıl ve nâil-i merâm olunur. Ve mürîde bu yolda sabr-ı cemîl ve tevbesini ve ahdini bozmamak lâzım ve bil ki vâciptir. Nitekim Hazreti Mevlâna (k.s.) hazretleri buyururlar.

مرکب توبه عجایب مرکبست بر فلک نازد بیک⁴⁵⁷ لحظه زیست

[“Tevbe bineği şaşırıcı bir binektir; bir anda yerden göğe doğru sıçrayıverir.”]⁴⁵⁸

نقض میثاق و شکست توبها⁴⁵⁹ موجب لعنت بود در انتها

⁴⁵⁶ Aclûnî, c. 2, s. 102.

⁴⁵⁷ Çalıştığımız nüshada böyle geçse de aslı به یک dir. Bkz.: *Mesnevî-i Ma'nevî*, c. 5-6, s. 271.

⁴⁵⁸ *Mesnevî*, 6. Defter, s. 705, (464.b.).

⁴⁵⁹ Çalıştığımız nüshada böyle geçse de aslı توبه ها dir. Bkz.: *Mesnevî-i Ma'nevî*, c. 5-6, s. 162.

[“Ahde uymamak, tevbeleri bozmak, sonunda lanete neden olur.”]⁴⁶⁰

Ve mürîd-i sâdika tahsîl-i mertebe-i yakîn elzem ve ehemmiyetinde iştibâh yoktur. *كما قال تعالى وَاَعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ* [“Allâh Teâlâ'nın dediği gibi: Sana ölüm gelinceye kadar ibadet et.”]⁴⁶¹ أيها العارف المحجوب أعبد ربك في الشريعة حتى يحصل لك علم اليقين [167] ثم أعبد بتطهير قلبك في الطريقة حتى يحصل لك أن ترى عين اليقين ثم أعبد بتطهير روحك و سرلك [167] ثم أعبد بتطهير قلبك في الطريقة حتى يحصل لك أن ترى عين اليقين و هو الكمال الحقيقي يحصل في الدنيا بموت الإرادى و الا فلا [“Ey perdelenmiş arif! İlme'l-yakîni hâsıl edinceye kadar şeriat makamında rabbine kulluk et. Sonra ayen'l-yakîni görmen hâsıl olması için temiz bir kelple tarikat makamında ibadet et. Sonra hakke'l-yakîne ulaşmak için sırrın ve ruhun temizliğiyle ibadet et. O da hakiki kemaldır ki dünyada iradenin ölümüyle gerçekleşir. Yoksa gerçekleşmez.”]

Ma'lûm ola gerek zikir ve tilâvet-i evrâd ve ezkâr erbâbından izin ile olursa fâide ve semeresi vardır. Ezcümle *فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ* [“Bilenlere sorun.”]⁴⁶² emr-i şerîfine ve dahî *سلوا الصالحين* [“Salihlere sorun”] haber-i münîfine imtisâl hâsıl olur. Ve mürîd-i garîb her halde nâ-bînâ gibi her gass u semiye mâil olup vezâif-i ibâdâtta nefsin ale'd-devâm tahammülünü farka kudreti olmamakla şâyet ibtidâ-i emirde arzû-yı nefsi telbîs ve sûret-i hakdan ilkâ-yı iblîs ile nevâfil ve fezâili teksîr edip ba'dehü bi-lâ-özr nevâfil-i mu'tedâyı terk edip emr-i mekrûhu irtikâba müeddî ola. Ammâ mürşid-i kâmil mikdâr-ı tahammülü ârif olmakla tabâyi'in ihtilâfını bilip her bir tab'ın salâhiyeti üzere tadrîci terakkî ile hakîmâne hareket ve bu tarîka ile a'mâl-i şâkk mürîde ve sâlike tabî'at olup ba'dehü me'lûf olduğu ibâdât ve tâ'ât ve evrâd ve ezkârda tekellûf ber-teraf olmakla vezâif-i tâ'âtın terki mürîde müstekreh görüne. [168]

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا [“Bizim uğrumuzda cihat edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz.”]⁴⁶³ âyet-i kerîmesinin sırrına mazhariyetle kendine vezâif-i tâ'ât asân olur. *يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ* [“Allâh dilediğini siler.”]⁴⁶⁴ âyet-i kerîmesince hüsn-ü âkîbetine tazarru' ve dâima kalb ve cevârih ile havf üzere zikir ve ibâdâta iştiğâl eylemek ve لا

⁴⁶⁰ Mesnevî, 5. Defter, s. 626, (2591.b.).

⁴⁶¹ Hicr, 15/99.

⁴⁶² Enbiyâ, 21/7.

⁴⁶³ Ankebût, 29/69.

⁴⁶⁴ Ra'd, 13/39.

تَقْنَطُوا [“ümidinizi kesmeyin”]⁴⁶⁵ emr-i şerîfi üzere dâima dünyâda ve ukbâda kavlı-i sâbit üzere Hakk Teâlâ’nın tesebetünü niyâz ve ricâda اَنَا عِنْدَ ظَنِّ عِبْدِي [“Ben kulumun beni düşündüğü gibiyim.”]⁴⁶⁶ mantûkunca inkıyâd-ı emr-i ilâhi ve hüsn-ü zann ve hulûs üzere amâde olmak imâret-i selâmet-i ebediyyeden olduğu işbu âyet-i şerîfe ile beyân olunur. فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَآتَقَى وَاتَّقَى فَسُنِّيئَتُهُ لِلْيُسْرَى [“Artık kim verir ve sakınırsa, en güzeli tastik ederse biz de onu en kolaya hazırlarız.”]⁴⁶⁷ اللهم إجعلنا من الذين يستمعون [“Allâh’ım bizi sözü işiten ve en güzeline uyanlarda eyle.”]⁴⁶⁸ pes.

Ey birâder-i şefîk ve ey munsıf! Sâhib-i tahkîk-i âkla lâzımdır ki ibtidâ ve intihâdan havf ve haşyet ve umûr-ı âtîde ihtiyâta riâyet ve zehârif-i dünyâyâ adem-i rağbet ve def’-ı betâlet edip mukârenet-i meşâyih ve ulemâ-i dîn ve sulehâ-yı mü’minîn ve mübâ’adet-i küfre ve fücra ve cehlen ve füsekkâda ihtimâm-ı tâm ile يَوْمَ يَوْمٍ [“O gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, karısından ve oğullarından kaçacak.”]⁴⁶⁹ mefhûm ve tenbîhi üzere umûr-ı ahireti mülâhaza edip mevtin [169] sekerât ve şiddeti ve kabrin azâbı ve vahşeti ve münkirînin suallerini tefekkür ve huzûr-ı Bârî Teâlâ’da mevâhize ile vakf ve pûşîde-i esrâr-ı mestûre keşfolunup ve münâkaşa ile muhâsebe ve hukûk-ı ashâbından mutâlebe ve sırâtın hiddeti ve ubûrun keyfiyeti ve envâ’-ı azâb-ı nîrân ve cennetten harmân ve derecâtta noksân bi’l-cümle lâzıme-i insân olduğunu iz’ân ve havf ve helecân dahî وَعَافُونَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ [“Eğer inanıyorsanız benden korkun.”]⁴⁷⁰ mefhûm-ı güzîni üzere şerîta-i îmân olup fi’l-hakîka bu umûr-ı mezkûreden havf eylemek onların Hâlîk Teâlâ ve Tekaddes hazretlerinden havfa vesîledir ki alâmet-i havf dahî ma’âsîden ictinâb ve tûl-i emeli terk ile eser-i nebeviyyeye iktifâ ve intisâb edip tâ’ât ve ibâdâta müdâvemet ve zikrullâha ve ma’rifete muvâzabat ve kütüb-i şerî’at ve tarîkatı ve erbâb-ı hakîkati istihzâdan ictinâb ve ulemâ-i dîn ve meşâyih ve sulehâ ve zuafâ ve fukâra-i mü’minîni istihfâfdan ihtirâz ve hubb-ı mâsivâyı derûnundan ihrâc eylemek sâlik ve mürîde lâzım

⁴⁶⁵ Zümer, 39/53. Âyetin tamamı: قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا [De ki: “Ey kendileri aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Gerçekten O çok bağışlayan ve merhamet edendir.”].

⁴⁶⁶ Buhârî, Tevhîd, 15; Müslim, Zikir, 2; Tirmizî, Zühd, 51.

⁴⁶⁷ Leyl, 92/5-7.

⁴⁶⁸ Zümer, 39/18. (İbarenin baş tarafı âyette geçmemektedir.).

⁴⁶⁹ Abese, 80/34-36.

⁴⁷⁰ Âli İmrân, 3/175.

ve vâciptir. الله عَلَى الله [“Artık Allâh’a tevekkül et.”]⁴⁷¹ emr-i şerîfine temessük ve umûrunu Allâh’a tevfiiz ve sipâriş ile وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ [“Kim Allâh’a tevekkül ederse o, ona yeter.”]⁴⁷² âyet-i kerîmesine i’timâd ile [170] amel eder.

Erbâb-ı ma’rifet buyurdular ki: Tevekkül ubûdiyyette tarh-ı ebdân ve rubûbiyyette taalluk-ı canân ve dünyâdan ağmâz-ı ayn ve mâsivâdan kat’-ı derûndur. Cüneyd Bağdâdî (k.s.) hazretlerinden menkûldür ki: Tevekkül va’d-i rabbâniyyeye itmi’nân ile sükûn-ı kalbdır. Yoksa kesb veyâ terk-i kesb değildir. Ve rızkı hâlık ve rezzâk-ı hakîkiden bilmek farzdır ve esbâba iştiğâl eylemek sünnettir. Her kârda mü’min tevekkülден hâric olamaz. Zîrâ rızık ve gayr-i eşyâ Rezzâk ve Hâlık Teâlâ’dandır. Kesb ile vesiat veyâ adem-i vesiat vâki’ olmaz. Bil ki sebabü’l-esbâbtandır ki müsebbib-i hakîkiyi mülâhaza eylemeyip kesb eylemek gerekdir demek şirkdir dediler. Pes, kâsib için esnâ-yı kesbde ferâiz ve vâcibâta mürâ’ât edip رَجَالٌ لَا تُلْهِيمُهُمْ تِجَارَةً وَلَا بَيْعًا عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ [“Onlar ne ticaret ne alışverişin Allâh’ın zikrinden alıkoymadığı insanlardır.”]⁴⁷³ mefhûm-ı şerîfi üzerine âmil olup ve li-rızâillâhi Teâlâ infâk-ı iyâl niyeti ile sa’y ede ki me’cûr ola. Ve kadr-i kifâyetten ziyâde kesb ederse niyet-i tasadduk ile ede. Ve esnâ-yı kârda hıyânet ve hîle eylemeye ve ferâiz ve vâcibât ve sünen-i mukarrebâttan birini terk vâki’ olmaya. Husûl-i mâlik mukaddimesi kesb gibi sevâb-ı ahiret dahî a’mâl-i sâliha ile hâsıl olduğunu [171] i’tibâr edip nafaka-i iyâlin fazlasını fukrâya i’tâ ede. İşte kâsib bu refîâr üzere hareket ederse tevekkül-ü mefrûzadan hâriç olmaz. الكاسب حبيب الله [“Kâsib Allâh’ın habîbidir.”]

Şakîk Belhi (k.s.) buyurur ki: Bi-lâ kesb ibâda rızkın husûlu ferâğlarına ve bagıyy ve fesâdlarına sebebdır. Kesbi terk ve tama’-ı nâsı kâr-ı berk ittihâz edenler battâldır ve mütevekkil değildir, dediler. Ma’lûm ola ki mâ-sibâkda beyân olunduğu üzere dünyâda husûl-ü mâl kesb ile vücûd bulduğu gibi âhirette dahî derecât-ı âliyâta vusûl bu âlem-i dünyâda a’mâl-i sâlihâtı işlemek ve ibâdât ve tâ’âta ve zikrullâha devâm ve vezâif-i a’mâlden mâ-lâ- ya’nî ile müşteğil olmayıp erbâb-ı taarruz akvâline bakmayıp ve bil ki a’zâ-yı tis’ayı câdde-i şer’-ı şerîfde inhirâfdan muhâfazaya sa’y bî-pâyân ve muhâfazayı teshîl için müsehheli’l-asîre rabt-ı dil ve cân eyleye dediler. Ve

⁴⁷¹ Âli İmrân, 3/159.

⁴⁷² Talâk, 65/3.

⁴⁷³ Nûr, 24/37.

mürîde ve sâlik-ilallâh olan dervîşe ba'de edâi's-salâti zikrullâh edip ve ale'l-husûs ba'de salâti's-subh muvâzabat evrâd ve ezkâr âdet-i hasene-i meşâyih-i kirâm ve sünnet-i müstehsine-i evliyâ-i izâm olup [172] الله من صلاة الغد حتي لأن أفعد مع قوم يذكرون [172] تطلع الشمس أحب إلى من عتق أربعة من ولد إسماعيل و قال عليه السلام لأن أذكر الله تعالى مع قوم بعد صلاة الفجر إلى طلوع الشمس، أحب إلى من الدنيا وما فيها، ولأن أذكر الله تعالى مع قوم بعد صلاة العصر إلى أن تغيب الشمس أحب إلي من الدنيا وما فيها [“Sabah namazından güneş doğuncaya kadar Allâh'ı zikreden bir grupla oturmam ismailoğullarından dört köle azat etmemden daha sevimli gelir.”⁴⁷⁴ Peygamber efendimiz dedi ki: “Sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar bir grupla Allâh'ı zikretmem dünya ve içindekinden bana daha sevimli gelir. İkinci namazından sonra güneş batıncaya kadar bir grupla Allâh'ı zikretmem dünya ve içindekinden bana daha sevimli gelir.”⁴⁷⁵

İşbu hadîs-i şerîflerin mefhûm-ı latîfeleri üzere ba'de-salâti'l-fecr ve ba'de-salâti'l-asr zikrullâha muvâzabat eylemek ehabb ve müstehab ve bâ'is-i neyl-i ecr-i cezîl ve sebeb-i husûl-i sevâb-ı cemîldir. Ve ba'zı kütüb-i mu'teberâtta musarrahdır ki, namâz kılmak menhî olan evkâtte salât ve selâm ve duâ ve senâya şebîh âyât-ı kur'âniyye ve evrâd ve ezkâr ve tilâvet-i Kur'ân ve tilâvet-i sûre-i Yasîn câiz olup ve ba'de-salâti'l-fecr tulû-ı âfitâba dek ve bil ki irtifâ'a dek zikrullâh dahî beyne'l-meşâyih de'b-i latîftir. Ve hadîs-i şerîflerin mefhûmlarına imtisâl cihetiyle fazîletî mûcib ve evrâdı ve zikrullâhı cehran kıra'atında nefis-i emmâreyi kahr ve tedmîr ve kalb ve vechî tenvîr ve kalbden havâtırı ihrâc ve şeyâtîni bu tarîk ile iz'âc hâsıl olup [173] فَادُّكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ [“Beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim”]⁴⁷⁶ âyet-i kerîmesi mefhûmuna mâ-sadak ve mazhar-ı şefâ'at-i nebî-yi hak olmaya müstehak olunur. Ve ehl-i tevhîd hakkında itâle-i lisân eden münkir ve mutaassıb ve bî-dîn olanları muhbiri sâdık (s.a.v.) efendimiz işbu hadîs-i şerîf ile beyân buyurur: قال عليه السلام كفوا عن أهل: [Peygamber (a.s.) dedi ki: “Elinizi Allâh'tan başka ilah yoktur diyenlerden çekiniz ve onları bir günah sebebiyle tekfir etmeyin. Kim Allâh'tan başka ilah yoktur diyen ehli tekfir ederse o kimse küfre daha yakındır.”]⁴⁷⁷ İşbu hadîs-i şerîfi İmâm Taberânî İbn-i Ömer (r.a.) hazretlerinden

⁴⁷⁴ Ebû Dâvûd, İlim, 13.

⁴⁷⁵ Muttakî, a.g.e., c. 1, s. 421; Suyûtî, a.g.e., s. 442.

⁴⁷⁶ Bakara, 2/152.

⁴⁷⁷ Muttakî, a.g.e., c. 3, s. 635.

tahrîc ve rivâyet buyurmuştur. كذا في الجامع الصغير [Bu şekilde *Câmiu's-Sağîr*'de geçmektedir.]

Ve ehl-i tevhîd ehl-i cennet olduğunu işbu hadîs-i şerîf beyân eder. قال عليه السلام [Peygamber (a.s.) dedi ki: “Sevinin. Arkanızda olanları “Kim sıdk ile Allâh'tan başka bir ilahın olmadığına şahadet ederse cennete girecektir” diye müjdeleyin.]⁴⁷⁸ Bu hadîs-i şerîfi İmâm Ahmed ve İmâm Taberânî Ebû Mûsa el-Eş'arî (r.a.) hazretlerinden tahrîc ve rivâyet buyurdular.

Ma'lûm ola ki ibâdât ve tâ'ât ve devâm-ı zikrullâh insânı fenâ mertebesine vâsıl eder. Ve matlûb olan dahî bu fenâ makâmıdır. Ey birâder! İşbu fenâda üç i'tibâr vardır. Biri budur ki abd zikirde öyle fâni olur ki [174] kendi nefsinden hiç hazzı kalmaz. Ve ikinci budur ki hakkı nefsi için talep etmekten hayâ eder. Üçüncü fenâ-yı ünsdir ki abd üns-i mevlâda medhûş ve hayrân olur gider. Ve bakâ dahî üçtür ki biri ma'rifet bakâsıyla bakâdır. İkinci muhabbet bakâsıyla bakâdır. Üçüncü üns bakâsıyla bakâdır. İmdi fenâ abdin evsâfı zevâl bulmaktır. Bakâ abdin evsâfına bedel evsâf-ı Hakk zâhir olmaktır. Ve ba'zı ehl-i kemâl buyurur ki: Abd kenidini mevlâ için öyle fenâ eyleye ki sen senden gidip senin için bir nesne kalmasın. Pes, nihâyet-i makâmât-ı evliyâ fenâ ve bakâdır. Ve gâyet-i râh-ı irfân muhabbetle fenâdır ve gâyet-i fenâ mahbûb ile bakâdır. Ve semere-i bakâ üns ve likâdır ve ebeden irtikâdır. Fenâ sıfat-ı kevnîdir ve bakâ sıfat-ı mükevvinîdir. Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'inde beyân buyurur: كُنْ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ [“Yeryüzünde bulunan her şey fanidir.”]⁴⁷⁹ buyurulmasıyla fenâ-yı kevnî beyân buyurur. وَيَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ [“Rabbinin zâtı baki kalır”]⁴⁸⁰ buyurup kendi bakâsını beyân eder. Ve ehlullâh buyurmuşlardır ki: Abd kendi sıfât-ı beşeriyyesinden fenâ buldukda sıfât-ı mevlâ ile bakâ bulur. تخلقوا بأخلاق الله [“Allâh'ın ahlâkı ile ahlaklanın”]⁴⁸¹ emr-i şerîfine imtisâl [175] edip esmâ-i hüsnâsıyla zikr ile muttasıf olur ki ilm-i tasavvuf bu ma'nâyı beyân eder. Ve ilm-i tasavvuf bir ilimdir ki kişi kendi kalbini muhabbet-i mâsivâdan kat' edip ancak muhabbet-i mevlâyâ rabt etmektir. Ve tashîh-i

⁴⁷⁸ Suyûtî, a.g.e., s. 10.

⁴⁷⁹ Rahmân, 55/26.

⁴⁸⁰ Rahmân, 55/27.

⁴⁸¹ Kaynağına ulaşamdım.

i'tikâd edip ol habîb-i ekrem (s.a.v.) hazretlerinin akvâl ve ef'âl ve ahlâkına tabi'yyetle izince gitmektir. Ve tezhîb-i ahlâk ve tebdîl-i mizâc edip zikre müdâm ve teveccüh-i tâm ile makâm-ı üns ve huzûra yetmektir. Ve buna ilm-i dîn dahî derler.

Nitekim el-Kutbu'r-Rabbânî ve'l-Gavsi'l-Samedânî Hz. Mevlâna (k.s.) hazretleri buyurur:

علم دين فقہست و تفسیر و حدیث

هر که جوید غیر زین کردد خبیث

[“Din ilmi fıkhıtır, tefsirdir, hadistir

Kim bunun dışında bir şey okursa çirkindir.”]⁴⁸²

Ve Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîf dînimize ve dünyâmıza kâfidir. Ve şerî'at-ı gurrâ bize vâfidir. Ve ehlullâh ve fukarâ ve dervîşân ve ehl-i zikr olan bu i'tikâd ve bu mezheb üzerine olduğundan şüphe yoktur. Mü'mine hüsn-ü zann etmek lâzımdır, sû-i zann haramdır, pes. Her âkile emr-i lâzım ve hüküm mütehattimdir ki bir mûcib-i mazmûn *وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ* [“Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.”]⁴⁸³ ibâdet Hazreti Hâliku'l-İbâd ve ma'rifet-i esrâr-ı mebde' ve me'âd birle emîn [176] bâr-ı emânet olmaya bezl-i himmet ve sarf-ı cehd ve tâkat kılıp husûl-ı hayât-ı ebediye ile saâdete vâsıl ola ve vusûl-ı saâdet-i sermediyye ile hayât-ı ebediyye hâsıl kıla. Ve erbâb-ı fitnat ve zekâyâ bu dahî zâhir ve hüveydâdır ki şerefât-ı belend-i evvân urafe-i irfâna su'ûd ve vusûl ve derecât-ı raff'u'l-bünyân kasr-ı zevk ve vicdâna ve lûc-i duhûl *لَهَا* [“Kim Kur'ân ve sünnete yapışırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır”]⁴⁸⁴ mefhûmunca hable'l-metîn şerî'at-ı şerîfeyi temessükde bezl-i makdûr ve sırr-ı rüşte-i irâdet ve muhabbet-i evliyâyâ teşebbüsde sa'y-i meşkûr etmeye mevkûfdur.

⁴⁸² Mesnevî'de yaptığımız araştırmada bu şiiri bulamadık. Ayrıca Mustafa Aşkar da bir çalışmasında bu şiiri bulamadığını ifade etmektedir. Bkz. Aşkar, Mustafa, “Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) ‘Şerhu Dîbaceti’i-Mesnevî’ Adlı Risalesi ve Tahlili”, *Tasavvuf*, sayı: 14, 2005, s. 90.

⁴⁸³ Zâriyât, 51/56.

⁴⁸⁴ İbarenen ilk kısmı kaynaklarda geçmemektedir. Yalnız ikinci kısım Bakara Sûresi 256. âyetin son kısmında yer almaktadır.

Ehlullâhî inkâr ve dervîşâna adâvet ve taassub ile kişi bu devlete vâsıl ve nâil-i merâm olmaz. Mesnevî-i şerîf:

بنده یک مرد روشندل شوی به که بر فرق سر جاحل شوی⁴⁸⁵

[“Şahların başı üstünde yerin olacağına kalbi aydınlık birine köle ol daha iyi.”]⁴⁸⁶

کر توسنک صخره و مرمر شوی چون بصاحب⁴⁸⁷ دل رسی کو هر شوی

[“Kaya ve mermer taşı bile olsan, bir gönül sahibine ulaşınca mücevher olursun.”]⁴⁸⁸

İkmâl-i dîn buna menûttur ki الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي ki [“Bugün size dininizi ikmal ettim ve üzerinize dinimi tamamladım”]⁴⁸⁹ fehvâsınca kitâb ve sünnet ile amel mûcib-i fevz ve felâh ve bâ’is-i necât ve necâh olmakta vesile-i kâfiye ve vâsita-i vâfiyedir. Âzim-i [177] şâri’-i şerîat olan âkîbet ser-menzil-i cenâna vâsıl ve şâri’-i şâhrâh kitâb ve sünnet bi’l-âhireti dâru’l-emân ravza-i rızvâna dâhil olur. Ve mea-hazâ ilm-i verâset gencûr-ı gencîne-i nübüvvet ve tuhfe-i defîne-i hâtimiyedir. Ve bu maksûdun menassa-i zuhûr ve şuhûtta cilveger olması erbâb-ı kulûbun irâdet-i sâdika ve muhabbet-i lâyıkaları ile nazar-ı kimyâ eserlerine mazhar olmaya menût ve merbût ettiği gündüzün ortasında güneş gibi rûşen ve aşikârdır. Nitekim kutbu’l âfâk kudvetü’l-uşşâk Hz. Mevlâna (k.s.) *Mesnevi Şerîf*’inde buyurmuşlardır.

گفت بپیمبر علی را کای علی شیر حقی پهلوان پردلی

لیک بر شیرى مکن هم اعتماد اند ا در سائ نخل امید

خوش در ا در ساء ان عاقلی کس نیارد برده ره از ناقلی⁴⁹⁰

ظل او اندر زمین چون کوه قاف روح او سیمرغ بس عالی طواف

⁴⁸⁵ Çalıştığımız nüshada beytin son kısmı جاحل شوی olarak geçmektedir. Aslı baskısında ise شاهان روی olarak geçmektedir. (Bkz., *Mesnevî-i Ma'nevî*, c. 3-4, s. 55.).

⁴⁸⁶ *Mesnevî*, 3. Defter, s. 287 (640.b.).

⁴⁸⁷ Çalıştığımız nüshada burada بصاحب olarak geçse de tıpkı basımında صاحب به olarak geçmektedir. (Bkz., *Mesnevî-i Ma'nevî*, c. 1-2, s. 56.).

⁴⁸⁸ *Mesnevî*, 1. Defter, s. 40 (723.b.).

⁴⁸⁹ Mâide, 5/3.

⁴⁹⁰ Çalıştığımız nüshada yer alan bu beyit aslı ile karşılaştırdığımızda fark olduğunu gördük. Yukarıya nüshada olan şekliyle yazıp aslını buraya koyduk. Beytin aslı اندر ا در ساء ان عاقلی کش نداند برد از ره bu şekilde geçmektedir. (Bkz. *Mesnevî-i Ma'nevî*, c. 1-2, s. 169.).

کر بکوبیم تا قیامت و صف⁴⁹¹ او هیچ انرا مقطع و غایت مجو

در بشر روبوش⁴⁹² کردست افتاب فهم کن و الله اعلم بالصواب

[“Peygamber Ali’ye: Ey Ali! Allâh aslanısın, yürekli bir pehlivansın, dedi. Ama yine de aslanlığına güvenme. Ümit ağacığının gölgesine gir. Hiçbir rivâyetçinin yoldan çıkaramayacağı bir akıllının gölgesine gir. Onun gölgesi yeryüzünde kaf dağı gibidir; ruhu da çok yücelerde dönüp dolaşan bir Simurg’dur.”

“Kıyamete dek onun vasfını söylesem, bu (övgüde) bir kesinti, bir son arama hiç. Güneş, insanlar arasında yüzünü örtmüştür. Anlayıver, doğrusunu en iyi Allâh bilir.”⁴⁹³

Ashâb-ı ilim ve irfân ve erbâb-ı zevk ve vecd ona hafî değildir ki kelâm-ı belâgat-ı nizâm العلماء وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ [“Alimler peygamberlerin varisleridir”]⁴⁹⁴ mutlak ulemânın [178] verâsetini beyândır. Ne an ki verâset-i mezbûre ulemâ-i zâhiriyyeye maksûre ola. Lâ-cerem hâmiy-i şerîat-ı şerîfe olan ulemâ himâyet-i dîn ve ibkâ-i şer’-i seyyidi’l-mürselîn için verese-i resûl-i rabbi’l-âlemîn oldukları gibi hamele-i ser-hakikat-i muhamediyeye olan ekâbir-i evliyâ dahî ol sultân-ı dîn ve dünyânın kencîne-i muhabbet-i ilâhiyye ve defîne-i esrâr-ı nâ-mütenâhîlerine mutasarrıf olup لی مع الله وقت [“Benim Allâh ile bir vaktim var.”] hazînesinin vârisleridir. Evvelki fırkâ-i ulemâ-i i’lâm ki nizâm-ı âlem-i mülke râğib oldukları gibi ikinci zümre ya’nî evliyâ-ı kirâm dahî intizâm-ı âlem-i melekûte bi’t-tab’ tâliblerdir. İmdi bu tâife-i âliyenin bir vakitleri olur ki zebân tavsîfdan lâl ve kâsır ve bir saltanatları zuhûr eder ki akl-ı derrâk onu ihâta ve ta’rîfde âciz ve mütehayyirdir. Ve ol keyfiyetin beyânında ehl-i dil ve ehl-i hâl çok söz söylemişlerdir ki ol demde ve ol vakitte bunların reddi red ve kabûlü kabûl ve tîr-i irâdetleri hedef-i isâbete mevsûldür. Bu ma’nâyı beyânen Hz. Mevlâna Celâleddin Rûmî (k.s.) *Mesnevî-i Şerîf*’inde buyurmuşlardır ki:

⁴⁹¹ Çalıştığımız nüshada burada yer alan وصف kelimesi asıl nüshada نعت olarak geçmektedir. (Bkz. *Mesnevî-i Ma’nevî*, c. 1-2, s. 169.).

⁴⁹² Burada yer alan روبوش kelimesinin ب harfî پ olmalıdır.

⁴⁹³ *Mesnevî*, 1. Defter, s. 108 (2958-2963.b.).

⁴⁹⁴ Tirmizî, İlim, 19; Ebû Dâvûd, İlim 1.

اولیا را هست قدرت از اله تیر جسته باز کرد اند⁴⁹⁵ ز راه

[“Velilerde Allâh’tan gelen öyle bir güç vardır ki fırlamış oku yolundan geri çevirirler.”]⁴⁹⁶

چشم مردان [179] خشک کرد اند سحاب خشم دلها کرده⁴⁹⁷ عالم را خراب

[“Yiğitlerin öfkesi bulutları kurutur. Kalplerin öfkesi âlemleri yıkar.”]⁴⁹⁸

Lâkin bu keyfiyet havâssa mahsûs olup herkese müyesser olmadığı gibi bu sırra mazhar olanlara dahî her zamânda mutasavver değildir. Ve hadîs-i şerîf sâbık ki لی مع [“Benim Allâh ile bir vaktim var.”] bu da’vânın sıdkına şâhid-i âdil ve delîl muvâfıktır, pes. Erbâb-ı akıl ve zekâyâ emr-i lâzım ve hüküm mütehattimdir ki evvelen insân-ı kâmil hizmetine erişmeye sa’y edeler. Ve bu devlete vusûlu müyesser olduktan sonra ehl-i dil hizmetini bâ’is-i izzet ve sermâye-i saâdet bilip teveccüh-i sahîh ile vücûdunu kabûl-ü feyze müste’îd kılıp inâyet-i bî-illele müterekkib ve nâzır ve sermenzil-i talebde ve zamânı kabûle sıdk ve ihlâs ile muntazır olup dura. Bu kazâyâyı vâzihâtu’l-medlûl ve mukaddemât-ı vâcibetü’l-kabûlden ma’lûm oldu ki ehlullâha ve evliyâullâha ve meşâyih-i zevi’l-ihtirâma ve ân-ehlullâha ikrâr gerekdir. İnkâr ve taassub ile olmaz. Ve dervîşâna buğz ve adâvet edip cebran ve kıyâmen ve devrânen zikretmek câiz değildir deyû da’vâ edip ehl-i zikre itâle-i lisân eden münkir ahvâl-i kalbe vâsıl olmak şöyle dursun [180] bil ki mukallebü’l-kulûb olan zât-ı ecel-i a’lâ hazretleri bu mesellû münkir ve mutaassıba nazar-ı rahmet ile nazar etmez. Merdûd-ı hak ve matrût-ı mutlak olur. العیاذ بالله تعالی [Allâh’a sığınırız.] Meğer bu mesellû münkire Allâh Teâlâ’nın tevfiği idrâk edip bu inkâr ve dahl ve ta’arruzdan nâdim ve pişmân olup bir mürşid-i kâmilden telkîn-i zikr ile zikrullâha sa’y-i belîğ ederse bevratta ve helâkden necât bulur. أصلح الله حال المنكرين وهدى الله قلوبهم [“Allâh münkirlerin hallerini ıslâh etsin ve kalplerine hidâyet versin.”]

⁴⁹⁵ Burada yer alan “کرد اند” kelimesi çalıştığımız nüshada bu şekilde geçse de asıl metin ile karşılaştığımızda buradaki kelimenin “اراندش” olduğunu gördük. (Bkz., *Mesnevî-i Ma’nevî*, c. 1-2, s. 105.).

⁴⁹⁶ *Mesnevî*, 1. Defter, s. 68 (1670.b.).

⁴⁹⁷ Burada yer alan “” harfî asıl nüshada bulunmamaktadır. (Bkz., *Mesnevî-i Ma’nevî*, c. 3-4, s. 160.).

⁴⁹⁸ *Mesnevî*, 3. Defter, s. 349 (2815.b.).

Ey birâder! Mukadder olan zuhûr eder deyû terk-i sa'y etmek revâ değildir. Bendeye tefvîz ve teslîm emr-i mühim olduğu gibi sa'y dahî mahallinde emr-i mühimdir. Terk-i mahz batâlet ve hüsrandır. Muktezâ-yı hikmet budur ki sâlik hiç birinde ifrât ve tefrît etmeyip sa'y ve teslîmden her biriyle amel eyleye.

Şol tâife ki mazmûn-ı âyeti kerîme وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى [“İnsan için ancak çalıştığı için karşılığını elde eder”]⁴⁹⁹ muktezâsınca sa'yı teslîmden tercih eylediler. Sözleri hakır, mahallinde sa'y teslîmden ehemdir. Ve şol tâife ki mebde-i nâzır olup teslîm ve tefvîze sa'yden tercih eylemişlerdir. Onların dahî kelâmları hakır. Nazarlarının yeri vardır. Birbirine münâkız değildir. Meselen bir kimse dese ki keştiyi menzil-i maksûda îrgören [181] bâddır. Ashâb-ı süferâ mukarrer ki keştiye intizârdan gayrı çâreleri yoktur. Bu söz sahihtir. Ve eğer biri dahî dese ki keştibân alt keştiyi mahallinde kullanmak gerektir. Tâ ki menzil-i maksûda erişe. Bu söz dahî gerçektir. Ve birbirine muhâlif değildir. Zîrâ eğerçi kim keştiyi maksûda îsâl eden bâd-ı muvâfıktır. Lâkin keştibânı altı mahallinde kullanmak gerektir. Şöyle ki gemici geminin dümeni muhâlif tuta. Mukarrerdir ki ol bâd-ı muvâfık onu maksûda mûsıl olmak değil bil ki varta-i helâke düşürüp helâk eyler. Ve eğer bâd-ı muvâfık olmayacak olursa keştibân âlet kullandığının hiç nef'ı olmaz. İmdi ikrâr ile sa'y ve zikrullâh etmek lâzımdır. Ve ammâ ehlullâhın kabûlü eğerçi kim mevhibe-i ilâhiyyedendir bihâ ile olunmaz. Lâkin tâlibe kabûl yolunda dûrmak vâciptir. Ve sûfiyyûnu ve ayinlerini inkârdan ve bu habîs sıfattan tevbe edip bir âlim-i rabbânî ve mürşid-i samedânî eteğine yapışıp ve yâhut ademi hâlinde bunlara ikrâr ve muhabbet ede ki الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ [“Kişi sevdiğiyle beraberdir”]⁵⁰⁰ sırrına vâsıl olup cehlîni i'tirâf eyleye. Tâ ki ulûm-ı resmiyyeden kendini mağrûr eyleyen ma'lûmât bi'l-küllîye sahîfe-i hâtırdan mahvolup [182] kalbi nukûş-ı suverden sâf ve sâde olmağın. Âyîne-i kalbden nukûş-ı ulûm-ı diniyye ve maârif-i ilâhiyye pertev-endâz ola. Zîrâ her hâlde ehlullâhı ve evliyâullâhı inkâr dalâlet ve alâmet-i şekâvettir.

Ma'lûm ola ki meşâyih-i islâm ve ulemâ-yı i'lâm أَسْكَنَهُمُ السَّلَامُ فِي دَارِهِ دَارَ السَّلَامِ وَ [Allâh onlara dar-ı selâmda selâmet ihsan etsin ve onlar gibi olanların sayısını kıyâmete kadar artırsın.] hazretlerinin cebran ve hafiyeten ve

⁴⁹⁹ Necm, 53/39.

⁵⁰⁰ Buhârî, Edeb, 96; Müslim, Birr ve Sıla, 165.

kıyâmen ve devrânen zikrullâh hakkında olan fetvâları aynı risâlenin evvelinde zikr ve beyân olundu. Ve ale'l-husûs risâle-i şerîfe-i kâtiatü'l-cidâl ve kâliatü'l-kîl ve'l-kâl li'l-âlimi'l-âmil ve'l-ârifi'l-kâmil câmiu'l-furû' ve'l-usûl ve hâviyi'l-ma'kûl ve'l-menkûl câiz-i riyâseti'l-ilim ve'l-amel ve hallâlu'l-müşkilât cemu'l-milel ve'n-nahli fetvâ ve takvâ riyâsetini câmi' müşkilât-ı muakkalât-ı urûku kâli' sûfî-i sâfî-i nehâz ve sâlik-i pakize-i i'tikâd sâhib-i şeref hasbi Müftî Ali Çelebî (r.h.) hazretleri cemî'-i tâ'mîn ve münkirîn ve mutaassıbîne cevâp verip kıyâmen ve cebran ve devrânen zikrullâhı ta'n ve dahl eden kitâb sâhiblerinin maksûd ve merâmlarını ve mekâdîr ve merâtiblerini beyân buyurdıkları risâle-i müşkîn makâleyi dahî bi-ibâret tahrîr etmek lâzım olduğundan teberrüken ketb ve imlâ kılındı. قال المفتى علي چلبى [183] في ابتداء رسالته. تيمنا و تبركا بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذى أنعم على أوليائه و الصلاة و السلام على نبيه المبعوث بالإحسان و على خلفائه في كل حين و زمان أما حررت الرسالة بالجنان في صحيفة بالإيقان فحاولت تسويدها للعرفان لدفع عناد أهل الطغيان معتذرا بالقصور و النقصان لا مفتحزا بالفضل و العرفان رب إجعلنى من أهل الإيمان و لا تجعلنى من ورثتى الشيطان و احشرنى في يوم الميزان في زمرة العارفين بنور القرآن أعلم يا أختى أن الناس كانوا متحيرين بقول الفضول العناد و متمردين بإنكار المتكبرين الجاهلين الذي لا يعرفون يمينهم عن شمالهم فلزم علينا بيان الحق بالبرهان بالنص الصريح و التبيان حتى زال الشك عن قلوب أهل الايمان و على الخصوص في ذلك الزمان فأكثر الناس مفتونون بفتنة جهال الزمان الذين يقولون من قول خير البرية و إيمانهم لا يجاوزها جرحهم فهم يمرقون عن الدين كما يمرق السهم عن الرمية العياذ بالله من زمرة الشيطان و من حزب المعاندين من أشراء الإنسان فأما قول صاحب البزازية غرض و حسد بأن دوران الصوفية في مجالس الذكر لعب حرام فعل [184] شنيع لزم على الإمام منعهم و قال الفقيه الشهير في كتابه المسمى بجامع الفتاوى دوران الصوفية حرام و المحاضرة معهم حرام و مستحل الحرام كافر و قال صاحب البزدوية دوران الصوفية فعل قبيح و حرمة صحيحة بنص صريح إستدل بقول نبينا عليه السلام من تشبه يقوم فهو منهم و يقولون أن دوران الصوفية لعب و اللعب حرام بالإجماع و قالوا دورانهم رقص أحدثه السامرى عليه ما يستحق أولا فظاهر أنه فعل الكفرة و المشركين ففي رقص الصوفية تشبه لهم ففعلهم فعل المنكر الشنيع الظاهر تعبيته عند أهل المنصف و سندهم قول صاحب الكشاف الذكر الجهرى ممنوع في القرآن في سورة طه قوله تعالى و أن تجهر بالقول فإنه يعلم السر و أخفي قلنا مجيبا لهم بأجوبة قاطعة أن قول صاحب البزدوية في حرمة الدوران ليس بثابت لأنه أن قال أنه لعب فلا نسلم كونه لعبا لأن الذكر ليس بلعب و كذا الذاكر ليس بلعب فالذاكر من أفضل العبادات و الذاكر من أفضل العابدين دل على فضلية الذكر في العبادات قوله تعالى أتل ما أوحى إليك من الكتاب و أقم الصلوة [185] أن الصلوة تنها عن الفحشاء و المنكر و لذكر الله أكبر و الله يعلم ما تصنعون دل على فضليته الذاكرين قول النبى عليه السلام ذكر الله حبيب الله و قال عليه السلام ذاكر الله في الغافلين كالحى بين الأموات و قال عليه السلام ذاكر الله في الغافلين كالشجرة الحضرء في توسط الهشيم فأحاديث نبينا و نبي الثقلين ناطقه في فضيلته الذكر و الذاكرين تجاهد كافر العياذ بالله تعالى أن اكون من الجاهلين فحرمته ليس بثابت لا بالقرآن و لا بالحديث فدليلها هذا على

منع كونه لعباً و لئن سلمنا أن الدوران لعب و لكننا نسلم أنه حرام لأنه لعب حلال كما أشار الله إليه يقول قل الله ثم ذرهم في حوضهم يلعبون فاللعب بالمباح مباح كما أن اللعب باللحبة و العمامة و الثوب مباح و كذا اللعب المرء بمرثته و حبيته مباح و كذا اللعب السهم و القوس مباح و الذكر عبادة و و مباح في نفسه و الدوران و الحركة بهذا المباح مباح فهذا اللعب من قبيل المباحات و أما قول صاحب جامع الفتوى و مستحل الدوران كافر فجعل محض و خطأ فاحش لأن إمام الشافعي رحمه الله تعالى مستحل فلزم تكفير الإمام من المجتهدين فلزم على تكفير المجتهد القتل و الرجم في شريعتنا [186] إن لم يتب و أما صاحب البيهقي و حرمة صحبة بنص صريح فهو جهل محض لأنه ليس بنص صريح لأن الحديث من كان يلبس الشح و يشد الزنار و يعبد الأصنام فظاهر أن الذاكرين لله بالحركة و الدوران يشبهون نفوسهم إلى طواف الحج و إلى المسبحين الدوارين حول العرش فمذهبنا يحمل على الصلاح كما قال عليه السلام حمل المؤمن على الصلاح فمن شبه دوران الصوفية علي رقص المشركين فإنه تشبيه زور و بهتان لهم بسوء الظن عندنا كفر و أما قولهم رقص أحدثه السامري فلا نسلم أن الدوران أن يكون رقص فلا طلاق الرقص لا يصح عليه لا من حيث الشرع و لا من حيث اللغة أما اشرع فرقص السامري للتعبد إلى العجل مشركا بالله تعالى مدعيا بالوهية العجلة فظاهر أن الصوفية موحدون الله تعالى عابدين له بالدوران و أما من حيث اللغة فالرقص هو اللعب بالطبل و المزمار في المجلس الفسق مجتمعاً بالنساء و معلوم أن الدوران ليس من هذا القبيل و لئن سلمنا أنه رقص لكن لا نسلم كونه من جنس الحرام لأن قوماً من الجيش جاؤا في عصر النبي عليه السلام إلى بابه يرقصون بالدف [187] و المزمار فسمع رسول الله صلى الله عليه و سلم فقال لعائشة رضى الله عنها ! تحب يا حميرا إلى دفعة الجيش فقالت نعم فأمسك بيده ففتح الباب فنظرت تحت إبطه إلى دفعة الجيش فالرقص من أهل السرور في حال سرورهم كما أن الطبل مباح في طريق الحج و الغزوة و العيد في سرور المسلمين مباح هيئته الفضاة و صلابته للمشركين و رغماً للمنافقين فعلى هذا الرقص مباح عندنا و دليل المسلمين الموحدين الأصوليين أن أهل القبلة لا يكفر فتكفير أهل القبلة كفر فهذه قاعدة مقننة في كتب المعتبرة كالمنازل و المغنى و جوابنا و جواب أهل المنصفين من أهل الحق أن صاحب البزازية ليس من المجتهدين و لا من طبقات المقلدين و لا من مقلد المقلدين و كذا صاحب البيهقي فإنه من الذين لا يعرفون يمينهم عن يسارهم و أما صاحب جامع الفتوى جاء في عصر سلطان مراد بمدينة أدرنة فخرق كتابه فيها و أما صاحب الكشاف فهو معتزل المذهب فكلامه لا يكون دليلاً لأنه خارج عن مذهب الأربعة فإنه خارج عن طبقات المجتهدين و المقلدين و تلخيص الكلام لا دليل في حرمة الدوران كنص القرآن و الحديث و قال [188] صاحب الكواشى في تفسيره و صاحب المدارك في تفسير قوله تعالى و أذكروا الله ذكراً كثيراً في سورة الأحراب أي بما هو أهله من التهليل و التكبير و التقديس قيماً و قعوداً و على جنوبهم أمراضاً و أصحاء ليلاً و نهاراً سرا و جهراً برا و بحراً حركة و سكونا و على كل حال و قال عمر النسفى في تفسيره و إمام الوحيدى في تفسيره الوسيط الذكر من جملة الفرائض و إعلان الفرائض أولى و أحب دفعا للتهمة كما صرح البيضاوى في تفسيره رأيت بأن الإخفاء في النوافل أولى و الإعلان في الفرائض أولى و أحب فيه إقتداء الناس و إزالة غفلتهم و إبقاء الذكر في قلوبهم فهذه التفسيرات جواب لمن طعن بذكر الجهرى بل توبيخ له و قد أشار صلى الله عليه و سلم إلى إعلانه و إكثاره و إجهاره إلى التوحيد في قوله أن يقال أذكروا الله ذكراً كثيراً حتى يقول المنافقون أنكم مراؤون رواه أنس رضى الله تعالى عنه نقل من صحاح البخارى جعانا الله تعالى و إياكم في زمرة الموحدين و لا تجعلنا من حزب

المعاندين و الحمد لله رب العالمين تمت الرسالة الشريفة للمفتى بمدينة قسطنطنى المعروف بعلى جلى نور الله مرقدہ [189] و جعل الجنة مشواه

[“Müfti Ali Çelebî risâlesine bereket ve hayır umarak bismillâhirrahmanirrahim diyerek başladı. Allâh’a hamd olsun ki O, dostlarını nimetlendirdi. Nebîsine ve halîfelerinin üzerine en güzel bir şekilde, daima ve her zaman salât olsun.

Bu risâleyi, akıl sayfamda yakîn üzere ve gönlümden gelerek yazdım. Risâleyi haddi aşmış kimselerin inadını kırmak için, fazilet ve irfanla övünerek değil de, kusur ve noksanımızı itiraf ederek ve irfanla yazıya dökmeye gayret ettim. Rabbim! Beni îmanlı kimselerden eyle, şeytanın vârislerinden eyleme ve mîzân günü Kur’ân nûruyla ârif olanlar zümresi içinde haşret.

Ey kardeşim! Bil ki, insanlar başıboş ve inatçı kimselerin yalan lakırdılarıyla şaşırılmışlar; sağ tarafını sol tarafından ayırt edemeyen, kibirli ve câhil kimselerin inkârları ile dik başlı bir hale gelmişlerdi. Bu sebeple, îmanlı kimselerin, özellikle de zamanımızdakilerin kalplerindeki şüphenin ortadan kalkması için, gerçeği ve kesin delili sarîh nass ve beyanla açıklamak bizim üzerimize vâcib olmuştur. Zîrâ, zamâne câhillerinin fitneleriyle meftûn olan insanların çoğu hayır ehlinin sözlerini söylerler, fakat îmanları boğazlarından öteye geçmez. Bunlar, okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkarlar. Şeytanlar topluluğundan, inatçılar grubundan ve şirret insanlardan Allâh’a sığınırız.

El-Bezzâziyye sâhibinin; “Sûfîlerin zikir meclislerindeki devrânı oyundur, haramdır, kötü bir fiildir. Bu sebeple imamın onu yasaklaması gerekir” şeklindeki sözüne gelince bu söz sırf garaz ve haset doludur.

Meşhur fakîh Câmîu’l-fetevâ isimli eserinde de şöyle der: “Sûfîlerin devrânı haramdır. Onlara katılmak haramdır. Haramı helâl sayan kimse kâfirdir.

El-Pezdeviyye sâhibi de şöyle demiştir: “Sûfîlerin devrânının çirkin bir fiil ve açık bir haram olduğu sarîh nassla sâbittir.

Devrânı haram sayanlar, buna delil olarak Peygamberimizin (a.s.) “Bir kavme benzeyen kimse onlardandır”⁵⁰¹ sözünü ileri sürüyorlar. Devrân oyundur ve icmâ ile haramdır, diyorlar. Yine, diyorlar ki: “Devrân rakstır ve onu ilk ihdas eden Sâmîrî’dir (Allâh müstehakını versin). Devrânın keferenin ve müşriklerin fiili olduğu açıktır. Sûfîlerin raksında da onlara benzeyiş vardır. Onların bu fiilleri kötü, adı bir fiildir. Bu davranışın Hakk’ı gözeten, insaf sâhibi kimseler nazarında bir oyun ve bir eğlence olduğu açıkça bellidir.”

Onların bu husustaki dayanakları el-Keşşâf sâhibinin “Cehrî zikir Tâhâ Süresindeki: ‘Eğer sen sözü açıktan söylersen, bilesin ki, O gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir’⁵⁰² âyeti ile Kur’ân’da yasaklanmıştır” sözüdür.

Biz ise bütün bu iddialara kat’î bir biçimde şöyle bir cevap veririz: el-Bezzâziyye sâhibinin devrânın haramlığı konusundaki sözü sabit değildir, doğru değildir. Çünkü, devrânın raks olduğu herkesçe kabul edilen bir hüküm değildir. Ne zikir bir oyundur, ne de zikreden kimse oynayan biridir. Zikir ibadetlerin en faziletlisi olduğu gibi, zâkirler de en faziletli kimselerdendir. Zikrin en faziletli ibâdet olmasına şu âyet delildir: “Sana kitaptan indirileni oku. Namazı dosdoğru kıl. Muhakkak ki namaz hayâsızlıktan ve çirkinlikten alıkoyar. Allâh’ı zikretmek (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allâh yaptıklarınızı bilir.”⁵⁰³ Zikredenlerin üstünlüğüne ise Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şu sözü delildir: “Zikreden kimse Allâh’ın sevgilisidir.”⁵⁰⁴ Yine şu hadîsler de buna delildir. “Gafiller içinde Allâh’ı zikreden kimse, kuru ağaçların ortasındaki yemyeşil ağaç gibidir.”⁵⁰⁵ İşte bizim olduğu gibi, cinlerin ve diğer insanların da peygamberi olan Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bu sözleri zikrin ve zikredenlerin üstünlüğünü açıkça belirtmektedir. Bunları bile bile inkâr edenler kâfir olur. Böyle inkârcılardan olmaktan Allâh’a sığınırız.

Devrânın haramlığı ne Kur’ân, ne de hadîs ile sâbittir. Bu husustaki delilimiz onun bizatihi oyun olmasının reddine yöneliktir. Kaldı ki, devrânın oyun olduğunu

⁵⁰¹ Ebû Dâvûd, Libâs, 5; Ahmed b. Hanbel, c. 9, s. 126.

⁵⁰² Tâhâ, 20/7.

⁵⁰³ Ankebût, 29/45.

⁵⁰⁴ Kaynağına ulaşamadım.

⁵⁰⁵ Kaynağına ulaşamadım.

kabul etsek bile yine de helaldir; tıpkı “Allâh de, sonra da onları bırak, daldıkları bataktaki oynayadursunlar”⁵⁰⁶ âyetiyle işaret edildiği gibi. O halde mübah bir şeyle oynamak mübahdır; sakal, sarık, elbise ile oynamanın mübah olduğu gibi. İnsanın eşiyile ve çocuklarıyla oynaması bizatihî mübahdır. Kezâ, ok ve yay ile oynamak da mübahdır. Zikir de bir ibadettir ve bizatihi mübahdır. Mübah olan şekilde devrân ve hareket etmek mübahdır. Bu tip oyunlar mübahlar cinsindedir.

El-Fetevâ sâhibinin “Devrânı helâl kabul eden kimse kâfir olur” sözüne gelince; bu tam bir cehâlet ve fâhiş bir hatâdır. Çünkü İmam eş-Şâfiî onu helâl sayanlardandır ve bu duruma göre müçtehitlerden olan İmam’ın kâfir sayılması gerekir. Şeraitimize göre müçtehidî tekfir edenlerin, tevbe etmezse katli ve recmi gerekir.

El-Pezdeviyye sâhibinin “Devrânın haram oluşu sarîh nass ile sâbittir” sözü de tam bir cehâlettir. Çünkü bu hususta sarîh bir nass yoktur. Bu konudaki hadîs mish giyen, zünnar kuşanan ve putlara tapan kimseler içindir. Devrân ve hareket ile Allâh’ı zikredenlerin müşriklere benzemediği apaçık ortadır. Onlar benzese benzese tavaf eden hacılara ve arşın etrafında dönerek Allâh’ı tesbih eden meleklerle benzetilebilir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in “Mü’minin hâli iyiye hamledilir”⁵⁰⁷ buyurduğu gibi, görüşümüze göre olaylar iyiye hamledilmelidir. Devrânı müşriklerin raksına kim benzetebilir?! Bu asılsız bir benzetme, devrân yapanlara bir iftirâ ve kötölemeden başka bir şey değildir. Kötü zan ise bize göre küfürdür.

Raksı ilk ortaya çıkarmanın Sâmirî olduğu görüşünün doğruluğunu da kabul etmiyoruz. Devrânın raks olarak telakki edilmesi ne şeriat açısından, ne de lügat yönünden uygundur. Şöyle ki şeriat açısından Sâmirî’nin raksı buzağıya tapmak için yapılan bir fiildir, yâni açıkça şirktir. Sûfîler ise tevhîd ehlidir ve devrân ile Allâh’a kulluk ederler. Lügat yönünden raks tıpkı, kadınlı erkekli bir araya gelmiş bir topluluğun fisk/işret meclisinde mizmar ve davul ile icra edilen bir oyundur. Devrânın bu türden bir oyun olmadığı ise mâlumdur.

Devrânın oyun olduğunu kabul etsek bile, yine de onun haram türünden bir şey

⁵⁰⁶ En’âm, 7/91.

⁵⁰⁷ Kaynağına ulaşamadım.

olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü Hz. Peygamber döneminde Habeşistan'dan mizmar ve defile oynayan bir topluluk gelmişti. Hz. Peygamber (s.a.v.) onların geldiğini duyunca Hz. Aişe (r.a.)'ya: "Ey Hümeýra, Habeşlilerin oyununu seyretmek ister misin?" diye sormuş, "evet" cevâbını alınca, onu elinden tutarak oyun yerine götürmüş ve Hz. Âişe Hz. Peygamber'in koltuğunun altına yaslanarak Habeşlilerin gösterisini izlemiştir. O halde, Müslümanların sevinçlerinden dolayı yaptıkları raks mübahtır; tıpkı, hacca veya savaşa gidenleri uğurlarken ve Müslümanların bayram ve mutlu günlerinde davul çalmalarının mübah olması gibi. Bu hareket, eşkıyâya, müşriklere ve münafıklara bir korku ve dehşet verir. Buna göre, bizim görüşümüzce bu türden raks mübahtır. Muvahhid ve usûlcü Müslümanların bu husustaki delilleri şudur: Ehl-i kible tekfir edilemez. Aksine ehl-i kibleyi tekfir etmek küfürdür. Bu el-Menâr, el-Muğnî, el-Muîn gibi müteber kitaplarda geçen, kanunlaştırılmış bir kaidedir.

"Hakk'ı gözeten, kitap sahibi kimseler" sözüne cevâbımız da şudur: el-Bezzâziyye'nin müellifi ne müctehitlerdendir, ne taklit edilenler sınıfındandır, ne de taklit edenlerin taklit ettiği kimselerdendir. el-Pezdeviyye sahibinin durumu da böyledir. Bunlar sağ tarafını sol tarafından ayırt edemeyen kimselerdir. Câmiul-fetâvâ'nın müellifi, Sultan Murâd zamânında Edirne'ye gelmiş ve kitabını orada yazmıştır. el-Keşşâfî yazan ise Mutezile mezhebindedir. Onun sözü bizim için delil olamaz, çünkü o dört Ehl-i Sünnet mezhebinden birine bağlı değildir. Ayrıca, bunların hiçbiri, müctehitler ve mukalletler arasında yer almaz.

Sözün özü şudur: Devrânın haram olduğuna dâir âyet ve hadîsten bir nas yoktur. (Mezhep) imamımız İmâm Âzam'ın da onun haramlığıyla ilgili bir sözü yoktur. Bunun yanında eş-Şâfî'î ona cevaz vermiştir. Bâzı ibâdetlerde Şâfî'îyye mezhebine uymak câizdir. Bu zikir meselesinde Şâfî'î mezhebine uymak, aynen gıyâbî cenâze namazı kılarken o mezhebe uymak gibidir.

El-Kevâşî sâhibi tefsîrinde ve yine el-Medârik sâhibi de kitabında "Allâh'ı çokça zikredin"⁵⁰⁸ âyetini "Tehlil, tekbir ve takdis ile, hasta veya sağlam, gece veya gündüz, gizli veya açık, karada veya denizde, otururken veya hareketli iken, yani cinsel birleşme dışındaki her halde, hakkıyla zikretmek" şeklinde tefsir etmişlerdir.

⁵⁰⁸ Ahzâb, 33/41.

Ömer en-Neseîî tefsîrinde ve İmâm el-Vâhidî de et-Tefsîrî'l-vasî'ta, zikrin farz ibadetlerden olduğunu ve farz ibadetlerin açıkça yapılmasının insanları teşvik ettiği için ve önemine binâen, daha doğru ve daha sevimli olduğunu belirtmişlerdir. Kaldı ki, Beydâvî ve Allâme Zemahşerî de tefsîrinde şöyle demiştir: Bilmez misin ki, nafile ibâdetleri gizlemek daha doğru iken, farz ibâdetleri açıktan yapmak daha sevimlidir. Çünkü bu (zikrin açık yapılması) insanların bu yolu tutmasını sağlar, onları gafletten uyandırır ve zikrin kalpte iyice yerleşmesine vesile olur. İşte bu tefsirler cehrî zikri kötöleyenlere karşı bir cevap olduğu gibi, aynı zamanda bir azar ve tehdittir. Hz. Peygamber zikrin açıktan ve çokça yapılmasına, bu hususta gayretli olunmasına ve tevâcüde şu sözüyle işâret ve teşvik etmiştir: Allâh'ı çok çok zikredin; öyleki, münâfiklar size “riya, gösteriş yapıyorsunuz” desinler!⁵⁰⁹ Hadîsi Enes rivâyet etmiştir ve Buhârî'nin Sahîh'inde geçmektedir.

Allâhü Teâlâ bizi ve sizi tevhîdi hakkıyla bilen ve inanan kimselerden eylesin. İnatçı kimselerden etmesin. Allâh'a hamd olsun. Kostantiniyye şehrinde Ali Çelebi olarak bilinen Müftî'ye ait bu değerli risâle bitti. Allâh kabrini nur eylesin, nihai yerini cennet eylesin.”⁵¹⁰

Sâhibü'r-risâleti Müftî Ali Çelebî (r.h.a.) ebu'l-feth ve'l-megâzi Sultân Muhammed Gâzi zamânlarında müderris iken inâyet-i rabbâni ile tarîk-ı tasavvufa sülûk edip safâ-yı evfâyâ vâsıl ve nâil-i merâm olmuş iken Gâzi Sultân Bayezîd-ı Velî irşâd-ı işâret-i Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile götürüp tekrâr dâr-ı saltanat-ı âliyyede müftî eylemişler. Ba'dehû Gâzi Sultân Selîm Hân hazretleri vera' ve takvâda kemâl-i rusûhuna i'timâden İstanbul kadılığını dahî fetevâyâ zammedip kendisine emr-i şerîf gönderecek kabûl buyurmayıp nâ-çâr mansıb-ı fetvâda ibkâ etmişler. Ahvâl-i şerîfleri kitâb-ı şakâyıkda tafsîlen mübeyyendir. رحمه الله و جعل الجنة مثواه [Allâh ona rahmet etsin ve meskenini cennet eylesin.] Ma'lûm ola ki Hâcegân ve Nakşibendân ve sûfiyye-i kirâm (k.a.e.e) hazerâtının etvâr-ı sülûkleri rü'yâ-yı sâliha ile beyân ve vâkıa'-ı sâdika-ı birle ayân olur. Rü'yâ-yı sâliha ise tevhîd semeresi vâsıl-ı esmâ-i ilâhiyye neticesidir. Meşâyih-i izâm ve sûfiyye-i kirâm ve bu zevât-ı âlîşânlara muhabbet edip eser-i

⁵⁰⁹ Buhârî'de araştırmalarımıza rağmen bu hadisi bulamadık. (Bkz. Muttakî, a.g.e., c.1, s. 415; Suyûtî, a.g.e., s. 61.)

⁵¹⁰ Risalenin tercümesin Dilaver Gürer'in izniyle onun makalesinden alıntılanmıştır. (Bkz. Gürer, Dilaver, “Osmanlılar'da Semâ, Devrân, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislâm Risâlesi”, *Tasavvuf*, sayı: 26, 2010, s. 1-23.)

şerîflerine giden ve zikrullâha devâm eden zevâtların dahî rü'yâları keşf-i [190] sahîh olup netice-i esrâr-ı hafiyeye mâlik bil ki acâyib-i makdûrât-ı ilâhiyyeye ârif olur. Lâkin ifşâ-ı sırrı'r-rubûbiyyet küfr mefhûmunca ifşâ-ı esrârdan firâr ederler. Sır vermek olur sırrı ayân etmek olmaz deyip esrâr-ı ilâhiyyeyi cân gibi gönüllerinde pinhân ederler.

Ey birâder! Zinhâr ki felâsife ve mülâhade gibi rü'yâyı ve vâkı'ayı inkâr üzerine ölmeyesin ki îmânına zarar edersin ve inkârdan tevbe ve istiğfâr etmezsen âhirete dalâlet ve şekâvet üzere gidersin. Zîrâ şek ve iştibâh yoktur ki rü'yâ-yı sâlihayı inkâr Kur'ân-ı Kerîm'i ve ehâdîs-i sahîha-i nübüvveti inkâr etmiş ve tarîk-ı dalâlete gitmiş olur. Acaba bu rü'yâ-yı sâlihaı inkâr eden ashâb-ı dalâlet ve erbâb-ı cehâlet herkes Kur'ân ve hadîs okumamış mı ve yâhut Kur'ân ve hadîs okunan mekâna varmadılar mı? Ve Kur'ân ve hadîsten rü'yâ zikrolunan mahallî istimâ' edip bu lafz-ı şerîfin ma'nâsı nedir deyû sormadılar mı? Asıl garâbet bundadır ki ol inkâr derdine düşen ehl-i i'vicâc ziyî-i ulemâ ile müzeyyen ve kisve u tâc ile iftihâr eyleyen câhillerdendir. Beyit

“Sarığı var başında kubbe kadar
Yoktur ihlâsı dilinde [191] habbe kadar.”

Ve rü'yâ-yı sâlihaı inkâr eden fâsidlerin fikr-i kâsidleri eğer ki bu rü'yâ-yı sâlihin hakîkati yoktur ve bir te'vîl-i sahîh yoktur hemân kârmakarış karaltı ve hayâlât bî-hakîkattir demek ise yâ acabâ ilhâm rütbesinde olan rü'yâ-yı enbiyâ (a.s.) ve sâir vâkı'ât-ı evliyâ-yı kirâm hakkında i'tikâdları nedir? Evvelen Hakk Celle ve Alâ Kur'ân-ı Kerîm'de nice mahalde enbiyâ-ı izâmın ve sâir enâmın vaki' olan rü'yâlarını ve ta'birlerini zikr ve beyân buyurur. Cümleden berî ebu'l-enbiyâ İbrahim (a.s.) يَا بُنَيَّ [“Ey oğulcuğum uykuda seni boğazladığımı görüyorum”]⁵¹¹ buyurdıkları gibi Hz. Hakk'ın onları tasdik edip وَإِنَّا أَنْ يَا إِبْرَاهِيمَ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا [“Biz de ona Ey İbrahim! Rünyayı gerçekleştirdin diye seslendik”]⁵¹² kavlı şerîfi gibi ve ecmel-i enbiyâ Yusuf (a.s.) إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ [“Bir zaman Yusuf babasına ‘Babacığım rüyamda on bir yıldız, güneş ve ayın bana secde

⁵¹¹ Sâffât, 37/102.

⁵¹² Sâffât, 37/104-105.

kendilerinin gördüğü rü'yâlarını ashâb-ı kirâma beyân buyurup gene rü'yâsını saâdetle ta'bîrini ve te'vîlini beyân buyururlarmış. Ve rü'yâ hakkında ta'bîri ve te'vîli hakkında vârid olan ehâdîs-i şerîfleri muhaddisîn-i izâm müstakillen ebvâb ve fusûl tertîb edip kitâb te'lîf etmişlerdir ki ehline ve erbâbına ma'lûmdur. İşbu mukaddimededen ma'lûm oldu ki rü'yânın hakîkati Kur'ân-ı Kerîm ve ehâdîs-i nebeviyye ile sâbittir. Ve bir âlim-i rabbânî ve şeyh-i kâmile rü'yâsını hikâyet edip söylemesi meşrû' ve te'vîl ve ta'bîr edilmesi sünnettir. Rü'yâyı inkâr te'vîl ve ta'bîri adem-i kabûl ve evhâm ve hayâlâtır, aslı yoktur demek nass-ı kâtı'ı inkâr alâmet-i felâsife ve dalâlet-i [194] şekâvettir. *وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى* ["Selâm hidâyete tabi olanlaradır"]⁵²⁰

Ey uhlullâhın envâ'-ı zikrini münkir ve ey dervîşâna ta'n ve teşnî' eden kov hemân. Mert isen sen de er ol. Kendini ehl-i dert ve ehl-i aşk olan sûfiyye ve dervîşân zümresine kâta. Gör pervâne gibi sen de vücûdunu dert ateşine ata. Gör tâ ki senin dahî varlığının vücûdu yanıp bu vücûd-ı fânî fenâ bulup fenâdan sonra bakâ hâsıl edip vücûd-ı hakkâniyyeye vâsıl olasın. Nitekim el-Kutbu'r-Rabbânî ve'l-Gavsi'l-Samedânî Hazreti Mevlâna Celâleddîn er-Rûmî (k.s.) hazretleri *Mesnevî Şerîf* inde bu mesellû ehlullâha dahl ve ta'n eden ta'ânların dahl ve ta'nlarını beyân ederler. *Mesnevi*'de

شرع و تقوى را فگنده سوى پشت	کو عمر کو امر معروف درشت
کين اباحت زين جماعت فاش شد	رخصت هر مفسد قلاش
کو ره پیغامبر ⁵²² و اصحاب او	کو نماز و سبجه و آداب او ⁵²¹

İşbu üç beytin ma'nâsı budur ki bu dervîşler [195] ve bunların muktedâsı şeyh şer' u takvâyı verâ-yı zahrına bırakmıştır. Gani Ömer Faruk (r.a.) gani dermest olan emr-i ma'rûf ki tâ bu kavme emr-i ma'rûf eyleye. Ve bunlara ey bî-râhlar siz şer' u takvâyı kabûl eyleyin ve illâ sizi telef ve berbât eylerim deyû söyleye. Zîrâ bu beyne'n-

⁵²⁰ Tâhâ, 20/47.

⁵²¹ Mustafa Vahyi bu beyitlerin manasını verse de toplu olması açısından tekraren beyitlerin manasını buraya yazmayı uygun gördük.

“Şeriati da takvayı da arkalarına attılar. Nerede Ömer? Nerede iyiliği şiddetle emrediş! Her şeyi mübah gören bu cemaatin ortaya çıkışı, her kalleş bozguncunun ruhsatı oldu. Nerede Peygamberin ve ashâbının yolu? Nerede onun namazı, tesbihi, adabı.” Bkz., *Mesnevî*, 6. Defter, s. 756 (2065-2067. b.).

⁵²² Burada yer alan پیغامبر kelimesi *Mesnevî*'nin asıl nüshasında پیغمبری olarak geçmektedir. (Bkz., *Mesnevî-i Ma'nevî*, c. 5-6, s. 347.).

nâs şâyi' olan ibâhat bu dervîşân-ı cemâ'atinden fâş oldu. Her kallâş olan müfsidin ruhsatı oldu. Ya'nî bunlara âlim kimsenin derşt ve galîz emr-i ma'rûf eylemesi onun için lâzımdır ki bu ibâhat ve dalâlet bu cemâ'at-ı sûfiyyeden fâş ve aşikâre oldu. Ve bunların terk-i perhîz eyleyip mübâhî olmaları her müfsid ve kallâşa ruhsat oldu ki ekser-i dînde müfsid olan kâllaşlar bunları görüp meşâyîh-i sûfiyyeden bu kârî böyle etmişler ve böyle şöyle lâubâli gitmişler. [و التوحيد إسقاط الإضافات] [“Tevhîd izafetleri iskat eder.”] deyip kendilerinden iskât-ı izâfât etmişlerdir. Ve bu kelâmı temessük edinip terk-i azâyim ederler. Ve ruhsat ve ibâhat yoluna giderler. Gani peygamber (a.s.)'ın yolu ve gani onun ashâbının yolu. Gani ol peygamber (a.s.)'ın namâzı ve tesbîhi ve adâbı. Eğer bunlar Ümmet-i Muhammed (a.s.) [196] olaydı ve onun ashâbına iktidâ kılaydı onlar gibi salât ve tesbîh kılarlar ve onların adâbıyla müeddep olurlardı.

Her asırda ve her vakitte nâkîsu'l-akl sû-i zan sâhipleri vârdır ki lâ-büdd meşâyîh-i sûfiyye ve dervîşân hakkında bu gün ta'n ve inkâr edicilerdir. Ve bunların sû-i zannına bâ'is olan hâlât işbu tâife-i âliye-i sûfiyyenin bî-riyâ ve lâubâlî olan rûşları ve rüsûm ve adâtı terk edip tarîk-ı hakka bî-tekellûf ve bî-tasannu' gidişleridir. Ammâ nâkîsu'l-akl ve'l-ma'rife olan kimseler bu sûfiyyenin ulu şânını ve esrâr-ı cânını bilemediklerinden bunları iskât-ı teklîfât eden ve ibâhât ve dalâlet yoluna giden cemâ'atten sanırlar. Hâlbuki bunlar iskât-ı câh ve menzilet eden ve tarîk-ı hakka bî-resm ve bî-âdet ve bî-riyâ ve bî-şöhret giden tâife-i âliyyedir. Hulâsa-i kelâm sûfiyyenin makâmât-ı âliyyesi ve merâtib-i rafî'ası mücerret akl-ı cüz'î ile bilinmez ve ilm-i naklî ile hem bunların hâline âlim ve agâh olunmaz. Hemân evlâ olan ehl-i zikir ve dervîşân hakkında sû-i zandan perhîz kılmak ve hıfz-ı lisân eylemektir. Eğer ki fi-zamâninâ bu ta'n ve kadhe ve zem ve hicve müstehak tâife-i sûfiyye şeklinde [197] kimseler çok ise de zîrâ *بَعْضَ الظَّنِّ إِنَّهُ* [“Zannın bir kısmı gûnahtır”]⁵²³ buyurulmuş ve *دَاهِيِ الْحَدِيثِ وَالظَّنُّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ* [“Zandan sakınınız. Çünkü zan sözün en yalanıdır”]⁵²⁴ denilmiştir, pes. Mü'mine lâyık olan hayr söylemektir. *Mesnevi*'de

سگ ز نور ماه کی مرتع کند

مه فشانند نور و سگ وع وع کند

⁵²³ Hucurât, 49/12.

⁵²⁴ Buhârî, Nikah, 46; Müslim, Birr ve Sıla, 28.

İşbu iki beytin ma'nâsı budur ki mâh nûrunu saçar sen sen va' va' eylersin. Mâhın nûrundan kaçan otlar ya'nî felek-i tarîkatin mâhı olan şeyh ve müşid-i kâmil cümlelerin üzerine nûrunu nisâr eyler. Ve sek-i sîret olan münkirler muktezâ-yı tabî'atları üzere va' va' ederler ve zikrullâhın nûrundan istinâre ve istifâde etmeyip şeyhine ve dervîşâna karşı ürürler. Sek-i tabî'at olan nekbetler mâh-ı tarîkat olan müşid-i kâmilin nûr-ı ma'rifetinden ve ziyâ-ı hidâyetinden kaçan otlar ve müntefi' olurlar. Ya'nî sek-i sîret olanlar nûr-ı zikirden ve nûr-ı hidâyetten müntefi' olmazlar ve ürümeği dahî terk eylemezler. Kezâlik şebrevler vîlemekle mâha hemreh olanlar kelbin sadâsından ötürü kaçan yola gitmekliğı terk ederler. Ya'nî bu şebb-i dünyâda râh-ı hakka gidiciler ve cümle sür'atle mâh-ı [198] tarîkat olan müşid-i kâmile mürâfakat ve hemrâhlık edici ve şeyhin telkîni ile zikrullâha devâm eden dervîşler kelb ve sek-i sîret olan münkirlerin 'av 'av etmesinden ve beyhûde yere sît ve sadâ etmesinden ötürü tarîk-ı hakka gitmeyi ve mâh-ı tarîkat olan şeyhine ve müşide mütâbaat ve onun ta'lîmi ile ibâdât ve usûl-ı esmâ-i ilâhiyye ile zikrullâhı terk eylemezler. Kilâbın âdeti bî- ma'nâ yere 'av 'av etmek ise râhrevlerin dahî âdeti behri hâl tarîk-ı hakka gitmektir. Ve fi'l-hakîka mürîd-i sâdik böyle gerektir. Olur olmaz sek-i sîret ve iblîs-i tabî'at olan bed-zanlar türrehâtından alınmaya ve şeyhine ve zikrullâha dahl eden kelb-i sîret olanlara bu cevâb ile cevâb vere ki deryâ kelbin ağzından kaçan necis olur. Hûrşide püf demekten kaçan muntamıs olur. Ya'nî müşid-i kâmile ve dervîşâna ta'n ve dahl eyleyen kelb-i denîdir. Kelb-i denînin ağzından deryâ necis ve murdar olmadığı gibi ol bahr-i ma'nâ olan sûfiyye-i kirâm kelb-i sîret olan tâ'in ve lâ'immin yâve söylemesinden ve tefevvüh eylemesinden nâ-pâk olmaz. Nitekim hûrşid enver-i dehânla [199] püf demekten sevinmez. Kezâlik nûr-ı Kur'ân ve nûr-ı zikrullâh ve nûr-ı evliyâullâh dehânla püf demekten ve ona mukâbil mâ-lâ-ya'nî söylemekten muntaffî olmaz. Dâimü'l-evkât ilâ-kıyâmi's-sâ'at bâkîdir. Ve Kur'ân'ın ve ehl-i Kur'ân'ın ve ehl-i zikrin hâfızı Hüdâ Teâlâ ve Tekaddes

⁵²⁵ Yazar bu beyitlerin manasını verse de biz burada tekra vermeyi uygun gördük.

"Ay, ışığını saçar, köpek de havlar durur; köpek, ay ışığını otlak edinir mi hiç? Gece yol alanlar, yürürken aya yoldaş olanlar, köpek yüzünden yürümeği bırakırlar mı?," (Bkz., *Mesnevî*, 6. Defter, s. 756 (2087-2088.b.)).

⁵²⁶ Burada geçen "به بتک" kelimesi *Mesnevî*'nin asıl baskısında "به تک" olarak geçmektedir. (Bkz., *Mesnevî-i Ma'nevî*, c. 5-6, s. 348.).

hazretleridir. Nûrunu ile'l-ebed ibkâ eder. Nitekim Kur'ân-ı azîmü'ş-şânda buyurur. قال الله تعالى يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُنْمٌ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ [“Allâh Teâlâ dedi ki: Onlar ağızlarıyla Allâh'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Kâfirler istemese de Allâh nurunu tamamlayacaktır”]⁵²⁷

Her kim ki tevhîd-i hakkâniye vâsıl ola ebedî şeytandan halâs olur. كما قال الله تعالى إِيَّاكَ عِبَادَتِكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ [“Allâh Teâlâ dediği gibi: Ancak kullarından muhlis olanlar müstesna”]⁵²⁸ Eğer suâl olunursa ki herkesin yanında bir cinn-i karîni vardır pes. Ondan halâs olur. Cevâb budur ki onun ya'nî muhlisin hâli gayra kıyâs olunmaz. Zirâ ol [“Ancak Allâh ona karşı bana yardım etti ve böylece teslim oldu”]⁵²⁹ sırrına mazhar olup ehl-i zimmet olan reâyâ bilâd-ı müslimînin içinde dest-dirâzlık edemediği gibi bunun şeytânı dahî bir vechile onunla muhârebeye yol bulamaz. El-hâsıl tevhîd-i resmî ile muvahhid olanlar şeytandan fi'l-cümle halâs olurlar. Emâm-ı tevhîd ayânî ve hakîkî ehli halâs olurlar. اللهم إجعلنا منهم [200] و أرض عنا [“Allâh bizi onlardan eylesin. Onlardan razı olduğu gibi bizden de razı olsun.”] Bu devlet ve saâdete kesret-i ibâdât ve zikrullâh ile nâil olunur. Ve merâtib ve derecâta vâsıl olunur ki Hakk Teâlâ ve Tekaddes hazretleri bir ibâdete ekalli on ecir ve sevâp ihsân eder. كما قال الله تعالى مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا [“Allâh dediği gibi: Kim bir iyilikle gelirse ona on katı vardır.”]⁵³⁰

Ma'lûm ola ki i'dât dört mertebedir. Ehâd ve aşerât ve miet ve ulûfdur. İnsânda dahî bu dörde mukâbil dört mertebe vârdır ki nefis ve kalb ve rûh ve sırdır. Nefs arz-ı habîstir. [“Kötü olandan ancak faydasız bir şey çıkar”]⁵³¹ قال الله تعالى وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا مُمْسِكِينَ [“Allâh dedi ki: Kim de bir kötülük getirirse ancak misliyle cezalandırılır”]⁵³² Kalb arz-ı tayyibedir. Aşerât mertebesindedir. Rûh miet mertebesindedir. Sır ulûf mertebesindedir. Pes, herkesin ilminin sevâbı safâ-i sırrı ve halûs niyeti kadardır. Mertebe-i sırr-ı tarîf üzerine amel olunan iksir gibidir. Onun bir

⁵²⁷ Saff, 61/8.

⁵²⁸ Sâd, 38/83.

⁵²⁹ Müslim, Münafikîn, 69.

⁵³⁰ En'âm, 6/160.

⁵³¹ A'râf, 7/58.

⁵³² En'âm, 6/160.

dirhemi mâ-beyne's-semâi ve'l-arzı sîm ü zerle mâlâmâl eder. Pes, ashâb-ı inkâr olan nâkıs lar erbâb-ı iksir mertebesinde olan kâmillere kıyâs-ı nefis etmeyeler. فيينهم بون بعيد
[Bu sebeple onların arasındaki fark uzaktır.] Limuharrire

[201]

“Kâmilin her katresi deryâ olur.

Zerresi kadrime tâbân olur.

Erişir maksûda esb-i tîz-rev

Leng olan har âkîbet yolda kalır.”

Ma'lûm ola ki cühelânın ve ehl-i ilhâdın ve zenâdıkânın hâlini mutlakan sûfiyye ve meşâyih ve dervîşâna tahsîs ve isnâd edip umûm üzere dervîşâna tahtie kılmak zenb-i azîm ve hatâdır. Zîrâ ma'lûmdur ki her ferîkin mukallidi ve muhakkıkı ve bil ki mü'mini ve kâfiri vârdır. Fısk u fücûr ve ilhâd ve zendeka eskidir. Her ikrâra bir inkâr her îmâna bir zünnâr ve her nûra bir nâr ve her güle bir hâr-ı çift ve tev'em olduğu şimdi mi bilinmiştir? Genc ü mâr ve gül ü hâr ve gam u şâdî be-hemest. Pes ulemâ ve felâsife arasında nice fâsık ve fâcîr bil ki nice umûr-ı âhir ve mümkün mülhid ve zendeka vâir iken onların i'tikâdât-ı seyyie ve a'mâl-i kabîhasına nazar edip sâir ulemâ-ı ehl-i sünneti cerh ve dahl ve ta'n etmek câiz olmadığı gibi ehl-i sûfiyye ve meşâyih ve dervîşân arasında dahî nice mülhid ve zındık ve zâyî'-ı visâle bakıp sâir meşâyih-i ârifîn ve dervîşân-ı zâkirîne itâle-i [202] lisân ve dahl ve ta'n etmek dürüst ve câiz değildir. Zîrâ sârî değildir. Bil ki herkes kendi ameline merhûndur ve bu makâmın tafsîli vardır. Hakîkatine vukûfa zikrullâha devâm gerektir. Limuharrire

“Sanma kîm âlemde her bir ademi insân olur

Kimisi insân olur kimisi şeytân olur.”⁵³³

Ey birâder! Kendi ibâdetine nazar eyle ve kendi kusûrunu gör. Âhîret derecâtına tâlib olup leyl ve nehâr ibâdât ve zikrullâha devâm eyle. Zîrâ işbu dünyânın ve hitâm-ı dünyânın ve menâsıb-ı dünyânın neticesi fenâdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ [“Yeryüzünde bulunan her şey fanidir”]⁵³⁴ (buyrulmuştur)

⁵³³ Bkz. Bursevî, İsmail Hakkı, *İbn Meşîş Salavâtı ve Şerhi*, haz.: M. NedimTan, İz Yay., İstanbul, 2014, s. 197.

⁵³⁴ Rahmân, 55/26.

Evliyâ-yı kirâm ve meşâyih-i zevi'l-ihtirâm ve bu zevâtlara sahîhan müntesib olan dervîşân bu âlem-i fânîden i'râz edip bâkıyât-ı sâlihât ile meşgûl olmuşlardır. Nitekim bu ma'nâyı beyân ve bu sırrı ayân eylemek için evliyâullâhtan Şiblî (k.s.) hazretlerinden bir hikâye-i acîbe beyân olunur. *حكى أن الشبلى قدس سره قال خدمت أربعمائة* Ma'nâsı budur ki [203] hikâyet olunur ki Şeyh Şiblî (k.s.) hazretleri buyurmuşlar ki: Dört yüz üstâda ve fuzelâ-i zevi'l-ihtirâma hizmet edip ve dört bin hadîs-i şerîfi kırâat eyledim ve içinden bir hadîs-i şerîfi ihtiyâr edip onunla amel kıldım. Ve mâ-adâyı gûşe-i hâtırımdan giderdim. *لانى تأملته فوجدت خلاصى و نجاتى فيه و كان علم الأولين والآخرين كله مندرجا فيه فاكتفيت به*. Zîrâ teemmül ettim ve tebessur tarîkine gittim. Gördüm ki ilmü'l-evvelîn ve âhirîn ol hadîsde münderic olmuş. Ve râh-ı halâsı ve tarîk-ı necâtı tâlibler onda bulmuş. Pes, ben dahî ol hadîs-i şerîf mazmûn-ı latîf ile iktifâ ve istîfâ eyledim. *وذلك ان رسول الله صلى* lâhât ve zikrul'umûruna ikdâm ve ibâdât ve târet ihVe dahî â ⁵³⁶ *إعمل لديناك بقدر مقامك فيها* 535: ashâbına buyurmuşlardır ki hadîs-i şerîfin ibtidâsı budur: Ya'nî dâr-ı dünyâ ve ser-menzil-i fenâda makâm tutacağın miktârı çalış ve ondaki sebât ve sükûnuna göre dünyâ amelîne çalış. Ya'nî birkaç günlük ömür için i'mâr-ı dünyâ ile meşgûl olma. Ve âlî ve şeddâdî binâlar ve gâlî kıbâlar ve bostanlar ve mesîreler ve gülistânlar husûsan kuleler [204] kenîzeler ve birbirinizle cenkler ve rütbe ve mansıb için sitîzeler lâzım değildir ki iş bu dünyânın bakâsı fâniye ve fenâsı âtiye ettiği gün gibi rûşen ve delâil-i aklıyye ve berâhîn-i nakliyye ile müberhendir. *وإعمل لأخرتك بقدر بفائك فيها* 536: mühimmâtına dikkat ve ihtimâm ondaki bakâna göre olsun ki dünyâ tecemmülâtı gibi serî'ü'l-intikâl ve dâr-ı fenâ tahayyulâtı gibi elbette lâzımu'z-zevâl değildir.

İmdi etfâl gibi hâk-i siyâh ile oyunu ve bâziceyi bırak ağıl misâli müselsel ve muttasıl endişe-i dünyâyı ve efkâr-ı fâsidei bırak. Makâmın bu hâkdânda ve câ-yı ârâmın bu mekân lâ-mekânda değildir. Bil ki makâmın âlem-i kudsi ve hatîre-i insdedir ki büstânına nesîm-i hazân uğramaz ve safâ-yı etemm ondadır. *وإعمل لله بقدر حاجتك إليه* 537: dahî Hakk Celle ve Alâ'ya hâcetin miktârı tâ'ât murâdâtın kadar ibâdet ile ki hiçbir vakitte ihtiyâcın Hüdâ'dan munkatı' ve dest-i iftikârın yüce dergâhından mürtefi'

⁵³⁵ Gazzâli, a.g.e., s. 52.

⁵³⁶ Gazzâli, a.g.e., s. 52.

⁵³⁷ Gazzâli, a.g.e., s. 52.

olmaz. Gerek dâr-ı dünyâda ve gerekse ser- menzil-i [205] ukbâda âb-dâneni vâcibü'l- vücuttan alırsın. Ve zâd u rızkı atâyâ-yı bî-kerânından taleb kılarırsın. Dahî rahm-i mâderde cenîn ve ser- serâ-yı meşiyette gûşe-nişîn iken zilâl ihsânından şîr hâre olmuşsun. Ve nevâl-i enâmından cân-ı azîzine kuvvet-i yevmiyye bulmuşsun. وإعمل للنار بقدر صبرك عليها⁵³⁸ -dahî nâr Gereğ bir lahza gerekse bir lemha azâb-ı nâra tahammül ve ukûbât-ı nîrâna sabr ve tahammül mümkün değildir. Zîrâ günâhına göre azâb ve seyyiâtına mukâbil itâb ve ikâb mukarrerdir. mrine nın e'evlâdahî M⁵³⁹ إذا أردت أن تعصي مولاك ، فاطلب مكاناً لا يراك⁵³⁹ isyân murâd edersen seni Mevlân görmeyecek bir mekân ve mahal ara. Zîrâ Cenâb-ı Kibriyâ'nın görmeyeceği mekân bulunmak mümkün ve mutasavver değildir. Ve bu beyân olunan hadîs-i şerîf ki Hz. Şiblî (k.s.) hazretleri intihâb buyurmuşlardır. Makâm-ı ihsânı dahî beyân eder ki efendimiz (a.s.) buyurur: الإحسان أن تعبد الله كأنك تراه فإن لم تكن تراها فإنه يراك [“İhsan Allâhı görüyormuşçasına ibadet etmendir. Sen onu görmesende o seni görmektedir”]⁵⁴⁰ [206]

İmdi abde lâyük olan dâima ma'bûduna itâat ve ibâdet etmektir. Ve hiçbir an rabbın hâtırından gitmemektir. Bu mertebeye zikrullâh ile vâsıl olunur. Ve bu dereceye devâm-ı agâhî derler. Ve bu devlete ve bu saâdete vâsıl olmak için kâh sırran ve kâh cehran ve cemî'-ı hâlde tevhd edilip emr-i rabbânî ve hüküm-ü sübhânî yerine gelmek ve dünyâda ve ahirette selâmet bulmak her kişinin zimmetine lâzım ve vâcib olduğunu Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı azîmü's-şânında beyân buyurur. قال الله [“Allâh Teâlâ dedi ki: Ey iman edenler Allâh'ı zikredin”] تعالى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ⁵⁴¹ [“Tekbir, tahmîd ve tehlîl ve buna benzer şeylerle”] بما هو أهله من التهليل و التحميد و التكبير و نحوها⁵⁴¹ Ma'nâ-yı kerîme budur ki yâ mü'minler Allâh Teâlâ'ya lâyük envâ'-ı senâ ile her hâlde zikr-i dâim edin. ذكراً كثيراً [“Çok zikir”]⁵⁴² cemî'-ı evkâtte leylen ve nehâran ve sayfen ve şitâen. Abdullâh b. Abbâs (r.a.) hazretleri bu âyet-i kerîmenin ma'nâsında buyurur ki: Allâh Azîmü's-şân ibâdı üzere her farz ettiği farîzaya bir hadd-i ma'lûm ve bir vakt-i muayyen kılıp ba'dehû özür hâlinde ehlini ma'zûr etti. İllâ zikri böyle değildir. Bil ki [207] zikrullâh için hiçbir özürle onu terke gâyet kılmadı. Mâdemki

⁵³⁸ Gazzâli, a.g.e., s. 52.

⁵³⁹ Kaynağını bulamadım.

⁵⁴⁰ Buhârî, İman, 37; Müslim, İmân, 1.

⁵⁴¹ Ahzâb, 33/41.

⁵⁴² Ahzâb, 33/41.

mükellef olan mağlûbu'l-akl olmaya. Bil ki cemî'-ı ahvâlde zikrullâha müdâvemete emreyledi ve buyurdu: nî durur ve oturur ve 'Ya ⁵⁴³ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ 543 yatarken Allâh Teâlâ'yı zikredin. Dahî اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا [“Allâh'ı çokca zikredin”]⁵⁴⁴ buyurdu. Ya'nî Allâh Teâlâ'yı leyl ve nehârda yerde ve bahrda ve sıhhat ve sakâmda sır ve alâniyyede zikredin. وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ای ونزهوه تعالى عما لا يليق به بُكْرَةً وَأَصِيلًا ای أول النهار وآخره وقد يذكر الطرفان ويفهم منهما الوسط فيكون المراد سبحانه في جميع الأوقات خصوصا في الوقتين المذكورين المفضلين على سائر الأوقات لكونهما مشهودين على ما دل عليه قوله عليه السلام يتعاقبون فيكم ملائكة بالليل وملائكة بالنهار [“Sabah akşam onu tesbih edin.”]⁵⁴⁵ “Onu kendisine layık olmayan şeylerden tenzih edin. Sabah ve akşam. Yani gündüzün başında ve sonunda. Burada iki taraf zikredildi ve o ikisinden ortası anlaşıldı. Tesbih edinden maksat her zaman özellikle diğer vakitlere tercih edilen söz konusu iki vakitte. Öyle ki Hz Peygamber (s.a.v.)'in hadisinden anlaşılacağı üzere bu iki vakitte melekler hazır bulunur. Aranızda bazı melekler geceleyin, bazı melekler de gündüzleyin bulunur.”⁵⁴⁶ وَسَبِّحُوهُ 546 Allâh Teâlâ'yı nehârın evvelinde ve âhîrinde tesbîh edin. Bu iki vakit vakt-i melâikenin huzûruna vakti olduğu için zikirde tahsîs buyuruldu. Ve ba'zı müfessirîn buyurdular ki بُكْرَةً ile murâd salât-ı subhdur. وَأَصِيلٌ ile murâd salât-ı [208] zuhr ve işâidir. Ve ba'zı müfessirîn buyurdular ki: سبحان الله و الحمد لله و لا إله إلا الله والله أكبر و لا حول سبحان الله و الحمد لله و لا إله إلا الله و لا قوة إلا بالله العلي العظيم [“Allâh bütün noksanlıklardan münezzehtir. Hamd ona mahsustur. Allâh'tan başka ilah yoktur ve O en büyüktür. Güç ve kuvvet ancak şanı yüce Allâh'tandır”] deyiniz demektir. Tesbîh umde olduğu için ihvânından dahî onunla ta'bîr olundu. Ve fi'l-hadîs أكبر فإذا قالها الجنب فالمحدث أولى فلا منع من التسبيح على جميع الأحوال إلا أن الذكر على الوضوء والطهارة أكبر فإذا قالها الجنب فالمحدث أولى فلا منع من التسبيح على جميع الأحوال إلا أن الذكر على الوضوء والطهارة من آداب الرجال [“Cünüp bir kimsenin şu dört şeyi yapmasına engel olunmaz. Sübhanallâh, Elhamdülillâh, La ilâhe illallâh, Allâhüekber. Bunu söylediği zaman bütün hallerde tesbihten engelleme yoktur. Ancak zikrin abdestli ve temiz bir halde olması kişinin adabındandır.”]⁵⁴⁷

⁵⁴³ Nisâ, 4/103.

⁵⁴⁴ Ahzâb, 33/41.

⁵⁴⁵ Ahzâb, 33/42.

⁵⁴⁶ Bkz. Bursevî, a.g.e., c. 6, s. 456.

⁵⁴⁷ İbarenin baş kısmı için bkz. Muttakî, a.g.e., c. 1, s. 466.

olacak şekilde söylememiştir. Zaten buna da güç yetiremezler. Çünkü hakikatte hidâyet edici sadece Allâh'tır, başkası değil. Karanlıklardan aydınlığa, yani beşeriyetin karanlıkları ve sıfatlarından ilmin, tevhidin, taatin ve yakînin aydınlığına. Yani Allâh'ın rahmeti ve meleklerin duası sebebiyle istenileni elde ettiniz, şuhuda nail oldunuz, şeraitin nuruyla nurlandırıldınız ve hakikat sırlarına vakıf oldunuz.”⁵⁵⁰

-i rahmâniyye ile sizleri zulumât-ilâhiyye ve merhamet i-Rahmet ⁵⁵¹ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ı kesevât-ı bedeniyye ve sıfât-ı esfeliyyeden nûr-ı ilm ve nûr-ı tevhîd ve nûr-ı tâ'ât ve nûr-ı ikâna ihrâc ede. İşbu âyet-i kerîmenin ma'nâsında tefsîr-i kâşifîde beyân olunur ki: İhrâcdan murâd devâm ve istikâmettir. Zîrâ Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinin rahmet vaktinde ve melâike-i izâmın istiğfârı indinde zulumât olmaz.

وقال الكاشف: مراد از اخراج ادامت واستقامت است بر خروج چه در وقت صلاة خدا وملائكة بر ایشان در ظلمات نبوده اند و كان في الأزل قبل إيجاد الملائكة بالمؤمنين بكافتهم قبل وجوداتهم العينية رَجِيمًا ولذلك فعل بهم ما فعل من الاعتناء بصالحهم بالذات وبواسطة الملائكة فلا تتغير رحمته بتغير أحوال من سعد في الأزل [Kâşifî dedi ki: “İhraçtan maksat karanlıklardan çıkma için istikamet ve devamlılık verilmesi demektir. Çünkü onlar Allâh'ın ve meleklerin övmesi sırasında karanlıkta değillerdi. O, ezelde de melekleri yaratmadan önce mü'minlere merhametliydi. Bu sebeple mü'minlerin iyiliği için zatı ile ve melekler vasıtasıyla gerekli olanı yapmıştır. Ezelde mutlu olanların halleri değiştikçe onun rahmeti değişmez.”]⁵⁵²

Beyt.

کرد عصیان رحمت را نمی اردبشور مشرب دریا نکرد دتیر از سیلابها

[“Bir evin isyan etmesi rahmeti kesmez. Denizin yaratılışı sellerle kararmaz”]

minlere rahîm oldu. Hatta ki salâh emri 'Teâlâ mü lâhEvvel Al ⁵⁵³ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَجِيمًا ı ve rif'at kadirlerini i'tinâ edip mü'minlerin şânında melâike-i izâmı isti'mâl etti. [211]

“Onların üzerine melekler نَنْزَلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ [Onların üzerine melekler korkmayın, üzülmeyin size vaat edilen cennetle sevinin diyerek inerler”]⁵⁵⁴ Dinde ve

⁵⁵⁰ Bkz. Bursevi, a.g.e., c. 6, s. 457.

⁵⁵¹ Ahzâb, 33/43.

⁵⁵² Bkz. Bursevi, a.g.e., c. 6, s. 457.

⁵⁵³ Ahzâb, 33/43.

⁵⁵⁴ Fussilet, 41/30.

âbidîn ve zâkirler cennette ni'metlerde serîrler üzere oturup Allâh Teâlâ'nın kendilerine verdiği kerâmet ve ni'mete ve kâfirlere erişen azâb ve nukmete nazar ederler. umde olduklarının ve ol 'Ebrârın kerâmet ve tena⁵⁶² تُعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ⁵⁶² ni'metlerin behcet ve surûrun yüzlerinde görür bilirsin. يُسْقُونَ مِنْ رَجِيْقٍ مَّخْتُوْمٍ خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ⁵⁶³ Ve ol⁵⁶³ ı hâlisten içirilir ki o şarâbın sarâhîsi -ebrâra şarâb[213] miskle mühürlü olup onun mührünü ol ebrâr kendileri koparıp fekk eder. Tâlib ve râğıblar böyle ni'mete nâil ve vâsıl olmaya taleb ve râğbet etsinler.

Ey birâder! Bu âyet-i kerîmede ebrâr olan kullarına âhirette olacak ikrâmât ve ihsânât beyân olundu. Hemân can tende akıl kemâlde iken bu âlemde ebrâr zümresine dâhil ol ve ibâdât ve tâ'ât edip emr-i ilâhiyyeye kalben ve kâliben itâât ve sünen-i seniyye-i Muhammediyyeye mütâbâat ve ehlullâha ve evliyâullâha muhabbet ve eserlerine iktidâ ve dîn karındâşımız olan mü'minîn ve fukarâ ve dervîşâna riâyet edip ve her hâlde mü'minlere hüsn-i zan ve sû-i zandan ictinâb edip ve dâimü'l-evkât her hâlde zikrullâha devâm ile itmînân kılıp hâsıl olup اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوْبُ [“Kalpler ancak Allâh'ı anmakla huzura kavuşur”]⁵⁶⁴ âyet-i kerîmesinin sırrına mazhariyetle [214] hitâb-ı ilâhiyyeye vâsıl ve nâil olduğunu Hz. Mevlâna Celâleddin Rûmî (k.s.) hazretleri *Mesnevi Şerîf*'inde iş bu beyt-i şerîfde beyân buyurur:

كفت ادخل فى عبادى تلتقى جنة من رؤيتى يا متقى⁵⁶⁵

Sûre-i Fecr'in âhirîne işârettir. [“Ey mutmain olan nefis”]⁵⁶⁶ يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ [“Ey üzerinde sekinet olan ve yakîn nuru ile nurlanmış nefis! Kargaşadan, karışıklıktan itminana er.”] اِرْجِعِي [“Razı olduğun halde”]⁵⁶⁸ مَرْضِيَّةً [“Senden razı olunmuş”]⁵⁶⁸ رَاضِيَةً [“Rabbine dön”]⁵⁶⁷ رُجُوعًا [“Rabbine dönüş”]⁵⁶⁷ اِلَىٰ رَبِّكَ

⁵⁶² Mutaffifîn, 83/24.

⁵⁶³ Mutaffifîn, 83/25-26.

⁵⁶⁴ Ra'd, 13/28.

⁵⁶⁵ Mesnevî'de yer alan bu beytin yukarda anlamı parça parça verildiği için burada toplu mana vermeyi uygun gördük. “[Allah]: Ey takva sahibi! Kullarımın arasına gir de beni görme cennetine [ulaş], dedi. (Bkz., *Mesnevî*, 1. Defter, s. 99 (2655.b.)).

⁵⁶⁶ Fecr, 89/27.

⁵⁶⁷ Fecr, 89/28.

⁵⁶⁸ Fecr, 89/28.

المتين السيد مصطفى وحى الإستانبولى مولدا و الأيوبى [217] موطنا و النقشبندى مشربا و الحنفى مذهباً و
الماتريدى إعتقاداً اللهم إغفرلى و لوالدى و لمن أحسن إليهما و إالى و لمن نظر إلى هذه الرسالة و دعا لى بدعاء
الخير فى حياتى و قرأ الفاتحة على روحى بعد وفاتى و سلام على المرسلين و الحمد لله رب العالمين و صلى الله
على سيدنا محمد و آله و صحبه أجمعين [Bitirmeye muvaffakiyet sağlayan Allâh'a hamdolsun.
Salât yaratılmışların efendisine olsun. Allâh'ım rahmet ve mağfiretin gerektirdiklerin,
bütün günahlardan selâmete eriştirmeni, bütün iyiliklere mazhar kılmanı, cehennemden kurtarıp cennetle müjdelemeni istiyoruz. Allâh'ım zikrin için kalp
gözümü aç. Beni sana ve resûlüne taat ederek ile kitabınla amel etmeyi rızıklandır.
Allâh'ım senin mağfiretin benim günahlarımdan çok daha geniş ve rahmetin amelimden umduğum şeyden daha geniştir. Allâh'ım efendimiz nebin ve resûlün
Muhammed (s.a.v.)'e salât ve selâm olsun; Halîlin İbrahim (a.s.)'a, Kelîmin Musa (a.s.)'a, Rûhun İsa (a.s.)'a, bütün meleklerine, resûllerine ve nebilerine, yarattıklarının
hayırlılarına, özel kullarına, yeryüzündeki ve gökyüzündeki evliyalarına salât ve selâm
olsun. Efendimiz Muhammed (s.a.v.)'e yarattıkların sayısınca, zatını hoşnut edecek
kadar, arşının ağırlığına ve kelimelerin sayısınca ve yine onun gibi seni zikredenlerin
zikrettiği ve seni zikirten gafil olanların sayısınca, ehl-i beytine ve temi soyun salât ve
selâm olsun. Bu risâleyi fitne ve belâlardan; şirk ve küfür ehlinden ve karışıklıklardan
korunmuş Eyüp ilçesinde cem ettim. Hicrî 1283 yılının izzet ve şerefli Muharrem
ayında tamamladım. Ben fakir, hocam, âlim-i rabbânî, merhum ve mağfur Mesnevîhân
Hasan Hüsameddin (k.s.)'ın zâviyesinde, dervîşlerin hizmetçisi, İstanbul doğumlu,
Eyüp ilçesi, meşreben Nakşîbendî, mezheben Hanefî, i'tikâden Ma'turîdî, Mustafa
Vahyî'yim. Allâh'ım beni, anne babamı ve onlara iyilik edene, bu risâleye bakana,
hayatta iken bana hayır duada bulunana ve ölümden sonra ruhuma Fatıha okuyana
mağfiret et. Selâm elçilerin üzerine olsun. Hamd Allâh'a aittir. Salât efendimiz
Muhammed (s.a.v.)'e, âline ve ashabının hepsine olsun.]

[218]

“Vahdet-i zâtı vücûda aşkla severdi cellâ
Cümle mecellâ-yı sıfâtı oldu aşka mübtelâ.”

“Cümle zerrâtı aşkla kendin bitirmiş müstaddir
Her dem aşkla çıkar her bir kafadan bin sadâ.”

“Şu’les-i aşkın vücûd oldu şerâr-ı kâinât
Aşkdır sır-ı kader hükm-ü kazâ arz ve semâ.”

“Âfitâb-ı aşkdan kesurat hayâlâtî zuhûr
Etti zâhir oldu envâr-ı cemâl-i kibriyâ.”

“Mazhar olsa sûret-i rahmâna insân vechi vâir
Aşk-ı hakka da’vet eyler enbiyâ ve evliyâ.”

“Bil şerî’at hem tarîkat hem hakîkat aşktır
Mekteb-i aşkta mu’allimdir Muhammed Mustafâ.”

Hâtîme-i risâle

İşbu risâleni hitâmı evvelen pâdişâh-ı rû-yi zemîn [Allâh saltanatını kıyamete kadar baki kılsın] ve sâniyen şâh-zâdegân-ı civân-ı bahtân ve sâir salâtîn-i izâm [219] ve vâlîde sultân aliyetü’ş-şân hazretlerine ve asâkir-i islâm ve cemî’-i mü’minîn ve mü’minâta duâ ile tamâm olunması münâsib görüldüğünden duâ ile hatmoldu.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ [Rahman ve Rahim Allâh’ın adı ile]

Sipâs u ibâdât ve duâ u münâcât kâziyu’l-hâcât ve kâşifü’l-müşkilât olan Cenâb-ı Hüdâ’ya hakîk ve ahrâdır ki: اَدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ [“Bana dua edin duanıza karşılık vereyim”]⁵⁷² va’d-i kerîmânesiyle daâvât-ı ibâdını hedef-i icâbete makrûn ve eltâf-ı kûtânla mesrûr eyledi. Ve salât-ı salât-ı mütevâsılat-ı mütefessirâyât فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ [“Dini ona has kılarak dua edin”]⁵⁷³ ve mübeşşir hadîs إِنْ شِئْتُمْ أَنْ تَكُونُوا مِنَ الْمُتَكَلِّمِينَ [“Gerçekten Allâh ah eden günahkârları sever”]⁵⁷⁴ mahbûb-ı Hüdâ şefî’-i rûz-i cezâ Muhammed Mustafâ aleyhi ekmeli’t-tahıyyâ efendimiz hazretlerinin ravza-i mutahharalarına arz [220] ve ityâ kılınır ki اَكْرَمَ عَلَيَّ اللَّهُ مِنَ الدُّعَاءِ [“Allâh katında

⁵⁷² Mü’min, 40/60.

⁵⁷³ Mü’min, 40/65.

⁵⁷⁴ Benzer rivâyet için bkz. Muttakî, a.g.e., c. 9, s. 396.

duadan daha değerli bir şey yoktur”]⁵⁷⁵ Haber-i münîf sıhhat-i redîfiyle ümmetini münâcât ve duâya tahrîs buyurdu. Ve ulûf-ı terziye âl ve ashâb hazerâtının merâkîd-i muattıralarına arz ve takdîm olunur ki رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ [“Allâh onlardan razı onlar da Allâh’tan razıdırlar”]⁵⁷⁶ duâ-i hayriyesiyle beyân buyurdu. الحمد لله رب العالمين [“Hamd alemlerin rabbine aittir. Salât ve selâm O’nun resûlü Muhammed (s.a.v.)’e ve bütün âline ve ashabına olsun.”]

Cenâb-ı Hakk ve feyyâz-ı mutlak celle şânehü hazretleri neyyir-i hayr-i sipihr-i saltanât kutb-ı dâire-i felek hilâfet-i nekâve-i mülûk-ı cihân hulâsa-i dûdmân âl-i osmâni es-Sultân ibni’s-Sultân es-Sultân Abdülazîz Hân. لا زالت رايات دولته مرفوعة إلى آخر الزمان [Kıyamete kadar devletinin bayrağı dalgalanacaktır.] efendimiz hazretlerinin zât-ı hümâyûn şerefât-ı makrûn şâhânelerin afât-ı semâviyye ve arzıyyeden masûn ve serîr, sıhhat ve âfiyette dâimâ mesrûr, livâsını mensûr, a’dâ-i dîni makhûr, mülkünü ma’mûr kılıp şâhânelerini dâimâ memnûn ve mesrûr eyleye.[221] Eâne-i rûhâniyyet-i Muhammediyyeye ve muzâharat-ı ervâh-ı evliyâ-ı kirâma Cenâb-ı Hakk mazhar eyleye. Evlâd-ı kirâmlarını atvel-i ömür ile muammer eyleye. Devlet-i Âliye-i Osmâniye’yi ilâ-kıyâmi’s-sâati ibkâ eyleye. Bâ-husûs neyyir-i sipehr-i iffet mehd-i ulyâ-yı saltanat vâlide-i aliyetü’s-şân hazretlerinin vücûduna sıhhat ve âfiyet ve ömrüne bereket dâreynde selâmet ihsân ve inâyet eyleye. Ve cümle Ümmet-i Muhammed’e selâmet ihsân eyleye. Berde ve bahirde bulunan asâkir-i islâmiyyeyi eynemâ-kânû ve haysümâ-teveccehû mansûr ve muzaffer eyleye. A’dâ-i dîni ve kefer-i dîni makhûr ve müdemmer eyleye. Ümmet-i Muhammed hakkında olan keyd ve hîlelerini kendileri üzerlerine ma’kûs eyleye. Beldemizi ve sâir bilâd-ı islâmiyyeyi cemî’-ı âfât-ı semâviyye ve arzıyyeden masûn ve mahfûz eyleye. Zât-ı ecelli ve a’lâsı ve esmâ-i hüsnâsı hürmetine zâhirimîzi akvâl-i şerîat-ı mutahhara ve ef’âl-i tarîkat-ı münevvere ile irâsete ve bâtınımızı envâr-ı ma’rifet-i ilâhiyye [222] ve esrâr-ı hakîkat-i nâ-mütenâhiyye ile pîrâste eyleye. Sırrımızı esrâr-ı vahdâniyyeti ile pür-sürûr ve rûhumuzu tecelliyât-ı sıfât-ı kudsiyyetiyle pür-nûr eyleye. Kalbimizi tahâret-i maârif-i ilâhiyyesiyle tathîr ve aklımızı ulûm-ı li-dîniyyesini ta’lîm ve takrîr ile tenvîr eyleye. Nefsimizi ahlâk-ı ilâhiyyesiyle mutehallık ve çeşmimizi meded-i hazerât-ı

⁵⁷⁵ Suyûtî, a.g.e., s. 466.

⁵⁷⁶ Beyyine, 98/8.

nûrâniyyetiyle mütehakkık eyleye. Hulâsa-i cevâhir-i cismâniyyetimizi kesâfet-i kuyûd tab'-ı vahvâsından tahlîs ve letâfet-i şuhûd-ı gaybiyyeye tahsîs eyleye. Mir'ât-ı kalbimizi nukûş-ı mâsivâdan sâde ve envâ'-ı ilhâm-ı rabbâniyyesine âmâde eyleye. Ayniye-i isti'dâdımızı suver-i esmâ-i ilâhiyyesine kâbil ve sıfât-ı tecellîy-i nâ-mütenâhiyyesine mukâbil eyleye. Derûnumuzdan tesvîlât-ı şeytâniyye ve i'râz-ı nefsanîyyeyi izâle ve safâ-yı hakkâniyye ve muhabbet-i ilâhiyyesini havâle eyleye. Her hâlde isticlâb-ı rızâ-yı şerîfini muktezâ olan amellere muvafık ve envâ'-ı niem-i sûriyye ve ma'neviyyesine mustağrik eyleye. Pişvâlarımızın âsârından ayırmayıp kademlerinde sâbit kadem eyleye. Ve muktedâlarımızın [223] etvârından devr etmeyip mesleklerinde râsih-i düm eyleye. Ervâh-ı mukaddeselerini cümlemizden râzı ve hoşnût ve cümlemizi saâdet-i dâreyn ile mesrûr ve mes'ûd eyleye. Amîn elfi elfi amîn bi-hurmeti seyyidi'l-murselîn ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn.

Lil-musahhîh el-âciz fi'l-matba'ati's-sultâniyye.

الحمد لله الذي أخرج الذاكرين من الظلمات إلى النور حيث قال سبحانه و تعالى في كتابه المنزل على حبيبه المنصور هو الذي يصلى عليكم و ملائكته ليخرجكم من الظلمات إلى النور صلى الله عليه و على آله العظام و أصحابه الكرام أجمعين ما لمعت الشمس و البدور و بعد فلما أن يسر الله الأعلى الأجل بكرمه و حسن توفيقه طبع هذه الرسالة المنيفة و المجلة الطيفة المسامة بتحفة الصالحين و سبحة الذاكرين التي إعتنى بتأليفها العالم الفاضل الخير الكامل العارف للمعارف المعنوى الكاشف لدقائق المثوى أبو الفضائل الشيخ مصطفى الوحي وفقه الله تعالى لإحياء رسوم الذكر بإسمه القوى تشرفت بتمام طبعها و نشرها مطبوعة فخر الإخوان الحاج عثمان أفندى أربحه الله في تجارته [224] و قد تعلقت الإرادة السنوية الملوكانية على شأن طبعها و هى الرسالة الممتازة عن أمثالها بوجوه جملة المعربة مضمونا لها عن مجمل مسائل الذكر و مفصله المنبئة مكنوناتها عن جواز ذكر الجهر و محصله يقضايا مسلمة و حجج مقبولة فافحم معاند و مريب و أسكت كل سائل و مجيب فكانت عوناً للذاكرين السالكين و كهفاً للطالبيين العاشقين و ناهيك شاهد لقولى هذ تقريظ بعض الأفاضل لهذه البديعة لاسيما تقريظ صاحب العطفوة و الكمال حضرة السيد (أحمد كمال أفندى) نال ما يتمناه من ربه الأبدى ناظر المعارف العمومية في الأستاذة العلية و تقريظ حضرة الأستاذ الأكرم قطب دائرة المعارف و الحكم مولينا اشيوخ (محمد الغالب) مد الله تعالى ظله الراسب و أوصله إلى أعلى المطالب و كان ذلك في أيام دولة سلطاننا الأعظم و خاقاننا المعظم الواقف على أسرار الذكر و الحكمة الأملى لأهل الذكر من هذه الأمة إلا و هو السلطان ابن السلطان السلطان (عبد العزيز خان) خلد الله تعالى ملكه و أجرى في بحار السلطنة فلكه مصادف إتمام طبعها لأواخر ربيع الأول لسنة أربع و ثمانين و مأتين و ألف من هجرة من له تمام العز و الشرف و مكتوبا بالقلم الأخ العارف الخطاط محمد [Zikreden] علناالواصف و صلى الله على سيدنا محمد منبع المعارف و على آله و صحبه أولى العوارف kulları karanlıklardan aydınlığa çıkararak Allâh'a hamd olsun. Habibine ve kendisine

yardım edilen peygamberine indirilen kitabında Allâh Teâlâ şöyle buyurdu: “Allâh ve melekleri karanlıklardan aydınlığa çıkmanız için size salât eder.” Allâh O’na ve yüce âline ve güneş ve ayın parladığı müddetçe kerim ashabına salât etsin. Yüce Allâh keremiyle bunu kolaylaştırmasından sonra yardımıyla âlim, faziletli, hayır sahibi, arif, *Mesnevî* inceliklerine vakıf olan Ebu’l Fezâil eş-Şeyh Mustafa el-Vahyi’nin telifine özen gösterdiği “*Tuhfetü’s-Sâlihîn ve Sübhâtü’z-Zâkirîn*” isimli bu güzel risâle basıldı. Allâh yüce ismiyle zikretme şekillerini ihyâ eden bu âlimi muvaffak kılsın. Onun basımını ve neşrini tamamlamakla Allâh’ın kendisini ticaretinde kazançlı kıldığı ihvanın övüncü Hac ı Osman Efendi’nin matbaası şereflendi.

Devlet iradesi o risâlenin basımında alakadar oldu. Bu seçkin risâle, zikir meselelerini kapsayan büyük toplayıcılığı ve açıktan zikre cevaz veren içerdiği meseleleri ayrıntılı anlatması ve kabul edilmiş kuralları elde etmesi yönüyle emsallerinden ayrılır. Düşmanları ve şüphe içinde olanları susturarak delil getirir ve her soru soranı ve cevap arayanı susturur. Bu risâle sâlik zâkirlere bir yardımcı, âşık öğrencilere bir sığınaktır. Bunlar şu kişilerin takrizleriyle şahit kılınmıştır. Özellikle atûfetli Maârif Nâzırı olan Ahmed Kemal Efendi hazretlerinin –Allâh umduğuna ebedi olarak nail etsin- takrîzi, marifet ve hikmet kutbu, hocamız eş-Şeyh Muhammed Gâlib’in-Allâh onun kıymetli gölgesini uzatsın ve isteklerinin en yücesine ulaştırsın- takrîzleridir. Bu eser, yüce sultânımız, zikrin ve hikmetim sırlarına vâkıf ve bu ümmet içerisindeki zikir ehline kol kanat geren hâkanımız devrindendi. O Sultân oğlu Sultân olan Sultân Abdülaziz Hân’dır. Allâh onun mülkünü daim kılsın ve onun gemisini saltanat denizinde yüzdürsün. Bu risâlenin basımının tamamlanması hicri 1284 senesinin sonlarında olmuştur. Şeref ve izzetin tamamı kalemiyle yazan arif, hattat Muhammed el-Vâsıf’a aittir. Ariflerin menbaı olan Efendimiz Muhammed (s.a.v.)’e ve O’nun âline ve ariflerin ilki olan sahabeye Allâh salât etsin.]

III. BÖLÜM

TUHFETÜ'S-SÂLİHÎN'İN TAHLİLİ: TUHFETÜ'S-SÂLİHÎN'DEKİ BAZI TASAVVUFÎ KAVRAMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. TAHALLUKA DAİR KAVRAMLAR

1. Zikir

Kelime olarak “anmak, hatırlamak, yâd etmek manalarına gelen zikir, terim olarak, Allah’ı anmak ve hatırlamak; onu unutmamak ve gaflet halinde olmamak, tarikat ehlinin belli kelime ve ibareleri belli zamanlarda, belli sayıda, belli bir edep halinde her gün düzenli olarak söylemek”⁵⁷⁷, “gafletten ve nisyandan kurtulmak” manasına gelir.⁵⁷⁸

Kur’ân’da zikrin kullanıldığı anlam yelpazesi oldukça geniştir. Bu yelpazede şunlar bulunmaktadır: “Allah’ı dille hamd, tesbih ve tekbir şekliyle övmek; onun nimetlerini anmak, bunları kalple hissetmek ve tefekkür etmek; kulluğun gereklerini akıl, beden ve mal ile yerine getirmek; namaz kılmak, duâ ve istiğfarda bulunmak, kevnî ayetler üzerinde düşünmek, Kur’ân, önceki kutsal kitaplar, levh-i mahfûz, vahiy, ilim, haber, beyan, ikaz, nasihat, şeref, ayıp ve unutmanın zıddı” gibi anlamlar vardır.⁵⁷⁹

⁵⁷⁷ Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yay., İstanbul, 2012, s.393.

⁵⁷⁸ Öngören, Reşat, “Zikir”, *DİA*, İstanbul, 2013, c. 44, s. 409.

⁵⁷⁹ Öngören, a.g.md., s. 409.

Kur’ân’da zikirle ilgili ayetler, “sabah akşam Rabbinin ismini zikret”⁵⁸⁰ ayetinde olduğu gibi, doğrudan Allah’ı zikretmekle yani “Allah’ın adının anılmasıyla”⁵⁸¹ ilgili olduğu gibi diğerleri de bütün davranışlarda “zikri” hatırlatmaktadır.⁵⁸² Tüm tarikatlarda görülen zikir müridlerin manevi gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Müritleri dinç tutarken aynı zamanda doğrudan yanlışı tefrik edecek bir kuvvet de meydana getirmektedir. Zikir tarikatların belirlediği usullere göre farklılık arz etmektedir.⁵⁸³

Vahyî Efendi zikrin önemine Kuşeyrî’nin şu sözüyle dikkat çeker: “Zikir Hakk yolunda güçlü bir rükundur. Bu yolda temel husus zikirdir. Bir kimse zikre devam etmeden Allah’a ulaşamaz.”⁵⁸⁴ Ayrıca Vahyî Efendi şu hadis-i şerifleri bu anlamda delil olarak kullanır: “Dikkat edin amellerin en hayırlısını, Allah katında en değerlisini, altın ve gümüş dağıtmaktan daha hayırlı ve derecelerinizi yükselten, düşmanla karşılaşip sizin onların boyunlarını, onların da sizin boyunlarınızı vurmanızdan daha hayırlı bir şeyi size haber vereyim mi? Ashâb-ı Kirâm nedir diye sordular? Resûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: Allah’ı zikretmektir”⁵⁸⁵, ve “Yeryüzünde Allah Allah diyen kimse kalmadıkça kıyamet kopmaz.”,⁵⁸⁶ “Kral Allah’ın zikrinin kıymetini bilse krallığını tek eder, tacir Allah’ın zikrinin kıymetini bilse ticaret yapmayı terk eder.”⁵⁸⁷

Kelâbâzî hakiki zikre dair bir açıklama yapar ve hakiki zikir ona göre “zikir esnasında mezkûrdan başkasını unutmaktır. Nitekim Allah Teâlâ “Unuttuğunda Rabbini zikret”⁵⁸⁸ buyurmuştur. Ona göre bu, “Hakk’tan başkasını unuttuğun zaman O’nu zikretmiş olursun manasına gelir. Ayrıca zikir gafleti tard etmektir; yani gaflet ortadan kalktığı zaman sükût halinde bile olursa zikir hali devam eder.”⁵⁸⁹ Zünnûn

⁵⁸⁰ Ahzâb, 33/42.

⁵⁸¹ Yılmaz, H. Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşr., İstanbul, 2007, s. 183.

⁵⁸² Bkz. Bilgiz, Musa, “Kur’ân’da Zikir Kavramının Anlam Alanı”, *AÜİFD*, sayı: 25, 2006, s. 230.

⁵⁸³ Algar, Hamid, *Nakşibendilik*, haz. A. Cüneyd Köksal, İnsan Yay., İstanbul, 2007, s. 100.

⁵⁸⁴ Vahyî, Mustafa, *Tuhfetü’s-Sâlihîn ve Sübhatü’z-Zâkirîn*, İstanbul, 1284, s. 31; Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye (Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi)*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 2009, s. 301. Bundan sonraki Kuşeyrî’ye verilecek atıflar Süleyman Uludağ’ın tercümesi dikkate alınarak yapılacaktır.

⁵⁸⁵ Vahyî, a.g.e., s. 30-31.

⁵⁸⁶ Vahyî, a.g.e., s. 30-31.

⁵⁸⁷ Bursevî, a.g.e. (b.b.), c. 1, s. 215; Vahyî, a.g.e., s. 78.

⁵⁸⁸ Kehf, 18/24.

⁵⁸⁹ Kelâbâzî, a.g.e., s. 154-155; Şibli’ye zikrin hakikati sorulduğunda: “Allah’tan başka her şeyi unutmaktır, diye cevap vermiştir. Hakikatte Allah’ı zikretmek, onun zikri sırasında bütün eşyayı

Mısrî şöyle söyler bu minvalde: “Hakiki manasıyla Allah Teâlâ’yı zikreden bir zâkir O’nun zikri yanında her şeyi unuttur, Allah Teâlâ onu (aleyhine olan) her şeyden muhafaza eder, kul için Allah her şeye bedel olur.”⁵⁹⁰ Zikir, takva ve boş işler arasında bir ilişki vardır. Zikir takvayla meydana gelirken takva da kişileri boş işlerden alıkoyar ve bireylerin yemesi, içmesi ve konuşması zaruri durumlarda meydana gelir.⁵⁹¹ Fakat kişi her nefeste Hakk’ı zikretmelidir ki vakitler boşa geçmesin. Boşa geçen vakitler malayaniye sürükler⁵⁹² ve bu da ariflerin cezasıdır.⁵⁹³

Kur’ân-ı Kerim’de Allah Teâlâ “Ey iman edenler Allah’ı çokça zikredin ve sabah akşam O’nu tesbih edin”⁵⁹⁴ buyurmaktadır. Çokça zikretmek Elmalılı Hamdi’ye göre “takdis, temcid, tehlil, tahmid gibi Allah’a layık zikrin çeşitlerinin” hepsini kapsar. Ona göre ayetteki sabah ve akşam hem Türkçede hem de Arapçada meşhur vakitlerdir ve bütün vakitleri ifade eder.⁵⁹⁵ Eğer bir kimse “Allah’ı çokça zikredin” ayetine uygun davranmıyorsa en azından bunu yerine getiren dervişlere muhabbet etmeli ki Peygamber (s.a.v.)’in “Kişi sevdiğiyle beraberdir”⁵⁹⁶ hadisine göre sevdiği kişilerle mahşerde aynı yerde bulunabilsin.⁵⁹⁷

Müellifimize göre sûfiler Allah’ın zikrine âşıktır ve her durum ve şartta Allah’ı zikretmekle meşguldürler. Bir aşkın nefesi zikirden boş kalmış değildir ve o her yerde zikretmeye muvaffak olur. Böylece yüksek derecelere nâil olduğu gibi “Onlar Allah’ın nimet verdikleri kimselerle beraberdir”⁵⁹⁸ ayetine mazhar olurlar.⁵⁹⁹ Nasıl ki münafıklar yiyerek içerek gıda alırken onların gıdası da zikirdir.⁶⁰⁰ Onlar gerek oturarak gerek ayakta gerek devrânen ve sokakta, pazarda Allah’ı çokça zikrederler.

unutmaktır.” (Bkz. Serrâc, Ebû Nasr, *el-Lüma’ (İslam Tasavvufu)*, çev.: H. Kâmil Yılmaz, Erkam Yay., İstanbul, 2012, s. 254.); Feridüddin Attar, *Tezkiretü’l-Evliya (Evliya Tezkireleri)*, terc. Süleyman Uludağ, Kabalcı Yay., İstanbul, 2007, s.55.

⁵⁹⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s. 302.

⁵⁹¹ Sühreverdî, Ebû Hafs ömer b. Muhammed, *Avârifü’l-Meârif (Tasavvufun Esasları)*, ter.: H. Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz-Mustafa Uzun, Vefa Yay., İstanbul, s. 574.

⁵⁹² Sühreverdî, a.g.e., s. 667.

⁵⁹³ Kuşeyrî, a.g.e., s. 304. “Zikir veliliğin menşurudur. Bir kimse zikre muvaffak olursa ona velilik menşuru verilir. Zikirden mahrum bırakılan kimse (velilikten) azledilir.” Bkz. Kuşeyrî, a.g.e., s. 301.

⁵⁹⁴ Ahzâb, 33/41-42.

⁵⁹⁵ Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Yay., c. 6, İstanbul, 1971, s. 3910.

⁵⁹⁶ Buhârî, Edeb, 96; Müslim, Birr ve Sıla, 165.

⁵⁹⁷ Vahyî, a.g.e., s. 11.

⁵⁹⁸ Nisâ, 4/69.

⁵⁹⁹ Vahyî, a.g.e., s. 86.

⁶⁰⁰ Attar, a.g.e., s. 449.

Öyle ki insanların dil uzatmalarına ve hakaretlerine aldırış etmezler ve zikirlerine devam ederler. Böylece “Allah’ı çokça zikredin; ta ki insanlar size deli desin”⁶⁰¹ hadisinin manasına mazhar olurlar.⁶⁰²

Zikre ait hususlardan bir tanesi de zikrin belli bir vaktinin olmamasıdır. Kul her vakitte Allah’ı zikretmekle görevlidir. Farz veya nâfile olarak zikrin yapılmadığı bir zaman yoktur. Namaz bütün ibadetlerin en şerefli iken fukahânın belirttiğine göre namaz kılmanın haram ve mekruh olduğu vakitler bulunmaktadır. Fakat Allah’ın zikrine gelince o, bütün vakitlerde, ister kalp ister dil ile, yani hafî veya cehrî olsun caizdir.⁶⁰³ Çünkü Allah Teâlâ “Onlar ki ayakta iken, otururken ve yatarken Allah’ı zikrederler”⁶⁰⁴ buyurmuştur. Abdullah b. Abbas “Allah’ı çokça zikredin” ayetinden kastedilen anlamın şu olduğunu ifade eder: “Allah kullarına farz kıldığı şeye malum bir vakit tayin edip özür durumunda özür ehlini mazur kılmıştır. Ama zikir böyle değildir. Allah’ı zikir için hiçbir özürle onu terk etmeye sebep kılmamıştır.”⁶⁰⁵ Aşk ve muhabbetle Allah’a sülûk eden sûfiler tâat, ibadet ve zikrullahla ömürlerini harcamayı kazançlı bir ticaret olarak görürler.⁶⁰⁶ Allah Teâlâ “Ey iman edenler! Bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah’ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz”⁶⁰⁷ buyurmaktadır. Vahyî bu ayete göre kula yakışanın onu hiçbir şeyin Allah’ı zikretmekten alıkoymaması olduğunu ifade eder. En şiddetli anda, ki savaş da buna dâhildir, olmak üzere kul Allah’ı hatırından çıkarmamalıdır. Bu sebeple kâfirlerle savaşırken Allah’ı zikretmeyi terk etmek caiz olmadığı gibi manevi düşman olan nefis ve şeytan ile mücadelede zikrullahı terk etmek de asla caiz değildir. Çünkü nefisle cihat en büyük cihattır.⁶⁰⁸

Zikre ait hususlardan bir diğeri de zikre zikirle karşılık verilmesidir. Allah Teâlâ “Beni zikrediniz ki ben de sizi zikredeyim”⁶⁰⁹ buyurmuştur. Bir hadîs-i şerîfte de şöyle buyrulmuştur: Cebrâil (a.s.) Resûlullah (s.a.v.)’a geldi ve şöyle dedi: “Allah

⁶⁰¹ Ahmed b. Hanbel, c. 18, s. 195.

⁶⁰² Vahyî, a.g.e., s. 65.

⁶⁰³ Vahyî, a.g.e., s. 40-41; Ayrıca bkz. Kuşeyrî, a.g.e., s. 303.

⁶⁰⁴ Âli İmrân, 3/191.

⁶⁰⁵ Vahyî, a.g.e., s. 206-207.

⁶⁰⁶ Vahyî, a.g.e., s. 86-87.

⁶⁰⁷ Enfâl, 8/45.

⁶⁰⁸ Vahyî, a.g.e., s. 101-102.

⁶⁰⁹ Bakara, 2/152.

Teâlâ buyuruyor ki: Hiçbir ümmete vermediğimi senin ümmetine ihsan eyledim.” Resûlullah (s.a.v.): “Bu nedir, ya Cebrail?” diye sordu. Cebrail, “Allah Teâlâ’nın “Beni zikrediniz ki ben de sizi zikredeyim” buyurmuş olmasıdır. Allah diğer ümmetlerden hiç birine bu şekilde hitap etmemiştir” diye cevap verdi.⁶¹⁰

Eşyanın hakikatine varmak Allah’ın zikrine devam etmekle hâsıl olur.⁶¹¹ Mekki, zikrin bir ibadet olduğunu ve onun önce tefekküre sonra da havf ve recâya götürceğini söyler. Böylece kuvvetlenen zikir müşâhedeyi meydana getirir.⁶¹² Ömründe bir kere kelime-i tevhîdi söyleyip imanı kabul eden kişi, tövbe eder ve Allah da tevbeleri kabul eder. Öyleyse akıl balığ olduğu günden ölüncüye dek Allah’ı zikreden kula Allah öyle şeyler ihsan eder ki akıl bunu tamamen anlayamaz.⁶¹³ Öyle ki Allah kulunun kalbinde zikri bulursa ona dostluk eder.⁶¹⁴ Bu anlamda müellifimiz esmâ-i ilâhiye ile zikreden kişi için perdelerin kaldırılacağını da belirtmektedir.⁶¹⁵

Devamlı zikir konusunda Allah Teâlâ “Onlar ki ayakta iken, otururken ve yatarken hep Allah’ı zikrederler”⁶¹⁶ buyurmaktadır. Ayete geçen ayakta durma, oturma ve yatma halleri bireylerin günlük yaşamdaki bütün durumlarını ifade etmektedir. Bu haldeki kimseler mutluluğa erişirler ve murakabeye dalarlar.⁶¹⁷ Devamlı zikrin bütün vücuda etki ettiği şu örnekle –anlatılan olayın yaşanıp yaşanılmamasından ziyade verdiği mesaj dikkat çekicidir- gayet iyi bir şekilde açıklanmaktadır: Sehl b. Abdullah’tan şöyle söyler: “Gün boyu Sübhânellah, Allah demek için olanca gücünle çabala.” Adam adet haline getirene kadar bunu söyledi durdu. Sonra şeyh, “Buna geceleri de aralıksız olarak devam et” dedi. Mürit verilen talimata göre hareket etti. Öyle ki, rüyalarında bile kendisini Allah derken görürdü. Nihayet ona “Bunu kalbinde yap” denildi. Mürit buna (kalple zikre) devam ede ede daimi olarak zikirde istiğrak haline erdi. Derken evinde olduğu bir sırada yukardan

⁶¹⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s. 303.

⁶¹¹ Vahyî, a.g.e., s. 163.

⁶¹² Mekki, Ebu Tâlib Muhammed, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, terc.: Dilaver Selvi-Yakup Çiçek, Semerkand Yay., İstanbul, 2011, c. 1, s. 846.

⁶¹³ Vahyî, a.g.e., s. 103.

⁶¹⁴ Gazzâlî, Ebû Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, terc.: Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul, 1975, c. 1, s. 850.

⁶¹⁵ Vahyî, a.g.e., s. 71.

⁶¹⁶ Âli İmrân, 3/191.

⁶¹⁷ Tunç, Cihad, “İslam Dininde Zikir ve Dua”, *EÜİFD*, sayı: 5, 1988, s. 34.

düşen bir ağaç başını yardı. Başından yere damlayan her damlanın Allah ismini nakşettiği görüldü.”⁶¹⁸

Mustafa Vahyî “Sana ölüm gelinceye kadar rabbine ibadet et”⁶¹⁹ ayetindeki “yakîn” kelimesinin ölüm manasında olduğuna müfessirlerin icma ettiğini belirtir. Böylece ölüncüye kadar Allah Teâlâ’ya gerek belli vakitlerde yapılan namaz, oruç, hac ibadetleri ile ve gerekse belli bir vakti olmayan zikir ve dua gibi ibadetlerle ibadet etmek gerekir.⁶²⁰ Mümine yakışan şey ise ömrünün sonuna kadar zikre devam etmesi ve boş yere sayılı nefsinin harcamamasıdır.⁶²¹ Zikir her zaman ve her yerde yapılabilmesiyle dikkat çeker.⁶²² Zikir şeytanı kovar, şeytanın vesvesesinden korur. Kalbi nurlandırır, kemâlâta ulaştırır⁶²³ ve kalplerin huşusuna sebep olduğunu söyler.⁶²⁴ Kuşeyrî bunu şöyle ifade eder: “Zikir kalbe iyice yerleşirse şeytana yaklaşan insanın çarpılması gibi, o kalbe yaklaşan şeytan çarpılır, sar’aya yakalanır.”⁶²⁵ Bu durumda Müslümanlara yakışan şey ise dünyayı kalplerinden silmeleri ve zikre devam etmeleridir.⁶²⁶ Kur’ân ehli ve zikir ehli olanlar “Ne ticaret ne de alışveriş onları Allah’ın zikrinden alıkoymadığı insanlardır”⁶²⁷ ayetine mazhar olan ve Allah’ın kalbini tevhid ve zikir nûru ile genişlettiği kimseler olup marifet ve Hakk’a vüsûl üzeredirler. Zikir kalbe dâhil olunca insan inşirah bulacaktır. Kalbe zikrin dâhil olmasının alameti ise ölmeden önce ölüme hazırlanma, ahireti isteme ve dünyadan uzak durmadır. Mustafa Vahyî bu özelliklerin kendisinde bulunan kişilerle daima sohbet etmek gerektiğini söyler ki bununla kalbin Hakk’a ve zikrullahı meyli olacağını ifade eder. Fakat zikir ehliyle değil de şeytani özelliklere sahip olan kişilerle yaklaşıldığı zaman kişi şeytana meyletmektedir. Allah Teâlâ’nın “Sadıklarla beraber

⁶¹⁸ Attar, a.g.e., s. 293.

⁶¹⁹ Hicr, 15/99.

⁶²⁰ Vahyî, a.g.e., s. 45.

⁶²¹ Vahyî, a.g.e., s. 60-61, 62, 65.

⁶²² Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*, çev.: Ergun Kocabıyık, Kabcacı Yay., İstanbul, 2012, s. 183.

⁶²³ Vahyî, a.g.e., s. 53-58.

⁶²⁴ Vahyî, a.g.e., s. 32.

⁶²⁵ Kuşeyrî, a.g.e., s. 305.

⁶²⁶ Vahyî, a.g.e., s. 124-125.

⁶²⁷ Nûr, 24/37.

olun”⁶²⁸ ayetinde belirttiği gibi zikir ehlinin yanında olma, iman ehli insanlara muhabbet, her halde kalben ve bedenen zikre devam etme ruhun gıdalarıdır.⁶²⁹

Allah Teâlâ “Beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim”⁶³⁰ buyurmaktadır ve kim kendisini anarsa o da onu anacağını müjdelemektedir.⁶³¹ Zikir kulu rabbe yaklaştıran önemli bir ibadet olarak kabul edilir.⁶³² Bu bağlamda zikir dil ve kalple olmak üzere iki çeşittir. Devamlı zikri ifade eden kalple zikre de ancak dille erişilir.⁶³³ Rahmet tarafına yakınlaşmak ise kalple zikretmekle olur.⁶³⁴ Kalp ve dille yapılan zikir çeşitleri arasında kalple yapılanın dille yapılan üstünlüğü söz konusudur. Buna dair Şiblî şunu der: “Seni zikrettim. Fakat bir an bile unuttuğum için değil, zikrin en kolay ve en aşağı derecesi dil ile olan zikirdir.”⁶³⁵

Geçmiş dönemden itibaren zikir değişik şekillerde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalar hakkında ifade edilenler şunlardır:

Ebû Said Harraz üçlü bir tasnif yapar: “Zikir üç şekildir: Dille yapılan ve kalbin gafil olduğu zikir. Buna adeten zikir denir. Dilin kalp huzuruyla yaptığı zikir. Buna sevap isteme zikri denir. Üçüncüsü kalbi allak bullak, dili dilsiz kılan zikir. Bu zikrin kadir kıymetini Allahü Teâlâ’dan başka kimse bilmez.”⁶³⁶

Hasan Basrî de bir tasnif yapmıştır. Özellikle yapmış olduğu ayırırda zikir haram işlemeden önceki durumuna dikkat çeker. Hasan Basrî zikrin iki çeşit olduğunu şöyle ifade eder: Zikir iki çeşittir:

- 1- “Hârice sezdirmeden kalbin ve rûhun ile Allah’ı hatırlayıp zikretmendir. Bu zikrin çok büyük mükâfatı vardır.”

⁶²⁸ Tevbe, 9/119.

⁶²⁹ Vahyî, a.g.e., s. 56-58.

⁶³⁰ Bakara, 2/152.

⁶³¹ Gazzâlî, a.g.e., c. 1, s. 843.

⁶³² Öngören, a.g.md, s. 411.

⁶³³ Kuşeyrî, a.g.e., s. 301; Serrâc, a.g.e., s. 253.

⁶³⁴ Geylânî, Abdülakadir, *Risaleler*, terc.: Dilaver Gürer, İnsan Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2012, s. 201.

⁶³⁵ Kuşeyrî, a.g.e., s. 302.

⁶³⁶ Attar, a.g.e., s. 424.

2- “Bundan daha makbûlü Allah Teâlâ’nın haram kıldığı şeyleri irtikâp anında Allah’ı hatırlayıp onlardan vazgeçmektir.”⁶³⁷

Zikir yapılış şekline göre sema, ayin, lisanın zikri, kalbin zikri gibi isimler almıştır. Bunun yanı sıra hafî zikir mi yoksa cehri zikir mi üstündür tartışmaları meydana gelmiştir. Burada efdaliyetten çok kişinin o anki hali sonucunda meydana gelen zikir söz konusudur ve üstünlük tartışması yersizdir. Hafî zikir Hz. Ebubekir’e cehri zikir ise Hz. Ali’ye atfedilir.⁶³⁸ Müellifimizin zikrin çeşitleri konusundaki görüşlerini de beş maddede toplamak mümkündür.

1.1. Hafî ve Cehrî Zikir

Cehrî zikir, yüksek sesle yapılan zikirdir. Hafî zikirse sadece kişinin kendisini işitebileceği ya da hiç ses çıkmadan yapılan zikirdir.⁶³⁹ Her iki metot da Hz. Peygamber (s.a.v.)’den gelmektedir. Cehrî zikir Hz. Peygamber tarafından Ali b. Ebi Talib’e öğretildiği iddia edilmektedir. Hz. Ali cehri zikrin kaynağı kabul edilmektedir ve cehri tarikatların da kaynağı durumundadır. Hafî zikir ise Hz. Peygamber tarafından Hz. Ebubekir’e hicret esnasında hicret esnasında öğretildiği iddia edilir. Kur’ân ayetinde şöyle buyrulmaktadır: “Yalnız bir arkadaşı vardı, ikili mağarada iken, O arkadaşına şöyle dedi: ⁶⁴⁰ Endişelenme! Çünkü Allah bizimledir. Derken Allah sekinetini O’nun üzerine indirdi.”⁶⁴¹

Çalıştığımız eserde hafî ve cehrî zikrin üzerinde durulmuştur. Fakat daha çok cehrî zikir üzerinde söz söylenmiştir. Her iki zikir türünün caiz olduğunu müellifimiz söylese de cehrî zikri daha ön plana çıkarmaktadır.

Vahyî “Bir adam yüksek sesle Allah’ı zikrediyordu. Bunun üzerine başka bir adam keşke sesini kıssa dedi. Bunun ardından Resûlullah (s.a.v.) gerçekten o evvâhtır (çok ah eden) dedi” hadisini temel alarak cehri zikrin yani zikrederken sesi

⁶³⁷ Gazzâlî, a.g.e., c. 1, s. 850.

⁶³⁸ Yılmaz, a.g.e., s. 183-14.

⁶³⁹ Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yay., Ankara, 2000, s. 336.

⁶⁴⁰ Algar, Hamid, *Nakşibendilik*, çev.: Cüneyd Köksal, İnsan Yay., İstanbul, 2007, s. 124.

⁶⁴¹ Tevbe, 9/40.

yükseltmenin câiz olduğunu ifade eder. Hatta riya olmadıktan sonra kalbe tesiri olması ve faydasının çok olması sebebiyle toplulukla beraber zikrederken kişilerin seslerinin yükseltmeleri gerektiğini söyler. ⁶⁴² Kur’ân’ın güzel okunmasının övüldüğü hadislerden yola çıkarak zikrin de cehri olmasının güzel ve daha faydalı görülür. ⁶⁴³

“Hac ibadetinizi bitirince babalarınızı andığınız gibi hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah’ı anın” ⁶⁴⁴ ayetini müellifimiz cehrî zikir için delil gösterirken zikreder. Ona göre bir kişi babasıyla iftihar ettiği zaman bunu abartır ve izhar eder. Bu ayet gereğince zikrullahı cehr ile yapmak vaciptir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in “Allah güzel sesli bir peygamberin Kur’ân’ı teganni ile yüksek sesle okumasından hoşnut olduğu kadar hiçbir şeyden hoşnut olmamıştır” ⁶⁴⁵ hadisini de müellifimiz cehrî zikre delalet ettiğini ve onunla iftihar edilmesini; kişinin cehrî zikri inkâr edenin kınamasından korkmaması gerektiğini söyler. Ona göre bir şey güzel ise onu gizlemenin uygun olmayacağını; gizlemek eksik ve noksan olan şeylerde meydana gelmektedir. Efendimiz (a.s.)’in “Dili Allah’ın zikri ile ıslak olarak ölene müjdeler olsun” ⁶⁴⁶ hadisi ile Hz. Ali’nin “Allah’ın zikri zikredene şeref verir” sözünü naklede ve zikrin gizli olmasının bu gibi sebeplerle uygun olmayacağını ifade eder. ⁶⁴⁷ “Namazda yüksek sesle okuma fazla da sesini kısma. İkiyi ortasında bir yol tut” ⁶⁴⁸ ayetini cehrî zikir olmaz diye delil getirilmiştir. Fakat Vahyî Efendi’ye göre buradaki mana, Efendimiz (a.s.)’in Mescid-i Haram’da namaz kılarken müşriklerin işiteceği tarzda okunmamasını ifade etmektedir. Çünkü bunu duydukları zaman müşriklerin küfretme ihtimali vardır. Bu sebeple müellifimiz müfessirlerin görüşlerine bakmadan bu ayetin cehrî zikre engel olduğunu söylemenin yanlış olduğunu ifade etmektedir. ⁶⁴⁹

Ona göre bazı mutasavvıflar “Rabbimize yalvara yalvara ve gizlice dua edin” ⁶⁵⁰ ayetinde gizlice ifadesiyle zikrin hafî olması gerektiğini; zikrin hafî olması, ihlâsın ve riyadan korunmanın bir delili olduğunu, aksi takdirde cehrî zikre riya karışabileceğini

⁶⁴² Vahyî, a.g.e., s. 7-8.

⁶⁴³ Vahyî, a.g.e., s. 32.

⁶⁴⁴ Bakara, 2/200.

⁶⁴⁵ Buhâri, Fezâilü'l-Kur’ân, 19; Müslim, Müsafirîn, 232.

⁶⁴⁶ Farklı rivâyet için bkz. Taberânî, a.g.e., c. 20, s. 93.

⁶⁴⁷ Vahyî, a.g.e., s. 73-76.

⁶⁴⁸ İsrâ, 17/110.

⁶⁴⁹ Vahyî, a.g.e., s. 65.

⁶⁵⁰ A’râf, 7/55.

ifade etmişlerdir. Ayrıca “Peygamber (s.a.v.)’in Sahâbeden – Allah onlardan razı olsun –rivayet edildi. Sahabe bir gazvede idiler. Bir vadi gördüler ve seslerini yükselterek tekbir ve tehlil getirmeye başladılar. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Sakin olunuz. Çünkü siz sağır ve bulunmayan birine dua etmiyorsunuz. Siz işiten, gören ve yakın olana dua ediyorsunuz ve o sizinle beraberdir”⁶⁵¹ hadisini mutasavvıflar hafî zikre ve duâya işaret ettiğini söylemişlerdir. Bu anlamda denilmiştir ki: “Gizli zikri (zikr-i hafî) melek alıp götürmez. Çünkü o buna vakıf olmaz. Bu, kul ile Allah arasında bir sırdır.”⁶⁵² Bazı mutasavvıflar ise cehrî zikrin tasavvuf yoluna yeni girmiş birisi için gerekli olduğunu; cehrî zikrin bu kişinin kalbine yerleşmiş olan hatıralarını söküp atmasına yardımcı olacağını ifade ederler. Mustafa Vahyî bunları göz önüne alarak hem cehrî zikrin hem de hafî zikrin câiz olduğunu söyler. Yalnız cehrî zikre izin veren delilleri görmeyip sadece hafî zikre izin verenleri mutaassıp olarak nitelemesi dikkat çekicidir. Hâlbuki “Sen sözü gizlesen de açığa çıkarsan da şüphesiz Allah gizliyi de bilir ondan daha gizlisini de bilir”⁶⁵³ ayetinde belirtildiği gibi zikirde ve duada gerek sesli gerek sessiz olsun Allah’a hiçbir şeyin gizli kalmayacağını söyler.⁶⁵⁴

1.2. Semâ, Devrân ve Raks

Kelime olarak “dinleme, işitme, kulak verme manasına gelen semâ, tasavvufta ilahileri dinleme, makam ve nağme ile okunan dini metinleri dinleme, raks etme, devrân etme, dinlenen dini musikinin tesiriyle coşup dönme” manasına gelir.⁶⁵⁵ Devran birçok tarikatın ayinidir. Bunlar arasında Kâdiriye, Rıfâiye, Halvetiyye ve Mevleviyye vardır.⁶⁵⁶ Raks da semâ ve devrânla aynı anlamdadır. Bir çemberdeki kişilerin ön arka ya da sağa sola sallanarak yaptıkları davranıştır.⁶⁵⁷

⁶⁵¹ Ahmed b. Hanbel, c. 32, s. 285.

⁶⁵² Kuşeyrî, a.g.e., s. 305.

⁶⁵³ Tâhâ, 20/7.

⁶⁵⁴ Vahyî, a.g.e., s. 46-48.

⁶⁵⁵ Uludağ, TTS, s. 312.

⁶⁵⁶ Uludağ, TTS, s. 129; Cebecioğlu, TTDS, s. 129.

⁶⁵⁷ Uludağ, TTS, s. 291; Cebecioğlu, TTDS, s. 395.

Sûfiler daha önce işittikleri “Rabiniz ben değil miyim?”⁶⁵⁸ hitabını semâ anında hatırlarlar ve bu hitap sebebiyle harekete geçerler.⁶⁵⁹ Bu ve buna benzer şeyleri dinlemenin ölçüsü sûfeler tarafından dikkate alınmış ve Hakk’a yaklaştıran ve dinleyende ibadete yönelik duyguları artıran şeyler için dinen bir mahzur görülmemiştir.⁶⁶⁰ Dolayısıyla semâ anında sûfiler özellikle Kur’ân dinlerken hissetmiş oldukları duygular sebebiyle vecd geliyorlar ve onlarda ayağa kalkma, bulunduğu yeri terk etme ve hareket edip sallanma gibi çeşitli hareketler onlarda görülüyordu ki bu durum onlarda hoş karşılanıyordu.⁶⁶¹ Öyle ki Hakkâ ait muhabbeti taşıyan raksar bir ibadet kabilinden değerlendirilebilirdi.⁶⁶²

Sufiler semanın kelime anlamına uygun olarak Kur’an dışında farklı şeyler de dinlemişlerdir. Ses ve yapı itibariyle uyumlu olan nameler insan ruhuna etki etmektedir. Kuşeyri bu duruma bebeklerin hoş seslerde etkilendiklerini ve develerin de yine aynı durumda rahatladıklarını haber vermektedir.⁶⁶³ Bunları dinlemede dinen mahzurlu olup olmaması meydana getirdiği sonuçla ilgilidir. Kişide nefsanî duyguları harekete geçiren nağmeleri dinlemeyi sufiler de hoş görmemektedir.⁶⁶⁴ Ayrıca semânın haram, mübah ve müstehap olduğu kişilere göre değişmektedir. Ebû Ali Dekkak: “Nefisleri mevcut ve baki olduğu için halkın sema yapması haramdır; mücâhedeyi tahsil ettikleri için zahitlerin semâ yapması mübahtır; kalpleri hayata (ve nefisleri ölü) olduğu için (sûfi) arkadaşlarımızın semâ yapmaları müstehaptır”⁶⁶⁵ diyerek bu hükümleri açıklamıştır.

Vecd haliyle sûfinin hareket etmesi ya da raks yapması semayı da meydana getirmektedir. Hatta Şiblî: “Şaşarım bir kalbe ki, O’nun kelamını ve hitabını işitir de hala yerinde durur! Şaşarım bir ruha ki, O’nun kelamını ve hitabını işitir de yükselmez”⁶⁶⁶ diyerek semâdan sonra vecd durumu ortaya çıkmıyorsa bir sıkıntının

⁶⁵⁸ A’râf, 7/172.

⁶⁵⁹ Kelâbâzî, a.g.e., s. 221.

⁶⁶⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s. 420-421.

⁶⁶¹ Serrâc, a.g.e., s. 320-326, 333-337.

⁶⁶² Sühreverdî, a.g.e., s. 233.

⁶⁶³ Kuşeyrî, a.g.e., s. 421.

⁶⁶⁴ Kuşeyrî, a.g.e., s. 420.

⁶⁶⁵ Kuşeyrî, a.g.e., s. 424.

⁶⁶⁶ Hucvirî, Ali b. Osman, *Kefû’l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 2010, s. 451.

olduğunu ifade eder. Bu vecd durumunu da engellemek gerekir ki engellendiği zaman istenmeyen durumlar orataya çıkabilir. Hucvirî şu örnekle bunu açıklar: “Cüneyd’in semâ esnasında hareket eden ve sallanan bir müridi vardı. Dervişler onunla meşgul olurlardı. Bir gün onu Şeyh’e şikâyet ettiler. Cüneyd müride: “Bundan böyle semâda hareket eder ve sallanırsan, artık bende seninle sohbet etmem” dedi. Ebû Muhammed Cerîri diyor ki: “Semâda o müride bakmakta idim. Mürit, dudaklarını yapıştırmış ve susmuştu. Nihayet bedenindeki her kıldan bir çeşme açıldı, ter boşalttı, kendinden geçti, şuurunu kaybetti, bir gün şuurunu kaybetmiş bir şekilde kaldı.”⁶⁶⁷ Bu örnekte görüldüğü gibi semâ sonrasında vecde gelen birini engellemek o kişi için uygun bir sonuç çıkarmayacağı manasına gelmektedir.

Semâ kelime anlamından hareketle dinleme anlamında kullanılırken tarikatlarla birlikte icra edilen zikrin adı olmuştur ki halkta da bu anlam daha yaygındır.⁶⁶⁸ Mevlevilik için de aynı şeyin geçerli olduğu söylenebilir. Öyle ki sema bu tarikatın temel bir unsuru hale gelmiştir.⁶⁶⁹

Müellifimiz semâ kavramını devrân ve raksla birlikte kullanmakta hatta genellikle bu kavramı kullanmaksızın devrân ve raks kavramlarını da istimal etmektedir. Ona göre bunların manaları hemen hemen aynı anlamdadır; o bunları genellikle cehrî zikir olarak değerlendirmektedir. Bu anlamda geçmişten gelen semâ, devrân ve raks tartışmalarına katılmış, cevap vermiş ve bunların cevaziyetini ispatlamaya çalışmıştır.

Sûfiler semanın tartışmaya çıktığı zamanlardan itibaren eserler ve risaleler kaleme alarak sema hakkındaki görüşlerini ortaya koymuşlardır.⁶⁷⁰ Müellifimizin de bu eseri bu anlamda bir katkı sağlamaktadır.

⁶⁶⁷ Hucvirî, a.g.e., s. 463.

⁶⁶⁸ Ceyhan, Semih, “Semâ”, *DİA*, İstanbul, 2009, c. 36, s. 455-457.

⁶⁶⁹ Uludağ, Süleyman, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2015, s. 254.

⁶⁷⁰ Ceyhan, a.g.md., s. 457; Ayrıca bkz. Gürer, Dilaver, “Osmanlılar’da Semâ, Devrân, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislam Risalesi”, *Tasavvuf*, sayı: 26, 2010, s. 1-23; Öngören, Reşat, “Osmanlılar Döneminde Sema ve Devrân Tartışmaları”, *Tasavvuf*, sayı: 25, 2010, s. 123-132; Koca, Ferhat, “Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları”, *Tasavvuf*, sayı: 13, 2004, s. 25-74; Şimşek, H. İbrahim, “İki Nakşibendi Müceddidinin Deveran Savunması-Mehmed Emin-i Tokadi(ö.1745) ve Müstekım-zade Süleyman Sadeddin(ö.1788) Örneği”, *Tasavvuf*, sayı: 10, 2003, s. 283-298; Ceyhan, Semih, “Semâ’ın Mahiyetine Dair Bir Karşılaştırma: Aziz Mahmud Hüdayi ve İsmail

Mustafa Vahyî dervişlerin devrân yapmalarına ve zikir esnasında seslerinin yükseltmelerine insafla bakmak gerektiğini söyler. Ayrıca dervişin devrân halinde Allah, Hû, Hayy veya Kayyûm dediğini belirtir; eğer derviş bu devrânı yapmaz ise helak olacağını söyler. Hatta Ebu's-Su'ûd Efendi'nin vermiş olduğu devrân ehline helaldir fetvasına konu olan devrânı şu veciz ifadeyle dile getirir: “İşbu zevk ve şevk ile dost ellerinden nesim-i aşk-ı ilahi gönülleri sahrasına seher yelleri gibi esip gönül bahçesinin surlarına dokunup ve aşk ateşi ehl-i tevhîdin vücudunu yandırıp şem'-ı cemâle pervane gibi devrân ya'ni dönmese idi helak olması mukarrerdir.”⁶⁷¹ Dervişlerin mezkur devrânlarına dil uzatanlar ve bunu bir oyun gibi değerlendirenler de olmuştur.⁶⁷² Vahyî de bu şekilde devrân halinde zikreden dervişlere oyun oynuyorlar demenin büyük bir vebal olduğunu dile getirir.⁶⁷³

Müellifimiz sûfîlerin yapmış oldukları devrân zikri ve zikir esnasında söylenen sözler hakkında fetva istenildiğini, bu zikrin câiz olup olmadığını ve bu şekilde zikredenlerin “kâfir” olup olmadıklarının sorulduğunu söyler. İlimde derinleşmiş olanların en doğru cevap verdiklerini ve bunun da câiz olduğu şeklinde olduğunu söyler. Bunlara örnek şu fetvalarını eserinde dile getirir:

1) Sûfîlerden bir grup zikrederken ayağa kalkıp sesli olarak gerek “Lâ ilâhe illallah” gerek “Hû” diyerek hareket ettiklerinde onlara bu yaptıkları şeylerin “helal” mi “haram” mı olduğu sorulduğunda onlar da “helaldir” dediler. Amr da bu söylenen şey “haramdır” ve onu helal gören kimse “kâfirdir” dedi. Onlar da bu şeye “haramdır” diyen “kâfirdir” dedi. Bu suretle hem zikredip hem kelimeyi değiştiren fiil “haram” mıdır “helal” midir ve helal olursa haram diyenlere ne lazım olur? Yoksa bu şeyin bazıları “helal” bazıları “haram” mıdır?

Cevap: Allah en iyisini bilir. İlkın İmam Azam'a göre cehri zikir mekruhtur. Fakat İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre câizdir. Fetva da bunların görüşleri üzerinedir. İkincisi bu sûfîler ayakta döne döne zikrettiklerinde bunu oyun

Ankaravi”, *Tasavvuf*, sayı: 22, 2008, s.201-217; Çınar, Fatih, “İsmail es-Sivâsi ve Sûfîlerin Raks/Deveranı Hakkında Verdiği Bir Fetvası”, *CÜİFD*, sayı: 13, 2009, s.323-324.

⁶⁷¹ Vahyî, a.g.e., s. 10.

⁶⁷² Bkz. Baz, İbrahim, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsi Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul, 2007, s. 53-66.

⁶⁷³ Vahyî, a.g.e., s. 10.

ve eğlence olsun diye yaparlarsa zikrullahı tahfif küfürdür. Lakin yaptıkları bu değildir. Zikrederken şevke gelip ihtiyarları giderse ve bu temiz kalple olacak olursa bu zikrullahı ta'zimdir. Bu tamamen ibadettir. Bu sebeple bunu küfür diye söylemek tamamen cehalettir. Bu manaya küfürdür diye inanmak küfür olur.

2) Sûfiler zikir halkasında devrân şeklinde döne döne zikretseler. Amr bu zikir halkasında olan, döndüren ve buna helaldir diyen “kafirdir” dese Amr’a ne gerekir?

Cevap: Allah en iyisini bilir. Bu söylenen şeye bu şekilde inanmak küfürdür. İman ve nikahını yenilemesi gerekir. Hâkimlerin sûfilere bu şekilde inananlara ve dil uzatanlara şiddetli te'dip eylemeleri gerekir.

3) Sûfilerden bir grup oturarak zikrederlerken ayağa kalkıp döne döne zikretmeye başlasalar ve şevkle ah! ve Hû! deseler bu şekilde zikir yapmaları “helal” midir “haram” mıdır? Helal dersiniz bu şekilde zikredenlere “kâfir” oldunuz diyenler kâfir olur mu olmaz mı?

Cevap: Allah en iyisini bilir. Sûfiler hangi şekilde zikrederlerse kâfir olmazlar. Bunlara kâfir oldunuz diyenler kâfir olurlar. Allah onu bağışlasın.

4) Müslümanlar bir zikir halkasında toplanıp zikir ile meşgul olurlarken zikrin lezzeti fazla olup insanın ruhaniyet tarafı beşeriyet tarafına ağır bassa ve meleklerin arş çevresinde döne döne zikrettikleri gibi döne döne zikretseler, bu şekilde zikretmek haram olur mu?

Cevap: Allah en iyisini bilir. Ruhani halin galip gelmesiyle nehyolunmaz. Diğer bir cevap, şevkin galip gelmesi sebebiyle mübahtır. Başka bir cevap ise helaldir.

5) Bir grup ayağa kalkıp kendi istekleri ile çalgıyla zikretseler dinen câiz midir?

Cevap: Allah en iyisini bilir. Câizdir. Zikirde belli bir şey yoktur.⁶⁷⁴

Müellifimiz Ebu's-Su'ûd Efendi'nin devrân mutlak olarak haramdır fetvasından sonra tevbe ederek ehline helaldir fetvasını verdiğini söyler. Devrân

⁶⁷⁴ Vahyî, a.g.e., s. 20-24.

hakkında verilen fetvaların anlayan kişi için yeterli olacağını söyleyen Vahyî, inat ve taassub sahibi olan kişilere dört kitabı okusan da fayda etmeyeceğini belirtmektedir.⁶⁷⁵

Mustafa Vahyî bu fetvaları zikretmiştir ve genel olarak zikrettiği fetvalar semânın câiz olmasıyla alakalıdır. Dilaver Gürer bu konuya dair şu açıklamasıyla meseleyi oldukça güzel özetlemektedir: “Osmanlı Devleti daha kurulduğu yıllardan itibaren sûfilere daima sıcak bakmış ve tasavvufî düşünce, Ehl-i Sünnet inancının bilhassa Hanefîlik mezhebi ile Osmanlı toplumunun başlıca karakteristiklerinden birisi olmuştur. Bu itibarla, tasavvufî düşünce ve uygulamalar bu toplumda genellikle rahat bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur. Ne var ki, devletin aynı zamanda Sünni (Ortodoks) eksenli bir din anlayışını benimsemiş olması sebebiyle sûfilerin başı zâhir âlimlerinden gelen tepkiler ile bazan çok şiddetli bir şekilde ağrımıştır. Bunların başında da X./XVI. ve XI./XV. yüzyıldaki semâ ve devrân tartışmaları gelmektedir. Bu tartışmalar bilhassa Halvetîlerin ve Mevlevîlerin icra ettikleri ve adına semâ ve devrân dedikleri zikir şekli üzerinde yoğunlaşmıştır. Zahir âlimlerinden önemli bir kısım, şeyhülislamın ve kadıların çoğu semâ ve devrân aleyhinde fetvalar çıkarıp, risaleler yazarken, buna karşılık sûfiler semâ ve devrânın dine aykırı olmadığını ispatlamak için çeşitli eserler te'lif etmişlerdir.”⁶⁷⁶ Müellifimizin bu eserde yer alan bu konu ile ilgili görüşleri bu tartışmalara sûfiler açısından katkı sağlayacak biçimdedir.

1.3. Kur'ân Okuma

Kur'ân Allah kelâmı olup onu okumak da zikirdir. “Allah'ı çok zikredin” ayeti günlük belli bir miktar zikri gerektirir ki Kur'ân okumak da buna dahildir.⁶⁷⁷ Kur'ân namazlarda okunması istenildiği gibi aynı zamanda ibadetlerin dışında dinlenen bir kitaptır. Dolayısıyla üzerinde sadece akademik çalışmaların yapıldığı değil kendisine inananlara bir nizam kazandırdığı kitaptır.⁶⁷⁸

⁶⁷⁵ Vahyî, a.g.e., s. 23.

⁶⁷⁶ Gürer, a.g.mk., s. 5.

⁶⁷⁷ Karagöz, İsmail, *Kur'an'da Zikir Kavramı ve Allah'ı Zikir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2007, s.61-63.

⁶⁷⁸ Görgün, Tahsin, “Kur'an”, *DİA*, İstanbul, 2002, c. 22, s. 389.

Ahmet b. Hanbel: “Allah Teâlâ’yı rüyamda gördüm ve “Sana en çok ne ile yaklaşılabilir” diye sordum. Allah Teâlâ “Kur’ân okumakla” buyurdu. Ben “Anlayarak mı yoksa anlamayarak da olur mu?” diye sorunca Allah Teâlâ: “Hem anlayarak hem anlamayarak” buyurdu.⁶⁷⁹ Allah’a yaklaşmak ise elbette zikri fazla yapma yani Kur’ân okumayı artırarak gerçekleşecektir. Mekkî ise bir müride hatim konusunda şunları söyler. “Hak yolcusu müridin her hafta, biri gündüz ve biri de gece olmak üzere, iki hatim indirmesi müstehaptır. Gündüz hatmini Pazartesi sabah namazında veya daha sonra tamamlar. Gece hatmini de Cuma gecesi akşam namazında veya daha sonra bitirir. Böylece gündüzün ve gecenin iki kısımlarını hatimle karşılamış olur. Eğer hatmini gece tamamlamış ise melekler ona sabaha kadar, şayet gündüz tamamlamış ise akşama kadar istiğfar ederler.”⁶⁸⁰

Sufilerin önem verdikleri konulardan biri de edeptir ve onlar bunu her işte göstermeye çalışırlar. Kur’ân-ı Kerim okumak için de bu özellik kendini göstermektedir. Gazzâlî Kur’ân okurken riayet edilmesi gereken batını davranışları şöyle sıralar:

- 1- “Kelamın aslını anlamak.”
- 2- “Ta’zîmde bulunmak.”
- 3- “Huzûr-ı kalp.”
- 4- “Tedebbür.”
- 5- “Tefehhüm.”
- 6- “Anlamasına engel olacak manileri atmak.”
- 7- “Tahsis, yani kendisine hitap edildiğini bilmek.”
- 8- “Teessür.”
- 9- “Terakki.”
- 10- “Teberri.”⁶⁸¹

Mustafa Vahyî Kur’ân okumaya ayrı bir önem verir ve eser boyunca Kur’ân okumanın da bir zikir olduğunu kabul eder. Bu konuyla alakalı olarak rivayet olunur

⁶⁷⁹ Gazzâlî, a.g.e., c. 1, s. 776.

⁶⁸⁰ Mekkî, a.g.e., c. 1, s. 217.

⁶⁸¹ Gazzâlî, a.g.e., c. 1, s. 795.

ki Efendimiz (a.s.)'ın “Demir nasıl paslanırsa kalpler de paslanır” deyince Ashab: “Ya Resûlallah! Bunun cilası nedir” diye sorarlar. O da: “Kur’ân okumaktır”⁶⁸² hadisini nakledip Hz. Osman (r.a.)'ın bir haftada Kur’ân’ı nasıl hatmettiğini şu şekilde söyler:

Cuma gecesi: Bakara sûresinden Mâide sûresinin sonuna kadar.

Cumartesi gecesi: En’am sûresinden Hûd sûresinin sonuna kadar.

Pazar gecesi: Yûsuf sûresinden Meryem sûresine kadar.

Pazartesi gecesi: Meryem sûresinden üçüncü Ta Sin Mim yani Kasas sûresine kadar.

Salı gecesi: Ankebût sûresinden Sad sûresine kadar.

Çarşamba gecesi: Tenzilü'l-kitaptan Rahmân'a kadar.

Perşembe gecesi: Hatmi şerif ile bitirir.⁶⁸³

Kur’ân okuma kalbi itminana ulaştırır. Bundan nasibi olmayanların kalbinde bir sıkıntı, hastalık olduğu şüphesizdir. Allah’a yaklaştıran bir zikir olduğu için müellifimiz vermiş olduğu Hz. Osman örneğiyle insanları daha fazla Kur’ân okumaya teşvik etmektedir.

1.4. Kelime-i Tevhîd

Tevhid zikri sufiler için önemli konulardan biridir. Onlar tevhid zikrini yani “Lâ ilâhe illallah”ı su gibi görmekte-dirler. Zira tevhid zikri günahları yok ettiği gibi Allah ile aradaki perdeleri de kaldırır. Çünkü içinde zat ismini barındırmaktadır.⁶⁸⁴ “En faziletli zikir Lâ ilâhe illallahtr”⁶⁸⁵ hadis-i şerifi sufilere göre zikrin temelidir.⁶⁸⁶ Çünkü İslam dini tevhid dinidir ve İslam’a kelime-i tevhidi söyleyerek ve bunu kabul ederek girilir. Bunu kabul eden de sadece Allah’ı rab olarak kabul eder ve bütün putları yok sayar.⁶⁸⁷

⁶⁸² Muttakî, a.g.e., c. 1, s. 545.

⁶⁸³ Vahyî, a.g.e., s. 134-135.

⁶⁸⁴ Tenik, Ali-Göktaş, Vahit, *Allah’la Varolmanın Yolu Zikir*, Erkam Yay., İstanbul, 2015, s.145-146.

⁶⁸⁵ Tirmizî, Deavat, 9.

⁶⁸⁶ Yıldırım, a.g.e., s. 334.

⁶⁸⁷ Karagöz, a.g.e., s. 86.

Müellifimiz kelime-i tevhîd zikrini “tevhid” diye adlandırır. Ona göre salih ameller içinde tevhîdin yeri çok önemlidir; hatta tevhid bunlar arasında en üstünüdür.⁶⁸⁸ Ona delalet eden şey ise “Allah’ın zikri en büyüktür”⁶⁸⁹ ayetidir. Ayrıca “O’na güzel kelime yükselir onu da salih amel yükseltir”⁶⁹⁰ ayetindeki güzel kelimenin kelime-i tevhid olduğunu ifade eder.⁶⁹¹

En faziletli zikrin kelime-i tevhid olduğu “Zikirlerin en faziletlisi Lâ ilâhe illallah”⁶⁹² hadisi ile temellendirilmiştir. Lâ ilâhe illallahın harf sayısı on iki ve Muhammedün Resûlullah’ın harf sayısı on ikidir. Onun harfî adedince on iki esmâ vardır ki tarikat ehli bu esmâlara mürşitlerinin izni ile devam etmektedir.⁶⁹³ Müellifimiz tevhid zikrini yapma usulünü şu şekilde açıklar: Lâ kelimesini yukarı çekip ilah kelimesini sağ tarafına hareket ettirip illallah kelimesini darb ile kalbe taşınmalıdır. Öyle ki zikrin harareti bütün azalara ulaşmalıdır. Müellifimize göre Lâ ilâhe nefiydir. Nefiy tarafında bütün muhdesâtın varlığı fenâ ve terk nazarıyla düşünülmelidir. İsbat tarafında Allah’ın varlığını bakâ ve maksûdiyet nazarıyla mülâhaza edilmelidir. Kişi bütün vaktini zikrullah ile doldurmalı ki hiçbir meşgûliyet kendini zikirden alıkoymasın. Böylelikle kelime-i tevhîd zikri tekrarlar sayesinde gönülde yer tutar.⁶⁹⁴

Vahyî’ye göre kelime-i tevhîdde iki itibar vardır. Biri “Lâ ilâhe illallah”ta olan nefy; diğeri de “illallah”ta olan ispattır. Ona göre nefy sözlükte sürmek ve gidermek manasındadır. Ama ıstılahta bir şeyin varlığı zihinde tasavvur edilip bulanmayınca o şeyi zihinden gidermektir. Kelime-i tevhîdde olan nefye mevhum denilir ki sebebi illa istisna edatıdır. Nitekim bana bir topluluk geldi yani Zeyd gelmedi denilir. Burada Zeyd’in gelmemesi kavimden müstesnadır ve kavmin gelmesi ispattır. Kelime-i tevhidde olan illa mevhumdur ve ispat içindir; bu da tevhîdin kemâlinden ibarettir. Çünkü Allah’ta olan illa gerçekte mâsivâyı nefy etmek içindir. İsmail Ankaravî seyr ü

⁶⁸⁸ Vahyî, a.g.e., s. 4, 44.

⁶⁸⁹ Ankebût, 29/45.

⁶⁹⁰ Fâtır, 35/10.

⁶⁹¹ Vahyî, a.g.e., s. 44.

⁶⁹² Tirmizî, Daavât, 9.

⁶⁹³ Vahyî, a.g.e., s. 28.

⁶⁹⁴ Vahyî, a.g.e., s. 84-85.

sülukta tevhidin önerildiğini söyler.⁶⁹⁵ Müellifimiz Lâ ilâhe illallah zikrinin şeriat, tarikat ve hakikatte ne manaya geldiğini şu şekilde ifade eder. Şeriatte Lâ ilâhe illallah demek ma sivadan müstağni ve kendinden başka her şeyin ona muhtaç olduğu ilah yoktur ancak Allah vardır, demektir. Tarikatta ise Hakk talibi olanlara illallah demek benim mabudum ve maksûdum ancak Allah'tır demektir. Hakikatte yakın ehli olanlara illallah demek hakiki mevcut ancak Allah'tır demek olur.⁶⁹⁶

Kelime-i tevhîdin manasında pek çok meşayihin tahkik ettiğini ve “Lâ ilâhe'nin” nefy olduğunu “illallahın” ispat olduğunu söyleyen müellifimiz nefis mertebelerine göre tevhidi şu şekilde sıralar:

Nefs-i emmâre: Lâ ma'bûde illallah

Nefs-i levvâme: Lâ maksûde illallah

Nefs-i mülhime: Lâ mahbûbe illallah

Nefs-i mutmaine: Lâ mevcûde illallah

Nefs-i râyye ve nefis-i merzıyye: İlâhi ente maksudî ve rızâke matlûbî

Nefs-i sâfiye: Bu makamda hakikat halleri söze gelmez.⁶⁹⁷

1.5. Salât

Sözlükte "dua, tazim, rahmet gibi anlamlara gelen salâtın çoğulu salavât"tır.⁶⁹⁸ Hz. Peygamber'e (a.s.) salât getirmek sûfilerin önem verdiği bir husustur. Zira hadislerde salât getirmek vurgulanmıştır.⁶⁹⁹ Allah Teâlâ bir ayetinde “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygambere salât ederler. Ey İman edenler! Siz de ona salât edin”⁷⁰⁰ buyurmaktadır. Müfessirler, bu ayetteki salatı iki şekilde değerlendirmektedirler.

⁶⁹⁵ Ankaravî, İsmail, *Minhâcû'l-Fukara*, haz.: Safi Arpaguş, Vefa Yay., İstanbul, 2008, s. 164.

⁶⁹⁶ Vahyî, a.g.e., s. 81-83.

⁶⁹⁷ Vahyî, a.g.e., s. 80.

⁶⁹⁸ Mertoğlu, Mehmet Suat, “Salâtü Selâm”, *DİA*, İstanbul, 2009, c. 36, s. 23.

⁶⁹⁹ Işık, Hidayet, “Hz. Peygamber (s.a.v.)'e Salat ve Selam Getirme ile İlgili Bir Araştırma”, *Diyanet Dergisi*, sayı: 4, Ankara, 1989, s. 263.

⁷⁰⁰ Ahzâb, 33/56.

Meleklerinki peygambere istiğfardır; müminlerinki peygamberin makamının yükselmesi içindir.⁷⁰¹

Peygamber (s.a.v.) “Kıyamet günü insanların bana en yakın olacak olanı bana en çok salavât getirendir” ve “Kim bana bir salavât getirirse Allah da o kimseye on salâvat getirmiş sevabı yazar”⁷⁰² buyurmuşlardır. Müellifimiz Efendimiz (a.s.)’a bütün bunları göz önünde bulundurarak salât ve selam etmenin zikir olduğu görüşündedir. Salât ve selam her vakit ve her halde caizdir. Özellikle zikir için toplanılan yerde, duanın evvelinde ve ahirinde zikrullahın ve duanın kabulüne sebep olur. Neticede Kur’ân okuma, zikrullah, salât ve selam ve diğer ibadetler halis bir kalp ve temiz niyetle yapılırsa sonuçları bütün azalarda zuhur eder.⁷⁰³

Efendimiz (a.s.)’a salât ve selamın faydası onu yapanadır ve fazileti çoktur. Bu faydaları Vahyî şu şekilde sıralar:

- 1- Allah’ın emrine imtisal vardır.
- 2- Allah’a ve meleklerine uygunluk vardır.
- 3- Bir salât edenin on derecesi yükselir, on iyilik yazılır ve on kötülüğü silinir.
- 4- Salât ile yapılan dualar kabul olur. Okuyan kişi Efendimiz (a.s.)’ın şefaatine nail olur ve bu okuyuşu günahların silinmesine sebep olur.
- 5- Salât edenin ismi Efendimiz (a.s.)’ın yanında zikrolunur.
- 6- Cimri ismini insandan giderip cömertlik kendine şiar olur.
- 7- Ölümden önce cennetle müjdelendir ve kıyametin korkusundan necat bulur.
- 8- Cennet yolu kendine gösterilip mahpustan necat bulur.
- 9- Sırat üzerinde emin olup zikr-i cemili arz ve sema ehli arasında baki kalır.
- 10- Salât ve selam ömrünün bereket ve tûline sebep olur.
- 11- Resûlullah (a.s.)’a muhabbete vesile olur.
- 12- Kalbin diri olmasına sebep olur.
- 13- Peygamber (a.s.)’ın hukûkunu edaya sebep olur. Zira Resûlullah (a.s.)’ın hukuku sayılamaz.

⁷⁰¹ Mertoğlu, a.g.md., s. 23.

⁷⁰² Tirmizi, Vitr, 352.

⁷⁰³ Vahyî, a.g.e., s. 142.

14- Kalpte gam, hüzn ve kesavet gider. Müminin kalbindeki hastalıkların hepsine şifa olur.

15- Salât ve selam mürşid-i kâmil makamına kaim olup hakikat-ı muhammediyeden hassası miktarı ruhâniyet-i nebeviyyeye intisabına sebep olur.

Salât ve selamın bu sayılanlar sınırlı olmayan çokça faydası vardır. Müellifimiz çeşitli şekillerde ortaya çıkmakta olduğunu belirtir.⁷⁰⁴ Efendimiz'e salât ve selam etmek ona olan sevgi ve saygımızın göstergesidir. Onun yolundan gittiğimizin dil ile olan ifadesidir.

1.6. Zikre Karşı Olumsuz Tutumda Bulunanlar

Her iyi şeyin kaderi şudur ki, elbette ona karşı tavır alanlar, eleştirenler, kabul etmeyenler, çekemeyenler vb. olmuştur ve olmaya devam edecektir. “Meyve veren ağacı taşlarlar” özdeyişi konuyu en güzel şekliyle özetlemektedir.

Hakk Teâlâ'nın dostluğu “zikir kapısının açılmasıyla” mümkün olacağını belirtir Attar.⁷⁰⁵ Buna rağmen zikredenlere karşı hoş olmayan davranışlar içerisinde bulunanlar da mevcuttur. Müellifimiz zikredenler hususunda olumsuz tavır takınanları da eleştirmektedir. Onun bu konudaki görüşleri şunlardır: Meşâyih-i kirama taarruz etmeyi, zikre ve zikir ehline düşmanlık yapma ve sûfilere mülhid demeyi layık ve câiz görmez. Bu kadar iman ehli olan insanlar nasıl tekfir edilebilir? Bunların yapmış oldukları şeyler nasıl olur da Sâmiri'nin yapmış olduğu buzağıya tapan müşriklerin hallerine benzetilir. Böyle yapanlar için dinen ne gerekir? diyerek bu şekilde davranan kişileri düşünmeye davet eder. Zikrin ve tevhid nûrundan mahrum olan insanları gündüz ışığında uçamayan ve gece uçan yarasaya benzetmektedir. Vahyî bu düşmanlığı da şeytani düşmanlık olarak zikreder.⁷⁰⁶ Allah'ı zikreden dervişler hakkında olumsuz kanaatleri olan ve hatta tekfir eden kimseler için bu yaptıkları şeyler insafa sığmamaktadır.⁷⁰⁷ Zikir şeytanı uzaklaştıran yapısıyla dikkat çekicidir. Zira

⁷⁰⁴ Vahyî, a.g.e., s. 141-143.

⁷⁰⁵ Attar, a.g.e., s. 423.

⁷⁰⁶ Vahyî, a.g.e., s. 51-52.

⁷⁰⁷ Vahyî, a.g.e., s. 5.

onda bir nur vardır.⁷⁰⁸ Şeytanı bile yakan ve insandan uzaklaştıran şey zikirdir. Zikrin bu hali mevcutken zikredenlere eziyet edenler zalimdir.⁷⁰⁹ Kible ehli olan bu sûfilere tekfir edenlerin, kendilerinin kâfir olacaklarından korkmalarını ister ve Allah'ın rahmetinden uzaklaşacaklarına dikkat çeker Vahyi.⁷¹⁰ Zikrullah ve zikredenlere dil uzatmak tamamen cehalettedir.⁷¹¹ Çünkü Kuşeyri "Allah'ı kalp ile zikretmek müritlerin kılıcıdır" der. Sufiler bu kılıçla düşman gördükleriyle mücadele eder. Bela ve musibetlerde yardımcı olan şey zikirdir.⁷¹² Eğer onlar inkârı bırakıp sufilerle beraber zikre devam ederlerse nimet vardır. Ancak böyle olmaz da zikri bir okun hedefi yapıp dil uzatanlar, kendilerini zillet çukuruna, helak çölüne ve yok olmaya attıklarını belirtir.⁷¹³

Mustafa Vahyî "Allah'ın zikri hususunda kalpleri katılaştıranların vay haline!"⁷¹⁴ ayetinde bahsedildiği üzere Allah'ın zikrinden kalpleri katılaştıranların şiddetli azapla karşılaşacağını söyler. Ona göre münafıklar Allah'ın zikrini işittiklerinde nifakları artar ve zikrullahtan yüz çevirirler. Allah'ın zikrini işitip de kalbi katılaştıranlar da münafıklar zümresine girer. Zikreden kimselere haset edenlerin sırf bu hasetleri sebebiyle münafıklar zümresine dâhil olacağını, belalara uğrayacağını ve onların veyl çukuruna münafıklarla gireceğini ifade eder.⁷¹⁵ Bu tip insanlar manevi zevki de tadamazlar. Çünkü Hasan Basrî: "Halâveti (ve manevi zevki) üç şeyde arayınız: Namazda, zikirde, Kur'an okumada. Eğer halâveti bulursanız ne a'la, bulamazsanız biliniz ki (zevkle amel etme) kapısı kapalıdır"⁷¹⁶ diye bunu ifade etmiştir.

Ehl-i inkârın sözüne inanmayıp zikrullahı gayret edilmeli ki kıyamet günü pişman olup "Keşke falanı dost edinmeseydim"⁷¹⁷ diyenin durumuna düşmemek gerekir. Çünkü zikrullahı terk sonsuz azabı gerektirir. Bundan kurtulmak isteyen, ibadete devam, zikre itina, mâsivâyı gönlünden çıkarması, mâsiyeti terk ve zikrullah

⁷⁰⁸ Sühreverdî, a.g.e., s. 574.

⁷⁰⁹ Vahyî, a.g.e., s. 16.

⁷¹⁰ Vahyî, a.g.e., s. 38-39.

⁷¹¹ Vahyî, a.g.e., s. 88.

⁷¹² Kuşeyrî, a.g.e., s. 302.

⁷¹³ Vahyî, a.g.e., s. 97.

⁷¹⁴ Zümer, 39/22.

⁷¹⁵ Vahyî, a.g.e., s. 11.

⁷¹⁶ Kuşeyrî, a.g.e., s. 304.

⁷¹⁷ Furkân, 25/28.

ile bu derde çare bulması gerekmektedir.⁷¹⁸ Zikir kalpte bulunduğunda şeytan kalbe yaklaşırsa çarpılır.⁷¹⁹

Zikrin varlığı konusunda bunca ayet ve hadis varken zikre ve zikredene karşı olumsuz tavır içinde bulunanların hoş olmayan hallerini müellifimiz ortaya koymaktadır. Ona göre bu kişiler namazı doğru kılacak kıraate bile sahip olmayan, kendi cahilliklerini bilmeyip özellikle dervişlerin yapmakta oldukları zikre dil uzatan kişilerdir. Vayhî bunları bilmeyen ve bilmediğini de bilmeyen ve düzelmesi mümkün olmayanlara, cahil ve hatta cehl-i mürekkeb demektedir; bu kişilerden mümkün olduğunca kaçınmak gerektiğini de ifade eder. Bundan kurtulmanın yolu ise dua etmek, bu kötü sıfattan tövbe edip bir kâmil bir mürşide varmak ve cehaletini bilmektir. Ayrıca hatırında yer alan bu bilgileri yok edip kalbi marifet-i ilahi ile aydınlatmaktadır.⁷²⁰

2. Tevbe ve İstiğfar

Tevbenin Arapçadaki anlamı “dönmektir (rücû).” “Tevbe etti”, “döndü” demektir.⁷²¹ Çağdaş tasavvuf sözlüklerinde ise tevbe “Müminin kötü huylardan, İslam’ın ruhuna zıt davranışlardan sıyrılmasına, samimiyetle güzel huylara rücû etmesine, kalpte bulunan kötülükteki ısrar düğümünü çözüp Hakk’a dönme ve Rabb’in hukukunu gözetme, kötü ve günah işlere pişman olup Hakk’a yönelmeye” denir.⁷²² Tevbe hakkında Cüneyd: “Tevbenin üç çeşit manası vardır: Birincisi, nedâmet; ikincisi, Allah’ın yasak kıldığı şeyi tekrar işlememeye kesinlikle karar vermek; üçüncüsü, işlenen haksızlıkları telafi etmek için çaba harcamak.”⁷²³ Tevbeyle yakın anlamlı başka bir kavram da istiğfardır. İstiğfar da “örtme, örtbas etme ve bağışlanmayı istemek” manalarına gelir. Süleyman Uludağ bu kavramı “hata ve günahların Allah tarafından af ve mağfiret edilmesini istemek ve kulun “Allah’ım beni affet,” diye ona dua etmesi ve kulun işlediği iyi amelleri az bulup bunları artırmaya

⁷¹⁸ Vahyî, a.g.e., s. 125-126.

⁷¹⁹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 305.

⁷²⁰ Vahyî, a.g.e., s. 12-13.

⁷²¹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 187.

⁷²² Uludağ, TTS, s. 356; Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yay., İstanbul, 1990, s. 175.

⁷²³ Kuşeyrî, a.g.e., s. 190.

çalışması, günahları çok bulup bunları azaltmaya gayret etmesi” diye tarif etmektedir.⁷²⁴

Mekki’ye göre günahlardan istiğfar etmek kulun hem affedilmesi hem de Hakk’ın ona davranmasındaki yumuşaklıktır.⁷²⁵ Mustafa Vahyî istiğfar konusunda Kur’ân-ı Kerim’de yer alan “Günahın için istiğfar et”⁷²⁶ ayetini⁷²⁷ ve Resûlullah (s.a.v.)’in “Kalbime bir gaflet gelir ve ben bir günde yüz defa istiğfar ederim”⁷²⁸ ve “Lâ ilâhe illallah sözünü ve istiğfarı çoğaltın. Çünkü şeytan şöyle der: “Ben insanları günahlarla helak ettim. Onlar da beni Lâ ilâhe illallah sözü ve istiğfarla helak etti”⁷²⁹ hadislerini zikreder.⁷³⁰

İstiğfar etmek günahların temizlenmesini istemektir. Sehl şunu söyler: ”İstiğfarın evveli icabettir (ilahi emir ve davete uymak)tır. Sonra inabe (Allah’a dönme) daha sonra da tevbe gelir. İcabet, azaların; inabe de kalbin amelidir. Tevbe ise kulun Mevlâ’sına yönelip halkı terk etmesidir. Kul sonra içinde bulunduğu kusurlu hallerinden nimeti (ve sahibini) tanimasından ve şükrü terk etmesinden dolayı istiğfar eder. O zaman günahları af olunur ve kul Mevlâ’sının huzuruna yönelir.”⁷³¹ Elbette istiğfarı yapacak kişi için belli haller gerekmektedir. Mustafa Vahyî de istiğfar edecek kişiye gerekli olan yedi halden bahseder ve bunu da mürşid-i kâmilin müride öğrettiğini belirtir. Bunlar:

- 1- İstiğfar eden kişi kötü haline ve günahına perhiz etmelidir, yani uzak durmalıdır.
- 2- Hakk’ın emirlerine her zaman ve her şekilde uymalıdır.
- 3- Allahü Teâlâ’nın yasakladıklarından uzak durmalıdır.
- 4- Geçmiş olan tâatine ve unuttuğu ibadetinden ötürü Allah’a iltica etmelidir.
- 5- Üzerinde kul hakkı varsa mahşerden önce bu işin kazasına dikkat etmelidir.

⁷²⁴ Uludağ, TTS, s. 192.

⁷²⁵ Mekkî, a.g.e., c. 2, s. 220.

⁷²⁶ Muhamed, 47/19.

⁷²⁷ Vahyî, a.g.e., s. 77.

⁷²⁸ Müslim, Zikir, 41.

⁷²⁹ Suyûti, a.g.e., s. 345.

⁷³⁰ Vahyî, a.g.e., s. 78.

⁷³¹ Mekkî, a.g.e., c. 2, s. 222; Gazzâlî, a.g.e., c. 4, s. 87.

6- Nefsini tâat ve zikrullahı bedenini ibadete her vakit alıştırmalı ve bunu arzu etmelidir.

7- Nefsine mâsiyet lezzetini tattırdığı gibi uzuvlarına da ibadet lezzetini tattırmalıdır.

Bu hallerle muttasıf olan her kişi sabah akşam her vakit estağfirullah, lâ ilâhe illallah ve esmâ-i ilâhiye ile Allah'ı zikretmelidir. Müellifimiz istiğfarın her derde deva, her yaraya merhem, fisk ve günahı azaltmaya ve rızkı artırmaya sebep olduğunu söyler. İstiğfar kalbin ferahlığına ve gönlün inşirahına güzel bir vesiledir.⁷³² İstiğfar, Mekki'ye göre insan olmanın bir gereği olan hata yapmanın ardından sığınılan bir yerdir.⁷³³

Kâmil bir mümin lisanı ile istiğfar ve kalbiyle bir daha günah işlemek üzere azmetmelidir. Hatta yetmiş defa da günah işlese her birinde bu şekilde hareket etmelidir. Çünkü "İsrar ettiğinde küçük günah, istiğfar ettiğinde büyük günah yoktur"⁷³⁴ diye Efendimiz (s.a.v.) buyurmaktadır. Fakat bunu aşikâr etmemek gerekir. Çünkü gizli olan kabahatin gizli kalmasına çalışmak affedilmeye sebeptir.⁷³⁵

Serrâc Allah yoluna girenlerin ilk durağının tevbe olduğunu belirtir.⁷³⁶ Gazzâlî de aynı minvalede düşünmektedir ve şunları söyler: "Günahlardan tevbe etmek, sâlikler yolunun ilk başlangıcı, kurtuluşa ermişlerin ana sermayesi, müritlerin ilk adımları, şüpheli şeylere meyledenlerin doğrularının anahtarı, Allah'a yaklaşmak isteyenler için tercih ve ihtiyar edilmelerinin kaynağı ve babamız Adem (a.s.) ve peygamberlere uymanın esasıdır."⁷³⁷ Ehl-i sünnet âlimleri sahih bir tevbenin üç şartının olduğunu söylemişlerdir:

1- "Şeriata muhâlif işleri yapmaktan nedâmet duymak."

2- "Hatalı (günah olan şeyleri) derhal terk etmek."

⁷³² Vahî, a.g.e., s. 150.

⁷³³ Mekkî, a.g.e., c. 2, s. 220.

⁷³⁴ Muttakî, a.g.e., c. 4, s. 218; Suyûti, a.g.e., s. 585.

⁷³⁵ Vahyî, a.g.e., s. 151.

⁷³⁶ Serrâc, a.g.e., s. 43; Hucvirî, a.g.e., s. 356; Kuşeyrî, a.g.e., s. 187.

⁷³⁷ Gazzâlî, a.g.e., c. 4, s. 7.

3- “Eskiden işlenen günahların benzerlerini yapmamaya azmetmek”⁷³⁸, şeklinde sıralamışlardır.

Seri es-Sakatî ise şöyle der: “Rabbine yönelip tevbe eden kimseye önce kötü insanları sonra da kendisi için Allah Teâlâ’ya isyan ettiği nefsinin terk etmesi ve nefesine ancak zaruri ihtiyaçlarını vermesi gerekir. Sonra, bir daha günaha dönmemeye kesin karar vermesi, insanlara yük olmaması, kendisini başkasının elindeki fazla mala göz dikmeye zorlayan her şeyi terk etmesi, hevâsına/kötü arzularına uymayıp geçmiş büyüklerin yoluna girmesi gerekir. Tevbe eden kimselere, her an kendilerini hesaba çekmeleri, bütün şehvetleri ve fuzûlî şeyleri terk etmeleri icap eder.”

Mutasavvıflar tevbeyi farklı dereceler şeklinde tasnif etmişlerdir. Bu anlamda Ebû Ali Dekkâk şöyle der: “Tevbe üç kısımdır. Birincisi tevbe, ortancası inâbe, sonuncusu evbe adını alır. Tevbe bidâyet, evbe nihâyet, inabe ise ikisinin ortası kılınmıştır. Ceza görme korkusundan tevbe eden her insan tevbe sahibidir. Sevap tamahı ile tevbe eden her insan inabe sahibidir. Sevap arzusu veya ceza korkusu ile alakalı olmaksızın emre riayet ederek tevbe eden tevbe sahibidir.”⁷³⁹

Tevbe makamların ilki olduğu gibi insan ruhunu pisliklerden arındırmasına ve Allah ile kul arasındaki perdeleri de kaldırır.⁷⁴⁰ Kusur işlemek beşer içindir ve kusursuz varlıklar meleklerdir. Kusurundan dönmeyen ise şeytan tabiatlıdır. İnsan ise bu iki varlığın arasında yer alır.⁷⁴¹ İnsanoğlu tevbe ile Hakk’a döner ve zarardan kurtulur. Allah ile kul arasındaki ilişki daha yetkinliğe doğru ilerler.⁷⁴² Bir anlamda kurtuluş çaresidir. Hz. Ali: “Kurtuluş çareleri elinde iken helak olan kimseye şaşarım” buyurdu. “O çare nedir?” sualine cevap olarak, “Tevbe ve istiğfardır” diyerek söz konusu çareyi bu şekilde ifade etmiştir.⁷⁴³

Tevbenin de kendi yapısına ait özellikleri vardır. Kişi kötülük yaptığını bilirse tevbeye bir yol bulabilir. Bunun için yaptığı şeylerin bilincinde olması gerekir.

⁷³⁸ Kuşeyrî, a.g.e., s. 187.

⁷³⁹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 190; Hucviri, a.g.e., s. 357.

⁷⁴⁰ Eraydın, a.g.e., s. 174.

⁷⁴¹ Tunç, Cihad, “Tevbe Hakkında Bazı Meseleler”, *AÜİFD*, sayı: 24, 1990, s. 390.

⁷⁴² Yeniterzi, Emine, “Tevbe Atına Binmek veya Mesnevi’de Tövbe etmeye Dair”, *Uluslar Arası Mevlana ve Mevlevilik Sempozyumu*, Şanlıurfa, 2007, s. 35.

⁷⁴³ Gazzâlî, c. 1, s. 904.

Böylece Hakk da bu kimseye tam bir dönüş için yani tevbe için gerekli bulunan durumları nasip eder.⁷⁴⁴

Allah Teâlâ Kur'ân'da “Ey iman edenler! Nasuh bir tevbe ile Allah’a tevbe ediniz”⁷⁴⁵ buyurmuştur. Mekki ayette geçen “nasuh” ifadesinin “samimiyet” manasına geldiğini söyler. Esasında bu, samimiyette ileri bir dereceyi anlatır. Farklı anlamlarla birlikte “sırf Allah için tevbe ediniz; hiçbir şeye bağlı olmayan ve hiçbir şeyin de kendisine bağlı olmadığı, sırf Allah için olan bir tevbe ile tevbe ediniz, başka bir gaye gütmeyiniz” anlamları mevcuttur.⁷⁴⁶ Hasan Basrî nasuh tevbeyi “O, kalp ile pişman olmak, dil ile istiğfar edip Allah’tan affını istemek, azalarla günahları terk etmek ve içten daha günaha dönmemeye karar vermektir” diye tarif etmiştir.⁷⁴⁷ Elbette bu tevbe için gerekli şeyler olmalıdır. Bunları Mekkî şu şekilde sıralamaktadır:

- 1- “Günah olan fiili terk.”
- 2- “Günahı konuşmaya tevbe.”
- 3- “Günaha sevk eden sebeplerle buluşmaya tevbe.”
- 4- “Benzeri bir fiile konuşmaya tevbe.”
- 5- “Günaha nazara tevbe.”
- 6- “Günahı konuşanları dinlemeye tevbe.”
- 7- “Günaha niyetlenmeye ve yönelmeye tevbe.”
- 8- “Tevbenin hakkını yerine getirmedeki kusurlara tevbe.”
- 9- “Her şeyi ile birlikte Allah’ın rızasını arayan ve isteyen birisi olmama halinden tevbe.”
- 10- “Yaptığı tevbeye bakıp onunla yetinmekten ve ona güvenmekten tevbe.”⁷⁴⁸

Tasavvuf klasiklerine baktığımızda “gerçek tevbe”, “samimi tevbe”, “dil ile yapılan tevbe” ve “yalancılara tevbesi” tabirleriyle karşılaşmaktayız. Yalancılara tevbesi bir haberde “ Kalbimde nedamet ve tevbe arzusu olmaksızın sadece dil ile istiğfar etmek, yalancılara tevbesidir”⁷⁴⁹ diye belirtilmiştir. Gazzâlî ise dil ile yapılan

⁷⁴⁴ Kuşeyrî, a.g.e., s. 187-188.

⁷⁴⁵ Tahrim, 66/8.

⁷⁴⁶ Mekkî, a.g.e., c. 2, s. 184.

⁷⁴⁷ Mekkî, a.g.e., c. 2, s. 184.

⁷⁴⁸ Mekkî, a.g.e., c. 2, s. 228.

⁷⁴⁹ Mekkî, a.g.e., c. 2, s. 221; Gazzâlî, a.g.e., c. 4, s. 86; Kuşeyrî, a.g.e., s. 192.

tevbenin değer taşımadığını söyler. Bunu çamaşırcının: “Ben çamaşırları yıkadım” sözüne benzetir. Ona göre elbise için temizleyici madde kullanmak gerekir. Aksi halde lafla temizlik mümkün değildir.⁷⁵⁰ Rabiâtü’l-Adeviyye’nin şöyle der: “Bizim (samimi ve şartlara uygun olmadan yaptığımız) istiğfarımız da bir istiğfara muhtaçtır. Nice tevbeler vardır ki, samimiyet ve ihlası konusunda başka bir tevbeye muhtaçtır.”⁷⁵¹ “Nasuh tevbe” ifadesi de gerçek, samimi bir şekilde yapılan tevbeyi karşılamaktadır. Müellifimize göre nasuh tevbesi, günahkarların gönlünü mücella eder ve kalplerin aydınlanmasına vesile olur.⁷⁵² “Hakiki tevbe” bir grup “günahı devamlı göz önünde bulundurmandır”; farklı bir grup da “tevbe ettiğin günahını tamamen unutmandır”⁷⁵³ diye tarif ederken; “gerçek tevbe”, “kulun günaha girmemesi için günah olmayan şeyleri bırakarak ve gelecekte “yaparım” sözünü kullanmaması ve ibnül vakt olmasıyla gerçekleşir”⁷⁵⁴ diye tarif edilmiştir. Buna ulaşmak için de “kalbin yumaşması, gözyaşı ve günahı büyük görmenin bulunması gerektiğini belirtmişlerdir.”⁷⁵⁵

Vahyî, başlangıçtaki bir müride etkisi fazla olması sebebiyle onun tevbeyle bir mürşidden öğrenmesinin veya görmesinin ehline güzel görüldüğünü söyler. Bütün tarikatlarda günaha karşı terbiye ve nasihatın şu şekilde yapıldığını ifade eder: Şeriatın ahkâmını ve tarikatın gerektirdiklerini gördükten sonra şayet şerîata ve doğru yola layık olmayan bir amel sadır olsa o şahsı reddederler. Sohbetlerine almazlar. Eğer o kimse hatasını itiraf eder ve bundan tevbe eder ve nedâmetle bir daha etmeyeceğine ahdedip önceki yerini talep ederse ona yol gösterip tarikata çekerler. Her ne gerekirse cezayı verirler. “Günahından tevbe eden günah işlememiştir”⁷⁵⁶ hadisine önceki muhabbet hâsıl olur. Eğer o kimse serkeşlik edip lazım olan hükmü kabul etmezse onlar dahi onu kabul etmez ve o merdûd olur. Bu anlamda herkesin günahına gereken

⁷⁵⁰ Gazzâlî, a.g.e., c. 4, s. 27.

⁷⁵¹ Mekkî, a.g.e., c. 2, s. 222; Gazzâlî, a.g.e., c. 4, s. 86.

⁷⁵² Vahyî, a.g.e., s. 150.

⁷⁵³ Hucvirî, a.g.e., s. 358-359.

⁷⁵⁴ Mekkî, a.g.e., c. 2, s. 193.

⁷⁵⁵ Mekkî, a.g.e., c. 2, s. 194.

⁷⁵⁶ İbn Mâce, Zühd, 30.

sınır, mürşit ve tarikat ehline bilindir. Cezayı icra ederler ve sonra sohbetlerine dâhil edip önceki üslup üzere muhabbete devam ederler.⁷⁵⁷

Günahkâr olanlar günahlarını ikrar ve itiraf etmekle cezalarını dünyada çekip tevbe ve istiğfarları Allah katında kabul olursa muhabbet nûru ile kalp fitilleri her zaman parlak olur.⁷⁵⁸ Bu da tevbenin önemini ortaya koyar. Bu anlamda İbn Abbas: “Allah, tevbe eden kimse için çok bağışlayıcı, tevbeye ruhsat (ve imkan) verdiği için de çok acıyıcıdır”⁷⁵⁹ diyerek kullar için Allah Teâlâ’nın merhametini hatırlatmaktadır.

İnsanın hayatı her zaman aynı minvalde gitmeyebilir. Bu manevi hayatımız için de böyledir. Aynı hataya birçok defa düşebilir, zararı tekrarlayabiliriz. Burada karşımıza kurtarıcı olarak çıkacak şey ise elbette tevbedir. Nitekim şeyhlerden birinin “Yetmiş defa tevbe etmiş fakat yine günaha dönmüştüm. Nihayet istikameti (tevbe üzerine berdevam olma halini) yetmiş birinci tevbede bulmuştum”⁷⁶⁰ demesi bunu gayet iyi açıklamaktadır.

3. Tevekkül

Sözlükte “Allah’a güvenmek” anlamındaki tevekkül terim olarak “birinin işini üstüne alma, birine güvence verme; birine işini havale etme, ona güvenme” manalarına gelir. Tevekkül “bir kimsenin kendini Allah’a teslim etmesi, rızkında ve işlerinde Allah’ı kefil bilip sadece O’na güvenmesi” şeklinde tanımlanmaktadır.⁷⁶¹ “Tevekkül, hareketlerini tabii ilahi kanuna uydurduktan sonra Allah’a dayanıp güvenmektir.”⁷⁶²

Tevekkül hem makam hem de hal kabul edilir sufilere göre. Dolayısıyla tevekkül hakkında farklı tanımlamalar yer almaktadır.⁷⁶³ Bu farklı tanımların hepsini olmasa da bir kısmını şu şekilde vermek mümkündür: Tevekkül, “Allah’a sınıksız

⁷⁵⁷ Vahyî, a.g.e., s. 154-156.

⁷⁵⁸ Vahyî, a.g.e., s. 156-157.

⁷⁵⁹ Mekkî, a.g.e., c. 2, s. 222.

⁷⁶⁰ Hucvirî, a.g.e., s. 361.

⁷⁶¹ Çağrı, Mustafa, “Tevekkül”, *DİA*, İstanbul, 2012, c. 41, s. 1.

⁷⁶² Yılmaz, a.g.e., s. 193.

⁷⁶³ Uludağ, Süleyman, “Tevekkül”, *DİA*, İstanbul, 2012, c. 41, s. 3.

yapışmak”;⁷⁶⁴ “kalbin her halükârda Allah’a güvenmesi”;⁷⁶⁵ “Allah Teâlâ’nın elinde olana güvenmek, halkın elinde bulunandan ümit kesmek”;⁷⁶⁶ “hayatı bir güne irca etmek ve yarının derdini gönülden silmektir.” “Kulun kendisini Allah’ın iradesi ile salıvermesi yani mutlak surette İlahi iradeye teslim olması”;⁷⁶⁷ “Allah Teâlâ ile iktifa ederek, ona tam itimat halinde bulunmak”;⁷⁶⁸ “kulun bütün güç ve kuvvetten sıyrılarak, her hususta Cenab-ı Hakk’ın kadir-i mutlak olduğunu bilmesi”;⁷⁶⁹ “şek ve şüpheyi defetmek, Mâlikü’l-mülk olan Allah’a mutlak olarak teslimiyet göstermektir”⁷⁷⁰ şeklinde tarifler tasavvufun ana kaynaklarında geçmektedir. Mustafa Vahyî tevekkülü, ubûdiyette bedeni atmak, rubûbiyyette gönüllere bağlanma ve dünyaya karşı kör olma ve gönlünden mâsivâyı atmaktır diye tanımlamaktadır.⁷⁷¹ İnanç konusunda da tevekkül önemli bir konudur. Bu sebeple Kur’ân’da tevekkülün inananlar için gerekliliği, tevekkülle ve imanla irtibat dile getirilmiştir.⁷⁷²

Vahyî Efendi’ye göre mümin kimse tevekkülün dışına çıkamaz. Çünkü rızık ve diğer şeyler Allah’tandır. Çalışma ile rızık genişlemesi veya genişlememesi vaki olmaz. Rızıkı yaratıcıdan bilmek farzdır sebeplere sarılmak ise sünnettir.⁷⁷³ Muhâsibî, nafîle ibadetlerle Allah’a yaklaşmak isteyen ama yanlış bir anlayışla çalışmadan tevekkül eden ve ailesine bakmayan kişiyi şu şekilde eleştirir: “Bir kul aç kalır sözde zahitlik yapar. Zühdü onu öfke ve acizliğe sürükler. Geçimini temin etmeyi bırakır ve Allah’ın hoş gördüğü tâatler içinde en tercih edilebilir olanı bırakmış olur. Hâlbuki Allah bunları ona farz kılmıştır. Ailesi, çoluk-çocuğu ve ana-babası için çalışmayı terk ederek onları aç ve açıkta bırakır. Çalışıp kazanması mümkünken, böyle yapmakla, cahillik ve yordamsızlık eseri Allah’a tevekkül etmek ister. Tutup bir de daha evla olanı bırakarak üstünlük peşinde koşar.”⁷⁷⁴ Tevekkülle sebeplere sarılma mevzusu

⁷⁶⁴ Sühreverdî, a.g.e., s. 621.

⁷⁶⁵ Serrâc, a.g.e., s. 52; Hucvirî, a.g.e., s. 51.

⁷⁶⁶ Kuşeyrî, a.g.e., s. 254.; Ayrıca bkz. Uludağ, TTS, s. 357; Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., Ankara, 2014, s. 494.

⁷⁶⁷ Hucvirî, a.g.e., s. 50; Kuşeyrî, a.g.e., s. 250.

⁷⁶⁸ Kuşeyrî, a.g.e., s. 251.

⁷⁶⁹ Sühreverdî, a.g.e., s. 620.

⁷⁷⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s. 254.

⁷⁷¹ Vahyî, a.g.e., s. 170.

⁷⁷² Aydın, Hayati, “Kur’an’da İrade-Azm ve Tevekkül”, *Tasavvuf*, sayı: 22, s. 74-75, 2008.

⁷⁷³ Vahyî, a.g.e., s. 170.

⁷⁷⁴ Muhâsibî, Haris b. Esed, *er-Riaye (Nefs Muhabesinin Temelleri)*, çev. Hülya Küçük-Şahin Filiz, İnsan Yay., İstanbul, 2009, s. 255.

tartışılan konulardandır. Esasında tevekkül sebeplerden sonradır ve Allah’a olan güveni ifade eder.⁷⁷⁵

Mustafa Vahyî Şakîk Belhi’ye atfettiği “Kul çalışmadan rızık elde ederse bu, onun azmasına ve fesadına sebep olur. Çalışmayı terk eden ve insanlara tamah etmeyi iş edinenler tembeldir ve bu kimseler mütevekkil değildir” sözünü benimser.⁷⁷⁶ Tevekkül Peygamberimiz (a.s.)’in halidir ve Hakk’ın kanunu budur.⁷⁷⁷ Gazzali de böyle bir tevekkül anlayışını “tevekkülün, beden ile kesbi, kalp ile tedbiri terk edip bir paçavra gibi tablaya konmak anlamında olduğu sanılır ki, bu, cehalet görüşüdür ve dinimizde haramdır” diyerek eleştirir.⁷⁷⁸ Ona göre çalışmakla tevekkül arasında ters bir orantı yoktur ve çalışma tevekkül haline zarar vermez.⁷⁷⁹ Hz. Mevlânâ bu konuda şöyle söyler:

“Tevekkül edeceksen çalışmakla [tevekkül] et;

Ekin ek ondan sonra Cebbâr’a dayan.”⁷⁸⁰

Müellifimiz çalışan kimse için çalıştığı anda farz ve vaciplere dikkat etmesi gerektiğini, “Onlar ne ticaret ne alışverişin Allah’ın zikrinden alıkoymadığı insanlardır”⁷⁸¹ ayeti doğrultusunda amel edip Allah rızası için aile nafakasını kazanmak için çalışmanın sevap olduğunu, aile efradını geçindirecek miktarın fazlasını kazanmışsa fazlalığı fakirlere dağıtmak gerektiğini söyler. Çalışan bu şekilde hareket ederse farz olan tevekkülün dışına çıkmamış olur.⁷⁸²

Vahyî’ye göre mukadder olan nasıl olsa gelir diye çalışmayı terk etmek doğru değildir. Teslim önemli bir emir olduğu gibi çalışmak dahi mahallinde önemli bir emirdir. Hikmet gereği budur ki salık hiç birinde ifrat ve tefrit etmeyip çalışmak ve teslimden her biriyle amel etmelidir. Bazı kimseler “İnsan için ancak çalıştığının

⁷⁷⁵ Eraydın, a.g.e., s. 190.

⁷⁷⁶ Vahyî, a.g.e., s. 171.

⁷⁷⁷ Kuşeyrî, a.g.e., s. 251-252.

⁷⁷⁸ Gazzâlî, a.g.e., c. 4, s. 484.

⁷⁷⁹ Gazzâlî, a.g.e., c. 3, s. 72.

⁷⁸⁰ Mesnevi, 1. Defter, s. 47, (948.b.).

⁷⁸¹ Nûr, 24/37.

⁷⁸² Vahyî, a.g.e., s. 170-171.

karşılığı vardır”⁷⁸³ ayeti gereğince çalışmayı teslimet tercih etmişlerdir. Sözleri doğrudur ve mahallinde çalışmak teslimetden daha önemlidir. Bazı grup ise teslimet çalışmaya tercih etmişlerdir. Onların bu tutumu da doğrudur ve bu görüşlerinin bir mahalli vardır. Ve bu iki görüş de birbirine zıt değildir.⁷⁸⁴

Tevekkülün yeri kalptir⁷⁸⁵ ve kalbin amelidir.⁷⁸⁶ Yukarıda ifade edildiği gibi çalışmak tevekküle muhalif bir davranış değildir. Kul her şeyin Hakk’tan geldiğine inanır ve bir şeye eriştiğinde ya da erişmediğinde “Hakk’ın takdiri” diye düşünür.⁷⁸⁷ Tevekkülle nefis arasında ters orantı vardır. Nefsani arzular arttığı zaman tevekkül hali azalır; nefis terbiye edildikçe tevekkül hali de kendiliğinden meydana gelir.⁷⁸⁸

Mutasavvıflar yaptıkları her işin ihsan derecesinde olmasına gayret göstermişler ve her şeyde ideal olan ne ise onu aramaya ve yapmaya çalışmışlardır. Bu durum elbette tevekkül için de geçerlidir. Yakup Nehrecori şöyle der: “Kâmil manası ile tevekkül, mancınığa konulup ateşe atılacağı zaman, “Bir ihtiyacın var mıdır?” diye soran Cebrâil (a.s.)’a İbrahim (a.s.)’ın: “Senden bir ihtiyacım yok” (Bana Allah kafidir)! derken vukua gelmişti. Çünkü o zaman Hz. İbrahim’in nefsi Allah Teâlâ ile gaybet halindeydi. Allah ile beraber olduğu için Azîz ve Celîl olan Allah’tan başka bir şey görmemekteydi.”⁷⁸⁹

Gerçek tevekkül sahibinin halini ise Mekki şu şekilde açıklar: “O, kullardan herhangi bir beklenti içinde ve ümitli olmaksızın kalp sükûnetini kazanmıştır. İnsanların elinde olan şeyleri düşünüp, onlara tamah ederek sıkıntıya girmekten kurtulmuştur. Kalbi, her şeyi kudretiyle evirip çeviren ve idare eden yüce zata bağlanmıştır. Fikri, her şeyi şekillendiren ve bir ölçüyle yaratan Mevlâ’nın kudretiyle meşguldür. Geçim sebeplerinin olmayışı onu, ilmin kötülediği ve yasakladığı haram bir şeyi yapmaya sevk etmez. Bu durum onu hak olanı söylemekten ve hak ile amel etmekten engellemez. Sıkıntı ve fakirlik hali onu Allah için sevmekten ve O’nun için

⁷⁸³ Necm, 53/39.

⁷⁸⁴ Vahyî, a.g.e., s. 180.

⁷⁸⁵ Kuşeyrî, a.g.e., s. 249.

⁷⁸⁶ Kuşeyrî, a.g.e., s. 89.

⁷⁸⁷ Kuşeyrî, a.g.e., s. 249.

⁷⁸⁸ Sühreverdî, a.g.e., s. 622.

⁷⁸⁹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 250-251.

kızılmaktan alıkoymaz. Maddî sebepler halkın üzerinden ortaya konsa da, gerçek tevekkül ehli, insanlardan utanarak, onlardan bir şey bekleyerek veya belli menfaatlerin kesilmesinden korkarak hak olanı terk etmez. Başına gelen sıkıntılar ve fakirlik halleri onu insanların keyfine ve kötü arzularına göre davranmaya, batıl olan şeylere yönelmeye yahut hak olanı söylemesi gereken yerde susmaya itmez. Bu hal, onu Allah için düşman olunacak kimseyi dost etmeye veya Allah için sevicecek bir dostu düşmanlık yapmaya götürmez. Böyle bir duruma girip insanlar yanındaki durumunu kurtarmaya, itibarını artırmaya çalışmaz. Kendisine iyilik ve ihsanda bulunanlara, kendilerini üzmemeyim diye edebi çiğneyerek teşekkür yoluna gitmez.”⁷⁹⁰

Mekki tevekkül etmekle tevekküle güvenmek arasındaki farkı anlamanın önemine değinir. Tevekküle güvenmenin hoş olmadığından bahseder. Bu anlamda “tevekkül tevekkülden kaçmaktır” şeklinde bir açıklama getirir. Bu sözle kastedilen şudur: “Gerçek tevekkül, tevekkül makamına güvenmeyi terk etmektir. Yani kul tevekkül etmeli, fakat tevekkülüne bakmamalıdır. Çünkü tevekküle güvenen kimsenin anlayışına göre, tevekkül sayesinde Allah kulunun işlerine kâfi gelmekte, hastalığına şifa vermekte ve kendisini kötülüklerden korumaktadır. İşte bu arif zat, tevekküle böyle bakmayı, gerçek tevekkül için kaçılması gereken bir hastalık görmüştür. Böyle olursa kul, sadece kendisine vekil yaptığı yüce rabbine nazar eder; Rabbi ile arasına kendisine bakacağı, güveneceği veya delil yapacağı hiçbir şey koymaz.”⁷⁹¹

Tevekkülün psikolojik yönü de bulunmaktadır. İnsanlar hayatın içinde karşılaştıkları olumsuzlukları tevekkülle aşarlar ve ruhi durumlarını sağlıklı bir şekilde korurlar.⁷⁹² Tevekkülün üç derece olduğu söylenmiştir. Bunlar: “Müminlerin tevekkülü, havassın tevekkülü, havassu’l-havassın tevekkülüdür.”⁷⁹³ Böyle bir sınıflandırma Hakk’a kurbiyetle yakından ilişkilidir.⁷⁹⁴ Tasavvufta kişinin ihsana ulaşma konusundaki yolculuğunda bu gibi sınıflamalar mevcuttur. Bu insanı eğitirken o insanın bir anda zirveye ulaşmasının mümkün olmadığını; eğitimin yavaş yavaş ve

⁷⁹⁰ Mekkî, a.g.e., c. 3, s. 27-28.

⁷⁹¹ Mekkî, a.g.e., c. 3, s. 29-30.

⁷⁹² Eraydın, a.g.e., s. 191.

⁷⁹³ Serrâc, a.g.e., s. 51.

⁷⁹⁴ Sühreverdî, a.g.e., s. 622.

kanıksayarak olduğunu en güzel şekliyle ifade eder. Bu durumu da tasavvuf en iyi şekliyle hem ortaya koymaktadır; hem de uygulamaktadır.

4. Nefis

Kelime olarak “can, benlik, ruh; aşağı duygular” manasına gelen nefis “kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları, kötü his ve huyların mahalli, bedene konmuş kötü sıfat ve ahlakın kaynağı” olan bir latifedir.⁷⁹⁵ Hucvirî nefsin farklı gruplara göre anlamının değiştiğini ifade etmektedir. Ona göre nefis bu grupların ifade ettiği anlamın sufilerde karşılığı yoktur. Sufilere göre nefis kötülüğün kaynağı anlamındadır.⁷⁹⁶ Sûfiler nefsin kelam ya da felsefe disiplinlerindeki gibi “mahiyet, cevher, hadis” gibi özelliklerinden ziyade onun kötülüğün kaynağı olması ve terbiyesiyle ilgilenmişlerdir.⁷⁹⁷

Tasavvuf temel eserlerine baktığımızda zaman mutasavvıfların nefsi, “kadın şekline, tilki yavrusuna, köpeğe, yılan ve sıçan” suretine benzettikleri görülmektedir. Bu benzetmelerle anlatılan hikâyelerin yaşanıp yaşanmasından ziyade nefisle alakalı vermiş olduğu mesajlar önemlidir. Bunlar arasında nefsi tanıma, nefse istediğini vermeme, nefsin insanları kandırması gibi durumlar mevcuttur.⁷⁹⁸ Kuşeyrî nefsi şu şekilde anlatır: “Nefis, muhtemelen şu beden kalıbına tevdi edilen ve kötü huyların mahalli olan bir latifedir. Nitekim ruh da şu beden kalıbına tevdi edilen ve güzel huyların mahalli olan bir latifedir. Şekil ve sûret itibarıyla nefis ve ruhun latif cisimlerden oluşu, melek ve şeytanın letafet sıfatına benzer. İşiten, gören, koku ve tat alan tek bir insan olduğu halde, işitme mahallinin kulak, görme uzvunun göz, koku alma organının burun, tat alma yerinin dil olması mümkün olduğu gibi, iyi huy ve vasıflara kalbin ve rûhun, kötü huy ve vasıflara nefsin mahal olması da mümkündür.”⁷⁹⁹ Hücvirî nefis ve ruhun latife olduğunu söyler ve birisinin hayır birisinin de şer mahalli olduğu ifade edilir.⁸⁰⁰

⁷⁹⁵ Kuşeyrî, a.g.e., s. 181; Sühreverdî, a.g.e., s. 565; Hucvirî, a.g.e., s. 259; Uludağ, TTS, s. 274.

⁷⁹⁶ Hucvirî, a.g.e., s. 259.

⁷⁹⁷ Kuşeyrî, a.g.e., s. 181; Uludağ, Süleyman, “Nefis”, *DİA*, İstanbul, 2006, c. 32, s. 527.

⁷⁹⁸ Hucvirî, a.g.e., s. 268-269.

⁷⁹⁹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 181.

⁸⁰⁰ Hucvirî, a.g.e., s. 260.

Nefsin “Allah ile kul arasında perde”,⁸⁰¹ “itaatsiz bir serkeş”⁸⁰² ve “bâtılda sükûn bulan” bir özelliği vardır.⁸⁰³ Sufiler nefsi put kabul ederler. Nefs putu kırılmalıdır zira nefste kibir kötü hasletler bulunur.⁸⁰⁴ Müellifimiz de Paeygambber (a.s.)’ın “Senin en şiddetli düşmanın iki yanın arasında bulunan nefsendir”⁸⁰⁵ hadisine dayanarak nefsi düşman olarak niteler.⁸⁰⁶ Sufilere göre nefse karşı verilen mücadeleye savaştan daha zordur. Zira nefis her an yanımızdadır. Dolayısıyla nefisle savaş bütün bir ömür sürer.⁸⁰⁷

Kuşeyri kulun illetli vasıflarını iki şekilde değerlendirmektedir. Birincisi iradeyle meydana gelen günahlar diğeri de aşağı huylardır. Bunlar terbiye edilerek düzelebilir. Birinci kısımdakiler haram cinsinden davranışlardır. İkinci kısımdaki aşağı huylar ise “kibir, haset, kötü huy” gibi davranışlardır. Buna ilaveten bu huyların iyiliğine nefis kendisini kaptırırsa bu durum daha da karmaşık bir süreci ortaya çıkarır.⁸⁰⁸ Hücvirî ise birinci kısmın tevebeyle ikinci kısmın riyazatla giderilebileceğini söyler.⁸⁰⁹

Yahya b. Muaz Râzî: “İnsanın üç düşmanı vardır. Bunlar dünya, şeytan ve nefistir. Bunun için zühd ile dünyadan, vesvesesine uymamakla şeytandan, şehvetleri terk etmekle nefisten korunmaya çalışılmalıdır.” Gazzali nefisine esir düşen kimselerin onun hevasının peşinden koşacağını söyler ve basiretinin kapanacağını belirtir.⁸¹⁰

Mekki nefsin doğuştan gelen temel dört özelliğinden bahsetmektedir. Bunlar “zayıflık, cimrilik, şehvet ve cehalettir.” Mezkur özellikler insanlara Allha tarafından imtihan edilmek için verilmiştir.⁸¹¹ Hücvirî nefse muhalefet etmenin değerini ibadetlerin başı olarak nitelereyerek açıklar. Zira aksi durumda kulun yok olması anlamına gelir. Ona göre Hakk Teala nefse uymamayı emretmiştir. Nitekim Allah

⁸⁰¹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 141.

⁸⁰² Kuşeyrî, a.g.e., s. 122.

⁸⁰³ Hücvirî, a.g.e., s. 263.

⁸⁰⁴ Uludağ, a.g.md., s. 528.

⁸⁰⁵ Muttakî, a.g.e., c. 4, s. 431.

⁸⁰⁶ Vahyî, a.g.e., s. 49.

⁸⁰⁷ Çatak, Adem, “Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin Nefs Anlayışı”, *GÜİFD*, sayı: 1, 2012, s. 221.

⁸⁰⁸ Kuşeyrî, a.g.e., s. 181.

⁸⁰⁹ Hücvirî, a.g.e., s. 259-260.

⁸¹⁰ Gazzâlî, s.g.e., c. 3, s. 151.

⁸¹¹ Mekkî, a.g.e., c. 1, s. 350.

şöyle buyurmuştur: “O kimse ki, nefsini, hevâsından ve arzusundan nehyetti. İşte onun yurdu cennettir.”⁸¹² “Nefsinizin hevâ ve arzusuna uymayan bir şeyi size getirdiği zaman, siz Peygambere karşı kibirlenip duracak mısınız?”⁸¹³ Allah Teâlâ Yusuf (a.s.)’dan bahsederken şöyle der: “Rabbimin merhamet etmesi müstesna, şüphe yok ki, nefis kötülüğü emredicidir.”⁸¹⁴

Tezkiye, “nefsi inkar, isyan ve gafletin zulmetinden, yani manevi kir ve perdelerden temizlemektir.”⁸¹⁵ Nefsin emareden safiyeye kadar geçen terbiye sürecindeki esas unsur terbiyedir. Bu sebeple nefis mertebeleri belli bir aşama ve terbiyeyle aşılan bir süreçtir.⁸¹⁶ Müellifimize göre bu nefis mertebelerini geçmek için mücâhede gerekmektedir. Tarikatın başlangıcında mücâhede yoksa kişi tarikattan bir koku bile alamaz.⁸¹⁷

Mekki’ye göre nefsin dünya sevgisiyle yakından bir ilişkisi bulunmaktadır. Ona göre nefsin kötü özelliklerinin kişide bulunması kalpteki dünya sevgisinin bulunmasıyla doğru orantılıdır.⁸¹⁸ Her ne kadar nefis zayıflasa da kuvvetlense de bunu fark etmek ve tedbir almak gerçekten zordur. Zünnûn Mısrî: “Kul için en zor hicap, nefsi görmek ve onun idaresine tabi olmaktır” demiştir. Zira nefse uymayla Hakk’la kulun arasında perdelerin oluşması doğru orantılıdır.⁸¹⁹

Nefsin kötülüklerin mahalli olduğunu belirtmiştik. Muhâsibî nefsin iyi tanınması gerektiğini vurgulamaktadır. O “Nefsinizi iyi tanı. Senin herhangi bir hayrı istediğin her zaman, o seni, bunun tersine sürüklemeye çalışır; herhangi bir kötülükle karşılaştığın her zaman, seni bu kötülüğü yapmaya davet eden de odur. Yapmadığın bir hayrı yapmamana sebep de odur; yaptığın kötülüğü yapmana sebep de o”⁸²⁰ diye söyler. Sadece bu durum kötülükle alakalı değildir. Ayrıca daha faziletli bir iş varken ondan daha az faziletli bir işe yönlendirir. Musasibi şu örneği verir: “Bazen insan

⁸¹² Nâziât, 79/40; Hücviri, a.g.e., s. 260.

⁸¹³ Bakara, 2/87.

⁸¹⁴ Yûsuf, 12/53.

⁸¹⁵ Selvi, Dilaver, “Beyzâvi Tefsirinde Nefs Tezkiyesi ve Takva”, *Tasavvuf*, sayı: 26, 2010, s. 128.

⁸¹⁶ Kurt, Hüseyin, “Mehmed Elif Efendi’ye Göre Nefsin Mahiyeti ve Özellikleri”, *HÜİFD*, sayı: 15, 2006, s. 110.

⁸¹⁷ Vahyî, a.g.e., s. 30.

⁸¹⁸ Mekkî, a.g.e., c. 1, s. 471.

⁸¹⁹ Hücvirî, a.g.e., s. 263.

⁸²⁰ Muhâsibi, a.g.e., s. 426.

büyük bir faziletle karşılaşır. Nefsi ise onu bundan daha düşük bir fazilet davet eder. Mesela namaz kılan bir insanı nefsi, daha çok dersin faziletli olmasını öne sürerek namazda hızlı hızlı okumaya çağırır. Nedeni şudur: Nefs, namazdaki kıraatin yavaş yavaş icrasına karşıdır. Çünkü okunan ayetlerin anlaşılmasının nefse ağır gelmesi, bu ayetlerdeki va'd ve vaîdin geçmesi ve nihayet dünyevi şeyleri düşünmenin verdiği rahatlık yüzünden ayetleri hızla okur geçer. Oysa anlamak, kalbin incelenmesi ve korkusunun coşması, en evla olan yoldur.”⁸²¹ Fakat bundan yüz çevirmek zordur. Bu konuda Hasan-ı Basrî: “İblis, ben Muhammed (s.a.v)’in ümmetine isyanı söyledim, onlar onu süslü gördü ve yaptılar. Fakat akabinde tevbe etmekle benim belimi kırdılar. Buna karşılık ben de onlara öyle günahlar süsledim ki onlar onu ibadet sandılar ve tevbe etmek hatırlarına bile gelmedi. O da hevâ-i nefislerine uymaktır dedi. Çünkü onlar bu hareketlerin isyan olduğunu bilmezler ki tevbe etsinler”⁸²², diye söylemiş ve bunu açıklamaya çalışmıştır.

Tarikatlar içerisinde Esmâ tarîki denilen tarikatlar bulunmaktadır. Bu tarikatların önemli bir özelliği “atvâr-ı seb’a” yani nefsin yedi mertebede olduğu düşünülmür. Her mertebenin terbiyesi için belirli zikirler vardır ki bunlar “Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kakhâr”dır.⁸²³ Vahyî’ye göre bu yedi tavrı güzerean eylemek kişinin manevi mirâcıdır. O nefis mertebelerinin özelliklerini şu şekilde vermektedir:

Nefs-i Emmâre: Nefs-i emmâreye Kur’ân-ı Kerim’de delil olarak “Ben nefsimi temize çıkarmam; çünkü nefis, Rabbimin merhameti olmadıkça kötülüğü emreder”⁸²⁴ ayeti gösterilir. Nefs-i Emmâre şehvi arzuların kaynağı ve bedeninin doğal isteklerinin mekanıdır. Hakk’a muhalefetin de merkezidir.⁸²⁵ Mustafa Vahyî Efendi bu nefsin özelliklerinin cimrilik, cehalet, hırs, kibir, haset, öfke, düşmanlık ve bunların benzeri kötü ahlak ve sıfatlar olduğunu söyler.⁸²⁶

⁸²¹ Muhâsibi, a.g.e., s. 259.

⁸²² Gazzâlâ, a.g.e., c. 3, s. 79-80.

⁸²³ Uludağ, a.g.md., s. 528.

⁸²⁴ Yûsuf, 12/53.

⁸²⁵ Öğke, Ahmet, *Kur’ân’da Nefs Kavramı*, İnsan Yay., İstanbul, 1997, s. 84.

⁸²⁶ Vahyî, a.g.e., s. 28.

Nefs-i levvâme: Nefs-i levvâme Kur’ân-ı Kerim’de “Hayır! Daima kendini kınayan nefse yemin ederim”⁸²⁷ ayetinde geçmektedir. Bu mertebe nefs-i emarenin bir üstü mülhimenin altıdır. İkisi arasında bulunan levvame hangi duygular ağır basarsa oraya meyletmeye yakındır. Hem kötülük işleyebilir hem de iyilik yaparak kendindeki eksikliklere dikkat çekebilir.⁸²⁸ Mustafa Vahyî Efendi bu nefsin heves, oyun, ucub, kahır ve bunların benzeri yaramaz sıfatlarının olduğunu söyler.⁸²⁹

Nefs-i mülhime: Nefs-i mülhime Kur’ân-ı Kerim’de “Ona (nefse) bozukluğunu ve korunmasını ilham edene andolsun”⁸³⁰ ayetinde geçmektedir. Mülhime nefse Allah tarafından ilham olunan şeyler vardır. Bu makam ulaşmak düzgün bir yolla mümkündür.⁸³¹ Mustafa Vahyî Efendi bu nefsin cömertlik, kanaat, ilim, hilm, tevazu ve bunların benzeri güzel ahlak ve sıfatlarının olduğunu söyler.⁸³²

Nefs-i mutmainne: Nefs-i mutmainne Kur’ân-ı Kerim’de “ Ey huzur içinde (mutmain) olan nefis! Kendisi senden ve sen de kendisinden hoşnut ve râzı olarak Rabbine dön!”⁸³³ ayetidir. Nefs-i mutmainne, mülhimedden daha değerlidir. Bu nefis mertebesinde nuraniyet vardır. İbadetlerden zevk alır ve peygambere ahlaki anlamda ittiba ortaya çıkar. Marifet bu makamda gelebilir ve her halde itminan sahibidir.⁸³⁴ Mustafa Vahyî Efendi bu nefsin tevekkül, ibadet, şükür, rızâ ve emsâli nûrânî perdeler gibi özelliklerin olduğunu söyler.⁸³⁵

Nefs-i râziyye: Nefs-i râziyye ile ilgili ayet “Râzı olmuş ve kendisinden râzı olunmuş olarak Rabb’ine dön!”⁸³⁶ ayetidir. Nefs-i râziyye evliyânın sıfatıdır ve celal ve cemal tecellilerine muhatap olur. Kadere tam bir teslimiyet vardır.⁸³⁷ Mustafa Vahyî

⁸²⁷ Kıyâmet, 75/2.

⁸²⁸ Muslu, Ramazan, “Seyr u Sülûk Metotları” *Tasavvuf*, ed. Kadir Özköse, Grafiker Yay., Ankara, 2014, s. 347-348.

⁸²⁹ Vahyî, a.g.e., s. 28.

⁸³⁰ Şems, 91/8.

⁸³¹ Muslu, a.g.e., s. 350-351.

⁸³² Vahyî, a.g.e., s. 28.

⁸³³ Fecr, 89/27.

⁸³⁴ Muslu, a.g.e., s. 354.

⁸³⁵ Vahyî, a.g.e., s. 28.

⁸³⁶ Fecr, 89/28.

⁸³⁷ Öğke, a.g.e., s. 94.

Efendi bu nefis makamının özelliklerinin kerâmet, zühd, riyazat, ihlâs, zikrullah emsâli nûrânî perdeler olduğunu ifade eder.⁸³⁸

Nefs-i merzıyye: Nefs mertebelerinin altıncısı da nefs-i merzıyyedir. Bu tür nesle ilgili olarak da Kur’ân-ı Kerim’de, nefs-i râzıye konusunda anılan ayet-i kerime “Râzı olmuş ve kendisinden râzı olunmuş olarak Rabb’ine dön!”⁸³⁹ delil gösterilir. Nefs-i merzıyyenin başlıca özellikleri “Allah’ın ahlakı ile ahlaklanın” hitabında ortaya çıkar. Ayrıca bütün varlıklara iyilikle davranma söz konusudur.⁸⁴⁰ Müellifimiz de bu nefis makamının özelliklerini güzel ahlak, yakîn, telattuf, tefekkür ve bunların misâli övülmüş vasıflardır.⁸⁴¹

Nefs-i sâfiye: Nefs-i sâfiyeye “nefs-i kâmile” ya da “nefs-i zekiye” de denir. Nefis mertebelerinin nihayeti budur. “Letâfet ve nûraniyette kemal sahibidir. Rabbâni latife, Allah ahlakının mazharı, sırların kaynağı, ubudiyet adâbı ve muhalefeti konusundan lehine ve aleyhine olanın bilindiği bir mertebedir.”⁸⁴² Kur’ân-ı Kerim’de “Nefsini temizleyen kurtuluşa ermiştir”⁸⁴³ ayeti buna delalet eder. Müellifimiz bu mertebede zulmânî ve nûrânî perde kalmayacağını, bu mertebedeki nûrun mahz-ı mutlak olduğunu, güzel ahlak ve güzel vasıfların nûru dahi bu makamda zâil olup yerine hakkın nûru kaim olacağını ifade eder.⁸⁴⁴

Vahyî her ne kadar tarikatl ehli olan kişilerden on iki esmâyı tercih edenler varsa da ekserisinin tercihi yedi esmâdır diye ifade eder. Bu yedi latifenin karşılığı olan atvâr-ı seb’adır ki buna da merâtib-i nefis denilmektedir. Her bir tavrın bir ismi ve zikri vardır ki onlar da şunlardır.

- 1- Nefs-i emmâre: Tavr-ı evveldir. Zikri ve miftâhı “Lâ ilâhe illallah”tır. Mahalli sadr, nûru mavi renktir. Seyr ilallahtır.
- 2- Nefs-i levvâme: Tavr-ı sânidir. Zikri ve miftâhı “Allah” zikridir. Mahalli kalptir ve nûru ahmerdir. Seyr lillahtır.

⁸³⁸ Vahyî, a.g.e., s. 29.

⁸³⁹ Fecr, 89/28.

⁸⁴⁰ Öğke, a.g.e., s. 94-95.

⁸⁴¹ Vahyî, a.g.e., s. 29.

⁸⁴² Muslu, a.g.e., s. 360.

⁸⁴³ Şems, 91/9.

⁸⁴⁴ Vahyi, a.g.e., s. 29.

- 3- Nefs-i mülhime: Tavr-ı sâlistir. Zikri ve miftâhı “Hû” lafzıdır. Mahalli ruhtur ve nuru asfer rengidir. Seyr alellahtır.
- 4- Nefs-i mutmainne: Dördüncü tavidır. Zikri ve miftahı “Hakk” ismidir. Mahalli sırdır ve nûru yeşil renktir. Seyr maallahtır.
- 5- Nefs-i râziye: Beşinci tavidır. Zikri ve miftâhı “Hayy” ismidir. Mahalli sırdır ve nûru sefid rengidir. Seyr fillahtır.
- 6- Nefs-i merzıyye: Altıncı tavidır. Zikri ve miftâhı “Kayyûm” ismidir. Mahalli hafî ve nûru siyahtır. Seyr anillahtır.
- 7- Nefs-i sâfiye: Yedinci tavidır. Zikri ve miftâhı “Kahhar” ismidir. Mahalli ahfa ve nûru misfattır. Seyr billahtır.⁸⁴⁵

⁸⁴⁵ Vahyi, a.g.e., s. 123-124.

Mustafa Vahyi Efendiye Göre Nefs Mertebeleri ve Özellikleri					
Nefs Mertebeleri	Makam	Zikir	Seyr	Nur Rengi	Bazı Sıfat ve Özellikleri
Emmâre	Sadr	Lâ ilâhe illallah	İlallah	Mavi	Cimrilik, cehalet, hırs, kibir, haset, öfke, düşmanlık.
Levvâme	Kalp	Allah	Lillah	Kırmızı	Heves, oyun, ucb, kahr.
Mülhime	Ruh	Hû	Alellah	Sarı	Cömertlik, kanaat, ilim, hilm, tevazu.
Mutmainne	Sır	Hakk	Maallah	Yeşil	Tevekkül, ibadet, şükür, rıza.
Râziye	Sır	Hayy	Fillah	Beyaz	Keramet, züht, riyazet, ihlas, zikrullah.
Merziyye	Hafî	Kayyûm	Anillah	Siyah	Güzel ahlak, yakîn, telattuf, tefekkür.
Sâfiye	Ahfâ	Kahhâr	Billah	Renksiz	

Sûfilerin düzenlemiş oldukları nefse ait bu yedili sistem baştan sona disiplinli bir eğitim sürecinin meyvesidir. Bu nefis mertebelerini teker teker geçmek ve son mertebeye varmak bir mirşidin gözetiminde mücâhede, az yeme, az konuşma, az uyuma, halvet vb. metotlarla uygulanagelmıştır. Yukarıda tablo halinde sunulmuş olunan sistem aslında bize ihsana yani ideal olana ulaştırmayı hedeflemektedir. Mutasavvıflar da bunu en iyi şekilde yapmaya gayret etmişler ve bunun metotlarını ortaya koymaya çalışmışlardır.

5. Mürşit ve Mürit

Kelime olarak “doğru yolu gösteren, uyaran, irşad eden” manasına gelen mürşit, terim olarak “tarikât lideri, sırât-ı müstakîmi gösteren, dalaletten önce hak yola ileten” manasına gelmektedir ve “postnişin, şeyh, veli, pîr ve eren” de kullanılır.⁸⁴⁶ Mürit ise “tarikata giren, Allah’a vuslatı arzu eden, bir başka deyişle, Allah’ın ahlakıyla ahlaklanmak isteyen ve bu olgunluğun eğitimini verecek bir şeyhe (veya mürşide) bağlanan, dünyanın süsünden, debdebe ve ihtişamından yüz çevirmiş, alışkanlıklarından kopmuş, henüz hal ve makama ulaşmamış bir kimse olarak” tarif edilmiştir.⁸⁴⁷ Mürit için bazen “fakir, derviş” de kullanılmıştır.⁸⁴⁸

Mürid-mürşid ilişkisi tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple tasavvufun temel eserlerinde bu konuya ayrı bir bölüm açılmış; bu konuda mürit ile mürşidin birbirlerine karşı nasıl bir tutum ve davranışta sergilemeleri ve hatta nasıl bir düşünce içerisinde olması gerektiği vurgulanmıştır.⁸⁴⁹

Seyr ü süluk için bir mürşidin bulunması olmazsa olmazlardandır.⁸⁵⁰ Şeyhlerin terbiye yöntemi genellikle “seyehat, sohbet ve halvet”tir.⁸⁵¹ Görevi büyük olan mürşitler peygamberlerin bu dünyadaki vekilleridir.⁸⁵² Hz. Peygamber’in (a.s.) sahabeyele kurduğu ilişkiyi “usta-çırak ilişkisi” olarak adlandırabiliriz.⁸⁵³ Sühreverdî mürşitlerin Hz. Peygamber’in vekilleri olduğunu düşünür. Müritler de onlarla beraber olarak kendilerinde ahlaki özellikler görülür.⁸⁵⁴ Dolayısıyla mürit mürşidiyle

⁸⁴⁶ Uludağ, TTS, s. 263; Cebecioğlu, TTDS, s. 350-351.

⁸⁴⁷ Uludağ, TTS, s. 263; A. mlf., “Mürid”, *DİA*, İstanbul, 2006, c. 32, s. 48; Cebecioğlu, TTDS, s. 350; Eraydın, a.g.e., s. 125; Serrâc, a.g.e., s. 401.

⁸⁴⁸ Yılmaz, a.g.e., s. 208.

⁸⁴⁹ Bkz., Sühreverdî, a.g.e., s. 503 vd.

⁸⁵⁰ Yaşar, Yahya, “Muhammed B. Abdulmelik ed-Deylemi’nin (V.589/1193) Kitâbu Tasdîkı’l-Maârif Adlı İşari Tefsirinde Salih Kul-Musa Kıssası Bağlamında Mürşid-Mürid Münasebeti”, *KSİÜİFD*, sayı: 17, 2011, s.39.

⁸⁵¹ Yılmaz, a.g.e., s. 208; Ayrıca bkz. Eraydın, a.g.e., s. 132.

⁸⁵² Sühreverdî, a.g.e., s. 103.

⁸⁵³ Şimşek, H. İbrahim, “Tasavvufî Düşüncede Hz. Muhammed Algısı”, *Tasavvuf*, sayı: 11, 2012, s.44-46.

⁸⁵⁴ Sühreverdî, a.g.e., s. 104.

ilişkisinde tam bir ahlak sahibi olmalıdır. Onun için mürşit peygamber vekilidir ve ona karşı davranışı aslında peygambere karşı davranış gibidir.⁸⁵⁵

Kuşeyri kendi başına yetişen müridi meyve vermeyen ama kendi kendine yetişen bir ağaca benzetir. Bu ağaç nasıl meyve vermezse aynı mürit de faydası çok olmayacaktır.⁸⁵⁶ Dolayısıyla mürşit hekim ya da komutana benzetilmektedir. Hekimin hastasını iyileştirdiği ya da komutanın askerlerini savaş anında yönetmesi gibi mürşit de müridini eğitmektedir.⁸⁵⁷ Zira mürşid bu yollardan geçtiği için mürit için daha faydalıdır.⁸⁵⁸ Dolayısıyla kendi başına öğrenilen diğer ilimler gibi pek kolay değildir.⁸⁵⁹

Sühreverdî mürşitlerin riayet edeceği edeplerden bahsetmiş ve müridi yetiştirme noktasında bu edeplerin önemli olduğunu vurgulamıştır. Bunları şu şekilde sıralamaktadır:

- 1- “Sufiler arasında sivrilip ortaya çıkmak için atılmamak”
- 2- “Celvet ile halk arasına karıştığında, özel bir hakvet yeri ve zamanı bulunması”
- 3- “Mürşidin kendisinden irşadlarını isteyen taliblere güzel davranması, hürmet ve saygıya layık şeyhlere karşı görevini yaparak onların hakkına riayet etmesi”
- 4- “Mürşidin müritleri sevmesi”
- 5- “Mürşidin müritlerinden bazısında zaaf gördüğünde onlara rıfk ile muamele etmesi”
- 6- “Müritlerden gelecek herhangi bir menfaat ya da hizmete tenezzül etmemesi”
- 7- “Müritlerin gücüne göre yük yüklemek”
- 8- “Mürşit müritlerin birinde düşüşe meyleden bir sapmanın vukua geldiğinde bu kusurları ona açıkça, şahsını hedef alarak söylememeldir.”
- 9- “Müritlerde meydana gelen keşf ve ilham gibi vehbî varidat ve esrarı koruması ve başkalarına açıklamamasıdır.”⁸⁶⁰

⁸⁵⁵ Sühreverdî, a.g.e., s. 512.

⁸⁵⁶ Kuşeyri, a.g.e., s. 484.

⁸⁵⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 207-208.

⁸⁵⁸ Sühreverdî, a.g.e., s. 106.

⁸⁵⁹ Küçük, Hülya, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, Ensar Yay., İstanbul, 2011, s. 156.

⁸⁶⁰ Sühreverdî, a.g.e., s. 519-526.

Mustafa Vahyî salik olan bir kişinin, ulaşacağı mertebeye ancak bir muhakkik, âlim, arif ve mürşid-i kâmil vasıtasıyla ulaşacağını söyler. Bir müride kâmil bir şeyh lazımdır ki, sâlikî terbiye etmeli, ondan kötü ahlâkî izâle etmeli ve ondaki iyi ahlakî ve güzel vasıfları ortaya çıkarmalıdır.⁸⁶¹ Yani mürşit kulu Allah'a sevdirmelidir. Sühreverdî bu konuda şunu söyler: “Mürşidin kulları Allah'a sevdirmesi şöyle olmaktadır: Hiç şüphesiz, mürşid-i kâmil müridi Hz. Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in yoluna uymaya sevk etmektedir. Kim Hz. Peygamber (s.a.v.)'e güzel bir şekilde uyarsa Allah Teâlâ onu sever. Çünkü ayet-i kerimede Allah “Resûlum onlara de ki: Eğer siz gerçekten, Allah'ı seviyorsanız hemen bana uyun ki, Allah da sizi sevsin”⁸⁶² buyurmuştur.⁸⁶³

Müritler ibadetlerinde devamlılık ilkesini fark edemeyip şeytanın hak suretinde görünüp ona vesvese vermesiyle başlangıçta yaptığı ibadetleri artırıp sonra özürsüz olarak bunları bırakır ve mekruhları işlemeye başlayabilirler. Fakat mürşitler müritlerinin tahammül sınırlarını ve yaratılış farklarını bilirler; müritlerinin farklı karakterlerinin ıslahına göre hakimane tavırla bir tarz ortaya koyarlar. Müritlere lazım olan şey ise mâsiyetten sakınma, tûl-i emeli terk, ibadete ve zikrullahâ müdâvemet ve mâsivâ sevgisini gönüllerden çıkarmaktır.⁸⁶⁴

Meyve veren bir ağacı taşıyan bulunacağı gibi mürşitleri de eleştiren, onlara hakaret eden kişiler de bulunacaktır. Mustafa Vahyî de dervişlere köpek tabiatlı münkirlerin havlaması sebebiyle müritlerin, Hakk'a gitmeyi ve tarikatın ayı durumunda olan şeyhlerine ittibayı ve onun talimi ile zikri terk etmemeleri gerektiğini söyler. Köpeğin adeti manasız havlamak ise yolcuların adeti ise hal denizinde hak yoluna gitmektir. O hakikatte müridin böyle olması gerektiğini söyler.⁸⁶⁵

Tasavvuf temel eserlerine baktığımız zaman mürid-mürşid ilişkisinde olması gereken edep ve erkânı görmekteyiz. Müridin şeyhine karşı edepi olduğu gibi⁸⁶⁶

⁸⁶¹ Vahyî, a.g.e., s. 132-133.

⁸⁶² Âli İmrân, 3/31.

⁸⁶³ Sühreverdî, a.g.e., s. 103.

⁸⁶⁴ Vahyî, a.g.e., s. 167-169.

⁸⁶⁵ Vahyî, a.g.e., s. 197-198.

⁸⁶⁶ Bkz., Sühreverdî, a.g.e., s. 505-518; Kuşeyrî, a.g.e., s. 481-489.

mürşitte bulunması gereken şartlar da bulunmaktadır.⁸⁶⁷ Müellifimiz her irşat yapıyorum diyenin sözüne itimat edilmemesi gerektiğini belirtir ve bir mürşitte bulunması gereken özellikleri şu şekilde sıralar:

- 1- Âlim olup Efendimiz (a.s.)'ın nâibi olmalı.
- 2- Kalbinde dünya sevgisi bulunmamalı; ayrıca rütbe, makam; sinir ve sertlik olmamalı.
- 3- Kendini dünyalık arayışından uzak tutmalı.
- 4- Mâsivâdan kendini uzaklaştırmalı.
- 5- Bir mürşide tabi olmuş olmalı ki Efendimiz (a.s.)'a silsilesi varmış olmalı.
- 6- Bir mürşid-i kâmile tabi olmuş olup himmet meclisinden terbiye almış ve güzel ahlaka sahip olmalı.
- 7- Sîretinde sabır ve şükür izi zâhir olmalı
- 8- Tevekkül ve yakîn nurları gün gibi bahir ve zahir olmalı
- 9- İşî kanaat, gece gündüz endişesi cömertlik olmalı. Nefs-i mutmainne mertebesini tahsil ve ilim, hilm, vakar menkıbelerini tamamlayıp; tevazu, sıdk, haya, sükun, teenni ve vefa ve buna benzer güzel ahlak ile kalbi tasfiye etmiş, ruhunu tahliye etmiş ve nefsinin tezkiye etmiş olmalı. Bunları gerçekleştirmeli ki müritlerine önderliği hak etmeli.

Bu özellikleri kendinde bulunduran bir mürşit peygamber nûrundan bir nur almış olup onun meclisinde bulunmak mürit için bir felahtır. Böyle bir mürşit kibrit-i ahmerden daha değerlidir.⁸⁶⁸ Müridin mürşidine karşı dikkate alması gereken edepleri de vardır. Bunlar arasında müridin kendine ait güzel işlerinde mürşidi bir açıklama yapmaya kadar sükût etmesi, mürşidinin yanında sesine sahip olup fazla bağırması, uygun bir şekilde hitap etmesi, manevi halini mürşidinden gizlememesi, mürşidinin düşüncesine uygun hareket etmesi gibi özellikler yer almaktadır. Ayrıca Kuşeyrî ise *er-Risâle*'de buna dair bir başlık açmış ve ayrıntılı bir biçimde bunları sıralamış ve açıklamaya çalışmıştır.⁸⁶⁹

⁸⁶⁷ Bkz., Sühreverdî, a.g.e., s. 519-526.

⁸⁶⁸ Vahyî, a.g.e., s. 163-164.

⁸⁶⁹ Bkz. Kuşeyrî, a.g.e., s. 481-495.

Müellifimiz bir müritte bulunması gereken özellikleri şu şekilde sıralamaktadır:

- 1- İlk olarak müride gereken şey zâhirde ve bâtında şeyhine ikram; gâipte ve hazırda mürşidine karşı ihtiramdır. Müridin mürşidine zahirdeki ihtiramı ise asla şeyhi ile mücadeleye girişmemeli ve inatlaşmamalıdır.
- 2- Eğer herhangi bir hatasına vâkıf olursa bunu ispata kalkışmamalı.
- 3- Mürşidi her ne emrederse kavlen ve fiilen kadir olduğu merteye ile amel eylemeli.
- 4- Müridin mürşidine karşı bâtındaki ihtiramı şudur: Şeyhinden her ne işitirse kavlen ve fiilen ittiba etmeli.
- 5- Nifak ihtimalinden kurtulup şikak ihtimalinden sıyrılmalı.
- 6- Bâtını zâhirine muvafık olunca şeyhinin hizmetini ve meclis sohbetini terk eylememeli.
- 7- Hevâ ehlinde ve yaramaz arkadaşlarından sakınmalı ki ins ve cin şeytanları gönlüne girmeyip şeytan pislüğünden kalbi temiz olmalı.
- 8- Fakrı gınâya tercih etmeli.
- 9- İbadetler, tâat ve zikrullah ile Allah rızasını gözetmeli; halkın âbid, zâhid, zâkir dediğine sevinmemeli.
- 10- Mahlûkun kadh ve mezemmet eylemelerine incinip yerinmemeli.
- 11- Bütün hallerinde istikamet üzere olup insanlara güzel ahlak ile davranmalı, insanlara hilm ile muamele etmeli.
- 12- Bütün vakitlerde tahliye-i rûh ve nefis tezkiyesi için kuvvetli sebep olan zikrullahı devam ile tevhid mertebelerine vasıl olur.
- 13- Tevhid mertebeleri ki tevhîd-i âsâr, tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zâttır. Bu mertebelere mürşitten alınan zikir telkini ve terbiyesiyle vâsıl olunur. Bu yolda müride lazım olan sabr-ı cemîldir; ayrıca müridin tövbesini ve ahdini bozmaması gerekir.⁸⁷⁰

Mahmut Erol Kılıç tasavvuf geleneğindeki mürşit için şu değerlendirmeyi yapar: “İrfan geleneği mürşitsiz yol olmayacağını, mürit için bir kılavuzun

⁸⁷⁰ Vahyî, a.g.e., s. 164-166.

gerekliliğini söyler. Yol kendi başına bulunmaz. Doğru bir rehberle ilerleniyorsa güzel; fakat doğru bir rehberin olmadığı yerde şeytaniyet devreye girer.”⁸⁷¹ Mustafa Vahyî de bunun üzerinde durmuş mürit ve müşit için gerekli olan şartları zikretmiştir.

B. TAHAKKUKA DAİR KAVRAMLAR

1. Muhabbet

Muhabbet sevgi anlamında kullanılmaktadır.⁸⁷² Mutasavvıflar muhabbeti çeşitli şekilde tarif etmişlerdir. Muhabbet, “kulun gözüyle Allah’ın kendisine verdiği nimetlere; kalbiyle kendisine olan yakınlık, inâyet, hıfz ve yardımına; iman ve yakîn ile hidayet ve inayet nasip etmesine bakarak Allah’ın kendisini sevdiğini görüp kendisinin de O’nu sevmesidir.”⁸⁷³ Muhabbet konusunda farklı yaklaşımlar vardır. Kuşeyri “hubbun” sevginin ve dostluğun hâlis şekli olduğunu söyler. Ayrıca muhabbet, “sevgilinin cemâlini görme heyecanı ve susuzluğu içinde bulunan bir kimsenin kalbinin galeyan etmesi ve coşması; sevgilinin isminin ve zikrinin kalpten bir an bile ayırmama; âşıktan ayrılmayan aşk; hayatın özü olması; sevgiliden gelen her nevi izzete ve zillete tahammül etme; kalbe sevgiliden başka hiçbir şeyin girmemesi” diye çeşitli şekillerde tanımlanmıştır.⁸⁷⁴ Ayrıca Kelabazi muhabbeti “kalbin meyli” olarak tarif eder. Ona göre Allah’a ve O’nunla ilgili şeylere yönelme muhabbettir. Bu anlamda Kelabaziye göre “Allah’ın emrine itaat etmek, menettiği şeyi terk etmek, hükmüne ve takdirine razı olmak” muhabbetle isimlendirilir.⁸⁷⁵ Allah Teâlâ’nın Kur’ân-ı Kerim’de kimleri seveceğine dair ayetler de bulunmaktadır. Allah

⁸⁷¹ Kılıç, Mahmut Erol, *Tasavvufa Giriş*, Sufi Kitap Yay., İstanbul, 2012, s. 289.

⁸⁷² Uludağ, Süleyman, “Muhabbet”, *DİA*, İstanbul, 2005, c. 30, s. 386.

⁸⁷³ Serrâc a.g.e., s. 57.

⁸⁷⁴ Kuşeyrî, a.g.e., s. 407; Hucviri, a.g.e., s. 367-369.

⁸⁷⁵ Kelâbâzî, a.g.e., s. 161. Sehl b. Abdullah (r.a.) bu anlama yakın olarak muhabbeti şöyle tanımlar: “Muhabbet, tatla sarmaş dolaş olmak ve muhalefetle zıtlaşmaktır.” “Sevgi sevgiliyi itaat halinde iken kucaklamak, ona muhalefet etmekten yüz çevirmektir. Bunun sebebi şudur: Kalpte sevgi hangi nispette kuvvetli olursa, dostun emri dosta o nispette kolay gelir.” (Bkz., Hucvirî, a.g.e., s. 375.).

“muhsinleri,”⁸⁷⁶ Allah “tevbe edenleri,”⁸⁷⁷ “müttaki olanları”,⁸⁷⁸ “adil olanları,”⁸⁷⁹ “sabredenleri”⁸⁸⁰ sever buyurmaktadır ki bunları artırmak mümkündür.

Tasavvuf tarihinde birçok sûfi muhabbetin tanımlarını yapmışlardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: Muhabbet, “aşıkın sevgilisini, yanında bulunan ve değeri olan her şeye tercih etmesidir.”⁸⁸¹ Ebû Abdullah Kureşi, “Muhabbetin hakikati bütün varlığını sevgiline hibe etmen ve sana senden hiçbir şeyin kalmamasıdır” demiştir.⁸⁸² Muhabbet, “kalbin Rabb’in muradı olan şeylere muvafakat etmesi,”⁸⁸³ “tâatle kucaklaşmak”⁸⁸⁴ ve “muhâlefetle zıtlaşmak, bütün tercihlerin sevgili lehine yapılması, sevgilinin muhabbeti hariç, gönülden her nevi sevginin zâil olması, kalpte bulunan ve sevgilinin murat ve arzusundan başka her şeyi yakan bir ateş,” “sevgilinin dilediği gibi hareket etme”⁸⁸⁵ “muhibbin kendi sıfatları yerine mahbub olan Allah’ın sıfatlarına bürünmesi,”⁸⁸⁶ vb. tarifler yapılmıştır.

Mustafa Vahyî muhabbet konusunda Kuşeyrî’nin görüşlerini benimsemiştir. Bu konudaki eserinde bulunan bilgiler Kuşeyrî’nin görüşleriyle paralellik arz eder. O, dil ulemasının muhabbetten kasıtlarının iradet olduğunu söyler ama sûfilerin muhabbetten iradeti kastetmediklerini, tazîm ve yakınlaşma şeklinde anladıklarını söyler.⁸⁸⁷ Yine o, mutasavvıfların muhabbet hakkındaki şu tanımlarına yer verir: Muhabbet kalpte bir ateştir ki mâsivâyı murad mahbûbu yakar. Muhabbet isardır. Yani mahbûbun emrini kendisinden önce görmektir.⁸⁸⁸

⁸⁷⁶ Bakara, 2/195.

⁸⁷⁷ Bakara, 2/223.

⁸⁷⁸ Âli İmrân, 3/76.

⁸⁷⁹ Mâide, 5/42.

⁸⁸⁰ Âli İmrân, 3/146.

⁸⁸¹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 407

⁸⁸² Sühreverdî, a.g.e., s. 630; Kuşeyri, a.g.e., s. 407.

⁸⁸³ Kuşeyrî bu anlamdaki muhabbet hakkında şunları söyler: “Sûfîler mutlak olarak kullandıkları bu tarifte hemen hemen ittifak ve icma hasıl olmuştur. Muhabbet muvafakattan ibarettir. Muvafakat şekillerinin en mükemmeli ise kalp ile olan muvafakattır. Muhabbet zıttıyetin ve muhalefetin yok olmasını icap ettirir.” (Bkz. Kuşeyrî, a.g.e., s. 413.)

⁸⁸⁴ Sehl b. Abdullah (r.a.) bu konuda şunları söyler: “Muhabbet, taatla sarmaş dolaş olmak ve muhalefetle zıtlaşmaktır” demiştir. “Sevgi, sevgiliyi itaat halinde iken kucaklamak, ona muhalefet etmekten yüz çevirmektir. Bunun sebebi şudur: Kalpte hangi nispette kuvvetli olursa, dostun emri dosta o nispette kolay gelir.” (Bkz. Hucvirî, a.g.e., s. 375.)

⁸⁸⁵ Kuşeyrî, a.g.e., s. 407-410; Serrâc, a.g.e., s. 50.

⁸⁸⁶ Bkz. Sühreverdî, a.g.e., s. 631.

⁸⁸⁷ Vahyî, a.g.e., s. 35; Kuşeyrî, a.g.e., s. 405.

⁸⁸⁸ Vahyî, a.g.e., s. 36-37.

Hücviri muhabbete dair açıklamasında onun hal olduğuna değinmektedir. Ayrıca ona göre muhabbet Hakk'ın verdiği bir şeydir ve kimse onu ne engelleyebilir ne de defedebilir. Çünkü o ilahidir.⁸⁸⁹ Muhabbetin bu anlamda belli alametleri de mevcuttur. Mekki bunları şu şekilde belirtmektedir:

- 1- “Yüce sevgiliyi çok zikretmek. Zikrullah Allah'ın kulunu sevdiğinin bir delilidir.”
- 2- “Yüce sevgiliye kavuşma arzudur. Bu da selam yurdu olan ahirette Allah'ı bizzat görmek ve müşahede etmekle gerçekleşecek bir şeydir. Bu ise ölüme iştiyak duymaktır.”
- 3- “Allah Teâlâ'nın muhabbetini kalbin kıymet verdiği bütün diğer şeylere tercih etmek.”
- 4- “Sevgilinin sözünü sevmek, onu kalağı ve kalbinde devamlı tekrar etmektir.”
- 5- “Kulun kendisini rabbine yaklaştıracak bütün ahiret işlerini nefsin kötü arzularından ibaret olan dünya işlerinden öne almak, nefsin istek ve arzularını yerine getirmeden önce sevgilinin emirlerini derhal yerine getirmek, O'nun sevgisini kendi arzu ve isteklerine tercih etmek, Resûlullah (s.a.v.)'in emrettiğini yerine getirmek, yasakladığından sakınmak, O'nu bilen ve bilgisiyle amel eden dostlarına alçak gönüllü olmak, dünyayı tercih eden ehl-i dünyaya karşı onurlu davranmaktır.”
- 6- “Allah'a yaklaşmak, O'nun rızasını kazanmak ve O'na yaklaşma konusunda her türlü engel aşmak için canı ve malı ile sevgilisi Allah yolunda mücadele etmektir.”
- 7- “Sevgiliden başkasıyla huzur ve sükûnu terk etmektir.”
- 8- “Kulun derdini Rabbine açarak gönlü hoş olması ve halini sadece yüce rabbinin bilmesiyle rahatlamaıdır.”
- 9- “Geceleri uzunca teheccüd namazı kılmaktır.”
- 10- “Kalbi dünya malından çekip tamamen yüce sevgiliye vermek ve nefsin bütün kötü arzularına karşı hakkı tercih ederek Allah'a yönelmektir.”
- 11- “Allah'tan başkasının hizmetini arzulamamak, bütün arzu ve isteğini O'nun sevgisinde toplamak, ancak Mevlâ'nın razı olduğu şeyleri arzulamaktır.”

⁸⁸⁹ Hücvirî, a.g.e.,

12- “O’ndan gelen bela ve sıkıntıya razı olduktan sonra, onu gizleyip kimseye şikayet etmemektir. Çünkü sevgiliden gelen sıkıntı, sevenin yanında sevgilinin bir sırrıdır; ona karşı edepli davranmalıdır.”⁸⁹⁰

“Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim, mahlûkâtı yarattım” şeklindeki “kenz-i mahfî” hadisi sufiler nezdinde meşhurdur. Buna göre muhabbet ilk önce Allah’tan çıkmış ve dolayısıyla alem meydana gelmiştir. Nitekim “Allah onları, onlar da Allah’ı severler”⁸⁹¹ ayetinde de muhabbetin önceliği geçmektedir.⁸⁹² Muhabbet bu açıklamalara göre değerli bir makamdır ve Kuşeyri bunu belirterek “Hakk’ın muhabbeti kula dair bir fazilettir” değerlendirmesini yapmıştır.⁸⁹³ Mustafa Vahyî de bu ayeti ve “Kim Allah’a kavuşmak isterse Allah da ona kavuşmak ister”⁸⁹⁴ hadisini muhabbete delil olarak sunar ve muhabbeti şerefli bir hal olarak kabul eder. Ayrıca “Allah sevdiği ve kendisini seven bir kavim getirecektir” ayetini de Allah’ın kula muhabbet ile mevsuf ve kulun da Allah’a muhabbetle mevsuf olduğunu belirtir.⁸⁹⁵

Müellifimiz muhabbete delil olarak şu nasları da delil olarak sunar. “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun”⁸⁹⁶, “Allah sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü kâfirlere karşı onurlu ve şiddetli bir toplum getirecektir. Allah yolunda cihat ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu Allah’ın dilediğine verdiği lütfudur. Allah’ın lütfu ve ilmi genişir.”⁸⁹⁷ Peygamber (s.a.v.) bir kudsi hadisinde “Kim benim veli bir kuluma düşmanlık ilan ederse bana karşı savaş açmıştır. Yaptığım hiçbir şeyde tereddüt etmedim. Yalnız mümin kulumun ruhunu almakta tereddüt ettim. O ölümden tiksindir, ben de onun hoşlanmadığı şeyi sevmem. Fakat ölümden başka çare yoktur. Kulum bana ancak bana emrettiğim ve farz kıldığım ibadetle yaklaşır. Ve devamlı nafil ibadetlerle bana yakınlaşır. Öyle ki ben onu sevmeye başlarım. Onu sevince de duyan kulağı gören gözü tutan eli olurum.”⁸⁹⁸

⁸⁹⁰ Mekkî, a.g.e., c. 3, s. 213-284.

⁸⁹¹ Mâide, 5/54.

⁸⁹² Yılmaz, a.g.e., s. 233.

⁸⁹³ Kuşeyri, a.g.e., s. 404.

⁸⁹⁴ Buhâri, Rikâk, 41; Müslim, Zikir, 14; Tirmizi, Cenâiz, 67.

⁸⁹⁵ Vahyî, a.g.e., s. 35.

⁸⁹⁶ Âli İmrân, 3/31.

⁸⁹⁷ Mâide, 5/54.

⁸⁹⁸ Isfehâni, a.g.e., c. 8, s. 318.

Mutasavvıflar muhabbeti farklı şekilde tasniflemişlerdir. Buna dair “cinsin yine kendi cinsinden olanı sevmesi, ayrıca bir cinsten olanın kendi cinsinden olmayanı sevmesi.”⁸⁹⁹ Umûm ve husûsi olması.⁹⁰⁰ İmam Gazzâli ise bunu üç şekilde tasnif eder. Bunlar:

- 1- “Her canlı için ilk sevilen şey kendi nefsi ve zatıdır. Kişinin kendi kendini sevmesi demek, varlığının devamına meyli ve yok olmasına nefreti demektir. Zira tabiat bakımından sevilen şey, sevenin haline uygun düşendir.”
- 2- “Sevmenin ikinci sebebi, ihsandır. İnsan iyiliğin kölesidir. Gönüller kendilerine iyilik yapanları severler, kötülük yapanlara da kızarlar.”
- 3- “Bir şeyi zatından ötürü sevmektir. Yani herhangi bir iyiliğinden dolayı değil, zatından hoşlandığı için onu sevmesidir. İşte eksilip artmayan, yok olup tükeneyen gerçek sevgi budur.”⁹⁰¹

Vahyi Kuşeyri’den hareketle Allah’ın kula olan muhabbetini özel bir nimetlendirme iradesi olarak belirtir. Nitekim rahmet nimetlendirme isteğidir. Böylece rahmet irade etmekten daha özel ve muhabbet de rahmetten daha özeldir. Allah’ın kula özel olarak vermek istediği yakınlık ve ulvi halleri muhabbetle isimlendirilir. Allah’ın istemesi özel bir nimete bağlı olursa muhabbete ile isimlendirilir.⁹⁰² Kuşeyri’ye göre Allah’ın iradesi taalluk ettiği şeye göre isimlendirilir. Cezaysa gazap, nimet vermayse rahmet, özel biir nimetse muhabbet ismini alır.⁹⁰³ Buna benzer açıklamalr Hücviri’den de gelmektedir. O şu şekilde bir açıklama yapar: “Allah’ın kulunu sevmesi, ona bol bol nimet ihsan etmesi, dünya ve ahirette sevap vermesi, ceza mahalli (olan cehennem)den onu emin kılması, günahıtan koruması, yüce haller ve yüksek makamlar ikram etmesi, her şeyden tecerrüt edene kadar, sadece rızasını talep eder haline gelinceye dek ona ezeli inâyetini ulaştırması demektir. Hakk Teâlâ bu manaları kuluna

⁸⁹⁹Hucviri bu konuda şunları söyler: “Muhabbet iki çeşittir. Biri, cinsin yine kendi cinsinden olanı sevmesidir. Bu, meyletmek, gönül bağlamak, dokunma ve yapışma(yani sarılma ve kucaklama) yolu ile sevgilinin zatını ve şahsını talep etmektir. Diğeri, bir cinsten olanın, kendi cinsinden olmayanı sevmesidir. Bu, sevgilinin vasıflarından bir vasıfla beraber karar kılmayı ve bulunmayı talep etmek, o vasıfla itminan bulmak ve ünsiyet etmektir.” (Bkz. Hucvirî, a.g.e., s. 371.)

⁹⁰⁰ Bkz. Sühreverdî, a.g.e., s. 628.

⁹⁰¹ Gazzâli, a.g.e., c. 4, s. 539-541.

⁹⁰² Vahyî, a.g.e., s. 36; Kuşeyrî, a.g.e., s. 405.

⁹⁰³ Kuşeyrî, a.g.e., s. 405.

tahsis edince, bu irâdenin bu şekilde ona tahsis edilmesine (sûfiler) muhabbet ismini verirler.”⁹⁰⁴

Hücviri kulun Allah’ı sevmesiyle ilgili konuyu da açıklamaktadır. Ona göre kulun muhabbeti kalpteki bir sıfattır ve Hakk’a kurbiyeti içerin ve buknuyla alakalı tüm eylemleri barındıran bir yapıya sahiptir. O bu konuyu şu şekilde ifade eder: “Muhabbet, itaatkâr müminin kalbinde peyda olan bir sıfat olup, sevgilinin rızasını talep etmek, onu görmek için sabırsızlanmak, ona yakın olma arzusu içinde kararsız olmak, o olmadan başkası ile karar ve rahat bulmamak, onu zikretmeyi alışkanlık haline getirmek, zikrinin dışında kalan her şeyden teberri etmek ve uzaklaşmak, rahatı kendine haram kılmak, karar ve sükûn halini kendinden kaçırmak, ülfet ve ünsiyet ettiği şeylerin hepsini kökten terk etmek, hevâ ve hevesten yüz çevirmek, sevgi sultanına yönelmek, bu sultanın hükmüne itâat etmek, Hakk Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri’ni kemal vasıflarıyla tanımak için, O’nu yani Allah’ı ululamak ve yüceltmek manasına gelmektedir.”⁹⁰⁵ Bu anlamda muhabbetin alametlerinden biri de, Hakk’ın sevgisini her şeye değiştirmektir.⁹⁰⁶ Kuşeyri’ye göre bu muhabbet tarif edilemezdir. Ayrıca bu muhabbet kişide Hakk’ın dışındaki hiçbir şeye ülfet etmemeye götüren bir süreci ortaya çıkartır.⁹⁰⁷

Muhabbet Hakk’ın evliyası ya da başka bir deyişle arifler için hazırladığı en yüksek makamdır.⁹⁰⁸ Gazzali ise ahirette en mutlu kişilerin Hakk’ı en fazla seven kimseler olduğunu belirtir. Ona göre ahirete yönelmekle Allah’a yönelmek arasında doğru orantı bulunmaktadır. Zira bu durum sevgiliyle başbaşa kalmayı ifade eder ve sevginin gücü nispetinde bu durumdan alınan zevk de güçlü olacaktır.⁹⁰⁹ Buna Hz. İbrahim’in durumu örnek verilebilir: “İbrahim (a.s.) ruhunu kabzetmeye gelen ölüm meleğine: “Hiç dostun dostunu öldürdüğünü gördün mü?” diye sorar. Allah Teâlâ da ona : “Hiç dostun dostuna ulaşmasını kerih gördüğünü duydun mu?” diye vahyeder. Bunun üzerine İbrahim (a.s.) “Şimdi canımı al” der. Bu dereceyi ancak bütün

⁹⁰⁴ Hücvirî, a.g.e., s. 370. Ayrıca Hücvirî Hakk Teâlâ’nın kuluna olan muhabbetini ona hayır irade etmesi ve ona rahmet etmesidir diye açıklar. (Bkz. Hücvirî, a.g.e., s. 370.)

⁹⁰⁵ Hücvirî, a.g.e., s. 370; Ayrıca bkz. Kuşeyrî, a.g.e., s. 405.

⁹⁰⁶ Mekkî, a.g.e., c. 3, s. 215.

⁹⁰⁷ Kuşeyrî, a.g.e., s. 405.

⁹⁰⁸ Mekkî, a.g.e., c. 3, s. 209.

⁹⁰⁹ Gazzâlî, a.g.e., c. 4, s. 568.

mevcudiyetiyle Allah'ı sevenler bulur.”⁹¹⁰ Mekki ise böyle bir muhabbetin herkeste eşit olmadığını dile getirir ve manevi makamlardaki farklılıklara vurgu yapar. Farklılığın sebebi ise ona göre marifetteki farklılıktır. Muhabbette ileri derecede olanlar ise Hakk'ın ahlakını kendisinde en fazla gösterenlerdir.⁹¹¹ İmam Gazzâli ise muhabbeti kuvvetlendirmek için iki sebep söyler. Bunlar kendi ifadesiyle şöyledir:

- 1- “Dünya iyiliklerini kesmek ve Allah'tan başkasının sevgisini gönülden çıkarmaktır. Zira kalp, içi su dolu olan bir bardak gibidir. Nitekim sevginin kemâli bütün mevcudiyetiyle kalbin Allah'ı sevmesidir. Gönül başkasına iltifat ettiği nispette başkası ile meşgul olan bir boşluğu var demektir. Sirke konmak istenen bir bardakta su bulunduğu vakit ne kadar su varsa o nispette az sirke alacağı gibi, başkası ile meşgul olan kalp de o meşgale nispetinde Allah sevgisi azalır. Bardağı tamamen sirke ile doldurabilmek için suyunu tamamen boşaltmak gerektiği gibi, kalbi de tamamen Allah sevgisi ile doldurmak için başka her şeyden temizlemek lazımdır.”
- 2- “Allah'ı bilmenin, her yönü ve kuvveti ile tamamen kalbi kaplamasıdır. Kalbi mâsivâdan temizledikten sonra marifet ve muhabbeti kalbe yerleştirmek, toprağı temizleyip nadas ettikten sonra tohumu atmaya benzer. Bu tohumdan muhabbet ve marifet ağacı doğar.”⁹¹²

Sûfîler yukarıda herkesin muhabbet konusunda derecelerinin aynı olmayacağını söylediğimiz gibi muhabbet ehlini de üçe ayırmışlardır: “Avamın muhabbeti,” “sadıkların ve tahkik erbabının muhabbeti,” “aiflerin ve sıdıkların muhabbeti.”⁹¹³ Her derece için gereklilikler olsa da dünya sevgisini yok etmek diğerlerine göre daha önemlidir.⁹¹⁴ Muhabbetin artması ibadetlerimizde kuru, şekilden ibaret olan ve iştîyak olmadan bir ibadet şuuru ile değil de bir sonraki ibadeti özlemle bekleyen, heyecanla, huşû ile ve hissederek ibadet yapmamıza vesile olur.

⁹¹⁰ Gazzâlî, a.g.e., c. 4, s. 536.

⁹¹¹ Mekki, a.g.e., c. 3, s. 209-212.

⁹¹² Gazzâlî, a.g.e., c. 4, s. 568-570.

⁹¹³ Serrâc, a.g.e., s. 57-58.

⁹¹⁴ Afifi, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf, İslam'da Manevi Hayat*, terc. Abdullah Kartal, Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul, 2009, s. 215.

2. Fenâ ve Bakâ

Çağdaş tasavvuf sözlüklerinde fena tanımlarından biri “nesnelerin sufinin gözünde silinmesidir ve zıddına bakâ denir. Kul, insan olarak taşıdığı sıfatları ve huyları terk eder; fenâyâ ererek tam hale gelir, olgunlaşır. Ancak bu giden kötü sıfatların ve ahlakın yerini, Allah’ta mükemmel olarak bulunan ilahi sıfatlar alır”⁹¹⁵ ki “Allah’ın sıfat ve nitelikleriyle süslenmesine bakâ denilir.”⁹¹⁶

Mutasavvıflar fenâ ve bakâ hakkında epeyce açıklama yapmışlardır; farklılıklar ise bulunulan makamın özelliği itibariyledir. Fenâ ve bakâ tariflerine baktığımız zaman karşımıza şu şekilde tablo çıkmaktadır:

Sûfîler fenâ sözü ile “insandaki kötü sıfatların yok olmasına işaret ettikleri gibi, bakâ sözü ile de insanın güzel vasıflar edinerek bunda devam etmesine işaret ederler.”⁹¹⁷ Kuşeyrî’ye göre insanda ya iyi huylar bulunur ya da kötü huylar. Bu iki gruptan hali olamaz.⁹¹⁸ Fenâ, “kulun bütün nefsânî hazlardan fâni olup”⁹¹⁹ “hiçbir şeye karşı haz duymaması; bakâ, kulun kendisine ait olan şeylerden fâni ve Allah için olan şeylerle baki olması demektir.”⁹²⁰ Bazı şeyhler fena ile; “dünyaya karşı rağbet, hırs ve tûl-i emelin zevaline işaret eder.”⁹²¹ Kelabazi fenâ ve bakânın diğer çeşidini şöyle açıklar: “Allah Teâlâ’ya tazîm hali içinde baki, O’ndan başkasına tazîm etmekten fâni olmaktır.”⁹²² Bir başka anlamda fenâ ve bakâ, “muhâlefet (günah işleme) halini ve bu yöndeki hareketleri görmekten –kasd ve azim bakımından- fâni olmak, muvaffak (sevap işleme) halinden ve bu yöndeki hareketlerden –kasd ve fiil bakımından- bâki

⁹¹⁵ Cebecioğlu, TTDS, s. 161.

⁹¹⁶ Uludağ, TTS, s.70.

⁹¹⁷Kuşeyrî, a.g.e., s. 160; Bkz. Sühreverdî, a.g.e., s. 648. Hucviri fenâ ve bakânın yanlış anlaşıldığı; Hakk’la fâni ve bâki olmayacağını söyler. Fenâ ve bakâ kavramlarını daha çok insanın iyi ve kötü sıfatları açısından değerlendirir. (Bkz., Hucvirî, a.g.e., s. 304.)

⁹¹⁸ Kuşeyrî, a.g.e., s. 161.

⁹¹⁹ Kelâbâzî, a.g.e., s. 183.

⁹²⁰ Sühreverdî, a.g.e., s. 646-647.

⁹²¹ Sühreverdî, a.g.e., s. 648.

⁹²² Kelâbâzî, a.g.e., s. 185.

olmaktır.”⁹²³ Ebu Said el- Harraz: “Fenâ, Hakk’ta yok olmak, bakâ ise yalnız Hakk ile beraber bulunmaktır.”⁹²⁴

Kuşeyri fena ve beka kavramları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu kavramların ne anlama geldiği konusunda da örnekler vererek açıklamaktadır. Biz de şu sözlerini örnek olarak vermekte bir sakınca görmüyoruz. O şöyle der: “Bir kimse şeriat dili ile yerilen fiillerini terk ederse, o “şehvet ve nefsanî arzularından fâni oldu” denilir. Nefsanî arzularından fâni olunca ubudiyetindeki niyeti, kastı ve ihlası ile bâki kalır. Bir kimse kalbi ile dünyadan yüz çevirirse, o “dünyaya rağbet etmekten fâni olmuştur” denir. Dünyaya rağbet etmekten fâni olunca, inâbesindeki (Allah’a dönüşündeki samimiyet ve) sıdk ile bâkidir, denilir. Bir kimse huylarını düzeltmek için uğraşır da haset, kıskançlık, kin, cimrilik, hasislik, hırs, kibir gibi nefsanîyetin bölüğü ve benliği ile ilgili huyları kalbinden uzaklaştırırsa; o, “kötü huylardan fâni oldu” denilir. Kötü huylardan fâni olunca fütüvvet ve sıdk ile bâki kalır. Cehlinden fâni olan, ilmi ile bâki olur; şehvet ve arzuda fâni olan, Allah’a dönüş hali ile bâki kalır; dünyaya rağbet etmekten fâni olan, zühd ile baki olur; heva ve hevesinden fâni olan, Allah Teâlâ’nın iradesi ile bâki olur. Diğer bütün sıfatlar için de aynı şey söylenebilir.”⁹²⁵ Hucvirî ise şöyle söyler: “Cehâlet fâni olunca, ilmin bakâsı zaruridir, bilgisizlik yok olunca, mutlaka bilgi var olur. Asilik fâni olunca, itaat hali bâki olur. Kul için ilim ve tâat hâsıl olunca, o zaman zikrin bakâsı ile de gaflet fâni olur. Yani kul, Allah hakkında ilim sahibi olur ve bu ilmi de bâki ve daimi olursa, onunla cehalet fâni olur. Gafletten fâni olunca, O’nun zikri ile bâki olur. Güzel vasıfların kaim olması ile kötü fiillerin iskatı budur.”⁹²⁶

Müellifimiz ise Kelâbâzî’nin tarifini benimseyerek, fenâ, kulun vasıflarının zeval bulması, bakâ, kulun vasfına karşılık hak vasıflarının ortaya çıkması diye tarif yapar.⁹²⁷ İbrahim b. Şeyban: “Fenâ ve Bakâ ilmi, vahdaniyetteki ihlas ve ubudiyetteki sıhhat üzerinde devreder”⁹²⁸ diye ifade etmiştir. Serrac fena haline eren kimsenin

⁹²³ Kelâbâzî, a.g.e., s. 185.

⁹²⁴ Sühreverdî, a.g.e., s. 647.

⁹²⁵ Kuşeyrî, a.g.e., s. 161-162.

⁹²⁶ Hucvirî, a.g.e., s. 305.

⁹²⁷ Vahyî, a.g.e., s. 174; Kelâbâzî, a.g.e., s. 183-184.

⁹²⁸ Sühreverdî, a.g.e., s. 647.

özelliğini dünyaya ait hazzın bitmesi olarak belirtir.⁹²⁹ Vayhî'ye göre ibadet, tâat ve zikrullahâ devam insanı fenâ mertebesine götürür. Matlûb olan da bu fenâ mertebesidir.⁹³⁰

Evliyâ makamlarının nihyeti fenâ ve bakâ makamıdır. Ve irfan yolunun amacı muhabbetle fenâ ve fenânın amacı mahub ile bakâdır. Bakânın meyvesi de üns ve likâ; ebeden irtikâdır. Kul kendi beşeri sıfatlarından fenâ bulunca Mevlânın sıfatı ile bâki olur.⁹³¹ Ayrıca Mustafa Vahyî, fenâ sıfat-ı kevndir ve bakâ sıfat-ı mükevindir, diye söyler. Allah Teâlâ “Yeryüzünde bulunan her şey fânidir”⁹³² buyurmasıyla kevni fenâyı açıklamaktadır. “Rabbinin zatı bâki kalır”⁹³³ ayetiyle de kendi bakâsını beyan eder diye ifade eder.⁹³⁴

Ebû Said Harraz (r.a.), “Fenâ kulun ubudiyetini görmesinden fâni olmasıdır, bâka ise kulun, ulûhiyetin şahidi (ve tecellilerini temaşa etmesi) ile bâki olmasıdır”, der ve bunu Hücviî “ubûdiyet fiilinde afet vardır” diye açıklar. Zira kulun ibadetlerin görmesi kendisi için felakettir. Bunun tam aksi durum ise kulluğun hakikatini elde etmiş demektir. Hücviî bunu şöyle açıklamaktadır: “Kul fiilini görmediği zaman ubûdiyetin hakikatine vasıl olmuş, fiilini ve amelini görmekten fâni olmuş, Allah Teâlâ'nın fazlını ve lütfunu görme hali ile bâki olmuş, böylece muamelesi ve ameli tümü ile Hakk'a nispet edilmiş, hiçbir şeyi kendine nispet etmemiş olur. Zira kulun fiilinde kula makrun ve bitişik olan şeyler baştan sona kadar tam ve kâmindir.”⁹³⁵

Kelâbâzî ise fenada kulun sıfatların yok olmasına dikkat çeker.⁹³⁶ Kuşeyrî bu durumu açıklamak için kula gelen hakikatlerin insanda bıraktığı etki sebebiyle masivaya yönelik hiçbir şeyin hissedilmeyeceğini söyler ve bu kimseler için “halktan fâni oldu, Hakk ile bâki oldu” denilir.⁹³⁷

⁹²⁹ Serrâc, a.g.e., s. 249; Sühreverdî, a.g.e., s. 647.

⁹³⁰ Vahyî, a.g.e., s. 173. Fenâ ve bakânın nasıl hasıl olduğu için bkz. Kuşeyrî, a.g.e., s. 161-162; Hücviî, a.g.e., s. 305.

⁹³¹ Vahyî, a.g.e., s. 175.

⁹³² Rahmân, 55/26.

⁹³³ Rahmân, 55/27.

⁹³⁴ Vahyî, a.g.e., s. 174.

⁹³⁵ Hücviî, a.g.e., s. 308.

⁹³⁶ Kelâbâzî, a.g.e., s. 186-187.

⁹³⁷ Kuşeyrî, a.g.e., s. 161.

Tasavvufta fenâ kavramı farklı şekilde kullanılmaktadır. “Fenây-ı zâhir ve fenây-ı bâtin” diye ikiye ayıranlar olduğu gibi;⁹³⁸ “fenây-ı zât, fenây-ı sıfat, fenây-ı fiil, fenâ fi’l-ihvan, fenâ fi’ş-şeyh, fenâ fi’r-rasûl, fenâ fillah,⁹³⁹ fenâ fi’l-aşk, fenâ fi’l-kusûd, fenâ fi’ş-şuhûd, fenâ fi’l-vücûd”⁹⁴⁰ gibi ayıranlar da olmuştur.

Müellifimiz de fena ve bakada üç itibarın olduğunu söyler.

Fenâdaki üç itibar:

- 1- Kul zikirde öyle fâni olur ki kendi nefsinden hiç hazzı kalmaz.
- 2- Hakk’ı nefsi için taleb etmekten hayâ eder.
- 3- Fenây-ı üstür ki kul, üns-i mevlâda şaşmış ve hayran olur gider.

Bakâdaki üç itibar:

- 1- Marifet bakâsıyla bakadır.
- 2- Muhabbet bakâsıyla bakadır.
- 3- Üns bakâsıyla bakadır.⁹⁴¹

Sühreverdi ise beka haline dar bazı açıklamalar yapar. Ona göre beka eşyanın hepsinin aynı olmasıdır ve buna ulaşan kimsenin davranışları Hakk’ın isteklerine uygun olur. Dolayısıyla bu durumu “muhâlefet etme halinden fani, muvâfakat etme hali ile bâkidir” diye açıklar. Sühreverdi zihnindeki başka kanaati de açıklamaya çalışır. Herşeyin müsaviliğini yasaklarla emredilenlerin eşitliği anlamına gelmediğini söyler. Öyle ki bu hale erenlerde sadece Hakk’ın razı olduğu davranışlar meydana gelir ve yasaklar görülmez. Meydana gelen davranışlar da sadece Hakk için ortaya çıkar başka bir menfaat için değil. Sufilerin “Veli, nefsinin vasıflarından fâni ve Hakk’ın vasıfları ile bâkidir” demelerinin manası budur.⁹⁴²

⁹³⁸ Sühreverdî, a.g.e., s. 648.

⁹³⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 243-244; Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul, 2012, s. 124.

⁹⁴⁰ Cebecioğlu, TTDS, s. 161-162; Uludağ, TTS, s. 134-135.

⁹⁴¹ Vahyî, a.g.e., s. 173-175.

⁹⁴² Kelâbâzî, a.g.e., s. 183-184.

Fenâ ve bakâ kavramları Mustafa Vahyî'nin de önem verdiği kavramlar arasında yer almaktadır. İrfan yolunun amacının bunların olduğunu söyler. O, fenâda itibarların mevcut olduğunu ifade ederken bakâda da mevcut olduğunu ifade eder.

3. Kalp

“Kalp” kelimesinde Gazzâlî'ye göre iki anlamın bulunmaktadır. Birincisi sol göğsün altındaki kozalak parçasına benzer et parçasıdır. Kalbin ikinci manası ise “ruhani bir rabbâni latife olmasıdır.” Bu gözle görülmeyen, insanın hakikatini temsil eden irfan gibi hususların bulunduğu yeri ifade eden kalptir.⁹⁴³

Genel anlamda söyleyecek olursak kalp sözlükte “çevirme, döndürme, değiştirme manasına gelen kalp biyolojik ve anatomik olarak insan göğsünün sol tarafında bulunan cam kozalağına benzeyen bir et parçasıdır.” Tasavvufta ise kalp “ilahi hitabın mahalli ve muhatabı, marifet ve irfan denilen tasavvufi bilginin kaynağı, keşf ve ilham mahalli, tecelli aynası, ilahi isim ve sıfatların mükemmel şekilde tecelli ettiği yer, insanın mahiyeti, madde ile mananın birleştiği yer, akıl, ruh, ilahi latife” gibi çok yönlü manaları ifade eder.⁹⁴⁴

Kalp insanın insan olması, külli ve cüz'î işleri, dini işleri, vacip, haram ve câiz durumlar arasındaki farkları ayırt edebilme ve her birerlerinde hikmetin ne olduğunu ve her birinin sebeplerini bilme idrak ile olur. Bunları idrak eden de akıldır. Aklın mahalli ise kalptir.⁹⁴⁵ Yani kalp anlama, bilme ve irfanın merkezidir.⁹⁴⁶ Bu sebeple kalbin diri olması gerekir. İbn Ata “daima Allah'ı düşünen ve O'nu müşahede eden, O'ndan bir an bile ayrı ve uzak kalmayan, daima Allah'ı duyan, O'ndan dinleyen, O'nunla gören hatta O'nu gören kalptir”⁹⁴⁷ sözüyle bu noktaya dikkat çekmiştir.

Tasavvufun önemli kavramlarından biri kalptir ve hayatın merkezi buradadır. Seyr ü sülûk de yetkinliğe ulaşan bir kalp hayatına ulaşmayı amaç edinir.⁹⁴⁸ Tasavvuf,

⁹⁴³ Gazzâlî, a.g.e., c. 3, s. 9.

⁹⁴⁴ Cebecioğlu, TTDS, s. 264; Uludağ, TTS, s. 205.

⁹⁴⁵ Vahyî, a.g.e., s. 145-147.

⁹⁴⁶ Çakmaklıoğlu, M. Mustafa, *İbn Arabî'de Marifetin İfadesi*, İnsan Yay., İstanbul, 2011, s. 160.

⁹⁴⁷ Sühreverdî, a.g.e., s. 21.

⁹⁴⁸ Kara, a.g.e., s. 135.

ahlaki bir hareketin adı olarak kalplerin pisliklerden arındırılmasını meydana getirir.⁹⁴⁹ Her mükellefin üzerine farzdır ki, kişi bütün hallerinde kalbine bakmalı, Allah'ın rızasına aykırı olan şeylere muhabbeti ve kalbe eziyet veren nefsi şehvetleri kalbinden menetmelidir.⁹⁵⁰ Çünkü bunlar kalbin ölmesine yol açabilir. Muhammed bin Ali el-Bakır: “Kalbin ölümü nefsin şehvetlere dalmasındandır. Ne zaman şehvet reddedilirse hayatta arzu edilen kemale ulaşılabilir. Dinleyip anlayarak gereğini yapmak diriler içindir, öüler için değil. Nitekim Allah Teâlâ “Sen öülere duyuramazsın”⁹⁵¹ diye söylemiştir.⁹⁵² Kuşeyri kalbin ölmesi konusuna değinir ve zenginleri fakirlere tercih edenin kalbinin öleceğinden bahseder.⁹⁵³

Azaların sultanı kalptir ve altmıştan fazla afeti vardır. Kalp ve nefis ıslahı, gerçekte cihad-ı ekberdir. Diğer azalar kalbi pir kabul edip o doğru olduğunda bütün vücut doğru olur mefhumu üzerine diğer azalar da salah bulur.⁹⁵⁴ Bir insanın salâhı ve fesâdı kalbe bağlıdır. Zira kalp bedeni hareketin kaynağı ve nefis iradesinin merkezidir. Eğer kalpten salih bir irade sadır olursa ceset de doğru bir şekilde hareket eder. Bu işlerin en önemlisi Allah'a itaat etmede kalbi ıslah etmek ve korumak gerekir. Kalp iman, marifet, ilim, amel, iyi niyet ve ihsan ile salih olursa cesedin bütünü razı olunan amellerle ve güzel hallerle ıslah olur. Eğer kalp inkar, şekk, küfran ile fasid olursa cesedin hepsi fücür işleme ve isyan ile fasit olur.⁹⁵⁵ Kalbin bu anlamda önemi çok büyüktür. Sehl b. Abdullah'a birisi: “Evime bir soyguncu girmiş ve bütün eşyayı alıp gitmiş, demiş. Sehl de ona: “Allah Teâlâ'ya şükretmelisin. Soyguncu kalbine girseydi – ki kalp soyguncusu şeytandır- ve tevhit akideni ifsat etseydi ne yapacaktın”⁹⁵⁶ diye tavsiyede bulunmuş ve kalbin ebedi şekilde hayatımızı etkileyen önemini vurgulamıştır.

Tasavvuf tarihinde kalp birbirinden farklı çok sayıda benzetmeler yapılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Kubbe, okların hedefi, ayna ve havuz bunlar arasındadır.

⁹⁴⁹ Serrâc, a.g.e., s. 26.

⁹⁵⁰ Vahyî, a.g.e., s. 144.

⁹⁵¹ Rûm, 30/52.

⁹⁵² Sühreverdî, a.g.e., s. 20.

⁹⁵³ Kuşeyrî, a.g.e., s. 142.

⁹⁵⁴ Vahyî, a.g.e., s. 148.

⁹⁵⁵ Vahyî, a.g.e., s. 144.

⁹⁵⁶ Kuşeyrî, a.g.e., s. 260.

Buna ilaveten Gazzâli kalbi kaleye de benzetmektedir. Şeytan ise bu kaleye girmeye çalışan düşmandır. O bu noktada şunları söyler: “Kalp bir kaleye, şeytan da kaleye girmek isteyen bir düşman gibidir. O, kaleyi fethedip ona sahip olmak ister. Kaleyi düşmandan korumak, kapılarını sağlamlaştırmak ve gediklerini kapatmakla mümkündür. Kapı ve gedik yerlerini bilmeyen kimse elbette kaleyi muhafaza edemez. Kalbi şeytanın vesveselerinden korumak borçtur ve herkes için farz-ı ayndır. Vacibe ulaşmak için lazım olan her şey de vaciptir. Şeytanı defetmek de onun giriş yollarını bilmekle mümkün olur. Şu halde şeytanın giriş yollarını bilmek de vaciptir. Şeytanın kalbe giriş yolları ve kapıları çoktur.”⁹⁵⁷ Gazzaliye göre onlar şu şekildedir.

1. “Şehvet ile gazap şeytanın giriş yollarının en büyükleridir.”
2. “Haset ve hırs.”
3. “Helal olsa bile doyasıya yemek yemeyiz. Zira insanın doyuncaya dek yemesi şehvetinin kuvvetlenmesine yol açar. Şehvet ise şeytanın silahıdır.”
4. “Şeytanın kalbe açılan kapılarından biri de; ev, mobilya ve elbise ile süslenme sevgisidir. Şeytani insanın gönlünde bu hastalığı görünce artık o gönülde kuluçkaya yatar ve oradan ayrılmaz.”
5. “Şeytanın kalbe giden büyük kapılarından biri de tamahtır. Tamah kalpte güçlenince şeytan bu kalp sahibine tamah ettiği şeyleri çeşitli riya ve hilelerle sevdirebilir.”
6. “Acele etmek.”
7. “Bir diğer yol; altın, gümüş ve diğer ticaret maddeleri, apartmanlar ve hayvanlardır. İhtiyaçtan fazla olan bu gibi maddeler şeytanın merkezidir.”
8. “Cimrilik ve yoksulluk korkusu bu kapılar arasındadır. Bu korku infaktan insanı alıkoyar ve biriktirmeye davet eder ki, neticesi elim azaptır. Yoksulluk korkusu hakkında Süfyan-ı Sevri şunu söyler: Ademoğlunu öldürmek için şeytanın en kuvvetli silahı yoksulluk korkusudur. Şeytanın ademoğluna karşı bundan daha kuvvetli bir silahı yoktur. Şeytanın bu vesvesesi, insanoğlunun kalbine işledi mi kişi batıl şeylere dalar, haktan uzaklaşır, boş şeyler konuşur ve hatta yaratana karşı kötü zan beslemeye kadar gider.”

⁹⁵⁷ Gazzâlî, a.g.e., c. 3, s. 59, 71.

9. “Şeytanın kalbe girdiği büyük kapılardan biri de mezhep taasubu ve şehvet arzuları ile hasımlara kin tutmak, onları küçümsemek ve onlara hakaretle bakmaktır. Bu hal fasıkları olduğu gibi abidleri de helake götürür.”
10. “Şeytanın kalbe giriş yollarında biri de cehaletleri sebebiyle akılları ermeyen bazı kimseleri, Allahü Teâlâ'nın zat ve sıfatı üzerinde ve akıllarının alamadığı bu gibi meselelerde düşünceye sevkeder, şüpheyeye düşürür ve onları dinin esasında şaşırır.”
11. “Bir diğer kapı ise sû-i zandır.”

Gazzali'ye göre kalbi korumak için bütün sayılanları kapamak gereklidir. Şeytan bu halde de farklı denemelerde bulunacaktır ancak zikirle uğraşan kalbe giremeyecektir.⁹⁵⁸ Kalp zikirle kendi aydınlığını sağlar ve Sühreverdî'nin dediği gibi “yıldızlarla süslü gökyüzü” gibi olur. Bu kalbe şeytan giremez.⁹⁵⁹

Şeytanın kalbe girememesinin bir başka sebebi ise kalpte huşunun bulunmasıdır.⁹⁶⁰ Böyle bir kalbe sahip olmak elbette bazı şeyleri gerektirmektedir; fakat böyle bir kalbe sahip olduktan sonra aynı minvalde devam ettirmek için çok dikkatli olmak gerekmektedir. Ebu Bekr Dekkak: “Beni İsrail çölünde yolumu şaşırdım ve on beş yıl dolaşım, yolumu bulunca karşıma bir asker çıktı ve bana bir yudum su ikram etti. (Askerin nereden ve nasıl aldığını bilmediğim o) suyun kasveti kalbime tesir etti ve otuz senedir bunun elemi çekiyorum”⁹⁶¹ diyerek bir yudum suyun etkisinden bahsetmektedir.

Kalbin ne ile meşguliyeti önemlidir. Çünkü kalp insanın dünya ve ahiretini etkilemektedir. Gazzali kalpteki vesvesenin kişiyi etkileyeceğini bildirir. Bundan korunmak içinse Hakk'tan başka şeylerin kalbe sokulmaması gerekir ki bunun yöntemlerinden biri de zikirdir. Zira zikir kalpte şeytanın etkisini azaltan bir yapıya sahiptir.⁹⁶² Bu anlamda Vahyi'nin görüşlerini şu şekilde ifade edebiliriz: Bir kimsenin hissi, arzusu dünya metası olursa kalbine de bu dünya metası ve süsü dolar. Böylece

⁹⁵⁸ Gazzâlî, a.g.e., c. 3, s. 71-83.

⁹⁵⁹ Sühreverdî, a.g.e., s. 575.

⁹⁶⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s. 233-234.

⁹⁶¹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 207.

⁹⁶² Gazzâlî, a.g.e., c. 3, s. 63.

kalbin temizliği gider ve bulanıklık meydana gelir. Eşyanın sebeplerini ve hikmetlerin hakikatlerini idrak edemez. Yaptığı iş ve söylediği söz şeriata ve hikmete aykırı olmaya başlar. Dünya ve ahireti harap olur; şeytan, nefis ve kötü ahlak ile kalbi dolu olup ilahi sırları idrak edemez olur. İsteği, düşüncesi yeme-içme ve nefsanî istekler olur. “Allah’ın zikrinden katılmış olan kalplerin vay haline!”⁹⁶³ ve “Allah kimi saptırmak isterse göğsünü daraltır”⁹⁶⁴ ayetlerinin anlamları onda tezahür eder ve hayvan ve hatta hayvandan daha aşağı olur. Bunlardan kurtulan ve kalbini temizleyenlerin yolu ise dünyaya bağlı olan süsleri görüp kalbine girdirmeyen; iman, zikir, Kur’ân ehli olan kimselere muhabbet eden ve onlarla birlikte olan; kalbini kötü ahlaktan ve masiva ile bağlı olan dertlerden kurtaran, ondan engelleri temizleyen ve kalbi güzel ahlak ile süsleyenlerin yoludur. Bunu sağlamanın yolu da Allah’ı zikretmek, Kur’ân’ın manasını düşünmek, dünyayı zemm ahireti metheden ayetleri ve hadisleri düşünmek, fikrini Allah ve Resûlundan başkasına sarf etmeyip daima tazarru ve niyaz edip salihlerle, âlimlerle ve zikir ehliyle beraber oturmadır.⁹⁶⁵

Gazzali melekten gelen ilhama kalp nasıl uygunsu şeytanın vesveseleri için de kalp aynı şekilde uygun olduğuna değinmektedir. İnsanın tercihleri kalpte bulunacak şeyin mahiyetini de belirlemektedir. Heva ve hevesine tabi olanlar şeytanı kalplerine yerleştirirler. Bunun aksine meleklerin ahlakına göre davranırsa kalbi meleklerin yeri olur.⁹⁶⁶ Dolayısıyla kişi hevasına uymadığı zaman Gazzali’ye göre “namus, kanaat, huzur, zühd, vera, takva” ortaya çıkar. Buna iiaveten “haya, zeka açıklığı, hoş görürlük, müsamaha” da kendisin gösterir. “Kalpler ancak Allah’ı zikretmekle mutmain olur”⁹⁶⁷ ayetindeki gibi kalp parlayan hale gelir. Kötü huylar da kalbi karartır ve kalp ve dolayısıyla mühürlenir.⁹⁶⁸

Kalbin ıslahı için temel husus Kur’ân ve sünnete tam bir ittibadır. “ O gün ne mal fayda verir ne de oğullar. Ancak Allah’a selim bir kalp ile gelen başka”⁹⁶⁹ ayeti

⁹⁶³ Zümer, 39/22.

⁹⁶⁴ En’am, 6/125.

⁹⁶⁵ Vahyî, a.g.e., s. 146-147.

⁹⁶⁶ Gazzâlî, a.g.e., c. 3, s. 61.

⁹⁶⁷ Ra’d, 13/28.

⁹⁶⁸ Gazzâlî, a.g.e., c. 3, s. 26-27.

⁹⁶⁹ Şuarâ, 26/88-89.

ile “Temizlik imanın yarısıdır”⁹⁷⁰ hadisi kalbi temizlemeye işaret eder. Sühreverdî Hakk kelamını ancak masivayla ilişkisini koparan⁹⁷¹ anlayabilir der ve kalbi, hazır olan hakkıyla öğüt alabilir.⁹⁷²

Kalp tarifi yapılırken vücuda nispetle onun bir yönetici konumunda olduğu ifade edilir. Müellifimiz de bu anlamda epeyce örnek vermektedir. Bazen bedende kalbi bir krala ve diğer azaları da halka benzetenler olmuştur. “İnsanlar kralların dini üzeredir” mefhumunca halkın salah ve fesadı kralın salah ve fesadına bağlıdır. Yine başka bir benzetmede de kalp yeryüzüne benzetilmiştir. O yeryüzünden sadır olan amelleri nebat ve ağaçlara benzettirler. Eğer bir yerin toprağı daima terbiye üzerine olursa güzel nebat ve meyveli ağaç hâsıl olur. Eğer pis ve bakımsız olursa faydasız nebatat meydana gelir. Kur’ân’da Allah “Güzel yerin bitkisi rabbimizin izniyle bol çıkar, kötü olandan ise faydasız bitkiden başkası çıkmaz”⁹⁷³ buyurmuştur. Bazen de kalp bir su pınarına ve azaları da suyun aktığı nehirlerle benzetilmiştir. Eğer pınardan çıkan su temiz olur, pislik dökülmez ise su çok olur, bitki ve ağaçlara nema ve tazelik olur. Eğer suyun çıkışı taş, toprak, çöplük ile dolu olursa ondan gelen su çöpün pisliğini taşıır, saflık gider bir faydası olmaz.⁹⁷⁴

Kalp ile ilgili kavramlardan bir tanesi de “selim kalp” kavramıdır. Müdrikler: “Kalb-i selim, içinde Allah’tan başkasına yer bulunmayan kalptir.” Ebu Bekr Kettâni “O gün ancak kalb-i selim fayda verir, başkası değil”⁹⁷⁵ ayetindeki kalb-i selim’in üç çeşit olduğunu söyler. Bunlar:

1. “Kalbinde Allah’a herhangi bir ortak koşmadan Allah ile karşılaşan kimse.”
2. “Kalbi Allah’tan başkasıyla meşgul olmadan ve O’ndan başkasını murad etmeden Allah ile karşılaşan kişi.”
3. “Allah’tan başkasıyla kaim olmadığı duygusuna sahip, Allah ile eşyadan fani olan ve sonra Allah ile Allah’ta fani olarak Allah’a mülaki olan kul.”⁹⁷⁶

⁹⁷⁰ Müslim, Tahâret, 1; Ahmed b. Hanbel, c. 37, s. 536.

⁹⁷¹ Sühreverdî, a.g.e., s. 18.

⁹⁷² Kaf, 50/37.

⁹⁷³ A’râf, 7/58.

⁹⁷⁴ Vahyî, a.g.e., s. 144-145.

⁹⁷⁵ Şuarâ, 26/89.

⁹⁷⁶ Serrâc, a.g.e., s. 75, 94-95.

Tasavvufun önemli kavramlarından olan kalp, müellifimizin de üzerinde durduğu kavramlardan bir tanesi olmuştur. Kalbin tasfiye edilmesi, şeytani ve nefsanî duygulardan uzaklaştırılması gerekmektedir ki bütün vücudun yöneticisi konumunda olması bunun önemini ortaya koymaktadır. Kalbi gafletten arındırmalı ve Hakk'a tabi kılmalı ve bunların yollarını aramalıyız.

4. Rüya

Rüya “uyku halinde zihinde beliren düşünce ve olaylar” diye tanımlanmaktadır.⁹⁷⁷ Rüyanın hakikatini ise Kuşeyri şu şekilde belirtir: “Kalbe gelen hatır (manevî hitap) ve muhayyile ile tasavvur edilen bir haldir.”⁹⁷⁸ Rüyalar ya da uykudayken gelen hatırlar kaynakları itibarıyla farklılık gösterir. Bunların kaynakları şeytan, nefis ve melektir.⁹⁷⁹ Rüyaların geldiği yere göre yorumlanması söz konusudur. Allah'tan gelenler için yoruma gerek duyulmazken melekten olanlar yorumlanır ve diğer kaynaklardan gelenleri pek dikkate almamak gerekir.⁹⁸⁰

Kur'ân'da bazı peygamberlerin rüyalarının anlatılması, Hz. Peygamber (a.s.)'in rüya ile ilgili hadisleri sâfilere dikkatini çekmiş; *er-Risâle, et-Taarruf, İhya* gibi temel tasavvuf eserlerinde rüya için özel bölümler açmışlardır.⁹⁸¹ Mustafa Vahyî ise salih rüyayı inkar edenlere karşı Kur'ân-ı Kerim'de rüyaya konu olan ayetleri ve Hz. Peygamber (a.s.)'in hadislerini delil getirir.

Müellifimiz salih rüyayı inkar edenlere karşı “Acaba bu rü'yây-ı sâlihâyı inkar eden ashâb-ı dalalet ve erbâb-ı cehâlet Kur'ân ve hadis okumamış mı veyahut Kur'ân ve hadis okunan yere varmadılar mı, Kur'ân ve hadiste rü'ya zikrolunan mahalli istima' edince bu lafz-ı şerîfin ma'nası nedir diye sormadılar mı?” diye sorular sorar. Hatta bu soruları sorduktan sonra salih rüyayı inkar edenlerin alim elbisesini giymiş,

⁹⁷⁷ Uludağ, TTS, s. 300.

⁹⁷⁸ Kuşeyrî, a.g.e., s. 467.

⁹⁷⁹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 467; Cebecioğlu, TTDS, s. 405; Uludağ, TTS, s. 300.

⁹⁸⁰ Uludağ, TTS, s. 300-301.

⁹⁸¹ Yılmaz, a.g.e., s. 352.

kisve ve tac ile iftihar eden cahiller olduğunu belirtir ve bunların hakkında şu şiiri söyler.

“Sarığı vardır başında kubbe kadar

Yoktur ihlası dilinde habbe kadar.”⁹⁸²

Vahyî, salih rüyayı inkar edenlerin genellikle filozoflar olduğu kanaatindedir. Onların halktan birisinin rüyasını nerede olduğunu sorduklarında ise: Yusuf (a.s.) hapiste iken Mısır kralının gördüğü rüyanın buna örnek olduğunu ifade eder.⁹⁸³ Filozoflar ve mühidler gibi rüyayı inkar üzere ölmenini iyi olmadığını; eğer bu inanç üzerine ölünürse ahirette delâlet ve şekâvet üzere olunacağını ifade eder ve uyarır. Çünkü salih rüyayı inkar etmek Kur’ân’ı ve peygamber hadislerini inkar etmektir.⁹⁸⁴

Efendimiz (a.s.) “Salih kişinin gördüğü güzel rüya nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür”⁹⁸⁵ buyurmaktadır. O sabah namazını kıldıktan sonra yüzünü sabah dönerek bugün rüya gören var mı, tabir edeyim dermiş. Ashâb-ı kiram gördükleri rüyayı anlatıp Efendimiz tabir edermiş. Mustafa Vahyî bunlara binâen rüyanın Kur’ân ve sünnet ile sabit olduğunu; ve görülen bir rüyanın bir alim-i rabbâniye veya bir şeyhe anlatılması meşrû; tevil ve tabir edilmesinin sünnet olduğunu ifade eder.⁹⁸⁶

Rüyaları kimin gördüğüne göre değişen bir yapısı da mevcuttur. Peygamberlerin gördüğü rüyayla diğer inananların gördüğü rüya arasında fark vardır. Peygamberlerin rüyaları vahiyken dini yaşayışı ileri seviyedeki insanlarınki ilham olabilir.⁹⁸⁷ Ayrıca rüyalar seyr ü sülukte ya da mürşidle ilişkide olumlu yöne sahiptir,⁹⁸⁸ zira buna dair örnekleri tasavvuf tarihinde görmek mümkündür.⁹⁸⁹ Rüya terbiye sürecinde manevi anlamda bilgi ifade eden bir yapı arzeder.⁹⁹⁰ Ayrıca müridin

⁹⁸² Vahyî, a.g.e., s. 190.

⁹⁸³ Vahyî, a.g.e., s. 192.106. Yusuf (a.s.) hapiste iken Mısır kralının rüyası için bkz. Yusuf (12/43 vd.)

⁹⁸⁴ Vahyî, a.g.e., s. 190-194.105.

⁹⁸⁵ Buhâri, Ta’bir, 2; Ahmed b. Hanbel, c. 19, s. 291.

⁹⁸⁶ Vahyî, a.g.e., s. 192-193.106.

⁹⁸⁷ Uludağ, Süleyman, “Rüya”, *DİA*, İstanbul, 2008, c. 35, s. 309, 2008.

⁹⁸⁸ Akot, Bülent, “Tasavvufî Terbiyede Rüyanın Değeri”, *HÜİFD*, sayı: 19, 2011, s. 105.

⁹⁸⁹ Kara, a.g.e., s. 104.

⁹⁹⁰ Yılmaz, a.g.e., s. 351.

manevi takibi de bu yolla yapılmıştır.⁹⁹¹ Mustafa Vahyî, Hâcegân ve Nakşibendîler diye isim vererek sûfilerin sulûklerinin salih bir rüya ile başladığını belirtir.

Sûfiler rüyanın sağladığı bilgiyi kabul ederek İslam düşüncesinde ele alınan konulara dair farklı yorumlar getirmişlerdir ve bu yolla tefsir de yapmışlardır.⁹⁹² Müellifimize göre meşayih-i kirama muhabbet eden, onların ardından giden ve Allah'ı zikre devam eden kişilerin rüyaları keşf-i sahih mesabesindedir. Neticede onlar gizli sırlara malik ve ilahi mükedderatın acaip hallerine arif olurlar. Fakat sûfiler ubûdiyyet sırrını ifşa etmeyi küfür olarak kabul ettiklerinden sırları ifşa etmekten kaçınırlar. Sır vermek olur, sırrı aşikar etmek olmaz deyip ilahi sırları can gibi gönüllerinde gizlerler.⁹⁹³

Sûfiler rüyalarında Hz. Peygamber (a.s.) tarafından uyarılmışlar; ayrıca Allah'ın rızasına uygun olmayan bir şey yaptıklarında yine rüyalarında bu işin kötülüğü onlara bildirilmiş ve normal hayatta da bu olayın tesirini hissetmişlerdir.⁹⁹⁴ Öyle ki bu anlamda görülen rüya şu hadisede olduğu gibi bir davranışın kötü olduğunu ve dikkat edilmesine yönelik bir uyarı içerir: Hasan Basrî diyor ki: “Bir gün Basra mescidine girmiştim. Bir grup dostumuzun orada olduklarını gördüm. Gittim yanlarına oturdum. Baktım, bahis konusu ettikleri bir adamın gıybetini yapıyorlar. Bu gibi konuşmalardan onları men ederek Resûlullah (s.a.v.)’den ve Hz. İsa (a.s.)’dan bana ulaşan bir hadisi rivayet ettim. Oradaki topluluk, üzerindeki konuştukları mevzuyu bırakarak başka bir meselede laf etmeye başladı. Fakat bir müddet sonra lafı yine evvelki adama getirerek onun hakkında konuşmaya başladılar. Bu sefer ben de onlara katıldım. Sonra o topluluk evlerine giderken ben de evime geldim ve uyudum. Rüyamda birinin bana geldiğini, elinde ağaçtan bir tabak tuttuğunu, tabağın içinde bir parça domuz etinin konulmuş olduğunu gördüm. Adam bana, “ye” dedi. Ben, “olmaz, bu domuz etidir, yiyemem” dedim. Adam teklifini iki kere tekrarladı ama ben hep aynı cevabı verdim. Sonra, “bunu, behemehâl yiyeceksin” dedi ve çenemi açarak eti ağzıma koydu. Adam karşımda duruyor, ben de eti ağzımda çiğniyordum. Eti ağzımdan

⁹⁹¹ Yılmaz, a.g.e., s. 353-354.

⁹⁹² Kara, a.g.e., s. 102-104.

⁹⁹³ Vahyî, a.g.e., s. 189-190.

⁹⁹⁴ Bkz. Kelâbâzî, a.g.e., s. 214-215.

atmaktan korkuyor, yutmaktan da tiksiniyordum. Bu halde iken uyandım. Vallahi otuz gün otuz gece yediğim ve içtiğim her şeyde o etin kokusunu burnumda, tadını ağızımda hissettim.”⁹⁹⁵

Rüyada verilen mesajı anlamamak ilgili kişi için olumsuzluğu ifade eden anlama gelmektedir.⁹⁹⁶ Tasavvuf tarihine bakıldığında ise Hz. Peygamber (s.a.v.)’in uyarısı şeklinde rüyalar ile karşılaşılır. Örnek olarak şu olayı verebiliriz: Kettânî diyor ki: “Nebi (s.a.v.)’i rüyada gördüm ve dua buyur da Allah kalbimi öldürmesin”, dedim. Buyurdu ki: “Her gün kırk defa: Ya Hayy, Ya Kayyûm, La ilahe illa ente”, de; “şüphe yok ki Allah kalbini ihya eder.”⁹⁹⁷ Bu rüyada kişiyi yönlendirme bulunmaktadır. Kişinin kalbini öldürmemesi için yapılması gereken şey bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından izah edilmiştir. Yine rüyada nasihat istemek ve buna uygun yaşamaya çalışmak da tasavvuf eserlerinde görülmektedir. Nitekim Bişr b. Haris Hafî: “Müminlerin emiri Ali b. Ebû Tâlib’i rüyada gördüm ve: “Ey müminlerin emiri, bana nasihatte bulun”, dedim. Şöyle dedi: “Allah Teâlâ’dan sevap isteyerek ve ümit ederek zenginlerin fakirlere iyilik ve merhamet etmesi ne kadar hoş bir şeydir! Bundan daha hoş olanı Allah Teâlâ’ya güvenerek fakirlerin zenginlere karşı kibirlenmeleridir.” (Rızıklarını Allah’ın verdiği güvenerek zenginlerin ihsanına tenezzül etmemeleridir) “Ey müminlerin emiri, biraz daha nasihat eylemez misin?” Dedim. Şu şiiri okudu: “Ölü idin dirildin, yakında yine öleceksin, baki alemde bir ev inşa et, fani alemin evine tenezzül etme”⁹⁹⁸ diyerek bu durumu ortaya koymaktadır. Bu rüyada aslında karşılaştığımız şey yaşanan dünyada nasıl bir tavır almamız gerektiği vurgulanmaktadır.

Mutasavvıflar bazı zamanlarda vefat eden diğer sûfileri rüyalarında görmüşler ve ondan bilgi almak istemişlerdir. Bunlardan şu vereceğimiz örnek gerçekten dikkate şayandır: Cerîrî Cüneyd’e rüyada: “Ey Cüneyd, halin nasıldır?” diye sordu. Cüneyd: “O, işaretler(in değeri) düştü, o ibare ve ifadeler yok oldu, bize (tasavvufi işaret ve ifadelerin değil), sadece sabahları yaptığımız tesbihlerin faydası dokundu, dedi.”⁹⁹⁹

⁹⁹⁵ Kelâbâzî, a.g.e., s. 215.

⁹⁹⁶ Köksal, İsmail, “Rüyaların Fıkhi Boyutu”, *FÜİFD*, sayı: 13, 2008, s. 36.

⁹⁹⁷ Kuşeyrî, a.g.e., s. 470.

⁹⁹⁸ Kuşeyrî, a.g.e., s. 470.

⁹⁹⁹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 472.

Görülen rüyada vurgulanan düşünce ise samimi bir şekilde yapılan ibadetin karşılığını ifade etmektedir. İslam kültürünün önemli kavramlarından olan takva da şu şekilde rüyada anlamını bulmuştur: Ebu Bekr Kettânî: “Rüyada güzel bir genç gördüm, ondan daha güzelini görmemiştim. Sen kimsin?” diye sordum. “Takvayım”, dedi. “Nerede ikamet edersin?” dedim. “Hüzünlü kalplerde”, dedi. “Sonra uykudan uyandım ve zaruret hali hariç, bir daha gülmemeye azmettim” diyerek rüyasında, güzel bir gencin takvaya benzetilmesi dile getirilmiştir. Bunun gibi güzel rüyalar olduğu gibi rüyasında iblisi görenler olmuş ve onun nasıl korkutulacağı veya uzaklaştırılacağı hakkında bilgi verilmiştir. Şu örnek bunu gayet iyi açıklmaktadır: Ebu Said Harraz’ın şöyle dediği rivayet edilir: “Rüyada iblisi gördüm, dövmek için elime sopa aldım. Fakat, o bundan korkmaz, sadece kalpteki marifet nûrundan korkar, denildi.”¹⁰⁰⁰

Rüyalarda görülen şeylerin anlamı bulunur ve bu anlamlar Hakk’ın iradesiyle bazı kimselere verilebilmektedir. Bunun yanısıra rüya tabiri de hadislerde geçmekte olup birçok hadis derlemesinde “Kitâbu’r-Rüya” başlıkları bulunmaktadır. Bu konu Hz. Peygamber (a.s.)’ın yaptığı bir uygulamadır da. Hakeza rüyanın nübüvvetle kurulan ilişkisi de onun değerini ortaya koymaktadır.¹⁰⁰¹

Görülen rüya karşısında gösterilecek olan tavır-inanılıp inanılmaması hakkında-kişinin sadık olup olmamasına bağlıdır. Sadık kişilerin gördüğü rüyalara itimad edilmesi gerekir. Fakat Gazzâlî “çok yalan konuşanın, fesat ve isyanı çok olanın” rüyasına güvenilmeyeceğini söyler.¹⁰⁰² Tasavvuf klasiklerine göz attığımızda rüyada Hz. Peygamber (a.s.) tarafından sûfilere hangi zikri çekmesi gerektiğini, vefat etmiş sûfilerin hayatta olan sūfilere veya insanlara ölümünden sonra nelerle karşılaştığı, öldükten sonra iyilikle muamele görmesinin dünyada hangi amelinin buna sebep olduğu gibi konular göze çarpmaktadır.¹⁰⁰³ Bunlar arasında dikkat çeken konu ise ölen sūfinin öldükten sonra nasıl muamele gördüğü ve bunu neye borçlu olduğu

¹⁰⁰⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s. 476.

¹⁰⁰¹ Özköse, Kadir, “Tasavvufta Bilgi Meselesi”, *Tasavvuf*, ed. Kadir Özköse, Grafiker Yay., Ankara, 2014, s. 462.

¹⁰⁰² Gazzâlî, a.g.e., c. 4, s. 902.

¹⁰⁰³ Kuşeyrî, a.g.e., s. 468-477; Gazzâlî, a.g.e., c. 4, s. 907-909.

konusudur. Bu da hiç şüphesiz yaşayan kişiler için dünyada ne yapması gerektiğine yönelik mesajları ve nasihatleri içermektedir.

C. DİĞER KONULAR

1. Tasavvuf ve Tarikat

Tasavvufa dair oldukça fazla tanımlama vardır. Hatta bunun binden fazla olduğu iddia edilir. Ulemanın buna dair birçok ifadesi vardır ve kendilerine göre bir tanımlama getirmişlerdir.¹⁰⁰⁴ Tasavvufun temel eserlerinde bu sūfilerin tasavvufla ilgili tanımları bulunmaktadır. Ebû Muhammed Cerîrî'ye: "Tasavvuf nedir? diye sorulunca şu cevabı vermişti: "Güzel ve yüksek olan her çeşit huylara giriş yapma, çirkin ve aşağı olan her çeşit huylardan çıkış yapma manasına gelir"¹⁰⁰⁵; Cüneyd şöyle demiştir: "Tasavvuf, Hakk'ın senin senden öldürmesi ve kendisi ile diriltmesidir"¹⁰⁰⁶; Amr b. Osman Mekkî'ye, "tasavvuftan sorulmuş. O da: "Tasavvuf her zaman o vakitte yapılması en iyi olan şeyle meşgul olmaktır"¹⁰⁰⁷; Muhammed b. Ali Kassab ise şöyle der: "Tasavvuf, şerefli bir zamanda, şerefli bir insandan, şerefli bir toplulukla bulunurken zuhur eden, şerefli huylardır"¹⁰⁰⁸; Semnun: "Ne bir şeye mâlik olman, ne de bir şeyin sana mâlik olmasıdır"¹⁰⁰⁹; Şiblî, "Tasavvuf, kaygısızca Allah ile bulunmaktır"¹⁰¹⁰ diye tarifler yapılmıştır.¹⁰¹¹ Çağdaş tasavvuf sözlüklerinde ise tasavvuf, "kul ile Allah arasında ihsan olayının gerçekleşmesi veya kulun ihsan vasfını kazanmasının yollarını gösteren bir ilim ve bîatını fıkhıdır. Kur'ân-ı Kerim'i Hz. Resûlullah (s.a.v.) gibi yaşamaya çalışmak, kimseden incinmemek, kimseyi incitmemek, nefse karşı girişilen ve barışı olmayan bir savaş, herkesin yükünü çekmek,

¹⁰⁰⁴ Kuşeyrî, a.g.e., s. 367.

¹⁰⁰⁵ Kuşeyrî, a.g.e., s. 368; Serrac, a.g.e., s. 23.

¹⁰⁰⁶ Kuşeyrî, a.g.e., s. 368

¹⁰⁰⁷ Sühreverdî, a.g.e., s. 69; Serrâc, a.g.e., s. 24.

¹⁰⁰⁸ Serrâc, a.g.e., s. 23.

¹⁰⁰⁹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 368.

¹⁰¹⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s. 369.

¹⁰¹¹ Hucvirî, a.g.e., s. 95-105; Kelâbâzî, a.g.e., s. 135-137; Serrâc, a.g.e., s. 23-24; Sühreverdî, a.g.e., s. 64-71. Tarifler için bkz. Kara, Mustafa, a.g.e., s. 26-30; Yılmaz, a.g.e., s. 34-62; Cebecioğlu, Ethem, "Prof. Nicholson'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri", *AÜİFD*, sayı: 29, 1987, s. 387-406.

kimseye yük olmamak, Hakk ile birlikte ve O'nun huzurunda olma hali diye tarif edilmiştir.”¹⁰¹²

Murtâiş (r.a.), “Tasavvuf güzel ahlaktır” demiştir. Bu da üçe ayrılarak değerlendirilmektedir. Birincisi, Hakk ile beraberlik; ikincisi, halk ile beraberlik; üçüncüsü, nefis ile beraberliktir. Her birinin kendine ait özellikleri bulunmaktadır. Eğer bir kimsede bunlar yer edinirse güzel ahlak meydana gelir.¹⁰¹³ Müellifimiz tasavvuf ilmini “Allah’ın ahlakı ile ahlaklanın”¹⁰¹⁴ emrine uyup esmâ-i hüsnâyı zikir ile muttasıf olan bir ilim olarak tarif etmektedir. Ayrıca bu ilim kalpten masiva sevgisini kesip kalbi, Mevlânın muhabbetine bağlama ilmidir. İtikadı düzeltip Efendimiz (s.a.v.)’in söz, fiil ve ahlakına uyma ve onun izinde gitmenin ilmidir. Ahlakı güzelleştirme, mizacı değiştirip zikre devam etmesini sağlama, kâmil bir yönelişle üns makamına ve huzura ermenin ilmidir ki buna din ilmi dahi derler. Ehlullah ve dervişler bu itikad üzerinde olduğuna şüphe yoktur.¹⁰¹⁵

Tasavvuf tanımlarının çok olduğunu ve bunun sebebini söylemiştik. Ayrı ifade ve lafızlarla ele alınan bu tanımları on grupta toplamak mümkündür. Bunlar:

- 1- “Tasavvuf zühddür.”
- 2- “Tasavvuf güzel ahlaktır.”
- 3- “Tasavvuf tasfiye; yani kalp temizliğidir.”
- 4- “Tasavvuf tezkiye; yani nefis ile mücahededir.”
- 5- “Tasavvuf istikamet; yani kitap ve sünnete sarılmaktır.”
- 6- “Tasavvuf Allah’a tam teslimiyet ve rabbaniliktir.”
- 7- “Tasavvuf Hakk’a vuslattır.”
- 8- “Tasavvuf İslâmın ruh hayatıdır.”
- 9- “Tasavvuf bir bâtın ilmidir.”
- 10- “Tasavvuf havassa ait ledün ilmidir.”¹⁰¹⁶

¹⁰¹² Cebecioğlu, TTDS, s. 475; Uludağ, TTS, s. 345.

¹⁰¹³ Hucvirî, a.g.e., s. 104.

¹⁰¹⁴ Kaynağını bulamadım.

¹⁰¹⁵ Vahyî, a.g.e., s. 174-175.

¹⁰¹⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 34-35.

Abdülbari Nedvi tasavvufun gayesi ve ehemmiyetinin bulunduğunu söyler ve bu iki açıdan değerlendirmeye tabi tutar. O şöyle söyler: “Tasavvufun da bir ehemmiyeti ve bir de gayesi vardır. Ehemmiyeti ise insanın manevi cephesini kötü huylardan temizlemek, sağlam seciye ve faziletlerle bezemektir. Onun gayesine gelince o da, günahlardan tevbe edip Allah’a güzel bir şekilde sığınmaktır. Bundan çıkan sonuç şudur ki: Din ancak; Allah Teâlâ’nın rızasını kazanmak ve uhrevi felâha ulaşmak için bir gayret, bir cehttir. Zâhir ve bâtın Allah’ın ortaya koyduğu şeylerin izhar edilme şeklidir. O halde dini ilimlerin görünürde olan zâhir kısmı, amellerin dış cephesiyle, onların şekli hükümleriyle veya zâhiri güzelleştirmek ve bezemekle ilgilenir. Tasavvuf ilmi veya bâtını olan dini ilimler ise görünmeyen dünyamızın, yani iç yaşayımızın ıslahı ve iç dünyamızın faziletlerle bezenmesiyle ilgilenir. Zira biliyoruz ki kemâle ulaşmak ve hakikatlere aşına olmak, tasavvuf yoluyla âmil olmadan, sûfilerin hayatı dediğimiz çileli hayatı kucaklamadan mümkün değildir.”¹⁰¹⁷

Serrac tasavvufa giren kimselerin yerine getirmesi gereken üç önemli özellikten bahsetmektedir. Ona göre bunlar olmazsa havada uça dahi hata içerisindedir. Bu üç esas şunlardır:

1. “Büyük ve küçük bütün haramlardan sakınmak.”
2. “Kolay ve zor bütün farzları işlemek.”
3. “Hayatın devamı için zaruri olan müstesna, dünyayı ehl-i dünyaya bırakmak.”¹⁰¹⁸

Sözlükte “gidilecek yol, izlenecek usul, hal ve gidiş anlamına gelen tarikat, terim olarak Allah’a ulaşmak isteyenlere mahsus adet, hal ve davranış demektir.”¹⁰¹⁹ Tarikatın anlamının zamanla değiştiği ifade edilir. İlk önce seyr ü sülukla eş anlamda iken sonraları tekke ve şeyh gibi unsurları kapsayan bir yapının adı olmuştur. Bu yerlerin amacı da insanları eğitmektir.¹⁰²⁰ Eğitilen insanlar da hakikate ulaşmak istemektedir. Bunun da yolu terbiye sürecinde önemli yeri olan dine sıkı bağlılık hiçbir zaman feraget edilmemelidir. Bu durumu anlatmak için sufiler bazı sembollere

¹⁰¹⁷ Nedvi, Abdülbari, *Tasavvuf ve Hayat*, çev. Mustafa Ateş, İrfan Yay., İstanbul, 1974, s. 50-51.

¹⁰¹⁸ Serrâc, a.g.e., s. 492.

¹⁰¹⁹ Öngören, Reşat, “Tarikat”, *DİA*, İstanbul, 2011, c. 40, s. 95.

¹⁰²⁰ Yılmaz, a.g.e., s. 259-260.

başvurmuşlardır. Öngören şunları örnek vermektedir: “Mesela şeriatı gemiye, tarikatı denize, hakikatı inciye; şeriatı cevizin dış kabuğuna, tarikatı iç kabuğuna, hakikatı meyvesine; şeriatı çembere, tarikatı çemberden merkeze giden yarıçaplara, hakikatı merkeze; şeriatı meşaleye, tarikatı bu meşale ile yol almaya, hakikatı maksada ulaşmaya; şeriatı bakırı altın yapmaya yarayan simya ilmine, tarikatı bu bilginin kullanılmasına, hakikatı altının elde edilmesine benzetmişlerdir.”¹⁰²¹

Sufiler tarikat silsilelerinin başlangıcını Hz. Peygamber’e (a.s.) kadar ulaştırmışlardır. Sahabeden bazı kimselere farklı zikir telkinleri öğrettiği iddia edildiği gibi bu usuller takip edilerek farklı tarikatlar meydana gelmiştir. Bütün tarikatların kaynağı peygambere götürüldüğü için bütün bu yol “tarikat-ı muhammediyye” diye anılmaktadır.¹⁰²² Mustafa Vahyî bu konuda tarikatların bir asıldan meydana geldiğini söylemektedir. Bir ağacın dalları ne kadar çok olsa da meyvesinin bir olduğunu ve bu sebeple de meşâyih-i kiramın Allah’ın emrine ve peygamberin sünnetine çağırmaktadırlar. Ayrıca onlar şeriata bir kıl kadar zarar vermemişlerdir. “Allah’a giden yollar mahlûkatın nefesi adedince”¹⁰²³ her biri bir yol edinmişlerdir. Hepsinin amacı Hakk’ın rızası olup ölçüleri şeriattir. Eğer bu yollardan herhangi birisi şeriata uymaz ise Hakk’ın rızasına varamaz ve Hakk’a vasıl olmaz.

Mustafa Vahyî bütün tarikatların aslı bir olduğu için, bu tarikat çok iyidir diğer tarikat kötüdür, gibi sözlerin şeriatten haberi olmayan gafillerin sözleri olduğunu söyler.¹⁰²⁴ Turuk-ı şettâ denilen Nakşibendî, Mevlevî, Bektâşî, Ethemî, Üveysî, Rıfâî, Sa’dî, Bedevî, Halvetî, Celvetî, Gülşenî, Bayramî ve bunlar gibi tarikatlardır. Bunların her birisi muhlisler ve bu muhlisler birer tarikata isim olmuşlardır. Ama hakikatte tarikat birdir. Asılda birdir ve birden zuhur etmişlerdir ki o da Efendimiz’dir. Bu sebeple bir tarikata girince kendi tarikatına hak diğerlerini batıl diye inanmamak gerekir. Çünkü hepsinin kaynağı tektir. Eğer bir kişi başka bir tarikata batıl diye inanırsa esasen kendi tarikatına da batıl demektir ki bütün tarikatların asılları birdir.¹⁰²⁵

¹⁰²¹ Öngören, Reşat, “Başlıca Tarikatlar”, *Tasavvuf*, ed. Kadir Özköse, Grafiker Yay., Ankara, 2014, s. 253.

¹⁰²² Öngören, a.g.e., s. 255.

¹⁰²³ Kübrâ, Necmeddin, *Tasavvufî Hayat*, çev. Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul, 2013, s.35.

¹⁰²⁴ Vahyî, a.g.e., s. 24-25.

¹⁰²⁵ Vahyî, a.g.e., s. 120.

Tarikatlar ruhani ve nefساني olmak üzere genelde ikiye ayrılır. Ruhani tarikatlarda vurgu ruha iken nefساني tarikatlarda vurgu nefsedir. Ruhani tarikatlarda evrad ve ezkar nefساني tarikatlarda riyazat ve mücahede ön plandadır. Ruhani tarikatlarda “kalp, ruh, sır, hafi, ahfa isimli beş latife” varken nefساني tarikatlarda ise yukarıda açıkladığımız nefsin “emmare, levvâme, mülhime, mutmaine, râziyye, merziyye ve kâmile” gibi yedili mertebesi bulunmaktadır. Bütün tarikatlarda ana husus nefsi eğitmektir.¹⁰²⁶ Her oluşumun elbette bir iyi bir de kötü tarafı vardır. Tasavvuf ve tarikatlar içerisinde de bu durum geçerli olup tarihte örnekleri mevcuttur. Kâmil mürişidler bunlara karşı uyarılarda bulunmuş ve sakınılması gerektiği noktasında nasihat etmişlerdir.

Tarikatların kişilerin manevi hayatlarında olumlu bir rol üstlendiği gerçeği yadsınamaz. Mürişidin ham olan bir insanı eline alıp işlemesi ve onu kemale erdirmesi hem birey ve hem toplum için gayet pozitif bir durumdur. Bu anlamda tarikatların sosyal fonksiyonlarının da mevcut olduğunu bilmek gerekir. Bunları ise şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- “İslam mücahitlerince fethedilen beldelerin İslamlaşması ve o bölge halkının gönlünün islama açılması.”
- 2- “Seyyah (gezginci) dervişler vasıtasıyla İslam’ın gayr-ı Müslim diyarlarda yayılması.”
- 3- “Tarikat mensupları, işgale uğrayan İslam memleketlerinde bir direniş cephesi oluşturarak o bölgeyi işgalcilere karşı korumuşlardır.”
- 4- “Fetihler sırasında dervişler bizzat cihada iştirak etmişlerdir. Selçuklu ve Osmanlılar döneminde bunun örnekleri çok görülmüştür.”
- 5- “İslam mücahitlerinin ulaşamadığı uzak ülkelere İslamın yayılmasını sağlamışlardır. Nitekim Hindistan ve bazı Uzakdoğu ülkelerinde İslamın yayılması Kübrevî, Çiştî, ve Nakşibendî dervişleri vasıtasıyla, Afrika ortalarında İslamiyetin intişarı Ticâniyye ve Kâdiriyye dervişleri aracılığıyla, Sibiryâ ve Rus Tatarlarının İslamlaşması ise Yesevî dervişleri sayesinde olmuştur.”

¹⁰²⁶ Öngören, a.g.e., s. 254.

- 6- “Tarikat mensupları kabileler arasında kavga ve harplerin sona erdirilmesi konusunda halk için ara bulucu gibi, bölünme ve parçalanmayı önleyici hizmetler ifa etmişlerdir.”¹⁰²⁷

Tarikatların insanları yetiştirme gibi görevlerinin yanında kendilerindenmiş gibi gözükten ibahi gruplarla anılması da ayrı bir konudur. İbahiler “Eşyada aslolan ibahadır, haramlık eşyanın aslı ile değil aşırılığı ile ilgilidir. Ölçülü ve hesaplı istifade edilmesi şartıyla her şey mübahtır; ölçü kaçırılır ve aşırılığa gidilirse haram olur” fikrini öne çıkararak dinle olan ilişkilerini ortaya koymaktadırlar. Bunun için de Abese suresinin 27-32. ayetlerine¹⁰²⁸ dayanmışlardır. İbahiler ölçülü olmak kaydıyla her şeyin mübah olduğunu düşünürler. Bunlara “mübahiyeciler ve ibahiyeciler”¹⁰²⁹ denir ve sapık bir fırka olarak kabul edilir. Onların yanılmaları dinden ve dinin usullerinden haberdar olmamalarıdır.¹⁰³⁰ İbahilerin bu şekilde olmaları ise tembellik ve şehvetlerine uymalarıdır.¹⁰³¹ Serrac bunun dışında başka bir grubun velilikle nebilik arasındaki üstünlük ilişkisinde dolayı sapıttıklarını söyler. Ona göre bu durumun sebebi Musa ve Hızır kıssasını yanlış yorumlamalarıdır.¹⁰³²

Mustafa Vahyî, sufiler içerisinde cereyan eden, şeriati ve takvayı bırakıp her şeyi kendine mübah gören insanları Hz. Mevlânâ'nın şu beyitlerini vererek eleştirmektedir.

“Şeriati da takvayı da arkalarına attılar. Nerede Ömer? Nerede iyiliği şiddetle emrediş!”

“Her şeyi mübah gören bu cemaatin ortaya çıkışı, her kalles bozguncunun ruhsatı oldu.”

“Nerede Peygamberin ve ashabının yolu? Nerede onun namazı, tesbihi, adabı.”¹⁰³³

¹⁰²⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 268-269.

¹⁰²⁸ “Ve orada tahıllar, üzümler ve sebzeler, zeytinler ve hurmalar, göğe uzanmış dilber bahçeler, meyveler ve ağaçlar bitiriyoruz. Sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için.” Abese 80/27-32.

¹⁰²⁹ “Kanunların, dini emirlerin ve ahlâk kurallarının bağlayıcılığını kabul etmeyip her şeyi mübah görenkimseler diye tanımlanır.” (Bkz. Onat, Hasan, “İbahiyeye”, *DİA*, İstanbul, 1999, c. 19, s. 252.)

¹⁰³⁰ Serrâc, a.g.e., s. 507; Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf ve Tenkit*, Dergah Yay., İstanbul, 2014, s. 106.

¹⁰³¹ Çubukçu, İ. Agah, “Gazzali’ye Göre İbahilik”, *AÜİFD.*, sayı: 1-4, 1958, s. 167.

¹⁰³² Serrâc, a.g.e., s. 505.

¹⁰³³ Bkz., *Mesnevi*, 6. Defter, s. 756 (2065-2067. b.).

Bu düşüncedeki kimseler tevhid izafatı iskat eder diye her şeyi kendilerinden iskat etmişlerdir. Bu da müfsitlerin kendilerine edindikleri bir ruhsat olmuştur. Bu kelamı kendilerine rehber edinip azimetleri bırakırlar. Bu yolun peygamber ve ahabının yoluna uymayacağını belirten Mustafa Vahyî eğer bu kimseler hakiki ümmet olsalardı onlar gibi salat ve tesbih edip ve onların adabıyla edeplenmeleri gerektiğini ifade eder.¹⁰³⁴

İbahiliğe meyiletmenin sebepleri elbette vardır. Bunlar arasında Hakk'ın sonsuz rahmeti, Allah'ın ibadete muhtaç olmadığı, kaderin herşeyi belirlediği ve riyazatla manevi terakkinin sağlanabileceği gibi hususlar vardır.¹⁰³⁵ Kuşeyri tasavvuf yolunun temellerine dair bazı özellikleri zikrederek bu konuya açıklık getirmektedir. Bunlar arasında şeriata tam bir ittiba, haramlardan el çekme, şüphelilerden ne olursa olsun uzaklaşma gibi hususlar yer alır.¹⁰³⁶ Fakat geçmişte bu gibi grupların ortaya çıkması sebebiyle tasavvufa yalan yanlış sözler sarfedenler de olmuştur. Bunun sebebi farklılaşabilir; ama özellikle sufilere karşı belli kesimlerce beslenmiş olan önyargı bunun en temel argümanıdır. Mustafa Vahyî de bu konuda şunları ifade eder: Her dönemde akli eksik ve kötü zan sahipleri vardır. Bunlar bugün ehlullah'a dil uzatan ve onları inkar edenlerdir. Bunların sû-i zannına sebep olan haller ise sûfilerin sırlarını bilmeyip onları, emirleri düşüren, ibahat ve dalalet yoluna giden cemaat sanmalarındandır. Sûfiler ise böyle olmayıp hak yoluna riyasız ve şöhretsiz giden gruplardır. Sûfilerin yüksek makamları mücerret akıl ile bilinmez. Bu sebeple dervişler hakkında sû-i zandan kaçınmak gerek. Nitekim zamanımızda her ne kadar zemmedici sözleri hak eden sufilere benzer insanlar varsa da “zannın bir kısmı günahtır”¹⁰³⁷ buyurulmuştur.¹⁰³⁸

Mustafa Vahyî sahabeden dört tarikatın neşet ettiğini söyler. Bunlar:

1. Hz. Ebubekir: Nakşibendi¹⁰³⁹

¹⁰³⁴ Vahyî, a.g.e., s. 194-195.

¹⁰³⁵ Onat, a.g.md., s. 253; Ayrıca tasavvuf adı altındaki grupların yanlışlıkları için bkz. Serrâc, a.g.e., s. 494-518; Uludağ, a.g.e., s. 82 vd.

¹⁰³⁶ Kuşeyrî, a.g.e., s. 493-494.

¹⁰³⁷ Hucurât, 49/12.

¹⁰³⁸ Vahyi, a.g.e., s. 196-197.

¹⁰³⁹ “Bazı Nakşibendi müellifleri tarikatı tarihi dönemlere ayırmaktadır. Ancak Bahâeddin Nakşibend'den sonra tarikat genellikle Nakşibenndiyye olarak adlandırılmış, diğer dönem ya da kol

2. Hz. Ömer: Kübrevi¹⁰⁴⁰
3. Hz. Osman: Nurbahşiyye¹⁰⁴¹
4. Hz. Ali: Cehriye¹⁰⁴² ve diğer tarikatların bütün silsileleri Hz. Ali'ye dayanmaktadır.

Tasavvuf ehlinin tarikatların başlangıcını asr-ı saadete kadar götürdüklerini söylemiştik. Bu durum onların Hz. Peygamber ve ashâbının yoluna uymaya çalıştıklarını ve bu yolun temelini onlara dayandırdıklarını göstermektedir. Yukarıda anlattığımız “İbahiyye” gibi temeli bozuk düşünceler ve yapılar varlıklarını ortaya

isimleri nisbeten sönük kalmıştır.” (Bkz. Tosun, Necdet, *Bahâeddin Nakşbend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İnsan Yay., İstanbul, 2012, s. 31.) “Muhammed Bahâuddin Nakşbend Buhâri (ö.791/1389) tarafından kurulmuştur. Buhara'nın yakınlarında Kasr-ı Arifan'da dünyaya geldi, çok küçük yaşta tasavvufî hayatın içine girdi. Hâcegân tarikatı şeyhlerinden Semmasi onun manevi terbiyesini, müridi Emir Külal'e havale etti. Şeyhleri cehri zikri tercih ettikleri halde Nakşbend, hafi zikri tercih etmiştir. Meşhur müridi Muhammed Parsa (ö.822/1419) tarikatın kurulmasında ve yayılmasında mühim rol oynadı. Özellikle İmam Rabbani'den sonra Hindistan ve civarının en yaygın tarikatı haline geldi. Anadoluya ilk defa Simavlı Molla İlahi (ö.896/1491) tarafından getirilmiştir. Daha sonraki yıllarda tarikatın Mevlana Halid Bağdadi (ö.1242/1826) tarafından kurulan Halidiyye kolu yaygınlık kazandı.” (Bkz. Kara, a.g.e., s.233.); Ayrıntılı bilgi için bkz. Tosun, Necdet, Necdet, *Bahâeddin Nakşbend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*.; “Nakşibendiliğin on bir esası tarikatta meşhurdur. Bunlar: Vukuf-i zamani, vukuf-i adedi, vekef-i kalbi, huş der-dem, nazar ber-kadem, sefer der-vatan, halvet der-encümen, yad-kerd, baz-geşt, nigah-daşt, yad-daşt.” (Bkz. Yılmaz, a.g.e., s. 290-293.)

¹⁰⁴⁰ “Orta Asya kökenli üç büyük tarikattan biri olan Kübreviyye'nin kuruluşu Necmeddin Kübra'nın 580 yılında Harizm'e dönüşüyle başlatmak mümkündür. Necmeddin Kübra ve kendisinden sonra halifelerinin yoğun irşad faaliyetleri sonucu tarikat, 13. Ve 14. yüzyıllarda Orat Asya'dan Hindistan ve Irak'a kadar geniş bir alanda yaygınlık kazanmıştır. Necmeddin Kübra'nın tarikat silsilesi, şeyhi Ammar Yasir el-Bitlisi ve Ebu'n-Necib es-Sühreverdi vasıtasıyla Ma'ruf-I Kerhi'ye, ondan da İmam Ali er-Rıza yoluyla Hz. Ali'ye ulaşır. Bazı kaynaklar ise Necmeddin Kübra'nın silsilesini İsmail el-Kasri'ye dayandırır. Bu silsile de Abdulvahid b. Zeyd ve Kumeyl b. Ziyad vasıtasıyla Hz. Ali'ye ulaşır.” (Bkz. Algar, Hamid, “Kübreviyye”, *DİA*, c. 32, ss. 500-501.) “Kübreviyye'nin esasları inislah, inbisat ve inşirahtır. Tarikatta zikir cehri olarak ve bağdaş oturularak yapılır.” (Bkz. Kara, a.g.e., s. 231.)

¹⁰⁴¹ “Nurbahşiyye Kübreviyye'nin Seyyid Muhammed Nurbahş'a nisbet edilen koludur. Seyyid Muhammed Nurbahş 795'te İran'ın Kuhisten bölgesindeki Kain kasabasında doğdu. Gençliğinde dini ilimleri tahsil için Herat'a gitti. Daha sonra Huttulan'a geçti ve Kübrevi şeyhi Hace İshak Huttalani'ye intisap etti. Huttalani'nin müridlerinden gördüğü bir rüya sebebiyle kendisine Nurbahş lakabı verildiği ve Seyyid Muhammed de bunu mehdiliğe yormuştur. Muhammed Nurbahş'ın Kahire'de Muhammd es-Semerhandi Bağdat'ta Burhaneddin el-Bağdadi adlı halifelerinin tekke urduğu, ayrıca Hüsâmeddin Bitlisi'nin onun önünde gelen müridlerinden olduğu bilinmektedir. Nurbahşiyye'de seyr-i sülûkun en önemli unsurlarından biri Kübrevi şeyhi Seyyid Ali Hamedâni'nin derlediği *Evradi'l-Fethiyye*'nin okunmasıdır. Bu evradın ardından “La ilahe illa ente ya hayyu ya kayyum”, “La ilahe illallah”, “Allah” diye zikredilir. İşrak namazından sonra 100 kere de “Allahü ekber”, 100 kere de “Allahümme salli alâ Muhammed ve alâ âli Muhammed ve sellim” denir. Bunlar ikinci namazından sonra da tekrarlanır. Toplu halde yemek yenmişse yemeğin ardından “Allah” ve “Elhamdülillah” denir.” (Bkz. Tosun, Necdet, “Nurbahşiyye”, *DİA*, c. 33, ss. 248-249.) “Sunni esaslara uygun biçimde teşekkül eden tarikatlardan Kübreviyyenin Nurbahşiyye kolunun kısmen şiiileştiği görülmektedir.” (Bkz. Öngören, a.g.md., s. 96.)

¹⁰⁴² Araştırmalarımızda müstakil olarak böyle bir tarikatın olmadığını gördük. Fakat “Hz. Ali kanalıyla gelen tarikatlar sesli ve hareketli zikri benimsedikleri için cehri (turuk-ı cehriye) olarak isimlendirilmektedir.” (Bkz. Öngören, a.g.md., s. 96.)

koymuş olsalar da bu yolda gayret sarfedenler en zor zamanlarda bile değil haramdan şüpheli şeylerden bile uzak durmaya gayret etmişlerdir.

2. Esmâ-i Hüsnâ

Allah Teâlâ'nın isimlerinin hepsine esmâ-i hüsnâ denilir. Ayette geçtiği üzere “En güzel isimler Allah’a aittir”. Zira yetkinliğin sahibi de O’dur.¹⁰⁴³ Sûfiler Hakk’ın esmasını zikrederler ve farklı isimleri kendilerine zikir olarak belirleyenler vardır ve bu zikirlere “esma zikri” denir.¹⁰⁴⁴

Kur’ân-ı Kerim’de “En güzel isimler onundur”¹⁰⁴⁵ buyrulmaktadır. Ayrıca Peygamber (a.s.) bir hadisinde “Allah Teâlâ'nın doksan dokuz ismi vardır. O isimleri kim sayarsa cennete girer”¹⁰⁴⁶ buyurur. Müellifimiz de Peygamber (a.s.)’ın “Allah’ın yüzden eksik doksan dokuz ismi vardır. Kim bunları sayarsa cennete girer”¹⁰⁴⁷ hadisini zikreder. Bu isimlerin hakkına riayet edilmesini ve manasına göre yaşanılması gerektiğini belirtir. Yani er-Rezzâk isminde Allah’ın rızık verici olduğunu bilinmeli ve ondan gayrı bir kimseye tamah etmekten sakınılmalıdır.¹⁰⁴⁸ Mekkî, Cenab-ı Hakk’a dua edildiği zaman, Esmâ-i Hüsnâ’sının manası ile dua edilmesi gerektiğini söyler. Çünkü onlar yüce Allah’ın sıfatlarıdır. Mekki’ye göre bu şekilde yapılan duayı Allah sever ve Allah isimlerle dua yapılsın diye açıklamıştır.¹⁰⁴⁹

Esmâ-i ilâhiyenin sayısı hakkında farklı görüşler vardır. Bir hadiste isimlerin sayısı 99 olarak belirtilmektedir. Ancak isimlerin gerçek sayısı 99 değildir. 99 sayısı çağdaş araştırmacılardan Kılavuz’a göre meşhur isimleri olması sebebiyledir.¹⁰⁵⁰ Vahyî de söylenen isimlerin Allah’ın en meşhur isimleri olduğunu ve bütün isimlerin

¹⁰⁴³ Kılavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam’a Giriş*, Ensar Neşr., İstanbul, 2007, s. 108.

¹⁰⁴⁴ Uludağ, TTS, s. 127.

¹⁰⁴⁵ Tâhâ, 20/8.

¹⁰⁴⁶ Buhâri, Daavât, 68; Müslim, Zikir, 2.

¹⁰⁴⁷ Vahyî, a.g.e., s. 105.

¹⁰⁴⁸ Vahyî, a.g.e., s. 105.

¹⁰⁴⁹ Mekkî, a.g.e., c. 1, s. 213.

¹⁰⁵⁰ Kılavuz, a.g.e., s. 109.

sadece bunlar olmadığını dile getirir.¹⁰⁵¹ Allah'ın seçkin kullarına verdiği bazı isimlerinin de var olduğu bilinmektedir.¹⁰⁵²

Mustafa Vahyî bütün esmâullahın tevkifi olduğunu ileri sürmektedir. “O'nun isimleri noktasında ilhada düşenleri terk edin”¹⁰⁵³ ayetinde geçen ilhada düşenler müellifimize göre Allah'ın kendisini isimlendirmedeği, kitapta ve sünnette olmayan bir isimle isimlendirenlerdir.¹⁰⁵⁴ Müellifimiz ayrıca isimlerin karşılığında bahsetmektedir. Hem bu dünyada hem de öbür dünyada iki taraf vardır ki bu da ilahi isimlerin muktezasıdır. Bu isimler birbirine mukabildir ve buna da tekâbül-i esmâ derler. “Rahmân” isminin mukabili “Kahhâr” ismidir.¹⁰⁵⁵ Ayrıca Vahyî Efendi esmâ-i ilahiye ile ilgili olarak esmâ-i fenâiyye ve esmâ-i bakâiyye diye bir ayırmadan bahseder. Meşâyih'ten bazı kimseler seyr-i sülûkte yedi ismi tercih ederken bazıları da on iki ismi tercih etmişlerdir. Halvetiyye, Kâdiriyye ve diğer tarikatlar Esmâ-i Fenâiyye diye isimlendirdikleri yedi isim şunlardır: Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kahhar. Celvetiyye tarikatı ise zikredilen bu isimlere artı olarak beş isim daha eklemiştir. Bu isimleri ise Esmâ-i Bakâiyye diye isimlendirmişlerdir ki bunlar: Vehhab, Fettah, Vahid, Ehad, Samed'dir. Bazı Halveti meşayih'i ise Esmâ-i Fenâiyyeyi şu şekilde sıralamışlardır: Kadir, Cabbar, Malik, Vedud, Vahid, Ehad, Samed, Alim, Azim.¹⁰⁵⁶

Bazı ulema Allah'ın isimlerinin büyüklüğü ve küçüklüğü hakkında görüş serdetmişlerdir. Bunlar da iki gruba ayrılabilir. İlk gruptakiler isimler arasında büyüklük küçüklük kıyaslaması yapılamayacağı ifade ederler. İkinci grup da bazı isimlerin diğerlerinden daha büyük olduğunu söyler ve bunların arasında “Allah”, “el-Hayyu'l-Kayyûm”, zü'l-celâli ve'l-ikram”, isimlerin bulunduğunu zikrederler. Bu isimler arasında da hangisinin daha büyük olduğu konusunda ihtilaf vardır.¹⁰⁵⁷ Bu konu ism-i azam meselesi etrafında kendisini göstermektedir. İsm-i azam konusunda da üç görüş bulunur. Birincisi ism-i azamın olduğuna inanmayanlardır. İkinci grubun

¹⁰⁵¹ Vahyî, a.g.e., s. 116.

¹⁰⁵² Kılavuz, a.g.e., s. 114.

¹⁰⁵³ A'râf, 7/180.

¹⁰⁵⁴ Vahyî, a.g.e., s. 118.

¹⁰⁵⁵ Vahyî, a.g.e., s. 43.

¹⁰⁵⁶ Vahyî, a.g.e., s. 122-123.

¹⁰⁵⁷ Kılavuz, a.g.e., s. 107.

görüşü, ism-i azam vardır ancak ne olduğu bilinmemektedir. Üçüncü grup ise ism-i azam vardır ve bazı insanlar tarafından bilinmektedir fikrini öne sürmektedirler.¹⁰⁵⁸

Serrac ism-i azamın ne olduğuyula ilgili şöyle bir açıklama yapar: “İsm-i A’zam’ın “Allah” olduğunu söyleyenler vardır. Çünkü onun elifi gitse geriye “lillah” kalır. İlk lamı da gitse geriye “lehu” kalır. Allah’a işaret özelliği kaybolmaz. Hatta ikinci lam da gitse geriye “ha” harfi kalır. Bütün sırlar, o “ha” da gizlidir. Çünkü onun manası “Hu”dur. Esmâ-i ilâhiyenin diğerlerinden bir harf gidecek olsa, mana tümüyle zail olur. Ve o isimde Allah’a işaret olan bir yer kalmaz, ibarede böyle bir ihtimal bulunmaz. Bu yüzden Allah ismiyle Allah’tan başkası isimlendirilemez.”¹⁰⁵⁹ Allah lafzı ise bütün sıfatları uhdesinde topladığı iddia edilen isimdir.¹⁰⁶⁰ İsm-i a’zam afak ve enfüste Allah’ın en büyük sırrı ve muazzam nurudur. Ve bütün mülkü ve melekûtu zahiren ve batinen kapsar. Öyle kapsamıştır ki bütün eşyadan bir zerre veya bir hardal tanesi bile hariç değildir.¹⁰⁶¹ Sufiler arasında da ism-i azamla ilgili görüş ayrılıkları vardır. Kimilerine göre bu Allah lafzı iken kimilerine göre gizlidir ve bilinemezdir.¹⁰⁶²

Mustafa Vahyî de ismi a’zam konusunda birkaç görüş söyler. Ebu Yezid Bestami’ye ism-i a’zam sorulduğunda, küçük ismin olmadığını, bu sebeple büyük ismin olmayacağını söyler. Bir kimse zikir ve duada bir isimle ihlas ve diğer şartlara riayet ederse o isim ism-i a’zam olur. Çünkü ismin şerefi müsemmanın şerefiyledir.¹⁰⁶³ Bazı kimseler ism-i a’zamı “Allahümme” lafzı olarak kabul etmişlerdir. Ve bir kişi onunla dua ederse duası kabul olur. Başka bir görüşe göre de “Allah” lafzı ism-i a’zamdır. “Allah” lafzı öyle bir isimdir ki başka bir şeye ıtlak olunamaz. Bütün isimler ona vasıl olur. Örneğin, Allah er-Rahmân denilir fakat er-Rahmân Allah denilmez. Bu sebeple “Allahümme” lafzının ism-i a’zam olması uzak değildir. Zira manasında “Allah” lafzı lafzen geçmektedir.¹⁰⁶⁴ Farklı bir grup da ism-i a’zamın “Hayy” olduğunu kabul etmektedir. Müellifimize göre “Hayy” ismi sarahaten ism-i a’zamdır.

¹⁰⁵⁸ Topaloğlu, Bekir, “İsm-i A’zam”, *DİA*, İstanbul, 2001, c. 23, s. 75.

¹⁰⁵⁹ Serrâc, a.g.e., s. 93. Ahmed Avni Konuk Füsûs şerhinde de ism-i azam’ın bütün esmayı cami olan “Allah” ismi olduğunu ifade eder. (Bkz. Konuk, a.g.e., c. 4, s. 320.)

¹⁰⁶⁰ Güllü, Sıtkı, “Kur’an-ı Kerim’deki Esmâ-i Hüsnâ ve Grupları”, *İÜİFD*, sayı: 16, 2007, s. 138.

¹⁰⁶¹ Vahyî, a.g.e., s. 160.

¹⁰⁶² Uludağ, TTS, s. 191.

¹⁰⁶³ Vahyî, a.g.e., s. 117.

¹⁰⁶⁴ Vahyî, a.g.e., s. 136-137.

Fakat “Hayy” ismi subuti sıfatlardan biri olunca ism-i a’zamdaki murat lafzatullahtır.¹⁰⁶⁵ İsm-i azamla ilgili esas meselenin ise Cebecioğlu yaşamak olduğunu dile getirerek isimlerin hayata bakan yönüne vurgu yapmaktadır.¹⁰⁶⁶

Sûfiler Peygamberimiz (a.s.)’ın ism-i a’zamın mazharı olduğunu belirtmişlerdir. Ervah ve ecam aleminde bütün taayyünat onun feyzi ile vücut bulmuştur ve tüm şeyler ondan zuhura gelmiştir. Çünkü bütün isimler ism-i a’zamın koruması altındadır. İsm-i a’zamın hakikati Efendimiz (a.s.)’ın taayyünü ile bilinmektedir. İsm-i a’zamın dışında olan isimlerin hakikatleri ism-i a’zam hakikatine rücu eder. Çünkü zatla isimlerin hakikatleri arasında vasıta olan ism-i a’zam hakikatidir. Bu hakikat nihayet bulmadıkça başka bir yoldan Hakk’a vasıl olmak mümkün değildir. Hakka vasıl olmak için başlangıç ise Allah’a iman ve rasulullahı ittibadır.¹⁰⁶⁷

3. Nûr-ı Muhammedî

Nûr-ı Muhammedî, “Muhammedi nûr, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in nûru, Rûh-i Muhammedi, Kelimey-i Muhammediyye ve Hakikat-i Muhammediye” diye de ifade edilir. Terkibin ifade ettiği anlam ise Hz. Peygamber’in (a.s.) nurunun her şeyden önce yaratılması ve bu nurdan diğer varlıkların meydana gelmesidir. Aynı durum peygamberlik için de geçerlidir. Her ne kadar Hz. Peygamber son peygamber olsa da ilk önce onun nuru yaratılmış ve sonrasında diğer peygamberlere intikal etti.¹⁰⁶⁸ Nûr-ı Muhammedi düşüncesi, 900 yıllarında ortaya atıldığı iddia edilmektedir. Sehl et-Tüsteri, “Allah’ın üç nûrundan söz eder; ilki, özel dostu Muhammed’dir. “Allah, Muhammed’i yaratmak istediğinde, tüm âlemi aydınlatan kendi nûrundan bir nur meydana getirmiştir.”¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁵ Vahyî, a.g.e., s. 160.

¹⁰⁶⁶ Cebecioğlu, TTDS, s. 247.

¹⁰⁶⁷ Vahyî, a.g.e., s. 120-121.

¹⁰⁶⁸ Uludağ, TTS, s. 280; Cebecioğlu, TTDS, s. 376; Ögke, Ahmet, “Hakikat-i Muhammediyye”, *Tasavvuf*, ed. Kadir Özköse, Grafiker Yay., Ankara, 2014, s. 100.

¹⁰⁶⁹ Schimmel, a.g.e., s. 230-231. Mutasavvıflar tarafından ortaya konulan Nur-i Muhammedi düşüncesi edebiyatımızda da güzel örnekle meydana getirmiştir. Hz. Peygamber hakkında yazılan şiirlerde bunun izleri görülmektedir. Bkz. Çavuşoğlu, Ali, “Yaratılış-Hz. Muhammed İlişkisi Çerçevesinde Kullanılan “Nûr-ı Muhammed, Akl-ı Evvel” Kavramları ve Edebi-Tasavvufi

İlk dönem tasavvuf eserlerine baktığımızda Hz. Peygamber hakkında örnek alma noktasındaki titizliğe vurgu yaptıkları görülür. Serrac *Lüma*'da bu konudaki sûfilerin durumunu şöyle anlatır: “Onlar dini esasları sağlamlaştırdıktan, ilahi hududu koruduktan ve bu konularda hiçbir sünnet bırakmadan hepsini yerine getirdikten sonra, Allah Resulü (s.a.v.)’in taat, ibadet, adap ve güzel ahlak ile ilgili hoş hallerini araştırarak, nefislerini Allah Resulü’ne tam uydurmaya ve onu örnek almaya çalışırlar. Allah Resulü (s.a.v.)’in adap, ahlak, fiil ve davranışlarına sımsıkı bağlanırlar. Onun yücelttiğini yüceltir, onun küçük ve az gördüğünü küçümser ve azımsarlar. Onun çok gördüğünü çok, çirkin gördüğünü çirkin sayarlar. Onun beğendiğini beğenir, beğenmediğini terk ederler.”¹⁰⁷⁰ Hayatın tüm alanında, söz, fiil ve düşüncede örnek alma bakımından anlatıldığı gibi son derece hassas davrananlar da sufiler olmuştur.

Müellifimize göre de Allah Teâlâ Hz. Peygamber’i Kur’ân’da “Allah’tan size bir nur geldi”¹⁰⁷¹ ayetinde olduğu gibi nur diye isimlendirmiştir.¹⁰⁷² Hz. Peygamber (a.s.) her şeyden evvel nur olarak yaratıldığı için her şeyin de manevi babasıdır. Kendisindeki nur yine kendisinin maddi varlığına intikal etmiştir ve vefatından sonra da alem varlığını bu nurla sürdürmektedir.¹⁰⁷³ Gerek ay, yıldız, güneşin nurları olsun gerek ruh, iman, akıl, Kur’ân ve tecelli nurları olsun hepsi onun nurundan meydana gelmiştir. Çünkü bir hadiste “Allah’ın yarattığı ilk şey benim nûrumdur”¹⁰⁷⁴ buyrulmuştur. Bu sebeple Efendimiz (s.a.v.) mahlûkatın en faziletlisidir. Çünkü bütün nurların kaynağı olan “Küllî Nûr” ondan istifade etmiştir.¹⁰⁷⁵ Avni Konuk şu sözleriyle mesleyi biraz daha açmaktadır: “Zahirde âlem-i kebir olan kainat “Allah’ın ilk yarattığı şey benim nûrumdur” hadis-i şerifinde beyan buyrulduğu üzere, yine zahirde âlem-i sağır olan cism-i Resûlullah (s.a.v.)’in hakikatinden ve rûhundan zuhura gelmiştir.”¹⁰⁷⁶ Ayrıca Ebu Hureyre şöyle rivayet eder: “Ya Resûlullah, sizin için

Metinlerdeki Yansımaları”, *Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed Uluslararası Sempozyumu*, Sakarya, 2009, s. 196-207.

¹⁰⁷⁰ Bkz. Serrâc, a.g.e., s. 101-104.

¹⁰⁷¹ Mâide, 5/15.

¹⁰⁷² Vahyî, a.g.e., s. 137.

¹⁰⁷³ Demirci, Mehmet, “Hakikat-ı Muhammediyye”, *DİA*, İstanbul, 1997, c. 15, s. 180.

¹⁰⁷⁴ Aclûni, a.g.e., c. 1, s. 302.

¹⁰⁷⁵ Vahyî, a.g.e., s. 137.

¹⁰⁷⁶ Konuk, a.g.e., c. 2, s. 326.

peygamberlik ne zaman sabit oldu? diye sordular. O da şöyle cevap verdi: “Âdem ruh ile cest arasında iken.”¹⁰⁷⁷

Yusuf (a.s.) kürsüden¹⁰⁷⁸ Hz. Muhammed (a.s.) arşın¹⁰⁷⁹ nûrundan müstefid olduklarını Mustafa Vahyî ifade eder. Bununla birlikte arş ve onun havi olduğu bütün cisimler Muhammed (s.a.v.)’in nûrundan yaratılmıştır. Arş-ı a’lâ Peygamber (s.a.v.)’in nûrundan yaratılmıştır. Fakat nur sıfatı arş sıfatının nûrundan alınmıştır. Neş’et-i unsuriyeleri hasebiyle Muhammed (s.a.v.) nur sıfatı arşın nur sıfatından almasına bir engel yoktur. Bununla birlikte arştan alınan nur yine kendi nûrudur. Çünkü arş o nûru Efendimiz (s.a.v.)’in zuhurundan ve Allah Teâlâ’nın çeşitli tecellilerinde buldu. Bu sebeple Peygamberimiz (s.a.v.)’in arştan aldığı nur yine kendi nûrudur. Efendimiz (s.a.v.) Kur’ân’da “Serac” ve “Münir” diye kavramlarla ifade edilmiştir. Öyle ki gizli olan şeyler marifet nûruna onunla açıklığa kavuşur. Ayrıca bu öyle bir nurdur ki bu kadar ifadesi ile zerresi dahi eksilmez. Şeriat ilimleri, tarikatın faydaları, marifet nurları ve hakikat sırları âlimlere ve meşâyihе onunla açık hale gelir. Efendimiz (s.a.v.), hali ile her yönden ışık veren, parlayandır. Beni nur kıldı, ona işaret eder. Bu sebeptendir ki namazda arkada olanı görürdü. Zira bütün yönler ona göz (görünür) olmuştu.¹⁰⁸⁰

Tasavvuf tarihine baktığımız zaman “Nûr-ı Muhammedî” hakkında düşüncelerini ortaya koyan ve bu anlamda ciddi katkıları olan birisi de hiç şüphesiz Hallac-ı Mansur’dur. Hallac Hz. Muhammed’in nurunun iki türlü olduğunu düşünür: biri ezeli diğeri de beşeridir. Bütün varlıklar onun nurundan meydana gelmiştir. Dolayısıyla bu nurun ontolojik karakteri bulunmaktadır. Bu da yaratılış teorisine getirilen yeni bir yorum olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada peygamber bütün varlığın kaynağı konumundadır.¹⁰⁸¹

¹⁰⁷⁷ Tirmizi, Menâkıb, 50.

¹⁰⁷⁸ Kürsi: “Emir ve yasak alanıdır. İlahi iktidarın ortaya çıkış yeri, emir, nehiy, icad ve idamın tenfiz mahalli, tafsil ve ibhamın menşei.” (Bkz. Uludağ, TTS, s. 225; Cebecioğlu, TTDS, s. 298.)

¹⁰⁷⁹ Arş: “Allah’ın kudret ve azametinin tecellisinden kinaye olarak, dokuzuncu kat semada bulunduğu tasavvur olunan tahttır. Bu bakımdan asıl anlamını ancak Allah’ın bildiği bir şeydir. Ayrıca azamet mazharı, tecelli mahalli, zatın hususiyeti manasına gelir.” (Bkz. Cebecioğlu, TTDS, s. 52; Uludağ, TTS, s. 44.)

¹⁰⁸⁰ Vahyî, a.g.e., s. 137-139.

¹⁰⁸¹ Uludağ, Süleyman, “Hallac-ı Mansur”, *DİA*, İstanbul, 1997, c. 15, s. 378-379.

Sûfilere göre peygamberlerin hem peygamberlik hem de velayet yönü bulunmaktadır. Peygamberlik görevi vahyi tebliğ etmektir. Velayat yön ise peygamberlerin manevi hayatı diyebileceğimiz yöndür.¹⁰⁸² Dolayısıyla velayet peygamberin Hakk'a bakan tarafı nübüvvet ise bu velayetin halka bakan tarafıdır.¹⁰⁸³

Mustafa Vahyî Hz. Peygamber'e ait nebevi ve velayet nûrunun olduğunu ve velayet nûrunun ise devam ettiğini şu ifadeleri ile açıklar: Efendimiz (s.a.v.)'in iki çeşit nûru vardır. Birisi nübüvvet nûru, diğeri ise velayet nûrudur. Vefat ettiği zaman nübüvvet nûrunun zahire bakan yönü şeriatla kaldı. Öyle ki bu mana hala ümmeti arasındadır. Bu sebeple ondan sonra peygamber gelmez; şeraiti bakidir. Batınla ilgili olan mertebesi ise hakikat-i muhammediyye iledir. Velâyet nûru ise nübüvvetin bâtınıdır. Kutbu'l-Aktab ile devr eder. Her ne kadar kutuptan ayrı evliya çok olsa da hepsinin nûru bundan müstefittir. Kutup feyiz vasıtasıdır. Nebevi nur asli nurdur; evliya nûru ise fer'i nurdur. Bunun örneği güneş ve ay nûrunun gözükmektedir. Güneşin nûru zati; ayın nûru ise arızidir. Çünkü ayın nûru güneşin nûrunun yansımasıdır. Bu sebeple yansıma olan nur aslı gibi olmaz.¹⁰⁸⁴ Vahyî Efendi eserin genelinde Hz. Peygamber'e tam bir ittibayı vurgulamaktadır. Burdaki anlatılanları da göz önüne aldığımızda müellifimizin Nûr-ı Muhammedi görüşünü kabul ettiğini görmekteyiz.

¹⁰⁸² Şimşek, H. İbrahim, "Sûfilerin Peygamber Telakkisi", *Tasavvuf*, ed. Kadir Özköse, Grafiker Yay., Ankara, 2014, s. 95.

¹⁰⁸³ Uludağ, Süleyman, "Velî", *DİA*, İstanbul, 2013, c. 43, s. 26.

¹⁰⁸⁴ Vahyî, a.g.e., s. 139.

SONUÇ

Mustafa Vahyi Efendi XIX. yüzyılda yaşamış Nakşî-Mevlevî meşrep şeyhlerdendir. Eserlerine baktığımızda onun ilmi yönünün kuvvetli olduğu görülmektedir. Arapçaya vakıf olup tefsir ve hadis okutması, çalıştığımız eserinde tefsir ve hadis ilmine ait muteber ve aynı zamanda medrese ulemasının da temel aldığı kitaplardan nakiller yapması bunun bir göstergesidir. Buna ilaveten *Mesnevi* sohbeti yapması ve *Mesnevi*'yi şerh etmesi onun Farsçaya da vakıf olduğunu gösterir.

Mustafa Vahyi Efendi İstanbul doğumlu olup Medine'de vefat etmiştir. İncelediğimiz kaynaklardan anlaşıldığına göre bir kez evlilik yapmış ve hanımının ismi Fatma Hanım'dır. Bu evlilikten doğan Mehmed Rızaeddin Efendi, Vahyi Efendi'den sonra aynı dergâhta şeyhlik yapmış ve bu dergahın haziresine defnedilmiştir. Yaşamış olduğu dönem Bektaşî tekkelerin kapatılması, Meclis-i Meşâyih'in kurulması gibi tasavvufî hayatı ilgilendiren olayların var olduğu; devletin de her yönden sıkıntı içerisinde olduğu bilinen bir dönemdir.

XIX. asrın meşhur Mesnevihanlarından olan Hoca Hasan Hüsameddin Efendi'nin manevî evladı olan Mustafa Vahyi Efendi, aynı zamanda öğrencisi ve halifesidir. Hocasının hastalığında ve gözlerinin görmediği zamanlarda *Mesnevi*'yi okumuş ve hocası şerh etmiştir. Hüsameddin Efendi'den sonra dergah şeyhliğine geçmiş ve hocasının izlediği yolu takip etmiştir. Kendisini Nakşibendi nisbetiyle tanıtan Mustafa Vahyi'nin Mevlevîlik yönü de vardır. Silsilesi Nakşibendiyye'nin Müceddidi kolu vasıtasıyla İmam Rabbani'ye kadar gitmektedir.

Postnişinlik yaptığı Hatuniye Dergahı, o dönemde manevî bir sığınak olduğu gibi maddî anlamda da huzur evi fonksiyonu gören bir sığınaktır. Kuruluş aşamasında Kadiriler'in olan dergah belli bir zaman sonra Nakşibendilere intikal etmiştir. Aynı zamanda dergah Milli Mücadele yıllarında silah deposu olarak da ciddi hizmetler ifa etmiştir.

Şeyh Efendi'nin üç eseri bulunmaktadır. XIX. asırda telif eylediği eserler makbul görülmüş ve devlet tarafından üç eserin ikisi basılmış birisi basılamamıştır.

Biz de onun Tuhfetü's-*Sâlihîn ve Sübhatü'z-Zâkirîn* adlı eserinin incelemeye çalıştık. Eser birçok kitaptan istifade edilerek hazırlanmış ve bunlar eserin başında zikredilmiştir.

Bir bütün olarak tezimize konu alan eserine baktığımızda devamlı olarak zikrin önemine vurgu yapıldığı görülmektedir. Zikrin cehri veya hafi olsun birinin diğerinden üstünlüğünden ziyade, her ikisinin de makbul olduğunu; cehri veya hafi olmasının sebebi insanların meşreblerine göre farklılık arz etmesindedir. Bu anlamda her iki çeşidin de faydası vardır. Ayrıca Kur'an okuma, kelime-i tevhid zikri, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e salat getirme de zikrin farklı çeşitleridir. Hakeza Şeyh Efendi'nin tasavvuf anlayışında temel kavram eserlerinde de görüldüğü üzere zikirdir. Eserinde tasavvufla ilgili birçok konuyu ele alan Şeyh Efendi İslam Tarihi boyunca tartışma konusu olan, Osmanlı Toplumunda da Kadızadelilerle daha da belirginleşen sema, devran ve raks konusuna da değinmiştir. Sema ve raksın ısrarla bir cehri zikir olduğunu vurgulayıp helal olduğu noktasında ısrarla durmuştur. Ayrıca Müfti Ali Çelebi'nin sema ve devranın helal olduğunu vurgulayan, sema ve devrana karşı çıkanlara bir reddiye mahallindeki risalesini de bu çalıştığımız eserine almıştır. Ayrıca kendisi de sema ve devran yapanları eleştiren ve tekfir eden kimseleri ağır bir dille eleştirmektedir. Bu anlamda ortaya koymuş olduğu bu eser, bu yolun müntesipleri için bir ışık mesabesindedir.

Mustafa Vahyi Efendi bazı tasavvufi kavramlara değinmiş, bu anlamda ilmi birikimini ortaya koyarken şariat ve tarikat bütünlüğünü kendisinde toplamıştır. Muhabbetin Allah'ın kuluna bir nimeti olduğu, kalbin her daim temiz olması gerektiğini vurgular. Tasavvufun Allah'ın ahlakı ile ahlaklanma olduğunu, tarikatların hak olduğu ve asıllarının bir olduğunu belirttikten sonra her şeyi kendilerine mübah gören bir anlayışı şiddetle eleştirir. Böyle bir anlayışa kapılmak, Allah'ın emirlerine karşı gelmek ve tevhitte çıkmak demektir. Salih rüyanın hak, tevekkülün gerekliliği ve boyutu, nefsin basamakları, tevbe ve istiğfarın her zaman yapılacağını, müridin uyması gereken edepi, mürşidin gerekliliği, mürşidde bulunması gereken özellikleri ve Muhammedi Nur gibi konuları güzel bir üslupla açıklamaya çalışmıştır.

Çalışmamıza konu olan bu eserde mevcut olan hadisleri hadis usulü açısından değerlendirdiğimizde karşımıza şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Mustafa Vahyi Efendi'nin bu eserindeki mevcut hadislerin çoğu temel hadis kaynaklarında bulunmaktadır. Fakat kaynağına ulaşamadığımız hadislerin de var olduğu bir gerçektir. Bunların kullanılmasının sebebi ise, kişilere nasihat verme, onların güzel ahlak ile ahlaklanmasını sağlama ve onlara Allah'a iyi bir kul olma vasfını kazandırmaktır.

Mustafa Vahyi'nin yetişmesinde büyük katkısı olan hocası Şeh Hüsameddin Efendi'nin eser telif etmekten ziyade öğrenci yetiştirmeyi daha önemli gördüğü bilinmektedir. Bununla birlikte var olan üç eserin de ayrı ayrı ele alınması gereken mühim bir husustur ki, hakkında yapılmış müstakil bir çalışma yoktur. Aynı şekilde Vahyi Efendi'nin tezimize konu olan eserinin dışında kalan iki eseri daha vardır ki müstakil olarak çalışılması gerektiğine inanıyoruz. Bu sebeple yapmış olduğumuz bu çalışma bundan sonraki araştırmacılara yardımcı olacağını ve Tasavvuf ilmine bir katkı sunacağını belirtmek isteriz.

Bibliyografya

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafa ve Müzilü'l-Elbâs*, el-Mektebetü'l-Asrıyyetü, Beyrut, 2006.
- Afifi, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf, İslam'da Manevi Hayat*, terc. Abdullah Kartal, Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul, 2009.
- Akot, Bülent, "Tasavvufi Terbiyede Rüyanın Değeri", *HÜİFD*, sayı: 19, 2011.
- Akpınar, Muhammet Raşit, "Kadızeliler ve Sivasiler arasındaki Fıkhi Tartışmalar",
(*MÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, 2009.
- Algar, Hamid, "Kübreyye", *DİA*, c. 32, İstanbul, 2002.
-, "Nakşibendiyye", *DİA*, c. 32, İstanbul, 2006.
-, *Nakşibendilik*, çev.: Cüneyd Köksal, İnsan Yay., 2007.
- Alûsi, Mahmud Şukrî, *Rûhu'l-Meânî*, Dâru İhyâ, Beyrut, tarihsiz.
- Ankaravi, İsmail, *Minhâcü'l-Fukara*, haz.: Safi Arpaguş, Vefa Yay., İstanbul, 2008.
- Aşkar, Mustafa, "Molla Fenâri'nin (ö. 834/1431) 'Şerhu Dîbaceti'i-Mesnevî' Adlı Risalesi ve Tahlili", *Tasavvuf*, sayı: 14, 2005.
- Ata, Mehmet Mahfuz , "Kevâşî", *DİA*, İstanbul, c. 25, 2002.
- Attar, Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliya (Evliya Tezkireleri)*, terc. Süleyman Uludağ, Kabalıcı Yay., İstanbul, 2007.
- Aydın, Bilgin, "Meclis-i Meşâyih", *DİA*, c. 28, İstanbul, 2003.
- Aydın, Hayati, "Kur'an'da İrade-Azm ve Tevekkül", *Tasavvuf*, sayı: 22, 2008.
- Aydoğdu, Rukiye, 19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi-Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevi Özelinde-(*AÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara, 2008.

- Azamat, H. Nihat, “Nazmi Efendi”, *DİA*, c. 32, İstanbul, 2006.
- Bakırcı, Saffet, “Meâlimü't-Tenzîl”, *DİA*, İstanbul, c. 28, 2003.
- Baz, İbrahim, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsi Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul, 2007.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferra, *Me'alimü't-Tenzil*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2002.
- Beşirli, Mehmet, “Osmanlı'da Modernleşme ve Aydınlar”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, c. 2, 1999.
- Beydâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, çev.: Abdülvehap Öztürk, Kahraman Yay., İstanbul, 2011.
- Beydilli, Kemal, “Osmanlılar”, *DİA*, İstanbul, c. 33, 2007.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Baskı yeri yok, h. 1352.
....., *Şuabü'l-İmân*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003.
- Bilgiz, Musa, “Kur'an'da Zikir Kavramının Anlam Alanı”, *AÜİFD*, sayı: 25, 2006.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire, h. 1400.
- Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz.: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Kitabevi, İstanbul, tarihsiz.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *İbn Meşîş Salavâtı ve Şerhi*, haz. M. NedimTan, İz Yay., İstanbul, 2014.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., Ankara, 2014.
-, “Prof. Nicholson'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri”, *AÜİFD*, sayı: 29, 1987.

- Cevdet Paşa, *Tezâkir(Tetimme)*, haz.: Cavid Baysun, TTK Yay., Ankara, 1991.
- Ceyhan, Semih, “Semâ”, *DİA*, c. 36, İstanbul, 2009.
-, “Mesnevî”, *DİA*, c. 29, İstanbul, 2004.
-, “Semâ’ın Mahiyetine Dair Bir Karşılaştırma: Aziz Mahmud Hüdayi ve İsmail Ankaravî”, *Tasavvuf*, sayı: 22, 2008.
- Cici, Recep, “İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir”, *DİA*, c. 22, İstanbul, 2000.
- Çağrıçı, Mustafa, “Tevekkül”, *DİA*, c. 41, İstanbul, 2012.
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa, *İbn Arabî’de Marifetin İfadesi*, İnsan Yay., İstanbul, 2011.
- Çatak, Adem, “Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin Nefs Anlayışı”, *GÜİFD*, sayı: 1, 2012.
- Çavuşoğlu, Semiramis, “Kadızedeliler”, *DİA*, c. 24, İstanbul, 2001.
- Çavuşoğlu, Ali, “Yaratılış-Hz. Muhammed İlişkisi Çerçevesinde Kullanılan “Nûr-ı Muhammed, Akl-ı Evvel” Kavramları ve Edebî-Tasavvufî Metinlerdeki Yansımaları”, *Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed Uluslararası Sempozyumu*, Sakarya, 2009.
- Çetin, Nuran, Eyüp Tekkeleri, (*MÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi*), İstanbul, 2012.
- Çınar, Fatih, “İsmail es-Sivâsi ve Sûfilerin Raks/Deveranı Hakkında Verdiği Bir Fetvası”, *CÜİFD*, sayı: 13, 2009.
- Çubukçu, İ. Agah, “Gazzâlî’ye Göre İbahilik”, *AÜİFD*, sayı: 1-4, 1958.
- Demirci, Mehmet, “Hakikat-ı Muhammediyye”, *DİA*, c. 15, İstanbul, 1997.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, Gonca Yay., İstanbul, 2009.
- Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, Dâru’l-Kıble, Cidde, 2006.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1997.
- Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Yay., İstanbul, 1971.

- Emecan, Feridun, “Osmanlılar”, *DİA*, c. 33, İstanbul, 2007.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yay., İstanbul, tarihsiz.
- Eroğlu, Ali, “Hâzin, Ali b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul, c. 17, 1998.
- Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, haz. Ertuğrul Düzdağ, İz Yay., İstanbul, 2009.
- Erünsal, E. İsmail, “İstanbul”, *DİA*, c. 23, İstanbul, 2001.
- Gazzâlî, Ebû Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, terc.: Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul, 1975.
- Genç, Mehmet, “Osmanlılar”, *DİA*, c. 33, İstanbul, 2007.
- Geylânî, Abdülakadir, *Risaleler*, terc.: Dilaver Gürer, İnsan Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2012.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkilap Yay., İstanbul, 2006.
- Görgün, Tahsin, “Kur'an”, *DİA*, c. 22, İstanbul, 2002.
- Gülle, Sıtkı, “Kur'an-ı Kerim'deki Esmâ-i Hüsnâ ve Grupları”, *İÜİFD*, sayı 16, 2007.
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşr., İstanbul, 1984.
- Güntan, Zekiye, XIX. Yüzyıl İstanbul Mutasavvıflarından Muhammed Murad Nakşbendî ve Hûlâsâtu's-Şurûh Adlı Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beytin Tahlili, (*SÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Konya, 2009.
- Gürer, Dilaver, “Osmanlılar'da Semâ, Devrân, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislam Risalesi”, *Tasavvuf*, sayı: 26, 2010.
- Hanbel, Ahmet b. , *Müsned*, Müessesetü'r-Risâleti, Beyrut, 1995.
- Hatipoğlu, İbrahim , “Mesâbihu's-Sünne”, *DİA*, İstanbul, c. 29, 2004.
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebîbekir, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994.

- Hucvirî, Ali b. Osman, *Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 2010.
- Hoca, Nazif, "Baklî", *DİA*, İstanbul, c. 4, 1991.
- Işık, Hidayet, "Hz. Peygamber (s.a.v.)'e Salat ve Selam Getirme ile İlgili Bir Araştırma", *Diyanet Dergisi*, sayı: 4, Ankara, 1989.
- Işın, Ekrem, "Mevlevîlik", *DBİA*, c. 5, İstanbul, 1994.
- İsfehânî, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *Sünen-i İbn Mâce*, Mektebetü'l-Maârif, Riyad, tarihsiz.
- Kandemir, M. Yaşar, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, İstanbul, c. 7, 1993.
-, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, İstanbul, c. 7, 1993.
- Kara, Mustafa, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yay., İstanbul, 2013.
-, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul, 2012.
-, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah Yay., İstanbul, 2010.
-, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Tarikatlar", *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İsam Yay., İstanbul, 2015.
- Karagöz, İsmail, *Kur'an'da Zikir Kavramı ve Allah'ı Zikir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2007.
- Kârî, Ali b. Sultan Muhammed, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

- Kelâbâzî, Ebu Bekr Muhammed b. İshak, *Taarruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 1992.
- Kılavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, Ensar Neşr., İstanbul, 2007.
- Kılıç, Mahmut Erol, *Tasavvufa Giriş*, Sufi Kitap Yay., İstanbul, 2012.
-, "Füsûsu'l-Hikem", *DİA*, İstanbul, c. 13, 1996.
- Kılıç, Rüya, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sufi Geleneğın Taşıyıcıları*, Dergah Yay., İstanbul, 2009.
- Koca, Ferhat, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları", *Tasavvuf*, sayı: 13, 2004.
- Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz.: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, İFAV Yay., İstanbul, 2002.
- Köksal, İsmail, "Rüyaların Fıkhi Boyutu", *FÜİFD*, sayı: 13, 2008.
- Köse, Fatih, *İstanbul Havetî Tekkeleri*, MÜİFV Yay., İstanbul, 2012.
- Kurt, Hüseyin, "Mehmed Elif Efendi'ye Göre Nefsin Mahiyeti ve Özellikleri", *HÜİFD*, sayı: 15, 2006.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Müesseetü'l-Kütübi's-Sekâfiyyeti, Beyrut, tarihsiz. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye (Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi)*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 2009.
- Kübrâ, Necmeddin, *Tasavvufî Hayat*, çev.: Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul, 2013.
- Küçük, Hülya, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, Ensar Yay., İstanbul, 2011.
- Küçük, Sezai, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, Simurg Yay., İstanbul, 2003.
- Manneh, Butrus Ebu, "19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı'da Nakşi-Müceddidilik", çev. Hür Mahmut Yücer, *Tasavvuf*, sayı: 12, 2004.

- Mekkî, Ebu Tâlib Muhammed, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, terc. Dilaver Selvi-Yakup Çiçek, Semerkand Yay., İstanbul, 2011.
- Mertoğlu, Mehmet Suat, “Salâtü Selâm”, *DİA*, İstanbul, c. 36, 2009.
- Mervezî, Abdullâh b. Mübarek, *ez-Zühhd ve'r-Rakâik*, Dâru'l-Mi'râc, Riyad, 1995.
- Muhasibi, Haris b. Esed, *er-Riaye (Nefs Muhabesinin Temelleri)*, çev. Hülya Küçük-Şahin Filiz, İnsan Yay., İstanbul, 2009.
- Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul, 2004.
- Muttakî, Ali, *Kenzu'l-Ummâl fi Süneni'l-Ef'âl ve'l-Akvâl*, Müessesetü'r-Risaleti, Beyrut, 1975.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Dâru'l-Hadîs, Beyrut, 1991.
- Namlı, Ali, “Rûhu'l-Beyân”, *DİA*, İstanbul, c. 35, 2008.
- Nedvi, Abdülbari, *Tasavvuf ve Hayat*, çev. Mustafa Ateş, İrfan Yay., İstanbul, 1974.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen-i Nesâî*, Mektebetü'l-Maârif, Riyad, tarihsiz.
- Nesefî, Abdullâh, *Tefsîru'n-Nesefî*, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, tarihsiz.
- Neysâbüri, Ebû Abdillâh el-Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tarihsiz.
- Ocak, A. Yaşar, “Bektâşîlik”, *DİA*, c. 5, İstanbul, 1992.
- Onat, Hasan, “İbahiyye”, *DİA*, c. 19, İstanbul, 1999.
- Öğke, Ahmet, *Kur'an'da Nefs Kavramı*, İnsan Yay., İstanbul, 1997.
- Öğke, Ahmet, “Hakikat-i Muhammediyye”, *Tasavvuf*, ed. Kadir Özköse, Grafiker Yay., Ankara, 2014.

- Öngören, Reşat, “Osmanlılar Döneminde Sema ve Devrân Tartışmaları”, *Tasavvuf*, sayı: 25, 2010.
-, “Tarikat”, *DİA*, c. 40, İstanbul, 2011.
-, “Zikir”, *DİA*, c. 44, İstanbul, 2013.
-, “Başlıca Tarikatlar”, *Tasavvuf*, ed. Kadir Özköse, Grafiker Yay., Ankara, 2014.
- Özdamar, Mustafa, *Dersâdet Dergahları*, Kırk Kandil Yay., İstanbul, 1994.
- Özkan, Halit, “Süyûtî”, *DİA*, İstanbul, c. 38, 2010.
- Özköse, Kadir, “Tasavvufta Bilgi Meselesi”, *Tasavvuf*, ed. Kadir Özköse, Grafiker Yay., Ankara, 2014.
- Öztürk, Mustafa, “Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl”, *DİA*, İstanbul, c. 28, 2003.
- Özvar, Erol, “Osmanlılar”, *DİA*, İstanbul, c. 33, 2007.
- Rûmi, Mevlânâ Celâleddin, *Mesnevî-i Ma’nevî*, haz. Adnan Karaismailoğlu, Derya Örs, Tıpkı basım, Akçağ Yay., Ankara, 2007; *Mesnevî*, çev: Derya Örs, Hicabi Kırılangoç, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 3.baskı, Konya, 2013.
- Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yay., İstanbul, 2012.
- Selvi, Dilaver, “Beyzâvi Tefsirinde Nefs Tezkiyesi ve Takva”, *Tasavvuf*, sayı: 26, 2010.
- Serrâc, Ebû Nasr, *el-Lüma’ (İslam Tasavvufu)*, çev.: H. Kâmil Yılmaz, Erkam Yay., İstanbul, 2012.
- Suyûtî, Celâleddin, *Câmiu’s-Sağîr min Ehâdisi’l-Beşîr*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2008.

- Sühreverdî, Ebû Hafs ömer b. Muhammed, *Avârifü'l-Meârif (Tasavvufun Esasları)*, terc. H. Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz-Mustafa Uzun, Vefa Yay., İstanbul.
- Şimşek, H. İbrahim, *Osmanlı'da Müceddidilik XII/XVII. Yüzyıl*, Sûf Yay., İstanbul, 2004.
-, "Tasavvufî Düşüncede Hz. Muhammed Algısı", *Tasavvuf*, sayı: 11, 2012.
-, "İki Nakşibendi Müceddidinin Deveran Savunması-Mehmed Emin-i Tokadi(ö.1745) ve Müstekım-zade Süleyman Sadeddin(ö.1788) Örneği", *Tasavvuf*, sayı: 10, 2003.
-, "Anadolu Müceddidilerine İlişkin Bazı Tarihi Bilgilerin Kullanışı Üzerine Bir Değerlendirme", *GÜÇİFD*, sayı: 2, Çorum, 2012.
-, "Mesnevîhân Bir Müceddidiyye Şeyhi: Neccâr-Zâde Mustafa Rıza'nın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri", *Tasavvuf*, sayı: 14, 2005.
-, "Mehmed Emin Tokadi", *DİA*, İstanbul, c. 28, 2003.
-, "Mehmed Emin Tokadi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Şahsiyeti", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu*, Tokat, 2012.
-, Şimşek, H. İbrahim, "Sûfilerin Peygamber Telakkisi", *Tasavvuf*, ed. Kadir Özköse, Grafiker Yay., Ankara, 2014.
- Şükri, Zâkir, *Die İstanbuler Derwish-Konvente Und Ihre Sceheiche(Mecmû'a-ı Tekâya)*, haz. M. Serkan Tayşi, Klaus Kreiser, Freiburg, 1980.
- Şürunbülâli, Hasan b. Ammar, *Nûru'l-İzâh*, Mısır, tarihsiz.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1995.
-, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire, tarihsiz.
- Tanman, M. Baha, "Hâsîrîzâde Tekkesi", *DİA*, c. 16, İstanbul, 1997.
-, "Hatûniye Tekkesi", *DBİA*, c. 4, İstanbul, 1994.

- Tanrıkorur, Barihüda, “Mevleviyye”, *DİA*, c. 29, İstanbul, 2004.
- Tenik, Ali-Göktaş, Vahit, *Allah’la Varolmanın Yolu Zikir*, Erkam Yay., İstanbul, 2015.
- Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Mektebetü Mustafa Elbânî, Mısır, 1975.
- Topaloğlu, Bekir, “İsm-i A’zam”, *DİA*, c. 23, İstanbul, 2001.
-, “Te’vîlâtü’l-Kur’ân”, *DİA*, c. 41, İstanbul, 2012.
- Tosun, Necdet, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İnsan Yay., İstanbul, 2012.
-, “Nakşibendiyye”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İsam Yay., İstanbul, 2015.
-, “Nurbahşiyye”, *DİA*, c. 33, İstanbul, 2007.
- Tunç, Cihad, “Tevbe Hakkında Bazı Meseleler”, *AÜİFD*, sayı: 24, 1990.
-, “İslam Dininde Zikir ve Dua”, *EÜİFD*, sayı: 5, 1988.
- Uludağ, Süleyman, “Delâilü’l-Hayrât”, *DİA*, c. 9, İstanbul, 1994.
-, “Avârifü’l-Maârif”, *DİA*, c. 4, 1991.
-, “Hâlidîyye”, *DİA*, c. 15, İstanbul, 1997.
-, “Hallac-ı Mansur”, *DİA*, c. 15, İstanbul, 1997.
-, “Kelâbâzî, Muhammed b. İbrahim”, *DİA*, c. 25, İstanbul, 2002.
-, “Muhabbet”, *DİA*, c. 30, İstanbul, 2005.
-, “Mürîd”, *DİA*, c. 32, İstanbul, 2006.
-, “Nefis”, *DİA*, c. 32, İstanbul, 2006.
-, “er-Risâle”, *DİA*, c. 35, İstanbul, 2008.

-“Rüya”, *DİA*, c. 35, İstanbul, 2008.
-, “Tevekkül”, *DİA*, c. 41, İstanbul, 2012.
-, “Velî”, *DİA*, c. 43, İstanbul, 2013.
-, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2015.
-, *Tasavvuf ve Tenkit*, Dergah Yay., İstanbul, 2014.
-, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2012.
- Vahyî, Mustafâ, *Tuhfetü’s-Sâlihîn ve Sübhatü’z-Zâkirîn*, İstanbul, h. 1284.
- Vassaf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliya*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2006.
- Yaşar, Yahya, “Muhammed B. Abdulmelik Ed-Deylemî’nin (V.589/1193) Kitâbu Tasdîkî’l-Maârif Adlı İşari Tefsirinde Salih Kul-Musa Kıssası Bağlamında Mürşid-Mürid Münasebeti”, *KSIÜİFD*, sayı: 17, 2011.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Beyzâvî”, *DİA*, c. 6, İstanbul, 1992.
- Yeniterzi, Emine, “Tövbe Atına Binmek veya Mesnevî’de Tövbe etmeye Dair”, *Uluslar arası Mevlana ve Mevlevilik Sempozyumu*, Şanlıurfa, 2007.
- Yılmaz, H. Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşr., İstanbul, 2007.
- Yücer, H. Mahmut, “Eyüp’te Hatûniye Tekkesi ve “Tenşîtü’l-Muhibbîn bi Menâkıb-ı Hâce Hüsâmeddin”, *Tasavvuf*, sayı: 10, 2003.
-, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul, 2004.
- Zeylâî, Muhammed Cemaletdin, *Nasbü’r-Raye li-Ehâdisi’l-Hidaye*, Dâru’l-Kıble, Cidde, tarihsiz.
- Ziya, Mehmet, *Yenikapı Mevlevîhânesi*, (Tercüman Gazetesi Eserleri), İstanbul, tarihsiz.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Belgeleri

BOA, Y.PRK.MŞ 1/61.

BOA, Y.PRK.ZB. 21/89.

BOA, İ.DH538/37421.

BOA, A}MKT.MHM. 372/55.

www.hudayivakfi.org/images/download/Tebliğ21.pdf.

<http://www.muzafferozak.com/PDF/Kitaplar/NecatulGarik>

http://ekitap.eyup.bel.tr:9600/sempozyum/tarih/Cami_ve_Mescidler.pdf.